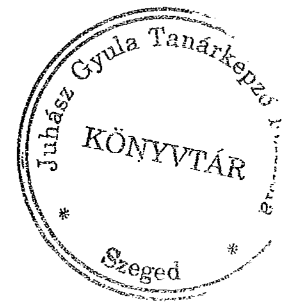
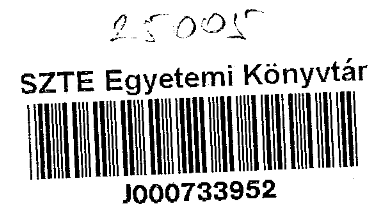
SZEKERES JÓZSEF

A pesti gettók 1945 januári megmentése

„A MAGYAR SCHINDLER”–SZALAI PÁL VISSZAEMLÉKEZÉSEI ÉS MÁS DOKUMENTUMOK ALAPJÁN







BUDAPEST 1997

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Szerkesztő
Nyerges András

A borítót tervezte
Katona László

A borítón látható fotók:

Szalai Pál 1944-ben;
A Szalai Pálról 1990-ben, Los Angelesben készült utolsó fényképfelvétel;
Részlet a 77 éves, súlyosan beteg Szalai Pál által 1991-ben írt visszaemlékezésből.

A pesti ún. nagy gettó térképe.

Bevezető

Az európai zsidóság tömeges elpusztításának éveiben Magyarország a nácik és követőik rémuralma és a borzalmak tengere közepette biztonságos szigetnek tűnt a hazai és az idemenekült zsidóság előtt. Sőt, ahogy a háború menete mindinkább a náci birodalom vereségének irányába fordult, úgy vált egyre erősebbé a remény, hogy az ország zsidósága, együtt az idemenekült üldözöttekkel, elkerüli az elpusztítást és túlélik a vészkorszakot. Az illúziók azonban hamisnak bizonyulva rövidesen a visszájukra fordultak.

Magyarország a II. világháború vége előtt egy évvel elvesztette a földrajzi értelemben sem reálisnak tekinthető biztonságos szigetkép látszatát, amelyet uralkodó köreinek a háborúvesztés felelőssége elől menekülni vágyó és uralmi rendszerük átmentését célzó felemás politizálása alakított ki. Az 1944. március 19-én bekövetkezett német-náci megszállás a maga katonai erőfölényének brutális bevetésével felszámolta az önálló magyar politikai vonalvezetés lehetőségét. Az ország német megszállása tragikus fordulatot jelentett a hazai zsidóság életbemaradása és Magyarország jövő sorsának alakulása szempontjából egyaránt. Magyarország német megszállásával kapcsolatban Goebbels feljegyezte naplójában Hitler indokait: „A Führernek semmi kedve hagyni, hogy a magyar helyzet éppúgy kiéleződjék, mint a finn... Le akarja mondatni és tartóztatni a magyar kormányt, Horthyt őrizetbe venni... A magyarországi államcsíny a hadsereg lefegyverzésével kezdődne... akkor megoldhatjuk elsősorban a budapesti zsidóság kérdését. Addig ugyanis, amíg a zsidók Budapesten vannak, nincs mit kezdenünk a várossal, az országgal sem..." Hitleren kívül más náci vezetők is az ország megszállásával összefüggésben nagy fontosságot tulajdonítottak a zsidókérdés megoldásának. Speer, volt fegyverkezési miniszter jegyezte fel visszaemlékezéseiben, Góringnek már a nürnbergi börtönudvarban egy, a magyar zsidóság túlélőiről szóló hírrel kapcsolatos megnyilvánulását: „... hidegen így szólt — Szóval még mindig van belőlük? Azt hittem, mindet elintéztük. Valaki most se engedelmeskedett."

1944. márciusának kezdetén Heinrich Himmler birodalmi SS vezető, a zsidóellenes rendszabályok főinkvizítorának utasítására Adolf Eichmann SS alezredes, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal zsidó ügyosztályának vezetője, aki 1938 óta vezető szerepet töltött be az európai zsidóság felszámolására irányuló náci tervek végre-

hajtásában s az 1942-ben elhatározott ún. Endlősung, vagyis a nácik hatalmába került zsidóság kiirtására irányuló akciók gyakorlati irányítója volt, Mauthausenbe, az osztrák Alpokban felállított koncentrációs táborba utazott. Eichmann, Himmler parancsa alapján, itt szervezte meg különleges kommandóját, akciócsoportját, melynek feladatává tették Magyarország zsidótlanításának végrehajtását. Az Eichmann különítmény tagjai az Európa-szerte már lebonyolított zsidó deportálásokban tapasztalatokat szerzett legmegbízhatóbb náci tisztekből és altisztekből kerültek ki. A magyarországi zsidó népesség felszámolását a szovjet hadsereg által megközelített keleti országrészekből nyugat felé haladva tervezték végrehajtani. Az átmeneti gettókba összeköltöztetett zsidó népességet deportáló vonatokon a lehető legrövidebb időn belül az Auschwitz-Birkenau-i megsemmisítő és munkatáborba tervezték kiszállítani.

Jelen tanulmány kereteit meghaladná azon tényezők felsorolása és elemzése, amelyek révén Eichmann különítményének és hazai segítőinek példátlanul rövid idő, alig két és fél hónap alatt sikerült csaknem félmillió vidéki és Budapest környéki zsidót gettókba hurcolniuk, majd marhavagonokba zsúfoltan Auschwitzba deportálniuk s ott négyötödüket gázzal elpusztítaniuk. Néhány tízezren élték túl mindössze az első szelektálást s jutottak tovább a kegyetlen munkarobotról és éheztetésekről hírhedt táborokba. Amikor 1944. július 7-én a nemzetközi tiltakozások, az országot ért pusztító kihatású légitámadások és a sikeres franciaországi invázió, meg a feltartóztathatatlanul előrenyomuló szovjet csapatok katonai sikerei következtében Horthy Miklós megtiltotta a deportálásokat, akkor egyedül a 250 ezres budapesti zsidóság és a munkaszolgálatos századokhoz bevonultatott mintegy félszázezernyi zsidó férfi volt még az országban a német megszállás előtti, az idemenekültekkel együtt 800 ezernél nagyobb lélekszámú zsidó közösség tagjai közül.

A magyarországi deportálások időpontjukat és körülményeiket tekintve bizonyos tekintetben különböztek a németek befolyása alá került más országokban végrehajtott „zsidótlanítási" akcióktól. Amikor 1944 májusában teljes erővel beindult a magyarországi deportálás, melynek keretében napi 2-5 vonaton 10-12 ezernyi zsidót szállítottak az auschwitzi haláltáborba, az elvakult csodafegyver hívőkön kívül már a német nemzetiszocialista vezetés tagjai közül is néhányan tudatában voltak a közelgő háborúvesztés elkerülhetetlenségének. Más megszállt, vagy csatlóssá tett európai országokban már évekkel korábban, amikor a hitleri Németország hatalmának csúcspontján volt, lezajlottak a deportálások. Magyarországon ezzel szemben akkor kezdődött meg az „Endlősung", a zsidókérdés végleges megoldása,

amikor a német katonai vereség a keleti, déli és nyugati hadszíntereken egyaránt már közvetlen közelségbe került. Kétségtelen tény, hogy a német megszállás következtében kormányra került szélsőséges nácibarát politikai-igazgatási vezetők, a helyi hatalmi szervek és az intaktnak tekinthető karhatalom, a csendőrség és a rendőrség aktív és készséges közreműködése nélkül az ország többszázezernyi zsidó lakosságának otthonából való elűzése, gettókba zsúfolása, majd a deportáló vonatokon a haláltáborokba szállítása nem történhetett volna meg.

A deportálások magyar részről történő 1944 júliusi leállítását, majd néhányezer magyar zsidó semleges országokba történő kiengedésének javaslatát a háború kedvezőtlen fordulatai nyomán a magyar „szövetséges" álláspontja elfogadásának tekintetében engedékenyebbé vált náci vezetés, maga Hitler és Ribbentrop is kényszeredetten tudomásul vette. A náci birodalom süllyedő hajójáról menekülni vágyó Himmler és szűkebb környezetének egyes főtisztjei pedig 1944 nyarától kezdődően saját túlélésük szempontjából igyekeztek a budapesti zsidóság életben hagyását érdemként, aduként felhasználni a nyugati szövetséges hatalmakkal történő titkos kapcsolatfelvétel kialakításánál. Az történt ugyanis, hogy Himmler, az SS titkosszolgálatának vezetője, Schellenberg tábornok útján már 1943 novemberében Stockholmon keresztül sikertelenül kísérelte meg a nyugati demokratikus országok vezetőivel a náciellenes szövetség megbontására irányuló tárgyalások felvételét, 1944-ben új tárgyalási taktikát választott. Ő és tanácsadói arra a felismerésre jutottak, hogy a nyugati szövetséges országok közvéleménye igen élesen reagál a nácik hatalmába került zsidó népesség életben maradásának kérdésére. E felismerésből következőleg úgy vélték, hogy ha a zsidó életek meghagyásának kilátásba helyezésével tesznek tárgyalási ajánlatokat, akkor a közvélemény nyomására, a nyugati országok vezetői rákényszerülnek a velük történő tárgyalásokra. A tárgyalások felvétele pedig a nácik és az imperialista országok különbékéjétől mindig tartó, bizalmatlankodó szovjet vezetőket, elsősorban Sztálint, szembefordíthatná kapitalista szövetségeseivel. Az új tárgyalási taktika gyakorlati alkalmazására 1944 tavaszán nyílott számukra kedvező alkalom, amikor Magyarország megszállásával majd egymilliós zsidó népesség került az SS hatalma alá. Himmler ekkor a magyar zsidó életek megkímélésének hazug ígéretével igyekezett a demokratikus nyugati országok és a kommunista Szovjetunió náciellenes szövetségét felbomlasztani. Az Eichmann által javasolt „Áruért vért — vérért árút" csereakció alapján, a német repülőgépen 1944. május 17-én Isztanbulba kicsempészett budapesti cionista vezető, Joel Brand arról igyekezett a nemzetközi zsidó szervezeteket s általuk az angol

és amerikai kormányt meggyőzni, hogy Eichmann hajlandó lenne 10 ezer teherautó ellenében egymillió zsidó kiengedésére.

Himmler megtévesztő, de végül irracionálisnak tekinthető tárgyalási ajánlatával egyidőben lebonyolódott a mintegy félmilliónyi magyar zsidóság deportálása. Az SS vezető, miközben Eichmann kommandója a deportálások gyors keresztülvitelén munkálkodott, csekélyebb jelentőségű látszatengedmények útján igyekezett tárgyalási készséget demonstrálni. Egy másik SS főtiszt, Becher közbejöttével a leggazdagabb magyar nagyiparos-pénztőkés család, a Weiss-Chorin-Mauthner csoport majd félszáznyi tagjának a semleges Svájcba illetőleg Portugáliába történő kiutazását engedélyezte. Életükért cserébe a leghatalmasabb magyar ipari konszernt, a csepeli Weiss Manfréd Műveket és még mintegy 40 vállalatot kellett átengedniük az SS részére. Engedélyezte, hogy a vidéki gettókból mintegy 20 ezer deportáltat ne Auschwitzba, hanem közvetlenül, szelektálás nélkül az ausztriai Strasshof munkatáborba szállítsanak. A leggazdagabb, a tudományos világban ismert és a zsidó vallási életben nagyobb szerephez jutott vidéki magyar zsidók közül is mintegy másfélezernyi, komolyabb fejpénz kifizetése ellenében megmenekült az elpusztítástól és a budapesti — SS katonák által őrzött — Kolumbusz utcai átmeneti táborba került.

1944. július 19-én a londoni rádió nagyobb kommentár keretében foglalkozott Himmler ajánlatával, amelyet másnap a Times is szó szerint leközölt. Ezek szerint a német ajánlat valójában a nyílt zsarolás, a megtévesztés és a szövetségesek egymással történő szembefordításának jegyében született. London, bármennyire is irracionálisnak értékelte a német javaslatot, azonnal tájékoztatta amerikai és szovjet szövetségeseit. A kommentár külön kiemelte a német javaslat azon elemét, mely szerint a zsidó életek megkíméléséért kapott teherautókat az SS nem kívánná a nyugati arcvonalon felhasználni. Az angol külügyminisztérium megítélése szerint éppen ez a német „biztosíték" leplezte le az ajánlatnak a szövetségeseket megosztó célzatát. Eden angol és Hull amerikai külügyminiszterek nyilatkozatban ítélték el a magyar zsidóság elpusztítását s ezúttal is kilátásba helyezték a felelősök szigorú megbüntetését.

1944 júliusának utolsó harmadában azután döntő fordulat következett be a himmleri SS főtiszti csoport manőverezésében. Kétségtelen, hogy július elején Himmler éppen úgy, mint Hitler, még a budapesti zsidóság mielőbbi deportálását szorgalmazta, csak ekkor már nem számíthattak a magyar csendőrség és rendőrség közreműködésére (Juhász Gyula). A hónap vége felé azonban olyan fejlemények

következtek be, amelyek a korábbi SS taktikát kényszerűen megváltoztatták. Végérvényessé vált a franciaországi invázió sikere, s az ottani német front összeomlása. A hónapokon át mozdulatlan olaszországi német harcvonalat is áttörték a szövetségesek és elfoglalták Rómát. Leginkább azonban a Hitler elleni 1944. július 20-i merénylet rendítette meg Himmleréket, amely előrevetítve saját várható sorsukat, gyors cselekvésre késztette őket. Schellenberg újólag felvetette a nyugatiakkal való tárgyalások szükségességét, hangoztatva, hogy ennek minimális előfeltétele a deportálások leállítása. Európa többi országában ez ekkorra már lezajlott, Magyarországon is csak Budapest volt hátra. Himmler ki is adta a megfelelő parancsot. Ez döntötte el a budapesti zsidók sorsát. (W. Höttl közlése)

A további magyarországi deportálásokat leállító első Himmler parancs időpontját illetően a források egymástól eltérő dátumokat adnak meg. Július 24, 26 és 28 egyaránt előfordul az alapvető művekben. Az események további alakulása szempontjából nem is a parancskiadás napjának pontos meghatározása a lényeges, hanem az a tény, hogy a zsidóügyek intézésében legilletékesebb nemzetiszocialista vezető egyáltalában kiadott ilyen példátlan és az addigi náci gyakorlattal szöges ellentétben álló hihetetlen parancsot.

Nem a román kiugrás váltotta ki Himmlerék pánikszerű aktivitását a nyugati kapcsolatfelvétel tekintetében, hanem az elkerülhetetlen bukás biztos tudata. Románia 1944. augusztus 23-án lépett ki a háborúból, viszont a Himmler megbízásából eljáró Becher SS alezredes már — cionista közbenjárás nyomán — augusztus 21-én tárgyalt a német-svájci határon Saly Mayerrel, a Joint svájci tagozatának elnökével. Ugyanezen a napon futott be a svájci határállomásra a Bergen-Belsen-i átmeneti táborból a magyarországi cionista mentőbizottság közbejöttével a deportálásokból kiemelt neves és gazdag zsidók első, 318 fős csoportja. Himmlerék tehát, a saját szemszögükből nézve, általuk komolynak tekintett engedményeket tettek s az említett tárgyalásokon még messzebbmenő gesztusok megtételét is kilátásba helyezték az annyira áhított „nyugati" kapcsolatok felvétele és folyamatossá tétele érdekében. Az események menetében bekövetkezett fordulat arra utalt, hogy Himmlerék 1944 júliusát követően a „zsidókérdést" már nem az ellenük irányuló alkalmi háborús szövetség bomlasztására felhasználható eszközként kezelték, hanem, a budapesti zsidó lakosság életének megkímélését érdemként feltüntetve, a saját túlélésüket kívánták a háború után várható felelősségrevonás esetére biztosítani. Az új SS hozzáállás tényére utal az is, hogy a román átállást követően, 1944. augusztus 25-én hajnali 3 órakor Winckelmann magyarországi SS főpa-

rancsnoknak géptávíró útján megküldött parancsában Himmler újból, azonnali hatállyal, a legszigorúbban megtiltotta magyar zsidóknak a birodalomba történő bárminemű deportálását.

A Himmler kezdeményezte titkos SS akciók által teremtett új körülmények közepette bontakozott ki a magyarországi semleges diplomaták védleveles embermentési akciója és juthatott fontos szerephez a magyarországi és a náci koncentrációs táborokban még életbelévő európai zsidók megvédésének tekintetében a budapesti cionista Mentőbizottság. Kasztner Rezső és társai felismerték az új fejlemények folytán kialakult paradox helyzetben a mentőtevékenység szempontjából adódó rendkívüli lehetőséget. Kasztnerék a nyugati kapcsolatfelvétel ügyében érdekeltté vált Himmlert és környezetének egyes tagjait eszközként használták fel a budapesti és az európai maradék zsidóság életének megvédéséért folytatott küzdelmükben. Himmlerék a „világzsidóság" és a Joint képviselőinek, megbízottainak tekintették a Mentőbizottságot s rajtuk keresztül kívánták a nyugati kapcsolatfelvételt megvalósítani.

Kétségtelen, hogy mind Kasztnerék, mind a magyar zsidóság más vezetői tudatában voltak annak a ténynek, hogy a félévtizedes munkaszolgálat veszteségeitől is meggyengített zsidó közösség a náci hadigépezettel és hazai kiszolgálóik még intaktnak tekinthető karhatalmi szervezetével szemben folytatott fegyveres önvédelmi harcának sem a feltételei, sem eredményes kimenetelének a lehetőségei nem álltak fenn az 1944-es Magyarországon. Sokkal inkább kecsegtetett eredménnyel a fegyverek helyett a szellem erejével szembeszállni a zsidó népet elpusztítani szándékozó ellenséggel.

Kasztner és társainak megtévesztő tárgyalásai, amelynek során Himmlerék a nyugati megbízottak előtt a budapesti zsidóság életben hagyásának tényével érveltek és kívántak érdemeket szerezni, 1944 júliusától kezdve úgy alakultak, hogy a nácik mind több, a zsidóság érdekében álló, de ellenérték szerzése nélküli intézkedésre és rendelkezésre kényszerültek. A tények ismeretében azonban már itt előre kell bocsátani azt a megállapítást, hogy az SS kényszerű engedményei az 1944 decemberében körülzárt Budapesten két gettóba zsúfolt mintegy 150 ezres zsidó népesség túlélésére kevésnek bizonyultak. Az ostromgyűrűbe fogott városban mindjobban kibontakozott a minden emberi és erkölcsi gátjukat vesztett nyilas hordák és a hozzájuk csatlakozott kiszabadult bűnözők terrorhulláma. A városban rekedt másodvonalbeli nyilas vezetők és az elvakult, alacsonyabb beosztású SS és Gestapó parancsnokok a gettóba zárt zsidók tömegmészárlására dolgoztak ki terveket. A gettók elpusztítását a pesti városrész feladását megelőző napok kaotikus állapotai közepette minden bizonnyal végre is hajtották volna, ha a döntő pillanatban elmarad a jóindulatú magyar és külföldi emberek, katonák kis csoportjának a gyilkos tervek megvalósítását keresztező fellépése.

A pesti gettók megmentésének folyamatában 1945. januárjától új tényezők jelentek meg és érvényesítették befolyásukat az események alakulására. Horthy, Himmler, a cionista Mentőbizottság és a semleges diplomaták mentőakcióinak meghatározó szerepköréről már volt szó. Új tényezőként jelent meg Wallenberg titkos nyilas segítőtársának, Szalai Pálnak és a környezetében mozgó barátainak és hallgatólagos segítőtársainak a gettók túlélését elősegítő cselekvés-sorozata. Az ő szerepük a gettók megmentésében különösen akkor vált fontossá, amikor 1945. január 8-án, egy állítólagos Pozsonyi úton történt fegyveres támadás nyomán a pesti nyilas vezetők határozatot hoztak a „zsidókérdés" helyi megoldására. A határozat nyomán, ha lehet, még fokozódtak a nyilasok támadásai a védett házak és a zsidó intézmények ellen. A nyilas megtorlási tervek középpontjában a pesti nagy gettó lakóinak legyilkolása és a gettó felgyújtása állt. A gyilkos akció lebonyolításának végleges megoldási módozatai január 10-ére körvonalazódtak. A gettó megvédését célzó ellenlépések a veszélyt nem ismerő és az összes üldözött életének védelmében fáradhatatlanul eljáró Wallenberg kezdeményezésére már korábban beindultak. Szalainak Sédey megbízott főkapitányt sikerült meggyőznie egy nagyobb, 100 főnyi rendőralakulatnak a nagy gettó védelmére történő kivezényléséről, a nemzetközi gettó védelmére pedig a debreceni menekült rendőrzászlóaljtól egy 50 főnyi csapattestet rendeltek ki. A gettók területére telepített rendőrök, együtt a Szalai ismeretségi köréből kikerült 14 főnyi nyilas pártszolgálatos különítménnyel, rendszeres járőrözést folytattak a gettók területén. Jelenlétükkel és fellépésükkel nagyban növelték a gettóba zártak biztonságát s egy 43 főnyi áldozatot követelő éjszakai nyilas betöréstől eltekintve, működésüket nagyjából eredményesnek kell értékelni.

A pesti nyilas vezérkarnak egyes Gestapó vezetők által is támogatott 1945. január 15-i gettó lemészárlási akcióját, melyet a Royal szállóban gyülekeztetett mintegy 1000 főnyi válogatott SS, nyilas pártszolgálatos és nyilasérzelmű rendőrök bevetésével az alkonyati órákban kezdődően terveztek végrehajtani, a kivezényelt 100 főnyi rendőralakulat nem akadályozhatta volna meg. E történelmi pillanatban, amikor 70 ezer budapesti zsidó lakos legyilkolása közvetlen közelségbe került, bontakozott ki az a maga nagyszerűségében és kihatásában is páratlan akció, amelynek eredményeképpen a tömegmészárlási terv meghiúsult. Szalai Pál könyvkeres-

kedőből avanzsált rendőr-főkapitánysági nyilas összekötőtiszt, Perjési Ferenc, banktisztviselő-szökevény katonából Szalai helyetteseként a gettóba kirendelt rendőr-karhatalmi alakulat politikai biztosa, Szabó Károly írógépműszerész-szökött katonából a svéd követség alkalmazottjaként embermentő tevékenységet folytató, Szalai Pál baráti-tanácsadói szerepében fellépő budapesti lakos, továbbá a gettó területére is illetékes pesti német katonai parancsnok, a Wehrmacht Magdeburg-i 13. páncélos hadosztályának drezdai születésű tábornoka, aki „különbözött az itteni német politikai tábornokoktól és ember magatartást tanúsított a gettó legyilkolási tervek hallatán", Gerhard Schmidhuber, együttes fellépésének köszönhetően a nyilasok nem tudták végrehajtani tömeggyilkossági terveiket.

A magyar és külországbeli Holocaust-kutatók jórészt felkutatták és bemutatták — bár nem hiánytalanul — a magyar zsidóság önmentési akcióit, a semleges diplomaták, a Nemzetközi és a Svéd Vöröskereszt embermentési tevékenységét, a magyar egyházak tetteit az üldözöttek bujtatására, életük megmentésére. Úgy véljük azonban, hogy a budapesti zsidóság sorsának a náci-nyilas időszak utolsó heteiben történő alakulásában igen fontos szerephez jutott, majd a gettóba zárt üldözötteknek a lemészárlástól való megmentésében kulcsszerepet betöltő személyek életének és tetteinek bemutatásával még adós maradt történetírásunk.

A pesti gettók 1945 januári megmentési történetének egyik legváltozatosabb életpályát bejárt főszereplője Szalai Pál, a fiatal budapesti könyvkereskedő volt, amikor élete alkonyán Los Angelesből 1956 után első ízben, álnéven hazautazott és rendhagyó életművéről az egyik legismertebb hazai Holocaust-krónikásnak és Wallenberg kutatónak, Ember Máriának, három nagy magnószalagot kitöltő visszaemlékezésben adott számot, az író a következő megállapításra jutott beszélgető partneréről: „Szavait hallgatva az járt az eszemben, mégiscsak Jókai a legnagyobb magyar író. Mert egyedül a nagy mesemondó tudott ilyen férfiakat kitalálni. Ilyen sorsfordulatokat. Hogy magasrangú nyilas funkcionáriusból Raoul Wallenberg szövetségese lesz a halálra ítélt zsidóság megmentésében. S tíz évvel később koronatanúnak akarják megtenni abban az abszurd perben, amelyben a szovjet titkosrendőrség Domonkos Miksát és más zsidó vezetőket Wallenberg gyilkosának kívánja kinevezni."

A tisztelt olvasó, ha a tanulmány következő fejezeteiben leírtakból megismeri Szalai pályafutását, talán nem véli majd indokolatlannak a jelen sorok szerzője által a neve elé illesztett „magyar Schindler" jelzőt. A világhírű amerikai filmrendező, Steven Spielberg, nyolc Oscar díjjal kitüntetett „Schindler listája" című alkotása

az aranyjelvényes náci párttagból zsidómentő tevékenységéért elismert és kitüntetésekben részesített pozitív személyiséggé változott szudétanémet vállalkozónak állít emléket. Schindler 1943-ban krakkói zsidómentő akciója során Budapesten tárgyalásokat folytatott Kasztner Rezsővel, a magyar cionisták mentőbizottságának alelnökével is. Schindler három éven át 1100 üldözött lengyel zsidót mentett meg a biztos haláltól. Később, elvált felesége, aki a háború végefele hű társa lett az embermentésben, azt állította, hogy Schindler a nácik által zsidó tulajdonosaitól elvett, s részére üzemeltetés céljából átadott krakkói gyárában a lengyel zsidók munkaerejének a kizsákmányolása útján jómódot biztosított magának és megmenekült a frontszolgálattól. Elvitathatatlan tény, hogy Schindlert a háború előtt számtalan vállalkozásának sikertelensége vezette a náci pártba, de a háború után is csődbe jutott próbálkozásaival. Egykori védenceinek támogatására szorult. Élete utolsó szakaszában Jeruzsálembe költözött s a Joint rendszeres segélye képezte egzisztenciája fenntartásának alapját. Schindler életútját vizsgálva sok hasonlóság fedezhető fel Szalai pályafutásáéval. De inkább csak az indulás és egyes külső jegyek hasonlóságáról van szó. Szalai Pál sokkal többet tett és vállalt a zsidó nép életének megmentésére, sokkal kiélezettebb és veszélyekkel terhesebb időszakban, nem anyagi előnyök szerzésétől vezetettetve végezte zsidómentő akcióit. Amikor Budapesten befejeződtek a harcok, akkor nem 1100, hanem 120 ezer gettókba zárt üldözött menekült meg, Szalai rendőri erőkkel alátámasztott mentőakciója nyomán. Szalai, Schindlerrel ellentétben nem menekült el a szovjet csapatok elől, hanem már 1945. február 15-én újból a gettóban volt az általa megmentett zsidó vezetők körében és elutasítva elbújtatására vonatkozó ajánlatukat, önként jelentkezett az új rendszer rendőrségén. Szalai, ellentétben Schindlerrel, mentőakciói idején és a későbbiekben, semmiféle anyagi előnyhöz nem jutott, pedig szerény anyagi körülményei indolkolták volna az anyagi haszonszerzést.

Szalai érdemeinek elismerésével kapcsolatban éles viták alakultak ki a Holocaust krónikásai között. Igen sokan, köztük elismert történészek is, a legendák világába sorolták mindannak megtörténtét, amit Szalai és társai életük állandó kockáztatásával véghezvittek. Egyes történetírók szerint 1945-ben a pesti gettók „megmenekültek" a pusztulástól, mások szerint sikerült túlélniük az ostromlott városban tomboló terrort és a véres utcai harcok rémségeit. Az ő felfogásuk szerint a gettók nem tudatos mentőtevékenység révén menekültek meg a pusztulástól, hanem véletlenszerűen maradtak fenn a borzalmak közepette. Jelen sorok írója is 1990-ben, amikor Szalai Pál a Fővárosi Levéltárban felkereste, nem minden kétely

nélkül hallgatta meg személyesen előadott visszaemlékezéseit. Amikor Szalai két év múltán már halálos betegen, nehezen olvasható kézírásban, majd magnószalagra mondva Amerikából megküldötte kezdetben hihetetlennek tűnő történetét, már rendelkezésre állt néhány, 1945 után keletkezett igazságszolgáltatási vonatkozású dokumentum, amely jórészt alátámasztotta előadását. Később, amikor egyes titkos irattárakban őrzött dokumentumok is kutathatókká váltak, tovább bővült a közvetett bizonyítékok köre. Bizonyos kétségek azonban még mindig fennmaradtak abban a vonatkozásban, hogy az említett dokumentumok az események lezajlását követően készültek. Hiányoztak a történésekkel egyidőben készült eredeti dokumentumok. 1995-ben a magyarországi zsidóság önmentési akcióit kutató Bódog Gyula szerint „Sokáig a hiányzó iratok miatt ezt az akciót történelmileg nem fogadták el, de a különböző egyéb adatok alapján a történet hitelesnek tartható."

A Szalai ügyében 1945-ben lezajlott rendőrségi nyomozás és a népbírósági tárgyalások alapján született felmentő ítéletet követően a Népfőügyészség 1947-ben revíziós felülvizsgálatot rendelt el, mert annyira hihetetlennek tűnt, hogy egy nyilas vezetői körhöz tartozó személyt a bekövetkezett szörnyűségek ismeretében mentesíteni lehessen akár csak a gyilkos testülethez tartozás általános következményei alól is. A revíziós vizsgálat végeredménye szerint: „A legilletékesebbek vallomása szerint az egész budapesti zsidóság örök hálájára érdemes. A legbátrabb ellenállók egyike." A népfőügyészségi állásfoglalást ugyancsak alátámasztotta egy más oldalról érkező, sőt nyomtatásban több kötetben is megjelentetett kortársi tanúvallomás. A magyar Holocaust krónikása, Lévai Jenő, aki az üldözöttekhez tartozott s a Wallenberg-féle mentőtevékenységben is aktív szerepet vállalt, valamennyi 1948-ig megjelent művében a történtekhez híven számolt be Szalai szerepéről. Feltehetően a magyar igazságszolgáltatási szervek irataira és a kortársi krónikák tanúbizonyságára alapozva fogadta el végül is hitelesnek a hazai és külföldi Holocaust-kutatók többsége Szalai tetteit.

1994-től kutathatóvá vált a svájci külügyminisztérium félszázadnál régebbi korú iratanyaga a Berni Szövetségi Levéltárban. Előkerültek, egyebek mellett, a budapesti svájci követség idegen érdekeket képviselő részlegének dokumentumai. Carl Lutz, a svájci védlevél-akciót kezdeményező alkonzul és helyettesítője, Peter Zürcher 1944/45 fordulóján, az események megtörténtét követően azonnal papírra vetett napi jelentései. A precízen megfogalmazott svájci diplomáciai iratokból sorra bontakoztak ki a pesti gettók megmentésében oroszlánszerepet vállaló Wallenberg, Szalai, Stöckler, Domonkos és mások nevei és tetteik, úgy, ahogy azokat Lévai

Jenő könyveiben leírta s ahogy Szalai, meg a tanúi az igazságszolgáltatási eljárások különböző fázisaiban előadták. Ezek a legutóbbi időkben kutathatóvá vált egykorú és eredeti dokumentumok képezik a leghitelesebb bizonyítékait a pesti gettók megmentésének és Szalai Pál mentőtevékenységének. Szerző számára is nagy jelentőségűek a svájci iratok, mivel ezek még inkább alátámasztották többéves kutatómunkájának eredményeit.

A magyar Holocaust történetének lehető legalaposabb és leghitelesebb történetének megírásához azonban még mindig forráskutatási akadályok feloldására van szükség. A magyar Holocaust félszázados évfordulóján a történész továbbra is kutatási korlátozásokkal kénytelen megküzdeni s nemcsak a külföldi lelőhelyekre érvényes ez a megállapítás. Svédországban, Izraelben, Moszkvában, de még az Amerikai Egyesült Államokban is vannak olyan irattárak, amelyeket nem szabadítottak fel a kutatás számára. A Németországban lezajlott frankfurti Auschwitz-per és az Eichmann-kommandó egyes tisztjei ellen folytatott perek iratai, meg a világszerte létesített Holocaust-központok magyar vonatkozású dokumentumai ugyan kutathatók lennének, hasonlóan a svájci külügyi iratokhoz, de ez esetekben a forráskutatások lebonyolításához szükséges anyagiak hiányoznak. A hazai dokumentum-őrző intézmények anyagának jelentékeny része még mindig nem kutatható komplikációk nélkül a fennálló részkorlátozások, meg az iratok rendezetlensége, a kutatási segédletek hiánya, személyiségi jogok rosszul értelmezett védelme és más indokok miatt.

A magyar Holocaust történetének hazai történészek által történő megírása, amit Ránki György 1982-ben Randolph L. Braham először angol nyelven közreadott nagy monográfiájának ismertetése kapcsán hiányolt — „Végül is ezt a könyvet Magyarországon kellett volna megírni. Csak fájlalhatjuk, hogy mindezideig nem írtuk meg. Sőt a kérdésről alig született itthon érdemleges munka." — fél évszázaddal az események után is aktuális feladat. S bár tényként elfogadható Braham értékelése, mely szerint a kelet-európai Holocaust szakirodalom tekintetében a magyar művek száma és színvonala „messze kimagaslik a mezőnyből" (Karsai László idézi ezt a Századok Figyelő rovatában az új Holocaust-művekről adott áttekintésében), mégis, a számtalan részpublikáció, tanulmány és visszaemlékezés különösen a rendszerváltozást követően történő közzétételét eredménynek tekintve és elfogadva, az alapos, szakszerű s az addigi publikációk eredményeit — beleértve a külföldön közzétett, a magyar vészkorszakkal foglalkozó műveket is — kritikai szempontból is hasznosító, tudományos alapossággal írt művek száma igen csekélynek

mondható. Sőt néhány újabb publikáció esetében, melyek a jogos érdeklődés kiváltotta konjunkturális viszonyok közepette íródtak, komoly hibákat és felületességeket állapított meg a bírálat. Úgy véljük a téma igényes művelőinek — a még szükséges további forrásfeltárások folytatása és a szakmai bírálat erősítése mellett — kutatásaik részeredményeit is célszerű közzétenni a magyar Holocaust sokáig tabunak számító, az ország és fővárosa XX. század történetében oly nagy súlyú negatív eseménysorozat hiteles feltárása és átfogó bemutatása céljából.

A budapesti gettók, Európában egyedülállóan, viszonylag épen és sértetlenül maradtak fenn a II. világháború végére. A két pesti gettó megmenekülése az európai zsidóság csaknem teljes elpusztításának körülményei közepette nem volt és nem is lehetett a vak véletlen műve. Az események pontos menetének és azok esetenként rejtve maradt mozgató erőinek hiteles bemutatására vállalkozó történész azt a feladatot tűzte maga elé, hogy megpróbálja felvázolni a pesti gettók „csodálatos" megmenekülésének okait. Arra törekedett, hogy bemutassa azokat a végkifejletükben nem eredménytelen emberi erőfeszítéseket és cselekvéseket, akár hazai, akár nem magyar személyiségek intézkedéseit s azok okait, amelyek a budapesti gettók fennmaradását, megmentését lehetővé tették.

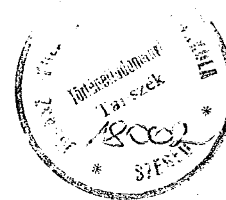
Engedtessék meg a szerzőnek, hogy e helyen néhány szempontot felvessen a téma feldolgozási módszeréről. Kezdetben egymástól elkülönülő események és történések felvázolásával halad előre a feldolgozás. Esetenként úgy tűnhet, hogy szerteágazóan és túl bonyolultan néhol megismétlődve kerülnek ismertetésre a félévszázada történtek. De a felsorolt történések valójában mind összefüggenek egymással. Ezért elnézését is kérem soraim olvasójának. A valóság különböző szintjein, kezdetben talán egymástól elkülönülten indulónak látszó történés-folyamatok 1945 januárjában összetalálkoznak, majd összefonódó, együttes hatásuk eredményezi a gettók megmentését.

Végezetül szeretném köszönetemet kifejezni a munkám elkészítéséhez nyújtott segítségért kollégáimnak, egykori munkahelyem, Budapest Főváros Levéltára főigazgatójának, más tudományos intézmények munkatársainak, továbbá a kutatásaimat és művem megjelentetését anyagilag is támogató alapítványoknak.

A Holocaust történeti művek Szalai Pál szerepéről

1994. január 16-án Los Angelesben hosszas szenvedés után, 79 éves korában elhunyt Paul Sterling (Szalai), aki magyar emigránsként 1956 óta élt az Egyesült Államokban. Halála idehaza visszhang nélkül maradt, és épp oly szűk körben vált ismertté, mint az a titkos tevékenysége, amelyet 1944/45-ben nyilaspárti budapesti rendőr-főkapitánysági megbízottként — külföldi semleges diplomatákkal, Raoul Wallenberggel, Peter Zürcherrel, Ernst Vonrufssal és Giorgio Perlascával, „az olasz Wallenberggel" együttműködve — Budapest üldözött, a német nácik és magyar követőik által halálra szánt zsidó lakosainak megmentéséért folytatott. Szalai Pál embermentő tevékenysége a magyar Holocaust fővárosi rémségeinek utolsó hónapjaiban mindazonáltal nem maradt teljesen ismeretlen. Lévai Jenő, aki maga is az üldözöttek közé tartozott, az 1945–1948 között megjelent valamennyi kortársi krónikájában[1] megemlékezett a budapesti nyilaskeresztes vezérkar tagjából zsidómentővé átváltozott Szalai tetteiről, sőt a korabeli sajtóban is[2] jelentek meg riportok Szabó Károllyal és Perjési Ferenccel együtt végzett mentőtevékenységéről. 1948-tól azonban már tilos volt Szalairól bármit is nyomtatásban közzétenni. Az Államvédelmi Hatóság leállította a Világ c. napilapban tervezett riportsorozatot és nem jelenhetett meg Stella Adorjánnal folytatott beszélgetései nyomán készült 140 oldal terjedelmű visszaemlékezése sem. Ezt követően csaknem négy évtizeden keresztül sem Szalai, sem más fővárosi embermentők tevékenységéről történelmi mű vagy egyáltalában nem, vagy csupán rövid utalás formájában emlékezhetett meg.

A magyar Holocausttal kapcsolatos mentőakciók témakörének már-már tabuként való kezelésében kétségtelenül közrejátszott az a kapcsolat, amely — nemcsak Szalai esetében, de szinte valamennyi más hazai mentőakció vonatkozásában is — Wallenberggel, a stockholmi építész-kereskedőből és a Roosevelt által életre hívott War Refuge Board (Háborús Menekültügyi Bizottság, WRB) megbízottjából, félév érvényességi időtartamú diplomata útlevél segítségével kreált budapesti svéd követségi titkárral, fennállott.[3] A Szovjetunió amely csaknem másfél évtizeden át szisztematikusan tagadta, hogy bármi köze lenne Wallenberg 1945 januárjában, Pest elfoglalását követően történt eltűnéséhez, 1957-ben beismerni kényszerült, hogy a szovjet állambiztonsági szervek által törvénytelenül lefogott fiatal svéd 1947-ben a Lefortovo börtönben szívroham következtében elhunyt.[4] Ember Mária



riportsorozata és könyve (Ránk akarták kenni. Bp. 1992.) nyomán ma már tudjuk, hogy 1952–53-ban szovjet kezdeményezésre koncepciós pert készítettek elő, melynek célja annak bizonyítása lett volna, hogy Wallenberget 1945 januárjában a pesti zsidótanács vezetői ölték meg az amerikai követség pincéjében. Rejtélyes módon eltűnt a Szent István parkból a felavatásra előkészített Wallenberg szobor is, egyedül a XIII. kerület egyik jelentéktelen utcájának, a volt Phőnix utcának Wallenberg utcává történt átkeresztelése maradhatott érvényben.[5] Egyebek mellett a Szovjetunió számára roppant kellemetlenné vált Wallenberg ügy miatt sem lehetett megemlékezni a magyar zsidómentők tetteiről. Az 1972–1980 között megjelent reprezentatív Budapest történet V. kötetében pl. részletes leírás olvasható a zsidókat sújtó rendelkezésekről, a védett házakba költöztetésről, az egyházak eredménytelennek bizonyuló fellépéséről, majd a gettózásról, előfordul a semleges országbeli diplomaták felsorolásánál Wallenberg neve is, de sem a mentőakciókról, sem a cionista Mentőbizottságról s végül a pesti gettók „csodálatos" megmeneküléséről egyetlen sor sem található.[6] Wallenberg szovjet fogságba kerüléséről és tragikus sorsáról az 1957-es moszkvai beismerést követően sem lehetett írni hazai munkákban. Történelmi műben először az 1987-ben közreadott Ellenállási Kislexikonban volt olvasható, hogy Wallenberg súlyos törvénysértés áldozataként vesztette életét. Mellékes észrevételként, de ide kívánkozik, hogy még 1995-ben is megjelenhetett nálunk, nem is akármilyen „történelmi" mű, amelyben Wallenberg tragikus sorsával kapcsolatban még mindig az idejétmúlt és félrevezető célzatú eltűnési história szerepel.[7]

A mentőakciók, éppúgy, mint az ellenállási mozgalom tényének elhallgatása, vagy az illegális kommunisták részvétele nélküli események említése, nem igazán volt elfogadott és méltányolt témája a hazai történetírásnak, s különösen nem volt „pártszerű" az 1950-es évek viszonyai közepette. Az ellenállás és a mentőakciók ténye, azok dimenzióinak alapos feltárása és reális alapon történő bemutatása sehogyan sem volt összeegyeztethető a „nagy" pártvezér", Rákosi Mátyás által szüntelenül hangoztatott „utolsó csatlós", „fasiszta Magyarország" és más hangzatos frázisokkal. A szélsőséges és valótlan rákosista tézisek s azok továbbélése miatt sem volt lehetséges az 1980-as évek második feléig az ellenállás, a mentőakciók s közöttük a cionista Waada (mentési) Bizottság törekvéseinek a realitásoknak megfelelő hiteles ábrázolása. A torz, a valóságot nem tükröző korabeli történelemszemlélet nem tudott mit kezdeni a pesti nemzetközi gettó és a nagy gettó megmenekülésének a II. világháborús Európában egyedülálló jelenségével sem, ezért e tényt

többnyire kizárólag a Vörös Hadsereg felszabadító harcainak tulajdonították.[8] Közben a szovjet tömbön kívüli országokban Wallenberg tragikus sorsáról megjelentetett könyvtárnyi mű mindegyikében — megkérdőjelezhető hitelességgel — olvasható volt a pesti gettó megmenekülése, kiemelve a történetből természetesen Wallenberg és titkos nyilaskeresztes segítője, Szalai Pál szerepét. A témával foglalkozók az 1980-as évektől, újból felfedezték Lévai Jenő alapvető műveit, melyeknek alapos feltáró és bemutató jellege, koncepciómentessége és objektivitásra törekvése általános méltánylást, elismerést nyert.

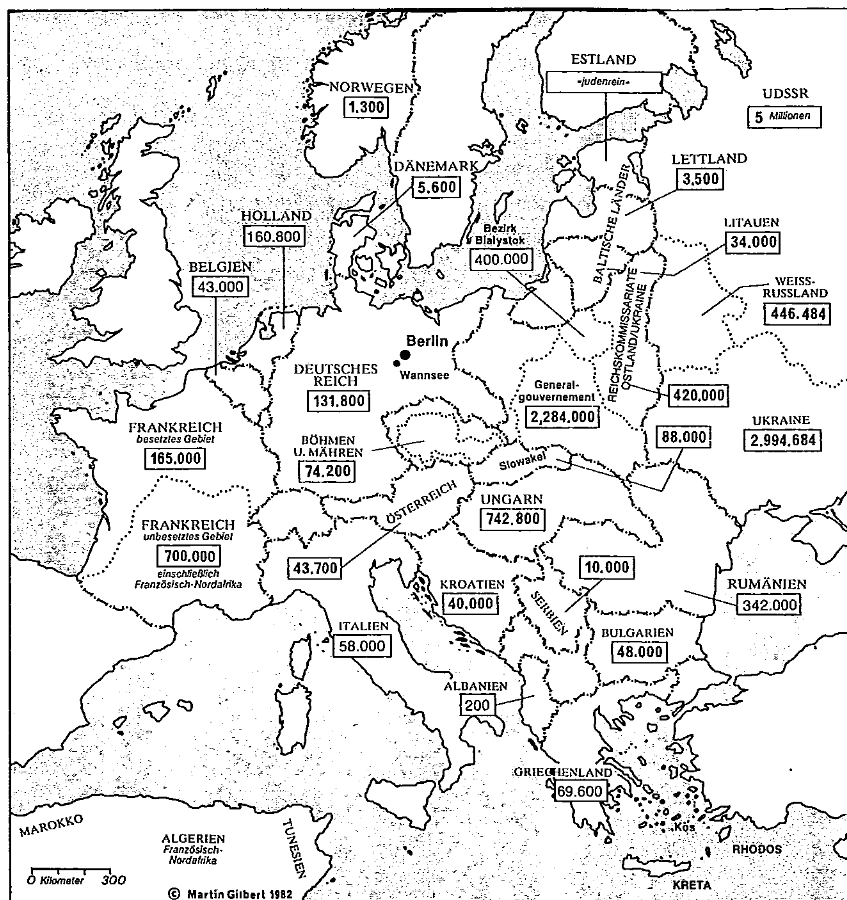
A Szalai szerepét méltató külföldön megjelent művek közül elsőként Randolph L. Braham, The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary[9] című, 1981-ben közzétett szaktörténészi alapossággal elkészített műve említendő. 1988-ban Braham könyve magyarul is megjelent. Braham részletesen ismerteti Szalai szerepét, megemlítve, hogy valószínűleg neki köszönhető a gettó megmentése.

Kati Marton 1985-ben közzétett angol nyelvű Wallenberg monográfiája is figyelemre méltó tényeket sorol fel Szalairól.[10] Szerző Magyarországon született, majd újságíróként az ABC News bonni irodáját vezette. Írásai a legnevesebb amerikai folyóiratokban jelentek meg. Wallenbergről szóló könyve egy 1982-es televíziós riportsorozata nyomán készült el. Szalai ténykedését főként Lévai Jenő munkái alapján mutatja be, de felhasznál egyéb forrásokat is.

Nem hagyható figyelmen kívül a Magyarországról elszármazott izraeli történész Gonda László A zsidóság Magyarországon 1526–1945 című monográfiája, amelynek kézirata 1984-ben készült el, de a szerző halála miatt végül csak 1992-ben jelent meg magyarul. Ő is megemlékezik Szalai gettómentő szerepéről, ami azért figyelemreméltó, mert alátámasztja azon állítást, hogy ha Szalairól idehaza hallgatni kellett is, azért Amerikában és Izraelben tudtak róla és számon tartották érdemeit.[11]

A hazai irodalomban az újabb művek közül a már idézett „A zsidó Budapest" enciklopédia, mint Wallenberg segítőtársáról emlékezik meg Szalairól, kiemelve a védett házak és a gettó megmentésében vitt szerepét.[12]

Természetesen a gazdag könyvválasztékból olyan mű is idézhető, amely Szalai tevékenységét a legendák körébe utalja, valótlannak és saját védelme érdekében kitaláltnak tartja.[13] Schiller svéd professzor deheroizáló Wallenberg életrajza azonban sem a címadó személyiség vonatkozásában, sem más kortársainak tevékenységében nem bizonyul pontosnak s inkább a tetszetős hipotézisek és kombinációs feltételezések gyűjteményének, mintsem hiteles történelmi műnek tekinthető. Állításai értékelésére a továbbiakban sor kerül.



1. Az 1942. január 20-i Wannsee-i konferencián megsemmisítésre kiszemelt európai zsidóság országok szerinti elhelyezkedése

Szalai Pál életútja 1944-ig

1915-ben született Budapesten. Szülei már fiatal korában elváltak s őt jórészt édesanyja és bátyja, Győző nevelte. Édesapja a kereskedelemben dolgozott, esetenként ügynökösködött. Édesanyja résztvett a szociáldemokrata ifjúsági szervezkedésben és az 1919–1922 években a VIII. kerületi gyermekbarát mozgalom egyik vezetője. A család egy Rákóczi úti bérlakásban, nagyon szerény körülmények között élt. Szalai 1929-ben, a gazdasági válság kirobbanásának évében fejezte be iskolai tanulmányait. 14 éves korában mindenféle szakképzettség nélkül kikerült a polgári iskolából. Életpályájával kapcsolatban semmiféle elképzelése, terve nem volt. Szívvel-lélekkel vett részt a cserkész mozgalomban, ott szerzett barátai és élményei meghatározónak bizonyultak a későbbi években. Megpróbálkozott Rákosi Szidi színésziskolájának elvégzésével, de anyagiak hiánya miatt hamar fel kellett hagynia a színinövendék-életformával. Végül bátyja könyvüzletébe állt be. Kapcsolatai és könyvkereskedői ismeretei révén önállósodni próbált: bérelt üzlethelyiségben, bizományban vásárolt könyvkészlettel, új és használt könyvek antikváriumi adásvételével és kölcsönzésével foglalkozott. Az igyekvő fiatal kereskedőre vevőköréből többen is felfigyeltek.

A könyvkereskedés nagyon szerény jövedelmet biztosított. 1939-ben Szalai 4000 P. értékű könyvkészlettel és egy kétszobás bérlakással rendelkezett. A könyvkereskedés egyben nagy olvasási lehetőséget jelentett a szociális kérdések iránt fogékony ifjú kereskedőnek. A cserkészet keretében részt vehetett külföldi túrákon, bestseller könyveiből megismerhette a felső tízezer, az arisztokrácia életét. Ő maga pedig az állandó létbizonytalanság körülményei közepette, a gazdasági válságtól sújtott fővárosban élt. Mire számíthatott? Gyors felemelkedésre, vagy egyéniségének és olvasottságának megfelelő életkörülményekre aligha. Jó megjelenésű, környezetében figyelmet kiváltó, tetterős fiatalember volt. Érthetően a politikai mozgalmak irányába tájékozódott: „Engem vonzott a szocialista szó" — írja visszaemlékezésében[14] s hozzáteszi, hogy nagy hatást gyakorolt rá a nemzeti jelleg kihangsúlyozása.

1936-tól kezdődőleg egyre gyakrabban vett részt a Magyar Nemzeti Szocialista Párt-Hungarista Mozgalom gyűlésein. 1937-ben egy rendbontássá fajuló tüntetés alkalmából őt is letartóztatják s a Szerb utcai rendőrkapitánysági épületbe zárták.

Az itt működő titkos nyilas sejt tagjai beléptették a Szálasi pártba. Szalai eleinte nagyon komolyan vette a nemzetiszocialista szólamokat, idealista nyilas volt — írja róla Márer György újságíró a Fáklya című demokrata hetilapban.[15] A pártvezetés hamar felfigyelt rá és különböző pártfunkciók ellátásával bízták meg. 1938 áprilisától a VII. kerületi szervezet pénztárosa, majd a párt feloszlatását követően megalakult Nyilaskeresztes Párt Budapesti Főkerülete ifjúsági vezetőjévé nevezték ki. Működésére rövidesen a rendőrség is felfigyelt. 1938-ban rövidtartalmú felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Több ízben volt internáló táborok lakója.

A rendőrségi-igazságszolgáltatási szervek azonban nem tudták meggátolni Szalai pártszervezői munkáját. A Budapesti Királyi Ügyészség 1939. október 18-án kelt vádirata szerint Bagosy Zoltánnal és öt vádlott-társával együtt 1939 júniusában Ifjúsági Szervezet elnevezéssel a nyilaspárt karhatalmi alakulatának előképzési iskoláját hozták létre. Az új szervezet célja a fiatalabb párttagoknak a karhatalmi alakulatba történő besorolás előtt katonai gyakorlati és elméleti jellegű kiképzésben való részesítése volt. Ennek során kirándulásokat szerveztek esetenként 120–150 fiatal részvételével, melyek keretében katonai fegyelmezési és járőrgyakorlatokat végeztettek. Az 1939. augusztus 13-án a Csillebércen rendezett gyakorlatot a párt akkori ifjúsági vezetői, Szalai későbbi vádlott-társai is megszemlélték. Az egységekbe felsorakozott fiatalok előtt Szalai beszédet mondott, melynek lényege az volt, hogy a kirándulás célja a hatalom megszerzésére irányuló szervezkedés elősegítése és a hatalomátvételt követően a karhatalmi-rendőri szolgálat végzésének előkészítése. Szólt a rendőrspiclik leleplezéséről, valamint a közöttük megbúvó árulók kiszűréséről és megbüntetéséről. Ezután elénekelték a nyilas indulót. Szalai nem tudta, hogy a közelben figyeltek a politikai rendőrség detektívjei, akiknek feljelentése alapján letartóztatták és bíróság elé állították. Védekezése szerint az ifjúsági szervezetet nem nevezte forradalmi alakulatnak, melynek célja a hatalomátvétel esetében a rendőri feladatok ellátása, hanem csupán a párt célkitűzései iránt érdeklődő fiatalokat kívánta nemzeti szocialista nevelésben részesíteni, hogy egy valamiféle politikai érettségi vizsga után a párt rendes tagjai sorába kerülhessenek.[16]

A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék mint külön bíróság 5-ös tanácsa gyorsított eljárás keretében először 1939. november 29-én, majd 1940. január 27-én tárgyalta az ügyet. A vádlottakat bűnösnek találták, Szalait és Bagosyt 8-8 hónapi börtönre ítélték. Az ügyész és a védők semmisségi panasszal éltek, amelyet a Kúria 1940. április 18-án vizsgált meg. Az államfelforgatás bűntette miatt indult eljárás keretében a Kúria a törvényszék ítéletét súlyosbította: Szalai büntetését 1 évi börtönre emelte fel, figyelembevéve vezető szervezői szerepét és azt is, hogy Szalait már korábban fogházbüntetésre ítélték s újabb cselekményeit — 1939 júniusától a kerületeket szervezte meg és a legsúlyosabb izgató beszédet tartotta — a felfüggesztett ítélet hatálya alatt követte el. Szalait, Bagosyt és dr. Erdélyi Endre József ifjúságvezetőt a börtönbüntetésen túl 10 évre eltiltották politikai jogaik gyakorlásától is. Szalai előéletének ez a mozzanata egyrészt azért figyelemreméltó, mert egyéves börtönbüntetését a szegedi csillagbörtönben, az ott elzárva tartott Rákosi Mátyással, Demény Pállal és más kommunistákkal együtt töltötte le, másrészt amikor 1944. november 22-én a budapesti rendőr-főkapitányságra nyilas pártösszekötőnek nevezték ki, minden bizonnyal számításba vették korábbi pártfunkciójának jellegét és eredményességét. Végül is Szalai egyike volt azon nyilasoknak, akik hosszabb időt töltöttek börtönben és internáló táborban.[17]

Szalai 77 éves korában, súlyos betegségeit követően írt s Budapest Főváros Levéltárában őrzött kézírásos és hangszalagra felvett visszaemlékezéseiben és néhány levélbeli kiegészítésében a nyilas pártban 1942-ig folytatott tevékenységéről fontosnak tartja kiemelni, hogy a cserkészetben megtanultakat igyekezett a nyilaspárt ifjúsági szervezetében meghonosítani. Így pl. a hetente tartott vezetői értekezleteket egy általa konstruált imával kezdték, később az imádkozást a felsőbb vezetés megtiltotta. Majd a nagyobb fővárosi üzemekbe, pl. a Központi Szennyvíztisztító Állomásra és a Dréher Sörgyárba szervezett csoportos látogatásokat.

1942-ben — kiszabadulását követően néhány hónapon át a budapesti főkerület alkalmazta pénztárosként — Szalai kapcsolata a nyilaspárttal megszakadt. Visszaemlékezései szerint „Mindig hallottam valamit a közelgő hatalomátvételről, ami rendszerint rémhírnek minősült... Nyitott szemmel és füllel kezdtem figyelni, hogy mindjobban eltávolodnak a szocialista eszmétől. Hatalmas német (náci) imádat vett erőt a párt vezetőin (Dr. Málnási Ödön, Kassai Ferenc) és sok-sok követőin. Én ezek után rájöttem, hogy nem itt a helyem. Próbáltam munkával mindent felejteni, de nem ment, undorrá változott az érzelem irántuk."[18]

Kétségtelen, hogy Szalai is, mint sokan más „idealista" nyilasok, csalódott a pártban, amihez hozzájárult a magyar nemzeti érzelmekkel ellentétes németimádat eluralkodása, a párt széjjelszakadása (a Hubay és Baky féle frakciók önállósodása), a német villámháborús remények szertefoszlása. A csendőrségi helyzetjelentésekben arról számoltak be az 1942/43 években, hogy a munkások és a bányászok tömegével léptek ki a jobboldali és nyilas szervezetekből, a fasiszta jelvényeket és

tagsági könyveiket pedig eldobálták.[19] Márer György megfogalmazásában: „A nagy lelkesedés öt évig tartott. Akkor a nyilasok már egyre intenzívebben kapcsolódtak be a közélet irányításába és ennek arányában ütköztek ki a nyilas mozgalom hazugságai, szélesedtek az ellentétek a befolyásért és jövedelmező állásokért versengző pártvezetők között. Szalai nem volt teljesen elvakult, nagyon jól látta, mi folyik ott, ahol már a „testvérek" hatalomhoz jutottak. Kénytelen volt belátni, hogy a nemzeti szocializmus két olyan szó, amelynek egészen más a jelentősége, ha együttesen használják, mint külön-külön... És nemcsak azt látta be, hogy amit üdvösnek hitt, nem egyébb őrültek rögeszméjénél, — azt sem képzelte többé, hogy ezt a háborút a németek és csatlósaik megnyerhetik."[20]

Szalai pártból való kilépésének merőben más verziója is elképzelhető: éppen mert a párt befolyása, taglétszáma és anyagi erőforrásai csökkentek, kényszerűen létszámleépítést hajtottak végre az apparátusban és másokkal együtt Szalait is elbocsátották. Különben miért lett volna szükség arra a Szálasi-féle táviratra 1944. október 16-án, mely szerint „Szálasi rehabilitálta és szolgálatra berendeli a pártba!"[21] Az ellentmondás ténye szembeötlő, s ezért elképzelhető, hogy az utóbbi verzió felel meg inkább a tényeknek és éppen az elbocsátást követően következett be Szalai esetében is a párttól való szervezeti-eszmei elszakadás.

1943–1944-ben Szalai kisebb háziipari és fonalkereskedelmi cégeknél kapott utazó tisztviselői, ügynöki munkát, míg 1944. október 15-ét követően új szakasz kezdődött pártbeli pályafutásában.

Szalai Pál a Budapest Észak Választókerület Munkarendvezetője (1944. október 15–1944. november 22.)

1944. október 16-án:[22] „... Szálasi uralomra jutása után, személyes táviratával visszahívtak a pártba. De nemcsak engem, hanem Rajniss Ferencet, Meskó Zoltánt, Hubay Kálmánt... Egy éjjeli lelki tusa után úgy döntöttem, hogy megyek vissza segíteni, de nem nekik, hanem mindenkinek, fajra, vallásra, nemzetiségre való tekintet nélkül, és azért, amivel tudom majd segíteni a háború mielőbbi befejezését. Az előtte való éjjel imádkoztam, hogy az elképzeléseim valóra váljanak." — írta Szalai 1991-ben. A Budapestért folyó harcok befejeztét követően, 1945. február 17-i, az önként jelentkezését követő első rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyve szerint megbízatását azért vállalta, hogy a régebbi párt-tevékenységet — mint mondta — teljesen „lemossam magamról".[23] A Népbíróság 1945. október 24-i jogerőssé vált felmentő ítélete szerint: „... a nyilaskeresztes párttól felszólítást kapott, hogy szolgálatra jelentkezzék. A vádlott, aki ekkor már lélekben eltávolodott a nyilas eszméktől, hosszas tépelődés után azért jelentkezett pártszolgálatra, hogy jóvátegye mindazt, amit korábbi nyilas tevékenységével elkövetett."[24] Szalai 1945–1949 közötti rendőrségi kihallgatásai közül összesen 6 esetről maradt fenn jegyzőkönyv, illetve nyomozói jelentés. Ide sorolható még az 1948. évi igazolóbizottsági vallomása is. Ezekben egybehangzóan előadja, hasonlóan az 1947-ben készült Márer-féle interjúban foglaltakhoz, hogy 16-án reggel kapta meg a Szálasi aláírású szolgálati jegyet, melyben arról értesítették, hogy rehabilitálták és jelentkezzen szolgálatra. Este felkereste őt régi barátja, Szabó Károly írógépműszerész, akit még cserkész korában ismert meg. Szabó Károly[25], aki katonaként frontszolgálatot teljesítve megsebesült, felgyógyulása után, meggyőződvén a háború folytatásának értelmetlenségéről, nem vonult be újból, hanem illegalitásban a fővárosban élt. Szemtanúja volt a nyilasok október 16-i Népszínház utcai és Teleki téri vérengzéseinek s felháborodásában Szalaihoz fordult, akivel barátsága annak nyilassá válása idején valamelyest elhidegült. Beszélgetésük során Szalai kifejtette, hogy mint minden józanul gondolkodó magyar ember, esztelenségnek tartja a háború folytatását. Szalai ezt követően megmutatta a nyilaspárttól érkezett szolgálati jegyet, amire Szabó azt mondta, vállaljon Szalai mindent, hogy segíteni tudjanak,

ott ahol lehet.[26] Amikor ez a beszélgetés lezajlott, Szabó Károly még nem állt kapcsolatban Raoul Wallenberggel.

Mi itt a valóság, s mi a legenda? Mennyiben változott meg Szalai, aki 1944 nyarán kötött házassága után bebútorozott s a csillagos házakba történő „előgettósítás" nyomán megürült, a lakáshivatal által kiutalt, VII. Dohány u. 86-ban lévő egyik zsidó lakásba költözött? Az Ember Máriának nyilatkozó özv. Szabó Károlyné szerint férje a következőket mondta Szalainak: „Ha nem akarod, hogy felakasszanak Szálasival együtt, akkor most segítened kell." És Szalai azonnal ráállt."[27] Kétségtelen, hogy Szalai újból felfelé ívelő pártkarrierje s belső lelki-tudati fejlődése között ekkorra már bizonyos ellentét alakulhatott ki. Éppen későbbi munkarendvezetői ténykedéseinek felemássága tükrözi kettős tudatát, vívódását a hatalomból fakadó kedvezmények, anyagi jólét és a társadalmi előrelépés csábításai, valamint a cserkészeti hagyományokon felnőtt, tisztességes keresztény ember lelkiismeretének tiltó parancsai között.

Szalai újsütetű pártbeosztásában 1944. október 17-től az észak-pesti kerületvezető Auguszt József építőmester, építési vállalkozó titkára lett.[28] E minőségében résztvett egy sor VI. és VII. kerületi lakóház „zsidótalanításában". Pozitív szerepet játszott az Erzsébet körút 14., 15–22, 38. és 52. sz. alatti házak lakóinak vonatkozásában. Megtudva, hogy Ferenczy csendőr alezredes német katonai alakulatok részére a fenti házak kiürítését rendelte el, 3 nappal a kiköltöztetés időpontja előtt közölte a lakókkal az elköltözés időpontját, lehetőséget adva számukra értékeik mentésére.

Az Erzsébet krt. 38. sz. ház négy lakója 1948-ban a népügyészség részére hitelesített nyilatkozatot tett, hogy Szalai 1944 október végén megakadályozta a ház kiürítését s amikor a zsidó lakosság közrefogta és sírva kérte, hogy mondja meg a nevét, még arra sem volt hajlandó, azzal az indoklással, hogy sok más emberen is segítenie kell. Az Erzsébet krt. 52. sz-ú ház öt lakója 1948-ban ugyancsak a népügyészség részére adott hiteles nyilatkozatban igazolta: „1944. október 15-én a csendőrök és németek elhurcoltak lakásainkról, majd egy-két nap múlva hazatértünk, akkor lakásainkat a Nyilaskeresztes Párt VII. ker. szervezete kifosztotta. Megjelent a házban Szalai Pál úr, akinek elpanaszoltuk, hogy még ágyneműnk sincs... megígérte, hogy valamilyen formában segítségünkre lesz. Még aznap délután visszajött, megszerezvén a Nyilas Párt raktárainak kulcsőrzőjét, kocsifuvart segített fogadni a részünkre, gondoskodott arról is, hogy a fuvarosok ki ne használhassák kényszerű helyzetünket, csak a maximált árat engedte a fuvarosoknak felvenni. Elkísért bennünket a Nyilas Párt raktáraiba, ahol saját magunk válogathattuk ki holmijainkat. Mindezért semmilyen ellenszolgáltatást nem fogadott el."[29] Az ugyanabban a házban lévő fűzőkereskedés tulajdonosa, Gerő Márkus nyilatkozata szerint Szalai Pál 1944. október 20-a körül „Visszaszerezte az életfenntartásomhoz szükséges orvosi műszert, elősegítette, hogy a Sztójay kormány által zár alá vett üzlethelyiségemet kinyithassam, értékeimet, pénzemet magamhoz vehessem. Amikor azért pénzt ajánlottam fel, visszautasította, hogy ő csak a kötelességét teljesítette."[30] A Rottenbiller u. 35. sz-ú ház lakóinak, amikor Auguszt József a ház kiürítését végezte, a belügyminiszteri kijárási tilalom ellenére, a nála lévő választókerületi nyilas pecsét felhasználásával 24–48 órás időtartamra szóló szabad közlekedési igazolványokat állított ki. Más lakóknak már a ház kiürítését követően, de a lakások kifosztását megelőzően 2 órás érvényességű belépési engedélyt állított ki, amelynek alapján lehetővé vált több bőröndben a legfontosabb értéktárgyak megmentése. Visszaemlékezései szerint munkarendvezetői minőségében sikerült a kiürített házakból több beteget a kórházakba juttatni, két Dohány utcai házban az elrablott ékszereket visszaadatni a kirabolt üldözötteknek.

Tevékenysége másik oldala volt, hogy a Rottenbiller u. 38. sz. alatti házban lévő kiürített zsidó lakásokból általa aláírt szolgálati jegyek alapján nyilasok, menekültek és kibombázottak bútorokat és más lakáshasználati cikkeket szabadon elvihettek. Később úgy védekezett, hogy a házmestereknél fellelt szolgálati jegyek alapján sok üldözött részben visszaszerezhette elrablott holmiját. Mint 1946. március 6-i rendőrségi kihallgatása során védelmére előadta, minden törekvése arra irányult, hogy az akkor legjobban üldözött zsidó rétegen segítsen és a párt esetleges gyanújának elterelése céljából adta el a lakberendezési tárgyakat. S itt derül fény Szalai tevékenységének árnyoldalára is. Mert nemcsak szolgálati jegyeire vihettek el ingyen holmikat a zsidó lakásokból, hanem két személynek, akik ismerősei voltak, készpénzért adott el bútorokat azzal, hogy ő a pénzt a nyilaspárt központi pénztárába fizeti majd be. Egy szűcsmester, akinek 1944 őszén lakását üresen átadta, — mert ő visszaköltözött édesanyja Rákóczi úti lakásába — 15 ezer pengőt fizetett neki. Egy szén- és fakereskedő ismerősének, mert leánya akkor ment férjhez, 16 ezer pengőért egy szoba berendezéséhez elegendő bútort adott el, amit az hozományként továbbadott leányának. Szalai később nem tudta igazolni az ismerőseitől felvett pénz befizetését a nyilaspárt pénztárába.

Munkarendvezetői minőségében elkövetett fenti cselekedetei csak részben kerültek elő népbírósági tárgyalásán. 1949-ben amikor az Államvédelmi Hatóság

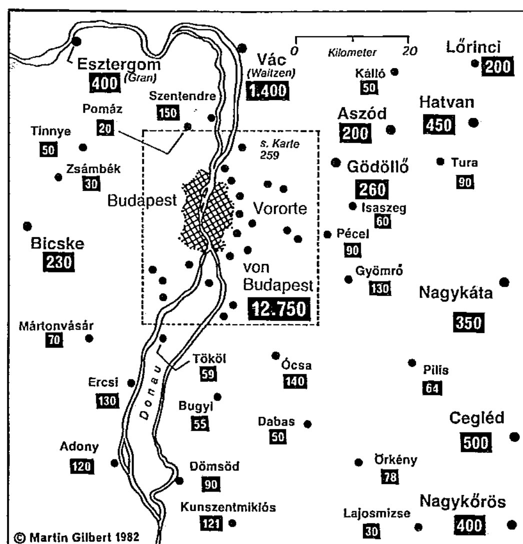
(ÁVH) pótnyomozás után újabb büntetőeljárást kezdeményezett, a Budapesti Népügyészség érdemeire való tekintettel, 1949. május 10-én az ellen folyó nyomozást megszüntette.[31]

Kétségtelen, hogy Szalai lakásmanipulációjában és bútoreladásaiban az egyéni haszonszerzés motívuma jutott kifejezésre. Igaz, csak két esetben engedett a kísértésnek s aránylag nem nagy értékhez jutott. Negatív tetteivel szemben felhozható számos üldözött zsidóval kapcsolatban tanúsított emberies, megértő és jóindulatú magatartása, amely élesen elütött a nyilaspárt eszmei arculatától és gyilkos gyakorlatától.

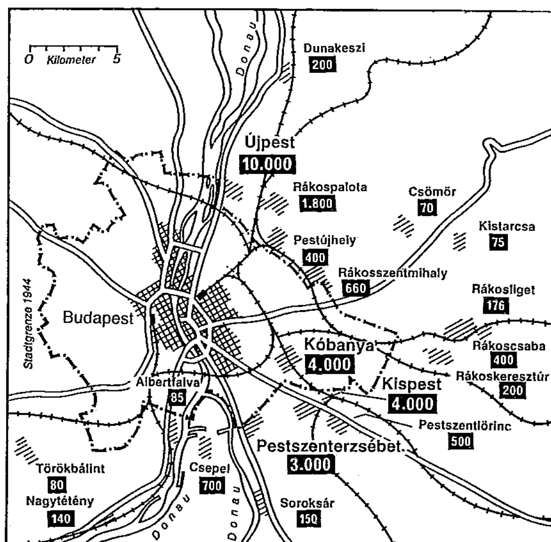
1944. november 20-án a nyilaspárt budapesti főkerülete Csengery utcai helyiségeiben pártértekezletet rendezett a nyilaskormány tagjainak és a rendőrség vezetőinek részvételével. Egyes pártvezetők támadták a kormányt, hogy nem elég gyors és radikális a zsidókérdésben, a rendőrség pedig elszabotálja a nyilas rendelkezéseket. Egy rendőrtiszt a zsidógyilkosságok ellen emelte fel szavát. Vajna Gábor nyilas belügyminiszter kijelentette, hogy mindazért, ami október 15-e óta történt, vállalja a felelősséget, de a további egyéni akciókat be kell fejezni. Budapest intézményes „zsidótalanítása" során minden munkaképes személyt „kölcsönadnak" munkára a németeknek, az öregeket és gyerekeket pedig gettóba fogják zárni. Gera József előzőleg többször felvetett javaslata alapján a rendőrség és a nyilas pártszolgálat közötti ellentétek megszüntetésére, pártösszekötő-tiszt kiküldését helyezte kilátásba.[32] Szalai felszólalásában támadta az atrocitásokat, rablásokat és a pártszolgálatosok által elkövetett más bűncselekményeket is szóvá tette.

A hivatalos pártlap, az Összetartás 1944. november 30. számának 3. oldalán a párthírek között a következő közlemény jelent meg: „Megbízás: Megbízom Szalay Pál testvért, a m. kir. budapesti főkapitány úr mellé, mint pártösszekötőt. Ezen megbízás kiadatott Vajna Gábor belügyminiszter testvér utasítására. Kitartás! Éljen Szálasi! Budapesti főkerület vezetője" A következő hír címe: „Értesítés. A m. kir. budapesti rendőr-főkapitány úr mellé beosztott pártösszekötő címe V. Zrínyi u. 3. I. 115." További híradás: „Felhívás! Felhívom a joghátrányos testvéreket, akik a bűnügyi nyilvántartóban szerepelnek, hogy saját érdekükben a következő adatokat közöljék... Szalai Pál rendőrségi pártösszekötő" Az Összetartás a párthírek között többször leközölte a fent idézett három híradást. Szalai visszaemlékezése szerint Tóth Béla őrnagy budapesti nyilas főkerület-vezető és Rettmann Kurt zsidótalanítási osztályvezető javasolták őt e tisztségre, mert kellemetlenné vált számukra a pártszolgálatosok akciói elleni fellépése. Márer szerint az értekezleten jelenlévők

azzal ajánlották Szalait az összekötői tisztségre, hogy a gyakorlatból ismeri a rendőri intézményt. Szalai visszaemlékezésében leírta, hogy 1944. november 22-i kinevezésekor a főkerület-vezető közölte vele, hogy már a spanyol diktátor, Franco is védi a zsidókat. Az kétségtelennek tűnik, ha Tóth úgy akart megszabadulni Szalaitól, mint akadékoskodó pártfunkcionáriustól, hogy a rendőrségen való nyilas érdekképviselettel bízza meg, kinevezésével valójában a rendőrségnek kívántak nagyobb súlyt adni az atrocitások ellen elkerülhetetlenné vált fellépéshez.



2. Deportálás Budapest környékéről



3. Deportálások Budapest elővárosaiból

Szalai Pál tevékenysége a budapesti rendőr-főkapitányságon (1944. november 23–1944. december 25.)

1944. november 23-án Szalai, a középtermetű, vékony, nyílt tekintetű fiatalember, a nyilaspárt budapesti főkerület-vezetőjének a belügyminiszter utasítására kiadott pártösszekötői megbízóleve birtokában megjelent a főkapitányság Ferenc József téri épületében.[33]

Urs Nándor volt főkapitány-helyettes szobáját és hivatali helyiségeit bocsátották rendelkezésére. Nagyméretű íróasztalán több telefonkészülék volt, háta mögé a falra Szálasi Ferenc felnagyított arcképét és egy árpádsávos nyilas zászlót erősítettek fel. Előszobájában a hivatali titkárság beosztottain kívül két rendőr is tartózkodott, akiknek feladata — egyebek mellett — a pártösszekötő biztonságán való őrködés volt. Rendelkezésére állt továbbá egy rekvirált Buick rendőrségi személyautó sofőrrel. Hivatalos útjain a két rendőr is vele tartott. Szalai fekete színű civil ruhában járt, nyilas pártjelvénnyel és zöld inget hordott. Fegyvert és nyilas karszalagot nem viselt.

Szalait főkapitányi értekezleten, az összes osztályvezető jelenlétében iktatták be hivatalába. A rendőrség országos vezetője, főfelügyelője, a nyilasok által kinevezett Hódosy (Stróbl) Pál r. vezérezredes, volt ny. csendőrezredes, régi titkos nyilas párttag és a még az előző rezsim által a budapesti főkapitányság vezetésével megbízott Nagy Valér r. vezérőrnagy, főkapitány-helyettes, akik készséggel hajtották végre a nyilas vezérkar utasításait, érthetően nem nézték jó szemmel a mintegy politikai megbízottként föléjük helyezett Szalai működését. Szalai azonban, aki valamennyi, a főkapitányságra beérkező jelentésből másolatot kapott, közvetlenül nem élt „rettenetes nagy hatalmával" és mindig a hivatalos szolgálati út betartásával intézkedett. A rendőrtisztek mégis érezték, hogy ő, a nyilaspárt megbízottja, a „valóságos feje" a főkapitányságnak.[34]

Szalait hivatalának elfoglalása után sorra keresték fel a rendőrtisztek. Jórészük csak a szokásos „belső információt" adta le kollégáiról. Ezeknek Szalai kijelentette, hogy a múlt nem számít, mindenki rehabilitálva van, csak a jelenlegi tevékenysége alapján bírálják el magatartását. Különben is a szolgálati út betartásával, szabályos írásbeli bejelentést kért minden ügyben. Mások, akik szívükön viselték, hogy a főváros utcáin rend és biztonság legyen, különösen a nyilas pártszolgála-

tosok által elkövetett gyilkosságokat kifogásolták. Szalai a régi rendőrségi vezetőket biztatta, hogy tartsanak ki a törvény és a rend védelme mellett. Néhány napos főkapitánysági működését követően kialakult benne a kép a rendőrségről s annak nyíltan is hangot adott egy értekezleten, mondván, a magyar rendőrség minden világnézeti felfogás nélkül, szinte szolgai jellegű fegyelmi rendben, de — és ezt pozitívumként adta elő — a jog és a törvény alapján állva látja el a feladatait. Felhívta a rendőrség eljáró közegeit, hogy a jövőben is minden törvényellenes cselekedetet akadályozzanak meg, illetve járjanak el a megtörtént bűnesetek résztvevőivel szemben.

Szondy Lajos detektívfőnök és Bozzay Gyula bűnügyi osztályvezető ösztönzésére, barátja, Szabó Károly sürgetésére több ízben eljárt dr. Gera Józsefnél, a fegyveres pártszolgálat vezetőjénél, akit egyébként Wallenberg is több ízben és nem mindig eredmény nélkül megkeresett, erőteljesebb fellépést kérve a nyilas pártszolgálatosok kilengései ellen, melyek nyomán az 1944. október 15-e utáni Budapest utcáin és terein a reggeli órákban egyre nagyobb számban hevertek a meggyilkolt áldozatok holttestei. Gera József, akit a Szálasi perben mint vezető nyilas személyiséget halálra ítéltek, az utolsó szó jogán előadta, hogy ő a fegyveres pártszolgálatot terhes örökségként vette át s mindent megtett kilengéseik ellen. „Értekezleteket tartottam, meghívtam a rendőrség vezetőit, a közrendészeti osztály vezetőit, mindent elkövettem saját hatáskörömben, hogy véget vessek ezeknek a kilengéseknek."[35] Az egyik, november végén Szalai kezdeményezésére az Andrássy út 60. alatti nyilasházban megtartott pártértekezleten a rendőrségi vezetőkön kívül résztvett Gera József, Tóth Béla őrnagy főkerület-vezető, Rettmann Kurt a főkerület zsidótlanítási osztályának vezetője és 49 nagybudapesti nyilas pártszervezeti és kerületvezető. Gera előadta, hogy nem szabad a deportálásokat és gettóba történő elhelyezést egyéni akciókkal, gyilkosságokkal megzavarni. A rendőrség egyes alacsonyabb rangú vezetői is felszólaltak, hangoztatva, hogy munkájuk teljesen felesleges és felborul a jogrend, ha a pártszolgálatosok által elkövetett rémtettek nem szűnnek meg. Úgy tűnt, végül eléri célját az értekezlet, amikor felállt Hódosy Pál, a rendőrség nyilasok által kinevezett főfelügyelője és kijelentette: ő nem ellenzi az egyéni akciókat, amelyek radikálisan csökkentik a zsidók számát, csak a módszert tartja hibásnak. Nem szabad a holttesteket az utcán hagyni, vagy szemétládákba gyömöszölni, hanem el kell azokat tüntetni. Hódosy felszólalását a nyilas kerületvezetők lelkesen megtapsolták. Nagyon is valószínűnek látszik, hogy a nyilas rendőrfőparancsnok állásfoglalása nyomán sokszorozódott meg a Duna-parti kivégzések száma, mert a meggyilkoltak holttesteit elvitte a víz s így nem maradt látható nyoma a gyilkosságoknak. Gera kifogásolta Hódosy javaslatait, de mert személyi gyengeségénél fogva nem tudott kellő erélyt tanúsítani, nem is volt megfelelő foganatja fellépésének. Mindenesetre a rendőrség ekkor még valamennyi bejelentett atrocitás ügyében lefolytatotta a nyomozást s előállította a tetteseket, akiket azonban rövid időn belül, éppen az alsóbb nyilas pártszervek fegyveres erővel alátámasztott tiltakozása nyomán, amit még Szalai sem tudott meggátolni, szabadon engedni kényszerült. Ilyen körülmények közepette Szalai csupán egyedi ügyekben adhatta tanújelét megváltozott felfogásának és segíteni akarásának.

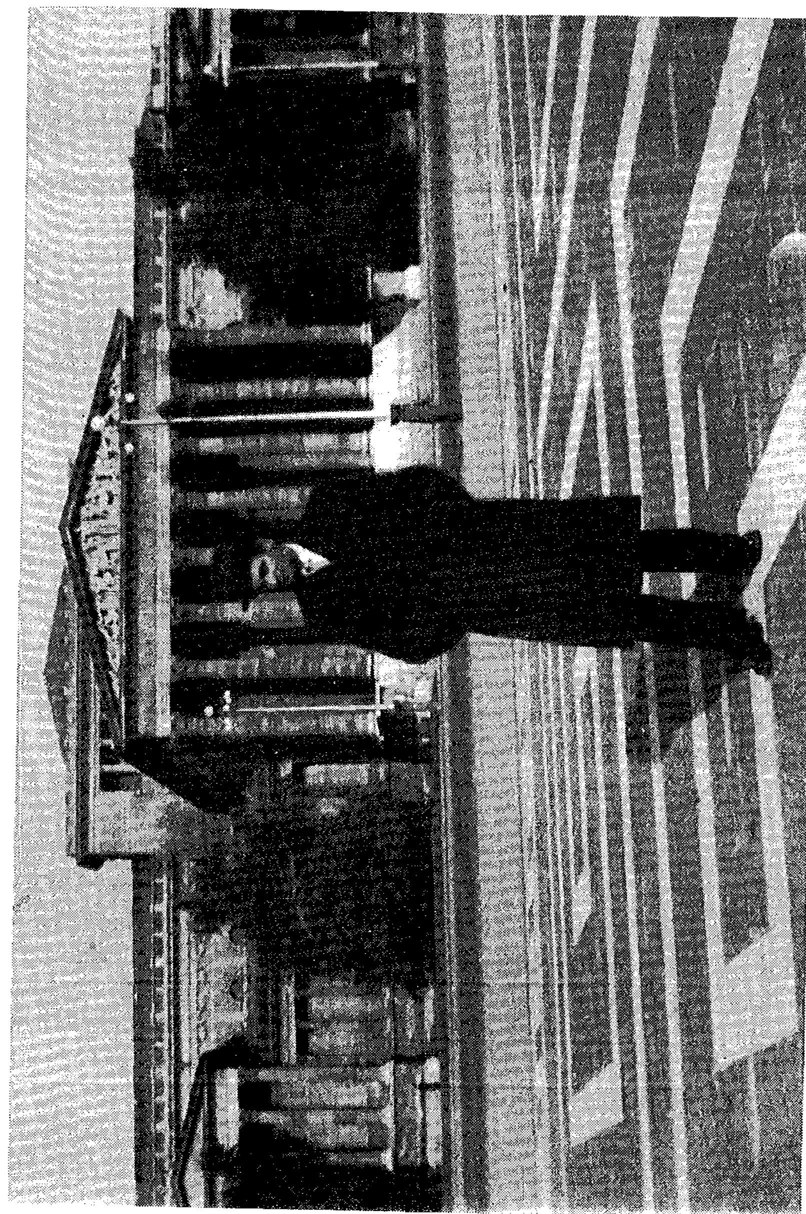
„Valahogy elterjedt, hogy én tudok segíteni és akarok is. Sok ember kért hozzám bebocsájtást és kapott... jöttek panaszkodni, hogy a nyilasok elhurcolják a párt rendeletére az elhagyott lakásokból a zsidó és egyéb üldözöttek vagyonát. Rendeletet bocsájtottam ki, amely a sajtóban is megjelent, hogy csak nyílt parancs ellenében vihetik el az ingóságokat, amit a házmestereknek le kell adni az eltulajdonító nevének és lakáscímének feltüntetésével ... Sokan jöttek, ha tudok adjak engedélyt, hogy az elhagyott lakásokba visszatérhessenek és élelmiszereket s valamit az ingóságokból elvihessenek. Én minden esetben kiadtam a parancsot."[36] A németek által Dachauba hurcolt Kemény Gábor rendőrtanácsos üldözöttnek számító feleségét támogatta, saját lakását ajánlva fel átmenetileg, majd teljes aláírású nyílt levelezőlapon számolt be a koncentrációs táborban lévő férjnek felesége megmentéséről. Hasonlóan segítségére volt az édesanyjával egy házban lakó, üldözöttnek számító özv. Szilágyinénak, akinek néhai katonatiszt férje érdemeire hivatkozással tette lehetővé lakásában történő visszamaradását. A neves színművészt, Rózsahegyi Kálmánt, akit Hain Péter pribékjei a Majestic szállóba hurcoltak és családját villájából kizavarták, utasítására szabadon engedték és az országos pártszolgálat vezetősége által elfoglalt villát sértetlenül visszaadatta részére. Újraindíttatta a zsidó tulajdonként bezárt Kulcsár és Huppert féle tisztítóüzemet, és felszabadította az ott tárolt többszáz tételnyi, főleg üldözött zsidók által tisztítani beadott ruhacsomagot. Az üzem vezetőjét is mentesítette a gettóba történő bevonulás kötelezettsége alól.

A nyilasok által letartóztatott és a nyilasházakba hurcolt nem zsidó személyek hozzátartozói is tömegesen keresték fel Szalait. Az ilyen esetek mögött zömében bosszúból történt följelentések, zsarolási manőverek vagy közönséges leszámolások álltak. Szalai telefonutasításai rendszerint eredménytelenek lévén, ő maga kereste fel a nyilasházak vezetőit s interveniált a lefogottak érdekében. Többnyire

ezek a lépései is eredménytelenek maradtak, a pártházak vezetői letagadták, hogy egyáltalában tudnának az ügyről. Mindenesetre Szalai a pártházakban tett látogatásai alkalmával sok régi börtönbeli ismerősével találkozott. A szovjet hadsereg előrenyomulása következtében a szegedi és más börtönök lakói kiszabadultak, nagy részük a fővárosba jött és beálltak a pártszolgálatba. A hivatásos bűnözők gátlástalanul raboltak, öltek, hiszen az üldözöttek tömegei védtelenül, kiszolgáltatottan mintegy szabad prédaként álltak előttük. Példájukat lelkesen követte a nyilas söpredék, amelyet addig is csak részben tartott vissza a gyilkosságoktól és fosztogatásoktól a megtorlástól való félelem. Különösen felbátorodtak, amikor a fővárosi nyilas vezetők, Tóth Béla főkerület-vezető és Rettmann Kurt, a budapesti nyilas „zsidótlanítási" vezető nyíltan buzdították őket az üldözöttek elleni kíméletlen fellépésre, mondván, kár a deportálással és gettósítással fáradozni, ki kell irtani minden zsidót és azzal az ügy el van intézve. Rettmann tervszerűen járta a kerületi nyilasházakat és nézeteit utasításszerűen adta tovább a kerület-vezetőknek.[37]

Rengeteg feljelentés is beérkezett Szalaihoz. Számosan beárulták ismerőseiket, szomszédaikat üldözöttek és katonaszökevények bujtatása, zsidóvagyon rejtegetése, német- és nyilasellenes kijelentések és kommunista magatartás miatt. A nyilas és a rendőri szervek egy része Szalaihoz juttatta el a feljelentéseket, kérve a letartóztatások elrendelését. Szalai a mintegy 60 kg súlyú feljelentésanyagot gondosan lajstromoztatta, de — nem intézkedett, hanem magánál őrizte a denunciáló dokumentumokat, amelyek végül is Budán, az ostrom utolsó időszakában elpusztultak. A nyilasházak vezetőihez természetesen még több feljelentés futott be s azok „elintézése" — december közepétől kezdődőleg —, különösen ha a feljelentettek zsidók voltak, többnyire a Duna partján történő kivégzéssel záródott.[38]

Szalai egyéni mentőakciói, bár némelyek számára az életben maradást biztosították, a főváros üldözötteinek összessége szempontjából nem hoztak enyhülést. Eichmann SS alezredes, aki Kaltenbrunner RSHA vezető parancsára különítményével együtt a Szálasi puccsot követően október 18-án már ismét Budapesten volt, minden energiáját a visszamaradt mintegy negyedmilliós budapesti zsidóság felszámolására fordította. Vajna nyilas belügyminiszter népbírósági tárgyalása során egy kérdésre válaszolva kijelentette, hogy a németek a nyilas hatalom átvételt követően presszziót gyakoroltak velük szemben a megmaradt zsidók kiszállítására: „Ők vidékről és Pest környékéről az összes zsidókat az egynapostól a százévesig ki akarták vinni..."[39]



4. Szalai Pál fiatalkori arcképe

Eichmann elsőként 50 ezer munkaképes zsidó férfinak gyalogmenetben való útba indítását szervezte meg. Parancsa volt továbbá a még fellelhető munkaképes korban lévő zsidó férfiaknak és nőknek a Budapest körüli erődítési munkákhoz való kihajtására, s az összes további zsidóknak gettószerű táborokba tömörítésére. Veesenmayer alig egy hónappal később keltezett jelentése szerint a budapesti zsidók deportálása tervszerűen folytatódott. November 13-áig 27 ezer mindkét nembeli munkaképes zsidót indítottak útnak, napi 2–4 ezres csoportokban, a birodalom területére. Elgondolásaik szerint még mintegy 40 ezer munkaképes zsidó összegyűjtésére és elindítására állt fenn lehetőség. „Ezekután külön városrészbe összegyűjtve, gyermekekkel együtt, becslés szerint 120 ezer zsidó maradna Budapesten, akiknek végleges sorsáról még nincs döntés; az elsősorban a szállítási lehetőségektől függ" — jelentette Veesenmayer Ribbentrop külügyminiszternek.

Nem a németeken és a zsidókérdéstől szabadulni kívánó Szálasi Ferencen múlt, hogy az október 15-ét követően újrakezdett deportálások során Magyarország teljes zsidótlanítását nem tudták keresztülvinni, hanem sokkal inkább az állandóan bombázott vasúti közlekedési hálózat folyamatos és fokozatos pusztulása akadályozta meg terveik végrehajtását.

Eichmann főként Wallenberggel szembeni erőfitogtatása jeleként értékelhető s a deportálások utolsó fővárosi mozzanatának tekinthető, hogy néhány héttel a Budapest körüli szovjet gyűrű bezárulása előtt kierőszakolta a külföldi védleveles munkaszolgálatosok mintegy 20 ezres csapatának a Józsefvárosi pályaudvarról vonaton történő elszállítását.[40]

Szalai tétlenül kényszerült szemlélni, hogy a németek és a nyilasok a rendőrség közreműködésével hajtják végre a zsidó lakosság összeszedését és a lóversenypályán meg az óbudai Bécsi út mentén lévő téglagyárakban történő ideiglenes táboroztatását. A gyűjtőhelyeken egy-két napi tartózkodást követően többszáz fős csoportokban hajtották ki az összefogottakat először lövészárokásásra, majd a szovjet csapatok Budapest határáig történő előrenyomulását követően — a téglagyári táborlakókkal együtt — gyalogmenetben a Bécsi országúton egészen Mosonmagyaróvárig, ahol a németeknek adták át őket. Szalai annyit tudott elérni, hogy a nyilas külügyminisztériummal együttesen eljárva, engedélyezték a svéd és a svájci menlevelesek visszahozatalát.[41]

Visszaemlékezéseiben Szalai a Budapest körüli szovjet gyűrű bezárulása előtti utolsó hetek eseményeiből még két epizódot említ meg. 1944. december 3-án a nyilasok a Városi Színházban nagygyűlést tartottak, amelyet az ellenállási mozgalom két pokolgép felrobbantásával pánikba fullasztott. A robbanások Gera beszéde alatt következtek be s a második detonációt követően a többezer „megbízható" nyilasból álló hallgatóság fejvesztve menekült ki a színházból. Szalai, aki a nyilas vezérkar tagjaival együtt szintén jelen volt a rendezvényen, a pánik csillapodását követően utasítást adott Ágoston rendőrőrnagy, a kirendelt karhatalom vezetőjének lefogására, mert 150 főnyi rendőre és detektívje ellenére nem tudta megakadályozni a merényletet. Ágoston részletes jelentést kényszerült írni az előzetes biztonsági intézkedésekről s közben a karhatalom egy-két feltételezett elkövető lefogását követően parancsra várva, kényszerű tétlenségével lehetőséget nyújtott a tényleges tettesek zavartalan elmeneküléséhez. Ágoston őrnagy az esetet követően feljelentette Szalait Hódosynál, aki a feljelentést a belügyminiszterhez továbbította. Vajna ezekben a napokban Himmlernél tett látogatása miatt az üggyel nem foglalkozott. December közepén Hódosy is elmenekült Budapestről.[42] A másik epizód a Kapás utcai nyilasház nyomozóinak egy feljelentés nyomán történ eljárásával kapcsolatos. Az egyik pesti szállodában egy férfi nagymennyiségű Napóleon aranyat kínált eladásra. A másfél millió pengős üzlet lebonyolítása után jelentek meg a nyilasok, akik annak ellenére, hogy az eladó Gestapó megbízottként igazolta magát, bevitték a nyilasházba. Szalai a gestapós azonnal szabadlábra helyezésére adott utasítást, mégis, az est folyamán a németek a három nyilast elfogták és kegyetlenül megölték.

1944 december derekán a rendőrség nyilas vezetői áttelepültek Budapestről az ország nyugati „végeire." Szálasiék ekkor a főkapitányi teendők ideiglenes ellátásával dr. Sédey Gyula rendőrfőtanácsost bízták meg, aki addig a főkapitányság légvédelmi osztályát vezette s egyáltalában nem volt nyilas érzelmű. Korábban Schréder néven szerepelt a magyar kardvívó válogatottban. A főparancsnoki teendők ellátásával, ugyancsak ideiglenes jelleggel, Solymossy János rendőr törzsfőfelügyelőt (ezredes) bízták meg, aki a továbbiakban is odaadóan kiszolgálta a nyilas rezsimet és Vajna belügyminiszter utasítására ő tett javaslatot a nagy gettó felállítására és elhelyezésére.[43] Zsidóügyi rendőrségi kormánybiztossá egy idősebb s jóindulatúnak bizonyuló, az Alföldről a fővárosba menekült rendőr-főfelügyelőt, Lőcsey Ödönt nevezték ki. Szalai szempontjából kedvező változást hozott a két legfőbb rendőrtiszti pozícióban lezajlott személycsere. Az üldözöttek érdekében végzett mentőtevékenységének feltételei lényegesen kedvezőbbé váltak. Sédey tisztének elfoglalását követően rövid időn belül jó kapcsolat, sőt bizalmas viszony alakult ki kettejük között. Dr. Szondy Lajos detektív-főnök egy 1945 utáni bírósági

beadványa szerint, amikor Sédeyvel kinevezése után első ízben találkoztak, Sédey elmondotta, előléptetésére parancs formájában került sor, ami elől „sajnos, nem térhetett ki.” Szalaival fennálló kapcsolatára rátérve úgy nyilatkozott, hogy eleinte tartott tőle, de közös munkájuk során az a véleménye alakult ki róla, hogy rendes, felelősségtudó egyéniségű ember. Szalainak, elnyerve Sédey bizalmát, a „törvényesség” követelményeire történő hivatkozással, lehetősége nyílt az ostromgyűrű bezáródása után felfokozódott nyilas terror ellen egyes esetekben, főként külföldi védettségűek elleni atrocitások alkalmával, a rendőrség alakulatainak bevetésére.

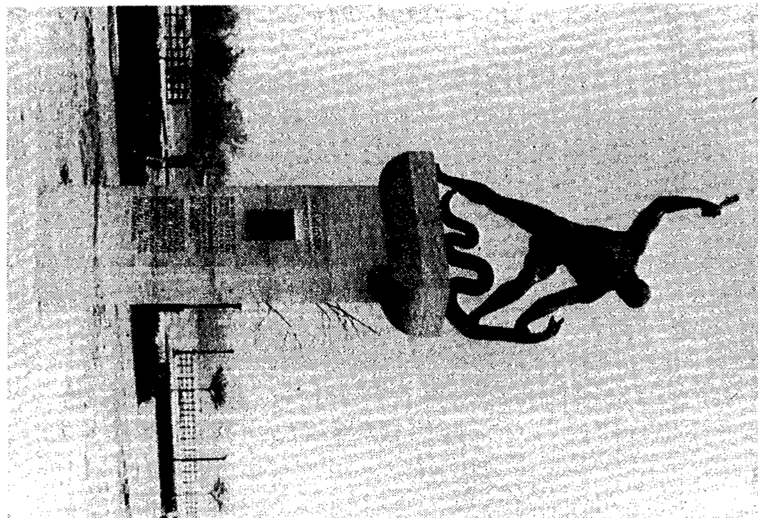
1944. december 21-én a nyilas kormány is eltávozott Budapestről. Tóth Béla, Rettmann Kurt, Nidosi Nándor, Nidosi Imre bátyja és Ürögi Ferenc vették át a nyilaspárt „látható” fejeiként a főváros feletti uralmat. Az addig elpalástolni igyekezett gyilkosságokat most már legalizálták és megkezdték a nagyobbszabású zsidóellenes atrocitások, az ún. védett házak elleni támadások megszervezését. December 25-én a nyilaspárt fővárosi vezetői nem kapták meg a „Keleti szél” fedőnevű parancsot, amely bekerítés veszélyének esetére a pártvezetők menekülését rendelte el. Megkésett kitörési kísérletük sikertelennek bizonyult s többségük a Dobogókőn átvezető utolsó, szabadnak jelzett menekülési útvonal mentén szovjet csapatokkal vívott tűzharc során életét vesztette vagy fogságba került.

Budapesten maradt mintegy 4000 pártszolgálatos, egyes kerületi vezetők, a nyilaspárt kétes elemei és a kisnyilasok, továbbá más nemzetiszocialista-fasiszta fegyveres csoportok. „Tekintettel arra, hogy jól láttam, ebben a teljes felfordulásban csak még nagyobb atrocitások történhetnek, — emlékezik vissza Szalai — elhatároztam, hogy a kezdeményezést magamra veszem és igyekezni fogok a feltornyosult szenvedélyeknek gátat vetni, vagy legalábbis lokalizálni azokat. Ezért 1944 december 26-án a déli órákban egy értekezletet hívtam össze a Mosonyi utcai toloncházba, mely értekezletre meghívtam az összes budapesti kerületvezetőket. Budapest 14 kerületvezetőjéből 9 jelent meg, akiknek mint követendő munkát a romeltakarítást és hasonló munkákat jelöltem meg. Egyben utasítottam őket arra is, amikor láthatóan már beleegyeztek elképzeléseimbe, hogy a pártszolgálatosok este 5 óra után ne hagyhassák el körleteiket, ezzel próbálván megakadályozni azt, hogy atrocitások történjenek. Már úgy látszott, hogy lényegében sikerült elfogadtatnom terveimet, amikor megjelent Rettmann Kurt főkerületvezető-helyettes és Nidosi Imre, akik általam ismeretlen módon értesültek az értekezletről.”[44]

Nidosi Imre 1948. március 24-i rendőrségi vallomásában a következőképpen számolt be a fenti értekezletről: „Én december 25-én bejöttem Pestre a főkerületbe, hogy érdeklődjem, mi a helyzet a párt kitelepítésével kapcsolatban. A főkerületben nem találtam senkit... annyit azonban megtudtam, hogy másnap, december 26-án Szalai Pálnál, a párt rendőrségi összekötőjénél a Mosonyi utcai Toloncházban megbeszélés lesz, mely értekezletre Szalai meghívta az összes kerületvezetőket, vagy azok helyetteseit, általában olyan személyt, aki a kerületben diszponálni tudott. Időközben megérkezett a főkerületbe Rettmann Kurt a főkerület vezető-helyettese... Rettmannal megbeszéltem azt, hogy átvesszük budapesti viszonylatban a párt fölötti vezetést és így elhatároztuk, hogy elmegyünk másnap a Szalai által összehívott értekezletre, márcsak azért is, mert Szalai nem volt túlságosan megbízható a mi szemünkben... a Toloncházba késve érkeztünk el és megtudtuk, hogy Szalai a párt karhatalmi alakulatait egészen nevetséges módon romeltakarításra akarja felhasználni, eltérítve őket a párt által megjelölt eredeti céljuktól és feladataiktól.”[45] Szalai jó szándékú kezdeményezése ezúttal is vereséget szenvedett. Az értekezleten, nem minden vita nélkül, megbízható pártszolgálatosainak támogatásával, Rettmann ellenében, Nidosi foglalta el a főkerületvezetői tisztséget, majd reorganizálta a pártszervezeteket és helyreállította a központi irányítást szolgáló pártapparátust. Rettmann megtartotta helyettesi funkcióját és „zsidótlanítási” megbízatását.



5. *Raoul Wallenberg Budapesten 1944. november 26-án készült utolsó ismert fényképe*

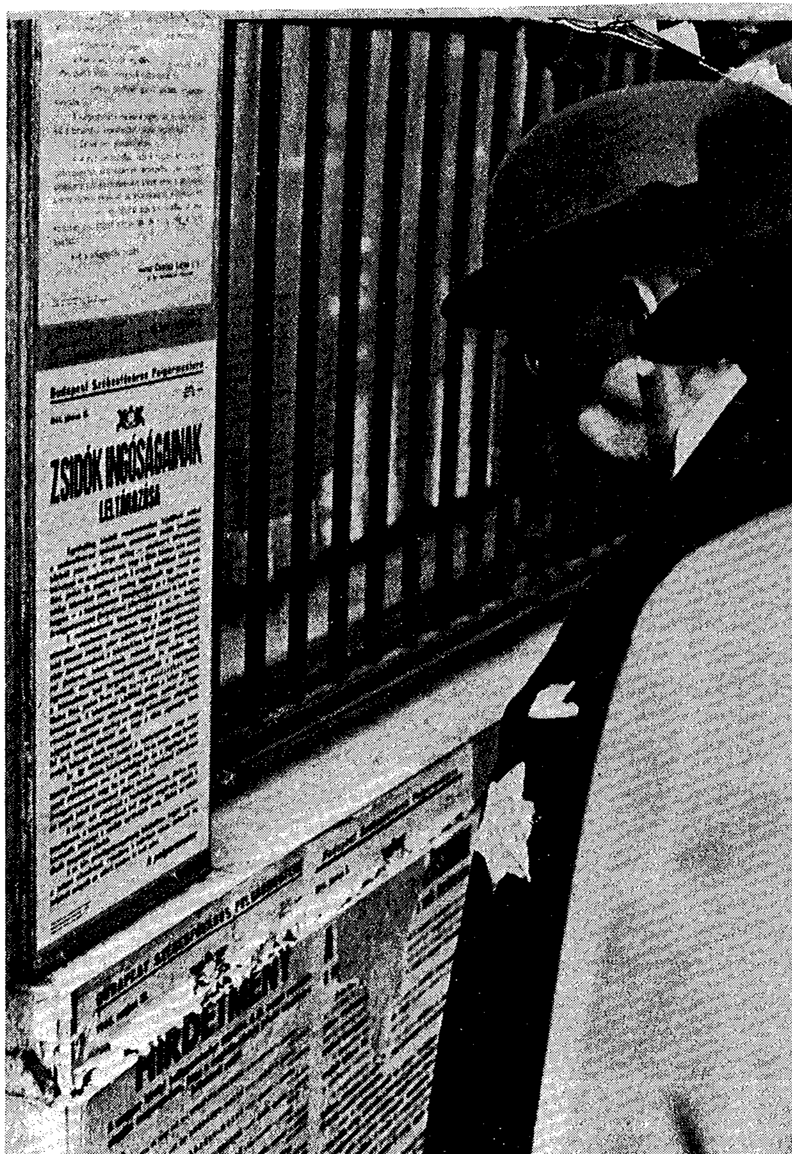


6. *Raoul Wallenberg felavatásra készen álló szobra a Szent István parkban*

Szalai Pál találkozása Raoul Wallenberggel

Az 1944. december 26-i Mosonyi utcai értekezleten történtek bizonyítják, hogy Szalai nemcsak szembefordult a nyilaspárt célkitűzéseivel, de a párt újsütetű fővárosi vezetőségéből balul sikerült kezdeményezésével további bizalmatlanságot és gyanakvást váltott ki személye ellen. Mégis, a nap további eseményei oda vezettek, hogy Szalai — nem minden bátorságot nélkülöző egyéni mentőakcióinak szintjéről — továbblépett. A fővárosi zsidóság túlélése szempontjából legveszélyesebbnek bizonyuló időszakban, a következő három hét folyamán, döntő fontosságú szerephez jutott Budapest másfélszázezernyi üldözött és gettókba zárt zsidó lakosságának megmentésében. E nap estéjén, Szabó Károly kezdeményezésére találkozott Wallenberggel. Kettejük tárgyalása, majd megállapodása alapján a fővárosban visszamaradt semleges diplomaták embermentő mozgalma összekapcsolódott Szalai Pál addig elszigetelten folytatott, mégis hatósági színezetű segítő tevékenységével. A továbbiakban, a két mentőakció összefonódása révén, lényegesen javult és erősödött a nyilas terror elleni fellépés hatásossága és eredményessége.

Szalai találkozóját a svéd megbízottal Szabó Károly készítette elő. Szabó írógépműszerész volt, és éppen Szalaitól kapott igazolványai alapján mentesült az újbóli katonai szolgálat alól és szabadon mozoghatott a városban. Írógépjavítói munkája során került 1944 őszén kapcsolatba a svéd követséggel. A Wallenberg-féle mentőakcióba az orvos-pszichológus dr. Fleischmann Ottó vonta be Szabót. Szabó mentőakciós tevékenysége akkor emelkedett ki az ott foglalkoztatott többszáz főnyi lelkes gárdából, amikor 1944. december 24-én nyilas pártszolgálatosok elfoglalták a követség Gyopár utcai épületét. A nyilasok az ott tartózkodó s menlevéllel rendelkező magyar zsidó alkalmazottak közül 36 személyt elfogtak és a nagy gettóba szállították. Ekkor érkeztek meg a Wallenberg által riasztott SS csapatok és eltávolították a nyilasokat, majd anélkül, hogy a már elhurcolt lefogottak ügyében bármilyen lépést tettek volna, távoztak. Szabó Károly a németek elvonulása után beérkezve a követségre, a hátramaradt és fosztogató kisebb nyilas csoportokat a Szalaitól kapott igazoló iratai alapján fellépve eltávolította. Szalai közreműködésével még ugyanazon a napon sikerült elérnie a gettóba elhurcoltak szabadon bocsátását is. A sikeres fellépés nyomán figyelt fel Wallenberg Szabóra s fogadta meg javaslatát a Szalaival történő közvetlen találkozásra.[46]



7. Sárga csillag a pesti utcán

1944. december 26-án éjfélkor, amikor a legtöbb budapesti, együtt a bujkáló szökevényekkel és üldözöttekkel földalatti óvóhelyeken húzta meg magát a szakadatlan ágyúzás és akna-belövések, a bombázások és repülőgépes alacsony-támadások pusztításai elől védelmet keresve, akkor Szalai, Szabó és dr. Fleischmann kíséretében, svéd követségi és rendőrségi autókon a Központi Városházáról a Gellért-hegy déli lejtőjén fekvő, Gyopár utcai követségi épülethez hajtatott. „Amikor az emeleti helyiség felé haladtam, a lépcsőkön gyertyákkal világító üldözöttek álltak. Nagy várakozással tekintettek érkezésemhez, mert mint később megtudtam, Wallenberg már be akarta fejezni működését. Ekkor jöttem én. Az első tárgyaláson jelen volt a talán Wallenberggel egyidős Berg követségi attasé is. A tolmács dr. Fleischmann Ottó volt. Wallenberg kérésére elmondtam rövid életrajzomat, amit azzal fejeztem be, hogy ezentúl ne úgy tárgyaljon valami, mint hivatalos közeggel, hanem mint baráttal. És ekkor ő barátságába fogadott. Mondtam Wallenbergnek, hogy az esetleges nyilas incidenseket, elhurcolásokat azonnal közölje velem, hogy segíteni tudjak. Én Wallenbergnél két évvel voltam fiatalabb és az életkorunk is megkönnyítette és könnyebbé tette a megbeszéléseket."[47]

Wallenberg néhány órával a hajnalban sikeresen befejeződött első találkozást követően felkereste Szalait „hivatali" helyiségében" a városháza pincéjében. Perlasca, az internálásból szabadult trieszti olasz kereskedőből spanyol ügyvivővé saját magát kinevező „olasz Wallenberg" naplója kitűnően vázolja fel az 1944 december végi városházán uralkodó állapotokat: „1944. december 28. Csütörtök... Megtudtam, hogy a rendőrség főhadiszállása a Városháza alagsorában van. Itt találkoztam Sédey Gyulával. Rám jó benyomást tett. Azt mondta, el van keseredve a főváros és az emberek szenvedése miatt... Elmondta, nincs elég embere, hogy rendet teremtsen. Megemlítettem, hogy legalább 2000 rendőrt láttam itt az épületben... de azt válaszolta, semmit sem érne velük, ha szétosztaná őket a városban. Itt együtt tartja őket, hogy a legrosszabbat elkerülje."[48] Szalai, mint ezt a Sédey ellen 1951-ben kezdődött bírósági tárgyaláson a védelem oldaláról tett tanúvallomásában előadta, a városházi óvóhelyen és később a Várban is mindvégig Sédey mellett tartózkodott. Az őt felkereső és Sédeyvel is megbeszélést folytató Wallenberg ennek folytán láthatta, hogy Szalai mellett reális erőtényezőként a rendőrség s annak főkapitánya sorakozott fel, és hogy van a lehetősége a nyilasok „törvénytelen" akcióinak rendőri erővel történő megakadályozására is.

E második találkozásukon Wallenberg már jóval oldottabban és nyíltabban beszélt Szalaival. Megnevezte segítőtársait is, kérve Szalait fogadja őket és lehető-

ségei szerint segítsen kéréseik elintézésében. Wallenberg a svájci diplomaták közül Peter Zürcher és Ernst Vonrufs, Perlasca, spanyol ügyvivő — az ő igazi mivoltát később saját maga fedte fel Szalainak — s a gettó* vezető közül Stöckler Lajos és Domonkos Miksa neveit említette. Valóban, 1944 utolsó napjaitól kezdve ez a néhány felsorolt személy állt az első frontvonalban a budapesti üldözöttek megmentéséért folytatott harcban. A tárgyalás során Wallenberg felismerte, hogy sem Szalainak, sem Sédeynek nincs reális képe a gettóban uralkodó állapotokról. A gettóban a nemzetközi vöröskeresztes segélyezés, a Waada élelmiszer- és gyógyszerszállítmányai ellenére éhezés, tömeges megbetegedések és az átlagosnál jóval magasabb halálozás uralkodott el. A súlyos helyzetben lévő, szobánként 14 üldözött összezsúfolását kiváltó nyilas rendszabályok negatív kihatását még csak fokozták a pártszolgálatosok, a féllegális rablóbandák, a német és magyar csellengő kötelékek katonáinak garázdálkodásai, gyilkosságai. Wallenberg kérésére abban állapodtak meg Szalaival, hogy a gettóbeli leírhatatlan körülmények enyhítésére egyáltalában megtehető gyakorlati intézkedéseket egy közös helyszíni felmérés tapasztalatai nyomán munkálják ki.

* A gettó szó eredetileg a kizárólag zsidók által lakott városrész vagy utca megnevezésére szolgált, és a város többi részétől elhatárolt területet jelentette. Az elnevezés Velencéből származott, ahol 1516-ban a zsidókat arra kötelezték, hogy a városnak egy lezárt részébe, a Geto Nuovoba költözzenek össze. Más olaszországi városok is követték a példát. E gyakorlatot átvették a pápai uralom alatt álló dél-franciaországi és egyes nagyobb német városok, továbbá Cseh- és Morvaország, valamint Lengyelország egyes városai is.

A budapesti rendőrség tevékenysége a nyilas hatalomátvételtől a főváros körüli ostromgyűrű bezáródásáig

Az ország 1944. március 19-i német megszállását követően a magyar rendőrséget is a katonai alakulatokkal együtt érkező SS szervek felügyelete alá helyezték. A magyarországi német rendőri erők parancsnokai rendszeresen megkapták a főkapitánysági reggeli jelentéseket és a napi összesítőket. A Zrínyi utcai főkapitánysághoz és a Svábhegyen székelő politikai osztályhoz, a később Hain Péter vezette magyar Gestapó néven hírhedté vált nyomozócsoporthoz SS összekötőket rendeltek ki. A rendőrség altiszti és tisztikara zömében sem német, sem nyilasbarát beállítottságú nem volt. Az akkori jogrend és a szigorú törvényesség talaján állva, a fegyveres testületeknél általában szigorúan érvényesített alá- és fölérendeltségi kötelmek előírásainak feltétlen betartására kiképzett állományával, az elöljáró parancsnokok iránti feltétlen engedelmességet tanúsítva járt el feladatainak teljesítése közben. A rendőrség szervezetének és szolgálati viszonyainak speciális jellege következtében elég volt néhány főbb vezető cseréje ahhoz, hogy a fegyveres-egyenruhás rendfenntartó testület politikai irányultságát nagymértékben is módosíthassák.

A rendőrség tiszti állományának eléggé apolitikus és passzív magatartásával szemben a másik fegyveres erőszakszervezet, a csendőrség, különösen annak tisztikara, sokkal inkább németbarát-nyilas befolyás alatt állt. A vidéki deportálások végrehajtásánál tanúsított viselkedésük híven tükrözte a testület igazi arculatát. A budapesti zsidóság német részről állandóan követelt deportálásának keresztülviteléné is nem a rendőrségre, hanem a vidékről a fővárosba vezényelt csendőregységekre számítottak.[49]

A főváros rendőrségén belül a Hain Péter vezette politikai csoport szolgálta ki leginkább a németeket, majd a nyilasokat. Hain és vezetőtársai főszerepet vittek a zsidóellenes törvények és rendeletek budapesti végrehajtásában. Ellenőrzéseket és nyomozásokat végeztek a sárga csillag viselési kötelezettség betartása céljából, a vagyonrejtegetések felderítésében, az idemenekültek internálásának ügyeiben, a zsidók részére előírt kijárási és vásárlási időpontok betartása érdekében, a megüresedett zsidó lakások összeírása és átkutatása terén, a lezárt zsidó boltok, különösen az ékszerboltok árukészleteinek igénybevételére, a mentességi kérelmek és a munkaszolgálat alóli mentességek jogosságára, a zsidó lakosságtól elkobzott rádiók,

kerékpárok, író- és varrógépek, páncélszekrények és kazetták maradéktalan igénybevételi és kiutalási ügyeiben, összeállították a szomszédos országokba illegálisan eltávozott szökevények listáit, a Zsidó Múzeumból kimenekített és elrejtett értékek felderítésére, a gettókba és internáló táborokba szállítandók jegyzékeinek összeállítása. A Hain csoport ténykedése — melyre a feltétlen nácibarátságon túl az egyéni haszonszerzés és korrupció nyomta rá a bélyegét — oly nagyfokú ellenszenvet váltott ki, hogy 1944 júliusában a deportálások leállítását követően a csoport önállóságát megszüntetve visszasorolták a főkapitányság szervezetébe. Hain csoportjának kikapcsolásával, a nyilas hatalomátvétel időpontjáig a budapesti rendőrség passzívan viselkedett a zsidókérdésben hozott rendelkezések betartásának ellenőrzésében és végrehajtásában.[50]

1944. augusztusának végén a Horthy által kezdeményezett személyi változások nem bizonyultak szerencsésnek. Október 15-én, a megfelelő előkészítés nélkül, a tervezettnél két nappal előbb a rádióban beolvasott kormányzói fegyverszüneti bejelentéskor az aktív cselekvés helyett sem a karhatalmi főparancsnok, sem a rendőrfőkapitány parancsokra várva, nem mozdult, holott tekintélyes rendőri és légoltalmi alakulatok álltak rendelkezésükre. Budapesten két rendőri karhatalmi ezred, lovasosztály, lovas különítmény, kerékpáros zászlóalj, tanzászlóalj, rohamzászlóalj és páncélgépkocsi osztály alkotta a rendőri-fegyveres erőket. Rendőri vezetés alatt állt két légoltalmi század és egy műszaki zászlóalj. A rendőri erők kapcsolódva a korszerűen felfegyverzett várbeli testőrzászlóaljhoz, komolyabb ellenállást fejthettek volna ki a német-nyilas alakulatokkal szemben.[51]

1944. október 16-án a rendőrség főparancsnoka, a Nyilaskeresztes Párt karhatalmi vezetőjének rendeletére hivatkozással, napiparancsban kötelezte a rendőrséget a Nyilaskeresztes Párt támogatására. Intézkedett a csillagos házak lezárásáról, az általános gyülekezési- és szesztilalomról, az utcai csoportosulások tilalmáról és a gépkocsiforgalom korlátozásáról.[52] A következő napon a főkapitány elrendelte, hogy a rendőrségnek a fegyelmezetten fellépő jobboldali alakulatokat bajtársként kell kezelnie. A fosztogatókkal szemben viszont erélyes eljárást követelt meg.[53] A problémát az okozta, hogy a jelentések szerint a nyilas fegyveresek maguk voltak a fosztogatók, akiket a kerületi nyilas vezetőségek nyíltan támogattak. Október 19-én a 600 zsidó áldozattal járó pogromok, vérengzések és nyilas atrocitások közepette a rendőrség kötelességévé tették a nyilasok által kísért zsidó csoportok mozgásának azonnali jelentését.[54]



8. Budapesti csillagos ház

A rendőrség résztvett a Népszínház utcai–Teleki téri összetűzésekben s egyes munkaszolgálatos csoportok ellenállásának letörésében, közreműködött a zsidó férfiak sáncásási munkákra történő összefogásában, majd október 23-tól a 18–40 közötti nőket is összeszedték. A mintegy félszázezernyi tömeget a nyilas kormányzat honvédelmi munkaszolgálatra vonatkozó rendelkezése alapján vették őrizetbe. Egyes csoportjaikat a lóversenypályákon, a ferihegyi repülőtéren és az újpesti sporttelepen tartották fogva. A későbbiekben a különböző indokokkal kiürített csillagos házak lakóit, a 80 éves nőket, férfiakat, nyomorékokat és gyerekeket is beleértve, velük együtt az óbudai Bécsi út mentén lévő Nagybátony-Újlaki Téglagyár Rt. telephelyén lévő szárító-fészerekben gyűjtötték össze. November elejétől kezdve, 2–300-as csoportokban, napi többezer főt kitevő kontingensben, gyalogmenetben indították őket útnak Hegyeshalom irányába. A határon, mint a Szálasiék által kiagyalt „kölcsönzsidók" kategóriájába tartozó munkaképes személyeket, külföldön történő honvédelmi munkavégzés céljából átadták az Eichmann különítmény ott várakozó egységének.

Eichmann a nyilas puccsot követően, miután Auschwitzba a szlovák felkelés, majd a szovjet előnyomulás miatt már nem volt lehetséges deportálni, a Németországba történő munkavégzés ürügyével folytatta a nagy létszámú budapesti zsidó közösség pusztítását. A válogatás nélkül, főleg nőkből és gyermekekből összeállított gyalogdeportált csoportoknak a 200 km-es menetet napi 20–30 km-es szakaszokban kellett megtenniük. A napi célállomásokon sem szálláslehetőségekről, sem élelmezésről nem gondoskodtak. A már hónapok óta tartó üldöztetés rendkívül sanyarú körülményei miatt legyengült állapotban lévő, főleg idősebb és fiatalabb, nagyvárosi körülmények közepette élő emberek jórészt nem élték túl az újabb szenvedéseket. Igen sokan közülük már útközben elvesztették életüket az embertelen menetelés és az őrszemélyzet bántalmazásai miatt, sokan a semleges diplomaták akciói révén visszajutva a fővárosba haltak meg, mások a határszélre történő beérkezést követő néhány napon belül a kimerültség következtében hunytak el.[55]

A rendőrség, összehasonlítva a vidéki csendőri eljárásokkal, a zsidó ügyekben némileg humánusabb magatartást tanúsított az üldözöttek szemben. E szabály alól kivétel a nyilas érában újraszervezett Hain csoport gyakorlata. Ott fordult elő leginkább a zsidó lefogottak kínzása, kegyetlenkedések, zsarolások és a korrupciós eljárások. A rendőri karhatalmi ezredekhez tartozó állomány körében a lopással és a kifogásolható bánásmóddal kapcsolatos esetek száma kicsiny volt. Számottevő viszont a zsidókat rejtegető rendőrök elleni eljárások, a csillagos házakat fosztogató

és lakóikat bántalmazó egyenruhás csoportok elleni, fegyverhasználattal együttjáró esetek száma.[56] A rendőrség 1944 október-november folyamán a nyilasok önkényeskedéseit, atrocitásait, rablásait és illetéktelen igazoltatásait megakadályozni, az elkövetett esetek tetteseit kinyomozni általában nem volt képes, mivel a nyilas vezetőség gátolta a nyomozások lefolytatását. A zsidók összegyűjtése és kísérgetése, ami többnyire rendőrök közreműködésével történt, szörnyűséges körülmények közepette zajlott le és általános visszatetszést váltott ki a már hosszú évek háborús körülményei által „megedzett" fővárosi lakosság körében is. Tény viszont, hogy a rendőrség többnyire brutalitások nélkül hajtotta végre a nyilasok által elrendelt zsidóellenes intézkedéseket.

November első napjaiban a nyilas kormány elrendelte valamennyi még megmaradt zsidó vagyon — kegyeleti-vallási tárgyak, jegygyűrűk, némi élelmiszerkészlet és valamelyes csekély pénzösszeg kivételével — állami tulajdonban vételét. A külföldi követségek együttes fellépésére, melynek állandó ösztönzője a svéd Raoul Wallenberg volt, valamint annak reményében, hogy a semleges országok elismerik a Szálasi kormányt, kinyilvánították, hogy érvényesnek tekintik a külföldi követségek és vöröskeresztes szervezetek által kiadott véd- és menleveleket, továbbá az egyéni és kollektív útleveleket.

November első napjaiban báró Kemény Gábor nyilas külügyminiszter ismertette a semleges követségek diplomatái előtt Szálasi hatpontos elvi állásfoglalását a „zsidókérdés megoldására". A továbbiakban a „nemzetvezető" által meghatározott módón jártak el a nyilas hatalmi szervek a megmaradt magyarországi zsidósággal szemben. Elsőként a kormányzói és belügyminiszteri mentesítettek felülvizsgálatát hajtották végre, melynek eredményeként alig tizedére, azaz kevesebb, mint 600 főre csökkentették a zsidótörvények alól érdemeikre tekintettel mentesítettek számát. Ők megmaradhattak lakásaikban, nem voltak kötelesek sárga csillagot viselni, de a köz- és a gazdasági életben nem vehettek részt. Elrendelték a külföldi útlevéllel és menlevéllel rendelkezők összeköltöztetését is a lipótvárosi ún. Palatinus-házakba és még néhány szomszédos épületbe. Ez az épületcsoport a későbbikben nemzetközi, vagy kis gettó néven vált ismertté. A belügyminisztérium által kiadott rendelkezés szerint összesen 15 600 kivételezett, illetve védett személyt kívántak ide elhelyezni. Az eredetileg kijelölt házakban korábban alig 4000 laktak. November végéig a tervezett létszámhoz képest több, mint kétszeres volt a beköltözés, mivel a kiadott és hamisított védlevelek száma meghaladta a 120 ezret is.[57]



9. Svájci védlevelekért sorbanállók a Vadász utcai üvegháznál



10. Sárgacsillagos nők menete a pesti utcán, 1944 októberében — zajlik a gettó „feltöltése"...

A Szálasi-féle elvi útmutatás alapján az üldözött fővárosiak többségét kitevő menetképtelen aggok, gyermekek, terhes asszonyok és betegek, meg a keresztény vallásra áttért, de zsidónak tekintett személyek a főváros VII. kerületében kialakítandó gettóba voltak beköltöztetendők, amely lezárandó és onnan a zsidók „csak egy esetben távozhatnak."[58] A gettóba zárás műveletét, melyet a rendőrségi szakzsargon az „összeköltöztetés" szóval jelölt meg, a nyilas belügyminisztérium rendelete alapján külön rendőri szerv, a Solymossy János rendőr törzsfőfelügyelő vezetésével létrehozott Zsidóügyi Kormánybiztosi Hivatal végezte, melyet az Egyetem u. 3. sz. alatt helyeztek el. Az új szerv 1944. november 20-án kezdte meg működését. A kormánybiztosság volt hivatott az összeköltöztetéssel kapcsolatos rendelkezések megtételére. Az egyes akciókhoz naponta többszáz rendőrt vezényeltek ki.[59]

A kormánybiztosság megalakítása előtt már megkezdték a sárga csillagos házak lakóinak rendszeres és folyamatos összegyűjtését. Solymossy 1944. november 12-i, „Szolgálati utasítás"-a szerint, a fegyveres pártszolgálatosokból és rendőrökből vegyes járőröket kell alakítani, amelyek a sárga csillagos házak lakóit e házak udvarán voltak kötelesek összegyűjteni. A lakásaikból kihajszolt embereket három csoportba válogatták szét. Az első csoportba kerültek a 16–50 éves korú férfiak és 16–40 éves korú nők, akiket a nyilas kormányzat honvédelmi munkára kötelezett. A nyilas hatalomátvétel utáni első összegyűjtések gyakorlatával szemben megvonták a munkaszolgálatra kötelezettek felső korhatárát, továbbá mentesítették az igénybevétel alól a menetképtelenek, a 75%-os hadirokkantak, a külföldi menlevelesek, a nők esetében az egyévesnél kisebb gyermekkel rendelkezők és a „szemmel láthatólag terhes" állapotúak kategóriáit. A második csoportba azok kerültek, akiknek külföldi követségek által kiállított menlevelük volt és önként hajlandóak voltak a Pozsonyi út–Szent István körút körzetében kijelölt csillagos házakba költözni. A harmadik csoportba sorolták az öregeket, a gyermekeket és betegeket — ez utóbbiak elszállításáról a Zsidó Tanács volt gondoskodni. A mentesítetteket és a harmadik csoportba tartozókat rendőri kísérettel a későbbi nagy gettó területén lévő csillagos házakba terelték át. A honvédelmi munkára kötelezetteket a Bécsi úti téglagyár területén kialakított és a rendőrség által őrzött táborba kísérték. A védleveleseket a Pozsonyi útnál Tarpataky rendőr főfelügyelőnek kellett átadni, aki köteles volt elhelyezésükről a kijelölt épületekben gondoskodni. A harmadik csoportba tartozókat a Síp u. 12. alatt lévő gyűjtőhelyre — a Zsidó Tanács székházába — kísérték még ugyanazon napon, november 12-én. A kirendelt karhatalom

feladata volt a városrész lezárása s a zsidók eltávozásának megakadályozása. Az egyes csoportok létszáma 100 főnél nagyobb nem lehetett, hogy az amúgy is túlterhelt hidak és utak forgalmát ne akadályozzák.[60]

A Zsidó Tanács az 1944. december 10-e előtt a gettóba beterelteket kizárólag a már korábban kijelölt sárga csillagos házakba helyezhette el. Ez időpontig a gettó területén lévő nem zsidó lakosságot elköltöztették. A rendőrség a majdani gettón kivüli csillagos házakból ezerszámra terelte a zsidókat a Síp utcai székházhoz, majd onnan a már amúgy is túlzsúfolt házakba brutális módon behajtották őket. A „beköltöző" üldözöttek csak azt hozhatták magukkal, amit a kezükben elbírtak, de számtalan esetben még útközben a nyilas pártszolgálatosok, a kormány vagyonelkobzó rendeletére hivatkozva, csekély megmaradt értékeiket is elrabolták tőlük. A Zsidó Tanács lakásosztálya a tömeget utólag megpróbálta arányosan szétosztani a rendelkezésre álló épületekben, de a túlzsúfoltság nem volt megszüntethető.[61]

A rendőrség a nyilas pártszolgálatosok és a csendőrség alakulataival együtt, fegyveres erőt biztosított a Szálasi kormányzat zsidóellenes intézkedéseinek megvalósításához, mégis, a rablások és gyilkosságok eseteiben folytatott nyomozásaival és egyes rendőrök fegyverhasználatával egyre inkább elégedetlenséget váltott ki az alsóbbszintű nyilas vezetők körében. November végén a Gera József pártvezető elnökletével a pártszolgálatosok atrocitásai ügyében, rendőrségi és nyilas vezetők részvételével tartott értekezleten, utóbbiak azt a vádat hangoztatták a törvényes eljárásokat szorgalmazó rendőrtisztek felszólalásaira adott válaszukban, hogy a rendőrség nem nyilas szellemben dolgozik, jóllehet már nyilas éra van.[62] Hiába hivatkozott Gera Vajna belügyminiszter gyilkosságokat elítélő állásfoglalására, hogy azok ártanak a pártnak és hangoztatta Szalai Pál is, hogy az atrocitásokat a párt érdekében kell kinyomozni. Az értekezleten elhangzottakból nyilvánvalóvá vált, hogy a pártszolgálat a legalantasabb ösztönöktől vezéreltetve jár el nemcsak a zsidósággal szemben, hanem a főváros életének vala mennyi területén.

Az értekezlet negatív eredménye volt, hogy a nyilasérzelmű Hódosy Pál ny. csendőrezredes, a rendőrség országos felügyelője nem támogatta a főváros utcáin eluralkodott erőszak elleni határozott fellépést, hanem bizonyos látszatintézkedések javasolásán túl, a rendőrség katonai jellegű átszervezésével és Nagy Valér megbízott főkapitány leváltásával, a nyilaspárt kritikájának kívánt eleget tenni. A Hódosy-féle átszervezés nyomán bevezették a rendőrségnél a katonai rendfokozatokat, rangjelzéseket és a rendőri szervezetet a katonai formációknak megfelelően alakították át. Nagy Valért, aki a törvényességi követelmények hangoztatásával

népszerűtlenné vált a nyilasok előtt s katonai jellegű átszervezését sem támogatta, gazdasági területre helyezték át. Utóda dr. Sédey Gyula főtanácsos, majd rendőrtábornok, főkapitányi ideiglenes megbízását azzal „szerezte" meg, hogy meggondolatlanul támogatta Hódosy átszervezési terveit. A rendőrség katonai felépítésű szervezetté történő átalakítását a törvénytelen úton, külső fegyveres támogatással hatalomra került nyilasok hajtották végre, ami azt eredményezte, hogy a többezres létszámú belső karhatalmi erő, a katonai kötelmi rendszabályok életbeléptetése útján, a törvénytelen rendszer engedelmes végrehajtó eszközévé vált. A katonai átszervezés megkönnyítette a hiányos fegyverzetű rendőri erők harcvonalbeli bevetését és céltalan feláldozását az ostromlott főváros utcáin. Sédey, aki a főkapitányság légoltalmi vezetőjeként a pusztító hatású légitámadások kárainak szakszerű és gyors helyreállításával elismerést vívott ki magának, semmit sem tett a megbízatás elnyeréséért. Eléggé naivan egy már korábban felvetődött átszervezési intézkedést helyeselt. A kivárás álláspontjára helyezkedő, a rangsorban előtte álló kollégáinak a megbízást elhárító állásfoglalása miatt nem térhetett ki a kétesértékű kinevezés elől. Felkeltette így személye iránt a nyilas Hódosy figyelmét. A felsőbbség utasításainak feltétlen végrehajtásának szellemében, a nyilas terror kiváltotta félelem légkörében az a meggyőződése alakult ki, hogy számára nem is lehetséges más megoldás, mint a megbízás elfogadása.[63]

A nyilaspárt a detektívtestület munkájával sem volt megelégedve, ezért elhatározták a testület átképzett nyilas pártszolgálatosokkal történő megerősítését. Hain Péter, dr. Kotsis és Koltai nyilas detektívfelügyelők vezetésével az Andrássy út 60. sz. alatti Hűség Házában tanfolyamot rendeztek, amelyen 34 nyilas pártszolgálatost detektívnek képeztek ki. A tanfolyam elvégzését követően, nyilas megbízottként ellenőrzési teendők végzésére osztották be az újsütetű „detektíveket". Nem szolgálati feladatokat végeztek, hanem a szolgálattevőket felügyelték. A vezénylési terveket nyilaspárti főkapitánysági megbízottként Szalai Pál hagyta jóvá. Az új detektívek között szerepelt a borbélysegédből a Royal szállóban székelő VII. ker-i pártszolgálatosok vezetőjévé előlépett Lucska Vilmos is, akinek egyéb tettei mellett, az 1945 januári gettópogrom végrehajtásában jutott volna vezetőszerep.[64]

A budapesti zsidó lakosság három csoportba történő szelektálását követően a külföldi védettséghez jutott, jobb összeköttetésekkel és anyagiakkal rendelkezők, a városban maradt zsidóság mintegy harmadrésze, 50–60 000 fő, a nemzetközi gettóba zártan, a külföldi követségi épületekben, vagy azok és a Nemzetközi Vöröskereszt által védettnek deklarált házakban, kórházakban, egyéb intézményeikben

meghúzódva várta a szovjet csapatokat. Az alacsonyabb társadalmi rétegekből kikerülő zsidóság mintegy félszázezres tömege — öregek, betegek, gyermekek, várandós és kisgyermekes nők — az ún. nagy gettóba zsúfoltan, lényegesen rosszabb körülmények közepette, ugyancsak a szovjet csapatokat várta. A honvédelmi munkaszolgálatra elhurcoltak mintegy félszázezres tömege, a sáncásást és gyalogdeportálást követően, nagy veszteségek közepette, az ország nyugati határvidékeire került. Ott közös táborokban helyezték el őket az 1944. november 29-étől a Józsefvárosi pályaudvarról vasúton elszállított ún. védett munkaszolgálatos századbeliekkel és a Bécsi úti téglagyár helyett a Teleki tér 10. sz. alatt összeterelt, razziákon és feljelentések alapján elővezetett, honvédelmi munkaszolgálatra kötelezett bujkálókkal együtt. Az utolsó hetekben elszállított üldözöttek létszáma mintegy 20 ezerre tehető. A nyilasok által elhurcolt mintegy 60–70 ezernyi fővárosi zsidó lakos közül a még életben maradottakat 1945 márciusában németországi és ausztriai táborokba hajszolták s csak kevesen tértek vissza régi lakhelyükre. A nyilas pártszolgálatosokkal és csendőrökkel együtt a rendőrség volt ezúttal is a zsidóellenes rendszabályok végrehajtó szerve.

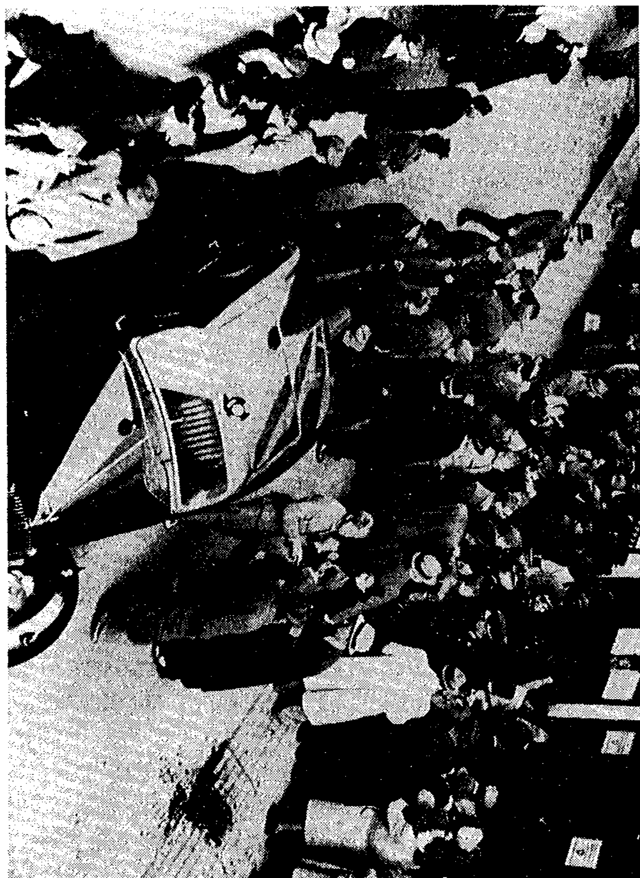
A rendőrségnek a Budapestet támadó szovjet alakulatok elleni első bevetése 1944 novemberében a német Feldherrnhalle páncélgránátos és a 10. magyar gyaloghadosztály frontvonalában került sor. Alag és Csömör körzetében, a Kovarcz-féle nemzeti totális mozgósítási és harcbaállítási minisztérium követelésére 2 századnyi rendőrt vetettek be. A kellő felszereléssel nem ellátott rendőregységek állományuk 75%-át vesztették el alig néhány nap alatt. Ezt követően történt meg kivonásuk a harcvonalból[65] A rendőrség harcba vetésének kedvezőtlen tapasztalatai alapján rendelhette el Friessner német vezérezredes, a Déli Hadseregcsoport parancsnoka, amelynek kötelékében a Budapestet védő csapatok harcoltak, 1944. december 1-jén, hogy a fővárosban lévő rendőri és csendőri egységek forgalomszabályozási feladatokat végezzenek s készüljenek fel a harcok és légitámadások nyomán várható lakossági pánik leküzdésére.[66]

A nyilas rezsim 1944 december közepére végrehajtotta a rendőrség átszervezését, lecserélte parancsnokait, és pártmegbízottak útján ellenőrizte tevékenységet. Az átszervezés azonban nem bizonyult tökéletesnek: a legfőbb rendőrségi politikai megbízott Szalai Pál és az újonnan kinevezett főkapitány dr. Sédey Gyula, nem váltak vak kiszolgálóivá a nemzetellenes nyilaspártnak, hanem az adott körülmények közepette, egyéniségük és lehetőségeik által behatárolva, a főváros üldözött, gettóba zárt és a háború pusztításainak kitett lakóinak megmentésére törekedtek.

Szalai Pál és Raoul Wallenberg közös mentőakciói (1944. december 27–1945. január 12.)

A Szalai és Wallenberg közötti első megbeszéléseken, amikor is Szalai felajánlotta segítségét mindenfajta nyilas atrocitás leszereléséhez, más együttműködési lehetőségek is szóba jöttek. Szalai javasolta, hogy a nyilas kormányzat minden egyes újabb zsidóellenes intézkedése esetében beszéljék meg azokat a lehetőségeket, amelyek révén a zsidóság mind súlyosabbá váló helyzetét enyhíteni, életbiztonságát a közelgő felszabadulásig fenn lehet tartani. Legfontosabb teendőként a nagy gettóban összezsúfolt nincstelen zsidó tömegek megoldatlan ellátási gondjaiban, élelmezésének problémáiban vált szükségessé a segítség. 1944. december 30-án az esti órákban az újonnan kinevezett zsidóügyi kormánybiztos, Lőcsey rendőr-őrnagy közvetítésével, népes csoport kereste fel a Zsidó Tanács gettóban lévő irodáját. Egyedül Gelléri Miklós, a tanács titkára tartózkodott az épületben s ő fogadta Szalait, rendőrtisztekből álló kíséretét, a városháza tisztviselőit, továbbá Wallenberget és dr. Hegedűst, a svéd követség alkalmazottját. Elsőként a vízellátás megszűnésével kapcsolatos teendőket, majd az élelmezés kérdését beszélték meg. Szalai közölte, hogy a jobb ellátás érdekében hajlandó a gettó területén lévő lezárt üzletek készleteit felszabadítani s átadni, majd bejelentette, hogy az élelmezési kilépők számát Lőcsey hozzájárulásával 100 db-al megemelték. Szalai javaslatára Wallenberg a svéd követség részéről vállalta, hogy élelmiszer-nyersanyagot szállíttat a gettóba s ezzel egyidejűleg a fővárosi népkonyhák részére is juttat élelmiszert. Szalai vállalta, hogy az összegyűjtött és felajánlott élelmiszerek felének a gettóba történő beszállítását engedélyezteti. A szemléről jelentést író Gelléri befejezésként feljegyezte, hogy a megbeszélések a legudvariasabb és legelőzékenyebb hangon folytak le.[67]

A gettó élelmezésével kapcsolatban említendő, hogy a főváros hivatalosan fejenként napi 900 kalóriás ellátást vállalt, ami napi egy tál ételnek, többnyire levesnek és egy szelet kenyérnek felelt meg. Az ostromgyűrű szűkebbre záródásával már e csekély fejadag — a napi szükséglet mindössze harmadrésze — sem volt biztosítható. Nem emeltek kifogást viszont az ellen, hogy a Nemzetközi és a Svéd Vöröskereszt élelmiszert szállítson a gettóban felállított közös konyhák részére. A fő problémát a raktárakból a gettóba történő szállítás okozta: a nyilasok és más fegyveres alakulatok vagy útközben, vagy a négy gettókapunál eltulajdonították,



11. Rendőrségi védőőrizet a Vadász utcai üvegháznál

vagy megdézsmálták a szállítmányokat. Több ízben is Lőcsey rendőrőrnagy közbenjárására volt szükség a szabad szállítás biztosításához: esetenként az is előfordult, hogy Szalai fellépése nyomán a VII. ker.-i nyilas szervezet biztosított pártszolgálatosokat a gettóba irányított élelmiszerszállítmányok őrzéséhez.[68] Szalai Wallenberggel együtt megszemlélte a svéd követség által a Stühmer csokoládégyár Szentkirály utcai raktáraiban felhalmozott élelmiszer készleteket is, amelyek a vöröskeresztes és a cionista Mentőbizottság által beraktározott élelmiszer-tartalékokkal együtt mindkét gettó lakóinak néhány héten át történő szűkös ellátását lehetővé tették.[69]

A gettó élelmezésének átmeneti megoldását eredményező közös akció csupán az éhhalál reálisan fenyegető rémét fékezte meg időlegesen. Sokkal nagyobb gondot okozott a gettó lakóinak megvédése mellett a főváros utcáin garázdálkodó nyilas csoportok akcióinak, vérengzéseinek meggátlása. A nyilasok Vajna belügyminiszternek 1944. december 23-án kiadott, a védetteken kívül minden üldözöttnek a gettóba történő kötelező beköltözéséről intézkedő rendelete alapján, a bujdosókat és a szökött munkaszolgálatosokat szabad prédájuknak tekintették. A XIV. kerületi nyilasvezetők 1966. évi letartóztatásukat követően vallomásaikban előadták, hogy a budapesti főkerületben működő Rettmann Kurt helyettes vezetőtől, Nidosi „alezredes" városparancsnok helyettesétől, aki az ún. zsidótlanítási osztály vezetője volt, azt az utasítást kapták, hogy az óvóhelyeket, házakat és pincéket át kell vizsgálni és naponta az utcákon razziákat és igazoltatásokat kell tartani a bujkálók felkutatására. „Később felkoncolási parancs jött ki a bujkálókkal és katonaszökevényekkel szemben... elsőrendű feladatunk volt továbbra is a belső rend megszilárdítása, a bujkálók felkutatása, a razziázások, a pártházba való beszállítások és kivégzések... A front óráról órára közelebb került hozzánk, mi pedig teljesen megvadulva, nap, mint nap újabb és újabb razziákat tartottunk, 50–60 embert fogtunk el, akik közül kb. 40-et végeztünk ki a Duna-parton. December utolsó napjaiban kb. 300 elfogás történt."[70] Kröszl Vilmos vallomása szerint „utasításunk az volt, hogy derítsük fel a bujkáló zsidókat, ékszereiket, pénzüket szedjük el és juttassuk el a főkerülethez, a behozott személyeket pedig önállóan el kell tüntetni a föld színéről, nem pedig terhelni vele a főkerületet... Nidossy alezredes, városparancsnok rendeletére jogunk volt az elfogott bujkáló személyeket a helyszínen felkoncolni, azaz kivégezni..." Kröszl kinevezése után, 1944. december 27-ét követően néhány lefogottat a főkerülethez kísértetett be, amire leváltották. „Rettmann leváltásommal egyidejűleg közölte, ne forduljon elő többet az, hogy foglyokat küldünk be a főkerületbe.

Az elfogott személyeket, miután azok értékeit elszedtük vagy azok rejtekhelyét megtudtuk, azonnal ki kell végeznünk."[71] Szalai is későbbi visszaemlékezéseiben és tanúvallomásaiban főként Nidosit és Rettmannt tette felelőssé a főváros körülzárását követő nyilas gyilkosságokért, amelyeknek Nidosi vallomása szerint mintegy 18 000 áldozata volt.[72]

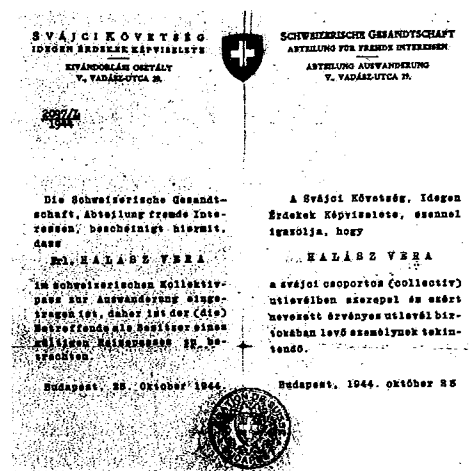
Wallenberg 1945. január 12-ig folytatta Szalaival közösen a nyilas vérengzések meggátlására irányuló tevékenységét. Az első, részleges eredménnyel járó közös akciójuk a svájci követség védelme alatt álló ún. Üvegházban bujkáló többezernyi üldözött megvédése volt. 1944. december 31-én a nyilasok razziát tartottak, melynek során tekintet nélkül az épület védettségére, kézigránáttal berobbantották az épület kapuját, majd behatolva vad lövöldözésbe kezdtek, melynek során 6 személyt megöltek és 30-at megsebesítettek. Ezután mintegy 800 személyt az utcára tereltek s éppen elszállításukkal foglalkoztak, amikor személykocsival a helyszínre érkezett Szalai Pál, két rendőre, rendőrségi sofőrje és két riadóautónyi, mintegy százfőnyi rendőrkülönítmény kíséretében. Szalai határozott fellépésére a nyilasok szitkozódva elvonultak.[73]

Az ostromlott fővárosban a külföldi követségek védelme alatt álló épületekre a Budapesti Katonai Városparancsnokság és Dr. Lulai Leó László tartalékos csendőr százados, korábban Ferenczy László, a hírhedt deportáló csendőrezredes segédtisztje, volt fővárosi adóügyi tisztviselő vasúti csendőrségi különítményének emberei is vigyáztak. Lulai 1946. évi rendőrségi vallomásában előadta, hogy „1944. december 25-én, amikor a Kelenhegyi úton lévő finn és svéd követségi épületeket a csőcselék a nyilasok segítségével kirabolta, felkeresett engem Wallenberg, a svéd követség titkára s felkért arra, hogy vegyem át a Budapesten lévő külföldi követségek s azok védelme alatt álló házak őrzését. Minden épülethez adtam egy parancsnokból és három főből álló őrséget. A vonatkozó szolgálati jegyeket én írtam alá. Wallenberg a Fővezérség különleges csoportjától, Mikó százados aláírásával szerzett a nevemre egy parancsot, amely megbízott azzal, hogy a követségek épületeit és a bennük tartózkodó személyeket hovatartozandóságukra való tekintet nélkül részesítsem bárkivel szemben fegyveres védelemben. Ezt a feladatot 1945. január 8-ig láttam el."[74] Ebben az időszakban kisérték Wallenberget autójában csendőrök s védték többek között a spanyol követség épületeit s Perlasca ál-ügyvivőt. De ezek az őrzést ellátó erők kevésnek bizonyultak a nyilasok erőszakoskodásaival szemben. Fábry Pál főhadnagy, aki a városparancsnokság őrszázada részéről néhány emberrel az Üvegház védelmét látta el, 1948. évi kihallgatása alkalmával előadta,

hogy „néhány emberével a nyilasokat nem fegyverezhette volna le, mert fegyveres összetűzés esetén olyan erők siettek volna azok segítségére a minden oldalról elhelyezett különítményekből, SS emberekből és egyéb terroristákból, hogy az ellenállás végeredménye nem lett volna kétséges."[75] Szalai és rendőrei közbeavatkozása nélkül — minden valószínűség szerint — az Üvegházban rejtőző védlevelesekre és más bujkálókra hasonló sors várt volna, mint néhány Pozsonyi úti védett ház és a Jókai utcai svéd követségi oltalom alatt álló ház lakóinak többségére, valamint a razziákon elfogott, hamis iratokkal bujkáló zsidókra és katonaszökevényekre.

Sem Wallenberg, sem Szalai nem tudta megmenteni az 1945. január 8-án a Jókai utca 1. sz. alatti svéd védettség alatt álló házból a IV. Városház utca 14. alatti nyilasházba, — amely az Andrássy út 60. sz. alatti ún. Hűség Háza frontközelbe jutása miatt a nyilaspárt főkerületi vezetőségének székháza volt és ahol Nidosi Imre „alezredes" a pesti oldal fegyveres nyilasainak városparancsnoka is tartózkodott — hurcolt 320 védlevéllel rendelkező üldözöttjeinek életét. Nem kis bátorságról téve tanúságot, Wallenberg személyesen kereste fel Nidosit, hogy intervéniáljon védettjei érdekében. Nidosi Wallenbergnek is és Szalainak is egyszerűen letagadta, hogy tudomása lenne a Jókai utcai házból elhurcoltakról, akiket néhány emelettel Nidosi hivatali helyiségei alatt, a nyilasház pincéiben őriztek s kirablásukat követően három éjszaka folyamán a Duna-parton lemészároltak.[76]

1945. január 8-án a nyilasok Nidosi „városparancsnok" utasítására, miután a szovjet csapatok a Kálvin tér közelébe értek, megrohamozták a katonai városparancsnokság őrszázadából kiküldött egy rajnyi honvéd által őrzött Üllői út 2–4. alatti svéd védett házat, hogy az ott menedéket talált üldözötteket elhurcolják. Rövid tűzharcot követően a túlerőben lévő nyilasok lefegyverezték a védőket és a 166 főnyi, svéd védlevéllel rendelkező üldözötteket először a Mária Valéria laktanyába, majd a Ferenc körúti nyilasház pincéjébe hurcolták. Ott kirabolták és levetkőztették őket s előttük nyíltan arról vitatkoztak, hogy a pártszolgálatosok közül kik vegyenek részt a Duna-parton történő kivégzésükben. Az esti órákban sem szünetelő erős gránát- és aknatűz miatt a nyilasok számára nem igen mutatkozott vonzó feladatnak a biztonságos pince elhagyása s az elhurcoltaknak a Boráros téri partszakaszra történő, veszélyekkel járó kisérése. Az időtrabló veszekedések nyomán lehetővé vált a segélycsapat még időben történő megjelenése. A Wallenberg tolmács dr. Fleischmann által telefonon értesített Szabó Károly, a „titokzatos bőrkabátos"[77] azonnal a helyszínre sietett, és útközben riasztotta Szalait is, aki Sédey Gyula rend-


SVÁJCI KÖVETSÉG
IDEGEN ÉRDEKEK KÉPVISELETE
KIVÁNDORLÁSI OSZTÁLY
V., VADÁSZ-UTCA 29.

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT
ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN
ABTEILUNG AUSWANDERUNG
V., VADÁSZ-UTCA 29.

2097/L
1944

Die Schweizerische Gesandtschaft, Abteilung fremde Interessen, bescheinigt hiermit, dass

Frl. H A L Á S Z V E R A

im schweizerischen Kollektivpass zur Auswanderung eingetragen ist, daher ist der (die) Betreffende als Besitzer eines gültigen Reisepasses zu betrachten.

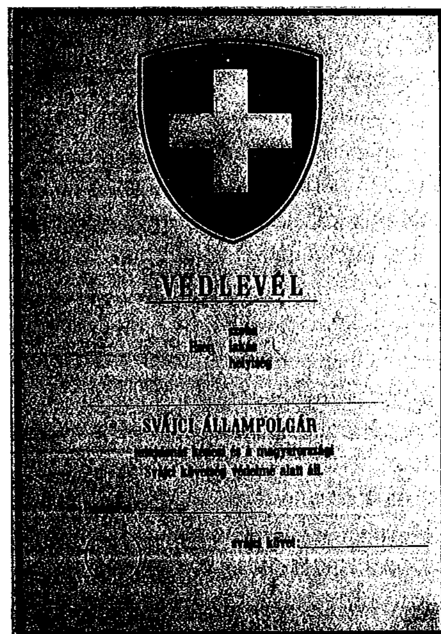
Budapest, 25. Oktober 1944.

A Svájci Követség, Idegen Érdekek Képviselete, ezennel igazolja, hogy

H A L Á S Z V E R A

a svájci csoportos (collectiv) utlevélben szerepel és ezért nevezett érvényes utlevél birtokában levő személynek tekintendő.

Budapest, 1944. október 25



12. Svájci védlevél személyek részére és helyiségek biztosítására

őrfőkapitány segédtisztjének (és unokaöccsének) Gyulay Gyula rendőrszázadosnak és 200 főnyi jól felfegyverzett riadóautós különítményének a kíséretében érkezett meg a Ferenc körúti nyilasházhoz, miután előzőleg hiába keresték az elhurcoltakat a Mária Valéria laktanyában. Szalai szemére vetette a nyilas pártszolgálatosoknak, hogy hurcolhattak el a svéd követség védelme alatt álló embereket, amikor a svéd követség élelmezi a magyar menekülteket és védi a magyar hadifoglyokat és polgári személyeket az ellenséges országokban.[78] Az elhurcolást végrehajtó nyilasok Nidosi parancsára hivatkoztak, de Szalai különféle nyilas kormányhatározatokra utalással határozottan fellépve, s nem utolsó sorban a géppisztolyos, kézigránátos rendőrökre tekintettel, elérte, hogy nemcsak a 166 elhurcoltat, hanem egy a pincében lévő elfogott zsidó nőt is kiszabadíthatta. A feszült helyzetben arra már nem volt lehetősége, mint például egyes Erzsébet körúti kiürített házak lakóinak esetében tette, hogy az elrablott értékeiket visszaadassa. Az egész sikeres akcióra csupán úgy kerülhetett sor, hogy Nidosit nem találták telefonközelben az újabb utasítást kérő IX. kerületi pártszolgálatosok. Szalai rendőrei közrefogva a kiszabadítottakat, gyors tempóban kisérték vissza őket az Üllői úti házba, ahol Szalai elegendő rendőrt hagyott hátra biztonságosabb őrzésükre. A kiszabadítottak között volt a német politikai rendőrség által keresett Stöckler Lajos, a Zsidó Tanács elnöke és hattagú családja, akik Szalai felhívására és Wallenberg segítsége alapján kaptak helyet január 5-én a svéd védett házban, továbbá dr. Hegedűs, a Wallenberg-féle mentőakció egyik vezető személyiségének családja is. A kiélezetten veszélyes helyzetre mi sem volt jellemzőbb, mint az, hogy a nem kis erősségű rendőrkíséret ellenére Szalai személyesen kérlelte a kimentetteket a minél gyorsabb haladásra. „Nem vettek el semmit, csak sietni-sietni, vissza sem nézni!" — buzdította a menetet. Szalai 1948. évi igazolási tárgyalásán a bizottsági elnöknő, aki 1951-ben a Sédey ellen halálos ítélettel végződött bírósági tárgyalás ülnöke is volt, ekkor szemére vetette Szalainak, hogy nem gondoskodott az elrablott értékek visszaszolgáltatásáról.[79]

Nidosi, amikor értesült a történtekről, szemrehányást tett Szalainak, hogy ismét túllépte hatáskörét, de a gyorsan romló katonai helyzet miatt, már nem hozott ellene halálos ítéletet, mint azt korábban Rettmann Kurt tette.[80] Jóval nehezebbnek bizonyult a tűzharcot követően a nyilasok fogságába került őrszázadbeli honvédek kiszabadítása a Városház utcai nyilasházból. Bakos főhadnagy, az őrszázad parancsnoka, fegyveres kísérettel, felkereste Nidosit s nagy veszekedés után sikerült az elfogott honvédek kiszabadítása. Nidosi szemére vetette Bakosnak, hogy az őr-

század és a katonai rendőrség a védett házakhoz kirendelt egységei nem az ott megbújt zsidók szökését akadályozza meg, hanem a velük kapcsolatos nyilas rendszabályok keresztülvitelét gátolja. Másnap Nidosi megjelent a városparancsnokságon s a szököttek és bujkálók felkoncolását rendelte el, majd az összegyűjtött katonáknak a német felmentő seregek előrenyomulásáról és a „csodafegyverek" közeljövőben esedékes bevetéséről beszélt. Közölte, hogy másnap, 1945. január 9-én „rendcsinálás" céljából újból felkeresi a városparancsnokságot. A nyílt fenyegetések hatására Csipkés ezredes, a korábban végrehajtott razziáiról és kíméletlen bevonultatásairól hírhedtté vált parancsnok közölte Bakossal és Szilágyi alezredes katonai rendőrségi parancsnokkal, hogy nem tudja a továbbiakban fedezni a követségi védelem alatt álló épületek őrzését szolgáló tevékenységüket. E közlés nyomán nevezettek és a vezetésük alatt álló alakulatok tagjainak zöme illegalitásba vonult.[81]

A külföldi védettségű házak lakói és a menleveles zsidók, meg a bujkálók elleni, a körülzárt Budapesten egyre fokozódó nyilas terrorakciók mögött egyértelműen Nidosi és Rettmann álltak. Az ő parancsaikra támadtak rá a katonai helyzet romlásával egyre inkább vérengzővé vált nyilaskeresztesek. A nagy gettóba zárt szegényebb zsidókat inkább egyes csellengő nyilas- és más rablócsoportok, meg kóborló SS katonák egyéni akciói érintették, melyek kevesebb áldozatot is követeltek. A nagy gettóban inkább az éhezés, a betegségek, az összezsúfoltság meg a kilátástalanság szedtek áldozatokat. Többen vesztették életüket a bombázások, a belövések, az állandó aknazápor és az alacsonyan támadó csatarepülőgépek fedélzeti fegyverekkel történő támadásai következtében. Az 1944. december 10-e óta magas deszkapalánkkal körülzárt szűk területre összezsúfolt emberek szegényes értékeiket és más ingóságaikat már korábban elvesztették. Személyes jellegű értéktárgyaikat, pénzüket, csekély élelmiszer-tartalékaikat az összeköltöztetés során végrehajtott motozásokat követően, meg a gettóba kisérés során a nyilasok kíméletlenül elrabolták. A nemzetközi gettóba és a védett épületekbe zömében a jobb módú fővárosi zsidóság jutott be, akinek a kifosztásától a nyilasok még jelentős zsákmányt reméltek.[82]

A védett házak lakóinak megmentésére irányuló Szalai-Wallenberg akciók csak felemás eredménnyel jártak. A nemzetközi gettó megvédésére irányuló erőfeszítéseik jóval sikeresebbnek értékelhetők. A Szálasi-féle zsidóügyi irányelvek közzététele után, 1944. november 10-e körül kezdődött meg a külföldi védettségű fővárosi üldözöttek összeköltöztetése a Szent István park–Pozsonyi út körzetében lévő előzetesen kijelölt sárga csillagos házakba. Ezek korábbi lakóit a nyilasok a későbbi

nagy gettó területén lévő csillagos házakba zsúfolták, vagy a Bécsi úti téglagyárba „kisérték", ahova a gyalogdeportáltakat gyűjtötték össze és indították útnak az osztrák határ felé. A nemzetközi gettó számára eredetileg kijelölt házakban négyezernél kevesebben laktak. Ide zsúfolták be a nyilas kormány által elfogadott 15 600 védleves zsidót. A semleges követségek által kiállított védlevelek tényleges száma is messze felülmúlta a fenti keretet, amihez még hozzájött a különféle ellenállási mozgalmak által hamisított, a százezres példányt jóval meghaladó egyéb menlevelesek tömege.[83] A nemzetközi gettóban, beleértve az újonnan kijelölt befogadó épületekbe bemenekülteket is, 35 ezernél többen találtak menedéket. 1944. november 20-a körül fejeződött be a nemzetközi gettó épületeiben tartózkodó korábbi zsidó lakosság eltávolítása. Nagyjából ezen a napon zárult le a több napon át elhúzódó, hivatalos betelepítési művelet. Az összeköltöztetés karhatalmi főerejét a Tarpataky rendőr-főfelügyelő vezette, esetenként félezer főt is meghaladó létszámú rendőregységek biztosították. A nemzetközi gettó körzetében a rendőrök igyekeztek a nyilas erőszakoskodásnak útját állni, de a gettó körzetében a védetteket felvezető nyilasok rablásait, kegyetlenkedéseit senki sem gátolta meg. Perlasca több esetben is interveniált Tarpatakynál a spanyol védetteket ért inzultusok miatt: ez utóbbi több ízben közbe is lépett, de inkább lehetetlen helyzete fonákságának hangoztatásával igyekezett leszerelni a védelmet kérőket.[84] A későbbiekben tovább romlott a nemzetközi gettó lakóinak biztonsága. A gettóba tömörítést követően Tarpataky rendőregységeinek számát nagymértékben lecsökkentették, míg egyes menekülő nyilaskörzetek pártszolgálatosait, feltehetőleg tudatosan, éppen a kis gettó körzetébe telepítették.[85] Ezt követően egyidőben zajlottak le a nyilas provokációk és a védlevelek hitelességének ellenőrzésére irányuló razziák, melynek eredményeként újabb százak és százak kerültek az óbudai téglagyárba, majd a Teleki téri gyűjtőhelyre, illetve az időközben felállított nagy gettóba.[86]

Wallenberg, aki nemcsak a svéd védettségű zsidók mentésében járt el, hanem más menlevelesek és az egész megmaradt magyar zsidóság mentésének ügyét igyekezett szolgálni, nagy figyelmet fordított a nemzetközi gettó sorsának alakulására. Megérkezését követően — bár egyes hazai Wallenberg kutatók ezt kétségbe vonják — mégis hitelt érdemlő visszaemlékezések szerint legalább két alkalommal találkozott személyesen Eichmannal és több ízben is különítményének tagjaival. Az első titkos megbeszélésre az Eichmann különítmény által kedvelt Arizona mulató zárt szeparéjában került sor, majd a svéd követség által bérelt várbeli palotában Wallenberg vendégül látta Eichmannt. A megbeszélések mindannyiszor, csakúgy,

mint a nyilas hatalom exponenseivel, Vajna belügyminiszterrel, Kemény külügyminiszterrel és dr. Gerával folytatott tárgyalásokon is, a magyar zsidóság helyzetével, a zsidóellenes rendszabályok könnyítésével voltak kapcsolatosak. Az Arizona-beli tárgyalásokon a védett házak biztonságának érdekében Wallenberg tekintélyes dollárösszeget ajánlott fel Eichmannak, amit az visszautasított. Budapesten az SS többnyire respektálta a svéd és más semleges követségek, továbbá a nemzetközi vöröskeresztes szervezetek által védetté nyilvánított épületeket és a védlevéllel rendelkező személyeket.[87] A második találkozón, amely december derekán történt, még a főváros körülzárását megelőzően — Eichmann és különítménye december 23-án távozott Budapestről — Wallenberg a nácizmus háborús és népellenes cselekedeteiért várható felelősségre vonásról beszélt. Hangoztatta az Eichmannra és tisztjeire személyes szereplésükért váró esedékes számonkérés lehetőségét is. Eichmann, aki a Wallenberg féle mentőakciókat már több alkalommal is kifogásolta, kijelentette, hogy a Berlinből kapott parancsok alapján végzi munkáját. Fenyegetésszerűen közölte, ha Wallenberg feladatai teljesítését akadályozza, akkor a diplomáciai mentességére való tekintet nélkül távolítja majd el útjából. „Még egy semleges diplomatának sincs védettsége balesetekkel szemben" — jelentette ki a rá jellemző pökhendiséggel.[88] Valóban, egy alkalommal Wallenberg személyautójába belerohant egy német katonai tehergépkocsi, sőt Eichmann tisztjei más alkalmakkor is, például a Józsefvárosi pályaudvarról történő deportálásoknál, életveszélyesen megfenyegették. A Wallenberg elleni fenyegetéseket követően a berlini svéd követség tiltakozó jegyzéket adott át a német külügyminisztériumban. Wallenberg kísérletei Eichmann jobb belátásra bírására akár pénzösszeg lefizetése, akár burkolt fenyegetések útján, nem bizonyultak eredményesnek. Wallenberg kapcsolatfelvétele Himmler budapesti gazdasági megbízottjával, Becherrel, eredményesebb volt.[89]

A Wallenberg-Szalai találkozón létrejött megállapodást követően biztosíthatóvá vált egyes esetekben rendőri erők felhasználása a nyilas akciókkal szemben. Nem vitás azonban, hogy a nyilas kormány Budapestről történt távozását követően, a tétova rendőri támogatáson és egyes ellenálló csoportok kisebb jelentőségű fellépésein kívül nem akadt olyan hazai erőtényező, amely hatékonyan szembeszegülhetett volna a Nidosi-Rettmann-Csiky által irányított nyilas pártszolgálatosok felerősödött rablási-gyilkolási tevékenységével. Wallenberg, miután Szalai közreműködésével sikerült bizonyos rendőrségi-hatósági színezetű alátámasztást szereznie mentőakcióihoz, megpróbált közvetlenül a német katonai hatóságoktól is biztosítékot szerezni a gyilkos nyilas akciók meggátlására. Szalai tanácsára jegyzékben fordult az Astoria-szállóban működő SS rendőrségi városparancsnoksághoz. A jegyzékben felhívta a német parancsnokság figyelmét a védtelen zsidó lakosság ellen elkövetett atrocitásokra s hangoztatta felelősségét a városban történtekért.[90] Választ nem kapott, ezért egy másik budapesti svéd követségi diplomata, Per Anger közbejöttével, közvetlenül a Budapestet védelmező IX. SS hegyi hadtest parancsnokához, Pfeffer-Wildenbruch altábornagyhoz fordult. Per Anger a Budán tartózkodó Danielssohn svéd követ és a követségi személyzetnek a bombabiztos várbeli kazamatákba történő beköltözésének ügyében kérte a találkozót a német generálistól. Per Anger 1946-ban közzétett visszaemlékezéseiben színes leírást ad az 1945 január első napjaira tehető látogatásról, amely a Vár pincéjében berendezett német parancsnoki harcálásponton zajlott le. „Az autóutat többször meg kellett szakítanunk, mert a várbeli utcák halottakkal, lódögökkel, kiégett teherautókkal és szétbombázott házak romjaival voltak eltorlaszolva. Körülöttünk bombák becsapódásai hallatszottak."[91] Az SS tábornokkal folytatott megbeszélésen csakhamar Wallenberg ragadta magához a szót. Arra próbált meg német garanciát szerezni, hogy a svéd védettségű házakban lévő zsidókat az utolsó pillanatban ne likvidálják. „Wallenberg, mint szokása volt, kérését ügyesen és értelmesen adta elő. Az SS tábornok szkeptikusan hallgatta, de nem tudta elrejteni azt a tényt, hogy Wallenberg fellépése mély benyomást tett rá." A kérésre a német parancsnok nem reagált, de Wallenberg szemére vetette, hogy 1944. október 15-ét követően, egy ideig a házában rejtegette az általuk keresett Dessewffy Gyulát.[92]

Magyar Kir. Külügyminisztérium

Budapest, 1944. november 7-én

13000/Pol.1944.

Tárgy: A kivándorló zsidók koncentrálása

Ferenczy csendőr-alezredes úr szóbeli közlésére hivatkozással a Külügyminisztérium az érintett külképviseletekkel közli a következőket:

Mindazon személyek, akik különböző akciók keretében külföldre szándékoznak kivándorolni, kötelesek november 9-én 12 óráig a Pozsonyi úton és környékén e célból kiürített házakba beköltözni.

Az érintettek számára ezen házak november 8-án a reggeli óráktól rendelkezésre bocsáttattnak. A Zsidó Tanács illetékes osztályának vezetője az érintett külképviseletekkel közvetlen kapcsolatba lép és közli velük a kijelölt házak jegyzékét.

November 15-én a déli óráktól kezdődően razziákat tartanak és azokat a védlevéllel, ideiglenes útlevéllel, stb. rendelkező zsidókat, akiket a kijelölt házakon kívül találnak, munkatáborokba internálják.

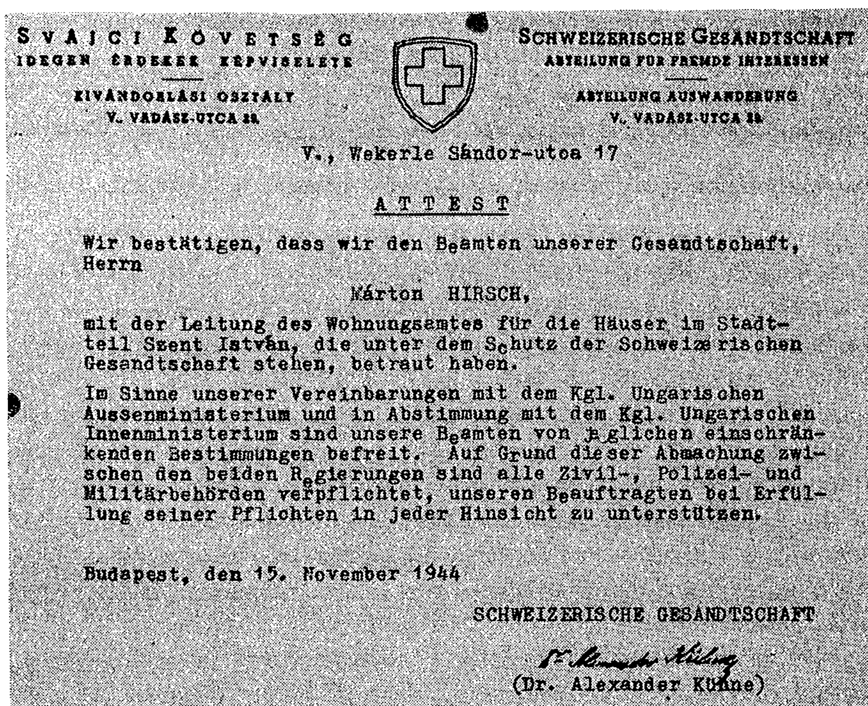
/M.kir.külügyminisztérium körpecsétje/

13. Külügyminisztériumi értesítés a külképviseleteknek a nemzetközi gettó felállításáról

Wallenberg és dr. Vajna Ernő tárgyalásai a nemzetközi gettóról

Wallenberg, miután a németek nem reagáltak a zsidók érdekében kezdeményezett lépéseire, ténylegesen a váratlanul szövetségesként fellépő Szalaira támaszkodhatott mentőakcióinak folytatásában. A körülzárt fővárosban a vezetés nélkül maradt nyilas pártszolgálatosok állandó rendzavarásai, belső harcai, gyilkosságai a túlerejű szovjet támadókkal harcoló német csapatok hadmozdulataira zavaróan hatottak. A német parancsnokság a nyilas fegyveresektől csakúgy, mint a csendőrségi és rendőrségi erőktől azt várta el, hogy a milliós lakosság belső nyugalmának fenntartása mellett, teljes erőbevetéssel szolgálják a főváros védelmét. A budapesti német rendőri erők parancsnoka, az 1944 szeptemberében kinevezett Konrad Hitschler SS altábornagy, aki korábban az Oranienburg-i SS kiképzőtábor parancsnoka volt, helyettesével, Remmlinger SS tábornokkal egyetértésben, több ízben is kérte a nyugati országhatárra menekült nyilas kormánytól, hogy nevezzen ki teljhatalmú megbízottat a fővárosi nyilas és más szélsőjobboldali fegyveres különítmények vezetésére.[93]

1944. december 27-én német „Gólya" típusú futár-gépen az akkor még használható mátyásföldi repülőtérre megérkezett a Szálasi kormány „Budapest védelmére kiküldött teljhatalmú megbízott"-ja, dr. Vajna Ernő. Dr. Vajna jogászi végzettséggel rendelkezett, semmiféle rokoni kapcsolatban nem állt Vajna Gábor nyilas belügyminiszterrel. Édesapja, néhai Vajna Ede székesfővárosi tanácsnok 1920–1934 között a közélelmezési ügyeket vezette s a korabeli ellenzéki sajtó szerint a városházi „kiskirályok" egyike volt.[94] 1913-ban született Ernő nevű gyermeke a jogi egyetem elvégzését követően a főváros közlekedési vállalatánál, a Budapest Székesfőváros Közlekedési Rt-nél helyezkedett el napidíjas tisztviselő gyakornokként.[95] 1938-ban lépett be a Szálasi vezette Nemzeti Szocialista Pártba, majd a Hungarista Mozgalomba. Szálasi elítélését követően a Vecsés és Vidéke című hungarista lapban cikket írt, melyben Szálasit Krisztushoz hasonlította. E sajtóközleményért 1939-ben három és félhavi fogházbüntetésre ítélték, amelyet 1941-ben egyéves katonai szolgálatát követően, letöltött. A közlekedési vállalatnál, ahol erős nyilas pártszervezetet hozott létre, nem folytathatta szolgálatát s a nyilaspárt Központi Gazdasági Hivatalát vezette.[96]



SVÁJCI KÖVETSÉG
IDEGEN ÉRDEKEK KÉPVISELETE
KIVÁNDORLÁSI OSZTÁLY
V. VADÁSZ-UTCA 29.

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT
ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN
ABTEILUNG AUSWANDERUNG
V. VADÁSZ-UTCA 29.

V., Wekerle Sándor-utca 17

ATTEST

Wir bestätigen, dass wir den Beamten unserer Gesandtschaft, Herrn

Márton HIRSCH,

mit der Leitung des Wohnungsamtes für die Häuser im Stadtteil Szent István, die unter dem Schutz der Schweizerischen Gesandtschaft stehen, betraut haben.

Im Sinne unserer Vereinbarungen mit dem Kgl. Ungarischen Aussenministerium und in Abstimmung mit dem Kgl. Ungarischen Innenministerium sind unsere Beamten von jeglichen einschränkenden Bestimmungen befreit. Auf Grund dieser Abmachung zwischen den beiden Regierungen sind alle Zivil-, Polizei- und Militärbehörden verpflichtet, unseren Beauftragten bei Erfüllung seiner Pflichten in jeder Hinsicht zu unterstützen.

Budapest, den 15. November 1944

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT

(Dr. Alexander Kühne)

Igazolvány

Igazoljuk, hogy követségünk tisztviselőjét, Hirsch Márton urat a Szent István városrészben lévő, a svájci követség védelme alatt álló házaink lakáshivatalának vezetésével megbíztuk.

A m. kir. Külügyminisztériummal, a m. kir. Belügyminisztérium egyetértésével létrejött megállapodásunknak megfelelően, tisztviselőink valamennyi hátrányos rendelkezés alól mentesítettek. A két kormány között létrejött megállapodás alapján valamennyi polgári-, rendőri- és katonai hatóság köteles megbízottunkat feladatainak teljesítése közben minden tekintetben támogatni.

14. Svájci megbízólevél a védett házak parancsnokai részére

Dr. Vajna és a nyilaspárt célkitűzéseinek propagálására 1941-ben rövidhullámú rádióadás szervezéséhez kezdett. Úgy vélte, a sajtótermékek terjesztése nagyobb veszéllyel jár s kisebb hatékonyságú, mint a rövidhullámú rádióadás. 1942. július 18-án este ment ki az első adás egy kispesti lakásról „Fekete propaganda" címmel, melyet magyar és német nyelven sugároztak s a főváros 40 km-es körzetében volt fogható. Az adó a „Magyar Szocialista Mozgalom rövidhullámú adóállomása" néven jelentkezett. Az „erősen nemzet- és kormányellenes" első adást még négy további adás követte, napi 15–20 perces időtartalommal. A rendőrség, amelyet bizalmasan értesítettek, ezt követően letartóztatta a rádióadást szövegező dr. Vajna Ernőt és négy társát, akiket a M. Kir. Honvéd Vezérkar Bírósága 3–12 évi fegyházbüntetésre ítélt el. 1942. augusztus 26-án Szombathelyi vezérkari főnök az ítéletet megerősítette. A katonai különbíróság a vádlottak beismerő vallomását és „tisztánlátásukat elhomályosító politikai rajongásukat" enyhítő körülményként értékelte.[97] A büntetés végrehajtására nem került sor, dr. Vajna szabadlábon védekezhetett 1943-ban egy sajtóperben, melyet Baky László indított ellene rágalmazás címén.[98] Az év végén mégis meg kellett kezdeni büntetésének letöltését. 1944. március 21-én a német megszállást követően Baky fellebbezésének visszavonásával megszűnt a rágalmazási per és áprilisban, szabadlábra helyezték a rádiós per foglyait is.

Dr. Vajna és mentora, az egykori BSZKRT műszaki főtanácsos, a párt személyzeti vezetőjének feladatkörét ellátó Gál Csaba nyilas képviselő „nagy napja" a nyilas hatalomátvételt követően köszöntött be. Október 16-án Gál Csaba és előre kijelölt káderei autókkal mentek a minisztériumokba, ahol rövid úton feleskették Szálasira a tisztviselőket és beiktatták a pártmegbízottakat. Dr. Vajna a miniszterelnökség pártmegbízotti tisztét kapta.[99] E minőségében intézkedett az áthelyezésekről, elbocsátásokról, kegydíjmegvonásokról és fizetésemelésekről. Dr. Vajna a december 5-én tartott miniszterelnökségi gyűlésen minden alkalmazottat nyugat-magyarországi kitelepülésre kötelezett. Amikor a fővárost bekerítették s a németek kívánságára teljhatalmú megbízott küldéséről tárgyaltak, akkor Gál Csaba javaslatára esett a választás a hely- és személyi viszonyokkal ismerős dr. Vajna Ernőre.

Dr. Vajna a MÁV vezérigazgatóság Andrássy úti palotájában ütötte fel főhadiszállását. 1944/45 fordulóján a fővárosban legalább 5–6 nyilas alvezér igyekezett teljhatalomhoz jutni. Dr. Vajna, aki csak papírforma szerint volt élet-halál ura a körülzárt Budapesten, a kialakult erőviszonyok alapján igyekezett rendezni a nyilasvezérek viszálykodásait, hatalmi ambícióit. Nidosi főkerületvezetőt és Csiky

Erich budai nyilasvezetőt alezredesi rendfokozatba előléptetve, pesti illetve budai nyilas fővezetőkké, városparancsnokká nevezte ki. Rettmann Kurt a budapesti nyilas főkerület tényleges vezetőjévé lépett elő. A többi nyilas kerületvezető pártszolgálatosaival együtt a négy legfőbb helyi nyilasvezető parancsnoksága alá tartozott. Vajna kezdeményezésére Sédey megbízott főkapitány a főváros pesti oldalán elhelyezett rendőri erőinek parancsnoki tisztével Kubisi Béla főfelügyelő-rendőrőrnagyot, a budai oldal rendőri erőinek parancsnokává, a régi titkos nyilas párttag Szinyei-Merse Miklós főfelügyelő-rendőrőrnagyot nevezte ki. Ők a nyilas rezsim utasításainak nemcsak szolgai, hanem lelkes végrehajtói voltak, egyben parancsnokságuk alá rendelte a frontvonalban német követelésre bevetett rendőri karhatalmi alakulatokat is, amelyek elégtelen felszerelésük miatt komoly veszteségeket szenvedtek.[100]

Szalai, aki világosan látta a Vajna kinevezését követően kialakult nyilas hatalmi hierarchiát, miután a Nidosi-Rettmann-Csiky triónál több ízben is eredménytelenül próbálta a pártszolgálatosok rablási-gyilkolási akcióit leállíttatni, úgy vélte, célszerű Wallenberget közvetlenül Vajnával összehozni a mentőakció eredményes folytatása céljából. Wallenberg részleges eredményeket ért el a Vajnával folytatott tárgyalásai során, többek között sikerült a nemzetközi gettó helyzetét stabilizálni és a menlevelek felülvizsgálatát leállítani.

A nemzetközi gettó felszámolására irányuló akció 1945. január 3-án kezdődött meg, amikor is a nyilasok szerint a német katonai parancsnokság elrendelte, hogy minden védett zsidót a közös gettóba kell szállítani, mivel tartani kell harcoló csapataiknak a zsidók általi hátba-támadásától. Január 4-én Perlasca, aki ezekben a napokban rendszeresen felkereste a nemzetközi gettóban lévő spanyol védettségű házakat, naplójában rögzítette, hogy zsidókból álló menetoszloppal találkozott, akiket a védett házakból a közös gettóba kísértek. Tarpataky rendőr-főfelügyelő, akinek egységei a nemzetközi gettó körzetében állomásoztak és bizonyos védőőrizetet adtak (ami azonban nem zárta ki a nyilasok igazoltatási akcióiban történő közreműködésüket és egyes rendőrök rablásait), közölte vele, hogy bár még parancsot nem kapott, valami nagyon rossz várható Vajnától és azoktól a nyilasoktól, akik látva, hogy minden elveszett, véres bosszút akarnak állni. Más rendőrtisztek arról tájékoztatták, hogy minden zsidót a közös gettóba akarnak gyűjteni, melyet azután felgyújtanak. Sédey a hozzá forduló Perlascának azt mondta, semmit sem tehet, mert a parancs a kiürítésre a németektől jött. Lulay csendőrei arról beszéltek,

hogy a nácik fel akarják égetni a gettót. Január 6-án a portugál és a pápai védettségű zsidókat terelték át a nagy gettóba a nyilasok.

A semleges országok diplomatái — Wallenberg kezdeményezésére és Szalai közreműködésével együttes tiltakozó fellépésre szánták el magukat. Vajna, aki közben a Városháza pincéjébe helyezte át székhelyét, hajlandónak mutatkozott fogadásukra. Perlasca naplója szerint: „Nehéz volt elérnem a Városházát. Intenzívebb már az akna- és gránátzápor, a repülőgépek szakadatlanul lövik és bombázzák a környéket. Mikor beléptem a Városháza udvarára csakúgy záporoztak a bombák. Az oroszok bizonyára megtudták, hogy minden parancsnokságot ide koncentráltak és most el akarják pusztítani a Városházát. Hiábavaló, mert az épületek alatt valóságos labirintus van s ez olyan masszív, hogy a legnagyobb bombák ellen is biztonságos. Az alagsorban találtam Wallenberget és két diplomatát (minden valószínűség szerint Dr. Peter Zürchert és társát Ernst Vonrufst — a szerző megjegyzése a Tschuy könyvében foglaltak alapján), akik el akarták érni Vajnánál, hogy állítsa le a védettek közös gettóba küldését... Először én mentem be Vajnához. Hihetetlen, hogy ez az ember, aki ilyen disztingváltnak és joviálisnak látszik, valójában egy terrorrendszer lelke. Két óra hosszat tárgyaltunk. Vajna még nálam is rosszabbul beszél németül... Kijelentette, hogy megadásról szó sem lehet, a város védelmét az utolsó emberig folytatják."[101] A nemzetközi gettó kiürítését azzal indokolta, hogy a közös gettón kívüli zsidók veszélyt jelentenek mert szabotálhatják az ellenállást. Perlasca a német főparancsnokság állásfoglalására hivatkozva közölte, hogy a németek a Budapesten maradt zsidókkal kapcsolatos ügyekbe nem kívánnak belekeveredni, a felelősség sorsukért rajta és honfitársain nyugszik. Vajna a zsidók által elkövetett „gonoszságokról" beszélt. Perlasca a semleges országokban lévő magyar állampolgárok elleni lehetséges retorziókról tett említést. Kilátásba helyezte, hogy megsürgeti „kormánya" mielőbbi döntését a nyilasok elismeréséről, aminek hiányát Vajna szintén sérelmezte. Végül a „vadállat megszelídült. Hozzájárult, hogy a spanyol zsidók házaikban maradjanak. Kértem, teljesítse a svédek és a svájciak kívánságát is." Vajna ígéretet tett, hogy a rádióban is közzétételi a kiürítés leállítását. Január 8-án Perlasca már észlelte, hogy a védett gettóból az átszállításokat felfüggesztették és rendőrőrszemeket helyeztek el a nemzetközi gettó különböző helyein. „Úgy látszik, Vajna megtartotta ígéretét."[102]

A Perlasca naplójában leírtakkal ellentétben sokkal bonyolultabban alakultak a védett gettó sorsával kapcsolatos történések. Wallenberg Vajnával folytatott tárgyalásainak első fordulójában értesült a kiürítési tervről s ekkor csupán csak 48

órai halasztást sikerült elérnie a kiürítés végrehajtásánál. Január 7-ére virradóan a nyilasok szerint az egyik Katona József utcai svéd védett házból géppisztollyal rálőttek egy nyilas járőrre. Vajna a hír nyomán felfüggesztette a haladék életbe léptetését. Szalai a következőkről tájékoztatta Peter Zürcher „diplomatát": „Szalai Pál közli, hogy ezideig nem sikerült neki dr. Vajna Ernőt a védett házak ügyében kedvezően befolyásolni. Vajna pillanatnyilag az erősen radikális Csiky befolyása alatt áll. Az érdekelt semleges követségek helyzete a legrosszabb, mert a Párt a következő álláspontot foglalta el: 1. A zsidókérdés radikális megoldása. 2. Könnyítések a Katona József utcai állítólagos merénylet közbejötte folytán nem adhatók többé. Minden védett zsidónak a gettóba kell menni. 3. A követségi épületek exterritoriális joga többé nem garantálható, miután az érdekelt követségeket már régen felszólították, hogy kövessék a magyar kormányt székhelyére" (t. i. Sopronba — szerző megjegyzése). Szalai hozzáfűzte, hogy a követségek tagjai ellen terroraktusok várhatók, házkutatásokkal is kell számolni. Már a mai napon lehet ilyesmik megkezdéséről szó. Közölte, hogy Vajna a svájci követség megbízottaival a külügyminisztérium budai épületében kíván tárgyalni, de ő nem javasolja odamenetelüket, mert Csiky terroristáival együtt a külügyminisztériumba fészkelte be magát s ezért nem garantálhatja a követségi tisztviselők biztonságát. Szalai Wallenberget is tájékoztatta az új helyzetről és a nyilasok meg a németek ellene irányuló tervezett akcióiról, különösen Csiky, Nidosi és Gottstein SS őrnagy a náci politikai rendőrség egyik vezetője kifogásolták Wallenberg tevékenységét. Szalai azt a tanácsot adta Wallenbergnek, hogy a Pest elfoglalásáig még hátralevő rövid időben tűnjön el a nyilasok szeme elől.[103] Szalai egyébként a semleges országok vele kapcsolatban álló diplomatáinak is azt a javaslatot tette, hogy követségi épületeik védettségének biztosítása érdekében forduljanak közvetlenül a német katonai hatóságokhoz, ami meg is történt. Feltehetőleg ezekben a napokban kereste fel Wallenberg Pfeffer-Wildenbruchot s fordult levélben az Astoria szállóban elhelyezett német katonai (rendőri) városparancsnoksághoz.[104]

Wallenberg azonban Szalai tanácsa ellenére még néhány napig a színen maradt. Szalai védőőrizetül adott rendőreivel, meg Lulay csendőreivel járta a várost és igyekezett a nyilasok akcióit keresztezni. Vajna Ernővel folytatott tárgyalásainak második fordulójában sikerült kiharcolnia a védett gettó helyén maradását, és a svéd vöröskereszt intézményeinek további működését is engedélyeztette. Vajna engedményeinek fejében a svéd menlevelesek listájának átadását kötötte ki, amit Wallenberg, joggal tartva az esetleges nyilas retorzióktól, úgy játszott ki, hogy egy Vajnának címzett levél mellékletében adta meg a svéd védettek névsorát, de a levelet nem Vajnának, hanem Szalainak adta át, aki azután a névsort nem továbbította a címzettnek.[105]

A várható nyilas terrorcselekményekről Peter Zürchert tájékoztató Szalai közlései nem bizonyultak valótlanoknak. A nyilasok támadásai a Vöröskereszt és a semleges főleg a svéd követség által védettnek nyilvánított épületek és intézmények ellen gyakoribbá és vérengzőbbé váltak. 1945. január 8-án Nidosi pribékjei egyidejű támadást hajtottak végre a Jókai utcai és az Üllői úti svéd védettségű házak ellen. A Jókai utcai épületet „védő" csendőrök tétlenül hagyták a nyilasokat garázdálkodni, a lakókat elhurcolni s ennek az akciónak 320 halálos áldozata volt. Az Üllői úti épületet védő városparancsnoksági szakasz csak tűzharc után és a nyilas túlerő bekerítő akciója nyomán volt kénytelen kapitulálni, de az időnyerés következtében Szalai és rendőrei még jókor beavatkozhattak. Itt sikerült 167 üldözöttet, köztük a németek lefogása elől menekülő és Wallenberg hozzájárulásával az Üllői úti házban menedéket talált Stöckler Lajos Zsidó Tanács vezetőt és családját megmenteni. A pesti oldalon e két nagyobb, védett épület ellen indított nyilas akciókat követőn, Szalai kérésére, a nyilasok elleni nyílt fellépéstől visszariadó Sédey, hozzájárult, hogy a két gettóba állandó rendőri őrséget állítsanak ki. A nemzetközi gettó őrizetére Szalai egy Debrecenből elmenekült rendőregység 50 főnyi különítményét rendelte ki, akik a Wallenberg által kijelölt Tátra utca 6. sz. alatti svéd védett házban rendezkedtek be s a Perlasca által észlelt őrszemeket ez az alakulat állította ki. A nagy gettóba Szalai egy 100 rendőrből és 2 tisztből álló egységet rendelt ki, melyhez erősítésül helyettesét és régi barátját, Perjési Ferencet állította. Ez a rendőrcsoport a Zsidó Tanács Síp utcai székházában rendezkedett be.[106]

Budán, ahova Szalai befolyása ekkor még nem terjedt ki, a nyilasok Németvölgyi úti és Városmajor utcai párthházaiban lévő különítményei szabadon garázdálkodhattak. 1945. január 12–19 között a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló Maros utcai kórház, a városmajori Bíró Dániel kórház és az Alma utcai szeretetotthon zsidó ápoltjait és egészségügyi személyzetét, orvosokat és ápolónőket gyilkolták le. Az 1945-ben végzett exhumálások alkalmából a nyilasok áldozatai közül 185-nek a holttestét ásták ki a tömegsírokból. Azért csak ennyit, mert Pest 1945. január 18-i kiürítését megelőző napokban a nyilasok a Duna-parton végeztek áldozataikkal, de Pest kiürítését követően, már nem volt lehetőség a harcvonallá vált Duna partján történő kivégzésekre és áldozataikat elföldelni kényszerültek. Min-

dezek a vérengzések nagyon is valószínűsítik a nyilasok azon szándékát, hogy a főváros zsidó lakósait az ostromharcok közepette legyilkolják.[107]

Wallenberg, aki Szalai közreműködésével nagyjából megoldotta a nemzetközi és a nagy gettó, valamint a követségi védettség alatt álló házak — az akkori háborús-terrorisztikus időszak alatt egyáltalában lehetséges valamelyes biztonságot jelentő — rendőri őrzését, még néhány napon át bejárt a Városháza pincéjében lévő pesti német-nyilas parancsnoki harcálláspontra. Szalai visszaemlékezése szerint Wallenberg városházi látogatásai alkalmával mindig nagy figyelmet szentelt az ott kifüggesztett katonai térképnek, amelyen a beérkező jelentések és a Bazilika kupoláján elhelyezett megfigyelő észlelései alapján nyomán követhető volt a védett terület rohamos összezsugorodása. Wallenberg Szalaival együtt kereste fel a Harmincad utcai, svéd védelem alatt álló Hazai Bank épületét, melynek páncéltermében számos üldözött tartózkodott. Wallenberg itt Szalait az emberi életek fokozott védelmére kérte. Wallenberg és Szalai utolsó összejövetelére a svéd követség Gyopár utcai épületében 1945. január 12-én került sor, amikor is Wallenberg búcsúvacsorát adott Szalai, Szabó Károly és dr. Fleischmann Ottó részére. Wallenberg elmondotta, hogy működése igazán csak akkor vált eredményessé, amikor Szalaival sikerült kapcsolatba lépnie és hatósági színezetű támogatást szerezni embermentési akcióihoz. Közölte Szalaival, hogy a háború után meghívja Svédországba és bemutatja királyának, mint olyan embert, aki önmaga is sokat tett az üldözöttek megmentéséért és mindvégig támogatója volt a svéd kezdeményezéseknek. Elmondotta még, hogy másnap átmegy Pestre ahol találkozni akar Malinovszkij marsallal, akivel a gettó mielőbbi felszabadításáról és a háború utáni svéd segélyezési tervről kíván megbeszéléseket folytatni.[108]

A zsidó-cionista mentőbizottság tevékenysége Budapest zsidó lakosságának megmentésére

1941 őszén a környező országokban felerősödött zsidóüldözés és deportálások következtében többtízezernyi menekült érkezett Magyarországra, ezért elengedhetetlenné vált, hogy a magyar zsidóság, túllépve az addig működő szociális-karitatív intézmények szűkre szabott tevékenységi körén, egy újonnan létrehozott szervezet keretében foglalkozzon a menekültek támogatásával. A budapesti féllegális formában létező cionista csoportok ekkor alakították meg a Waad Hezra Wehazala Be-Budapest elnevezésű mentőbizottságot, a Waadát. Elnökévé Komoly Ottót, a Ganz-konszern statikus-építészmérnökét, alelnökévé dr. Kasztner Rezső kolozsvári ügyvéd-lapszerkesztőt, a segélyezési ügyek felelősévé Brand Jenő fővárosi kesztyűgyárost választották. A Waada 1943-ban a Kállay-kormány által a palesztiniai Zsidó Hírszolgálati Ügynökség magyarországi képviseleteként hivatalos elismerést nyert. Az ügynökség alapszabályban rögzített feladata volt a közép-európai híranyag gyűjtése és továbbítása.

A Waada már ebben az időszakban kapcsolatokkal rendelkezett a német katonai hírszerzéshez, az Abwehrhez, de a Birodalmi Biztonsági Főhivatal, az RSHA kémkedéssel foglalkozó VI-os, Schellenberg SS tábornok által vezetett osztályával is összeköttetésbe léptek. Ismeretség révén egyes antifasiszta katonatisztek és fizetett ügynökök útján beláttak a magyar vezérkar és a katonai hírszerzés tevékenységébe is.

A Waada volt a fogadója és elosztója a nemzetközi zsidó szervezetek Palesztinából Isztanbulon át és Svájcból Magyarországra érkező pénz- és egyéb segélyeinek, melyek jó része továbbment a lengyelországi és szlovákiai üldözöttek támogatására. A segélyezésen túl a Waada előkészületeket tett a hazai zsidóság önvédelmi szervezeteinek kiépítésére és a cionista mozgalom alapeszméjének megfelelően, foglalkozott a palesztiniai kivándorlás előmozdításával. A cionista mozgalom közismert célja volt egy Palesztinában, a zsidóság ősi történelmi területein megalakítandó független zsidó állam megteremtése.[109]

A Waada segélyei és futárjai eljutottak Pozsonyba, Prágába, Krakkóba és más lengyel területeken lévő gettókba. A később ismertté vált szudéta-náci zsidómentő Oskar Schindler is jár 1943-ban Budapesten és Kasztnerrel beszélte meg az illegális kapcsolatok kérdéseit.[110] Különösen jó viszony alakult ki a pozsonyi zsidó bizott-

sággal. 1944-ben került sor a Roosevelt elnök által életre hívott amerikai Háborús Menekültügyi Hivatallal (WRB) a Joint közvetítésével történt kapcsolatfelvételre. A Waada rendszeresen megküldött jelentései a semleges országokban működő zsidó szervezetek útján eljutottak a demokratikus hatalmak vezető köreihez és személyiségeihez.[111] A Waada futárai között megtalálhatók voltak alacsonyabb rangú diplomaták, katonai és polgári kiküldöttek, sőt a német katonai hírszolgálat ügynökei. A német kémszervezetekkel fennálló kapcsolatok révén, amelyek az információ-szerzésen kívül híranyag nyújtásával is együttjártak, a Waada néhány nappal korábban tudomást szerzett Magyarország 1944. március 19-i német megszállásáról.[112]

A német kapcsolatokat ezekben az években a Waada arra is felhasználta, hogy információkat szerezzen a nácik zsidóellenes terveiről, hogy azokkal megfelelő módon szembeszegüljön, késleltesse és megakadályozza maradéktalan végrehajtásukat. Az SS-el folytatott későbbi tárgyalások egyik nem vitás célja az időnyerésre való törekvés volt, hogy a Hitler által kiirtásra ítélt zsidó népességet megmentse a háború — már nem vitatható német vereséggel járó — befejezéséig.[113]

Magyarország német megszállása előtt a Waada pozsonyi kapcsolatain keresztül ismert volt az SS által felvetett ún. Európa-terv, melynek keretében hajlandóságot mutattak volna akár egymillió zsidó kiengedésére, megfelelő anyagi ellenszolgáltatás vagy külföldön rekedt német állampolgárok cseréje útján. Az Európa terv realitásának megítélésére a gyorsan változó háborús fejlemények közepette nem nyílt lehetőség. A pozsonyi tárgyalások, a szlovákiai deportálások leállítása miatt, félbeszakadtak.

Magyarország megszállását követően az SS, megtévesztő és valódi céljait elleplező tárgyalási készségét csakhamar tudatta a magyarországi zsidóság vezetőivel. Az ország megszállásának az egyik, nem is nagyon titkolt célja az volt, hogy a 800 ezres zsidó népességet az „Endlösung", vagyis a végső megoldás körébe vonva, gazdasági erőforrásaitól megfosszák és a birodalom megsemmisítő- és munkatáboraiba történő deportálását követően, elpusztítsák. E feladat megoldására Eichmannt, a zsidótanítási ügyeket intéző SS főhivatal osztályvezetőjét 200 főnyi kommandójával, Budapestre rendelték. Az SS által kinevezett Zsidó Tanáccsal megkezdődött tárgyalások első fordulói, Eichmann félrevezető szólamai közepette, a gazdasági kifosztás jegyében alakultak. Miközben a vidéki zsidóság deportálását megelőző összeköltöztetések és gettósítások rohamos gyorsasággal folytak, Eichmann azzal a megtévesztő ajánlattal fordult a — szerinte a cionista világmozgalmat

és a világzsidóságot képviselő — Waadához, hogy a németeknek már nem érdeke a magyarországi zsidók elleni fellépés, hajlandók tárgyalni semleges országokba történő kiengedésük feltételeiről. Felajánlotta egymillió zsidó kivándorlásának lehetővé tételét, amennyiben a nyugati szövetséges hatalmak hajlandók ennek a fejében 10 ezer, különböző árufélékkel megrakott és téli felszereléssel ellátott teherautót a németeknek leszállítani.[114] Az 1944. április 5-ével kezdődő tárgyalásokon a Waada bejelentette, hogy hajlandó az SS „Vért árúért, árúért vért" ajánlatát a nemzetközi zsidó szervezetek részére továbbítani s az ajánlat elfogadási készségét bizonyítandó, a Pesti Zsidó Tanács közreműködésével, két részletben többmillió pengőt adott át az SS tiszteknek. A német megszálló csapatokat követően érkezett Budapestre Himmler teljhatalmú gazdasági megbízottja, Becher SS alezredes, akinek feladata a deportálások által megfélemlített magyar zsidók megzsarolása volt, vagyonuknak az SS és a német hadigépezet részére történő megszerzése céljából. Hivatalosan a Becher vezette SS gazdasági csoport feladata az SS lovashadosztályok lóállományának vásárlások útján való feltöltése, tényleges célkitűzésük azonban a Weiss Manfréd konszern megkaparintása volt. A 30 ezernyi munkást foglalkoztató csepeli konszern és a vele kapcsolatos további mintegy 40 hadiüzem, közöttük a legnagyobb magyar repülőgépgyár, a szigetszentmiklósi Dunai Repülőgépgyár Rt. a tulajdonos Weiss-Chorin család zsidónak számító tagjainak letartóztatása és megzsarolása útján, rövid időn belül, az SS felügyelete és tényleges irányítása alá került.[115]

1944. május 14-én kezdődtek meg a Kelet-Magyarországról Auschwitzba történő deportálások. Három nappal később írta alá a Weiss család konszernjüknek az SS részére történő átadásáról készített „megállapodást". ugyanezen a napon indult el Bécsből német futárgépen Istanbulba Joel Brand, a Waada segélyezési vezetője, hogy Eichmann „Vért árúért" ajánlatát átadja a nemzetközi zsidó szervezeteknek. A nyugati szövetségesek, mivel a háború győzelmes befejezéséhez nem nélkülözhették a harcok fő terheit viselő szovjet állam közreműködését, érdemben nem is válaszoltak az SS hazug és provokatív ajánlatára, amelyről a szovjet kormányt is tájékoztatták. 1944. július 19-én az angol rádió, a BBC és a The Times nyilvánosságra hozták s egyben leleplezték az SS próbálkozás valódi célját.[116]

A Waada részéről Brand távozása után dr. Kasztner Rezső, az SS oldalán Kurt Becher folytatta a tárgyalásokat. Kasztner látva, hogy a nyugati szövetségesek részéről a magyar zsidóság kiirtásának megakadályozására, kézzelfogható segítség nem remélhető — a deportálások napi 2–3 szerelvény indításával gyors ütemben

folytak — a „menteni a menthetőt" elvétől vezettetve, javaslatot tett az SS-nek a zsidó elit egy részének váltságdíj fizetése ellenében a deportálástól való mentesítésére. Először néhányszáz, majd 1500, a vidéki gettókban összeterelt prominens zsidó kiemeléséért és semleges országba való kiszállításáért fejenként 1000 dollár váltságdíjat ajánlott fel[117] Az SS elfogadta az ajánlatot. Ezt követően a Waada és a Zsidó Tanács lázas sietséggel kezdte meg a szükséges pénzösszeg beszedését és az érintett személyek és családtagjaik neveit tartalmazó listák összeállítását. Kasztneréknek az SS közreműködésével sikerült elérni, hogy a vidéki gettókból gyors ütemben folytatódó deportálások közepette, kimenthették a kiválasztottakat és családjukat. A prominensek az SS által őrzött budapesti Kolumbusz utcai táborba utazhattak, ott várakozva semleges országba történő kiutazásukra.[118]

A deportálások gyors ütemű folytatása azzal fenyegetett, hogy nem marad zsidó az országban, akiket a németek által remélt teherautók ellenében ki lehetne cserélni. Kasztner azon — időnyerést célzó — javaslatát, hogy függesszék fel a deportálásokat, amíg az SS ajánlatára külföldről válasz érkezik, Eichmann elutasította. Az SS ajánlat fenntartásának alátámasztására azonban hajlandónak mutatkozott a vidéki gettókból 15 ezer üldözöttet Auschwitz helyett, „szelektálás" nélkül, az ausztriai Strasshof munkatáborba szállíttatni. További „kedvezményként" kilátásba helyezte, hogy a tervezett budapesti deportálások alkalmával is lehetőséget biztosít ugyancsak 15 ezer kiválasztott zsidó Ausztriába engedésére. Június 14-ét követően a bajai, a debreceni, a szegedi és a szolnoki gettókból egyes deportáltakat szállító vonatok nem Auschwitz felé, hanem, összesen 21 ezer üldözöttel, Ausztriába indultak.[119] Jóval később tűnt ki, hogy az ausztriai kiszállítások a bécsi polgármester munkaerőt igénylő kérésére történtek. Eichmann a néhány vonatnyi deportált Ausztriába szállításával egyszerre tehetett eleget felettesei utasításának s nem vágta el a Waadával folytatott tárgyalások fonalát sem.[120] A Bécs körzetébe deportált magyar zsidókat hadiüzemekben és a mezőgazdaságban dolgoztatták s a háború végére nagy többségükben, életben maradtak.

1944 júniusának végén a deportálások Budapest elővárosaiban is megkezdődtek. A Kolumbusz utcai kivételezettek táborába folyamatosan érkeztek a vidéki gettókból kimentett neves személyek. A táborban lévők száma meghaladta a kétezer főt. Kasztnerék, mivel úgy tűnt, rövidesen a fővárosban is bekövetkezik a zsidók elszállítása, előkészületeket folytattak az Ausztriába szállítandók újabb 15 ezres csoportjának kijelölésére.[121] Közben összeállt az SS által külföldre szállítani engedélyezettek első, 1300 főnyi csapata. Berlinből megjött a vonat indulási engedélye. Az útközben történt illegális felszállókkal együtt az utasok száma 1684 főre emelkedett. A megnövekedett csoport azonban Svájc helyett Bergen-Belsenbe érkezett, ahol az SS külön táborba őrizte őket.

Első csoportjuk 1944 augusztusában, a zöm 1944 novemberében utazhatott ki Svájcba.[122] Kasztneréknek az SS-el létrejött megállapodásai következtében a deportálások leállításáig összességében 23 ezer üldözöttet sikerült megmenteni. Az Auschwitzba deportált 416–437 ezernyi vidéki és pestkörnyéki magyar zsidót, megérkezésüket követően az SS orvosok szelektálták. Munkára fogható 20–30%-uk kiemelését követően a többieket azonnal gázkamrákba vitték.[123]

1944. június 25-én a szövetségesek által felszabadított Rómából a pápa Horthyhoz fordult a deportálások leállítása céljából. A következő napon Roosevelt amerikai elnök, a svéd király június 30-án kereste meg a kormányzót hasonló kéréssel. Közbenjárás történt a svéd és a nemzetközi vöröskereszt részéről is. A WRB Svájcban tett ajánlatot a gettókban és gyűjtőtáborokban lévő zsidók segélyezésére. Rooseveltnek a svájci követ által átadott ultimátumszerű felhívását nyomatékosította az amerikai légierő július 2-i nagyszabású bombatámadása Budapest ellen. Horthy július 7-én, a szövetségesek sikeres franciaországi partraszállása és a szovjet seregek folyamatos előretörése következtében alapvetően megváltozott háborús helyzet közepette, megtiltotta a zsidók további kiszállítását Németországba. Eichmann, Baky belügyi államtitkár csendőreinek közreműködésével, Horthy tilalma ellenére, július 24-ig folytatta a deportálásokat a vidéki internáló táborokból. Egyes visszaemlékezések szerint a deportálások átmenetileg akkor szűntek meg, amikor július végén, már a svájci kapcsolatfelvételre készülő Himmler, az SS biztonsági szolgálata, az SD budapesti megbízottja, Klages őrnagy útján tudatta embereivel, hogy „elviekben" hozzájárult a Horthy-féle deportálási tilalom hallgatólagos tudomásul vételéhez.[124]

A zsidókra történő nyomás fokozása céljából Eichmann és a himmleri taktikázást nem ismerő német külügyi vonalat képviselő Veesenmayer, folytatták a még megmaradt budapesti zsidók deportálásának előkészítését és augusztus folyamán több időpontot is kitűztek a fővárosi, az idemenekültekkel együtt negyedmilliósra becsült zsidó lakosság elszállítására. Az SS és a Waada közötti permanens tárgyalásokon ekkor közölte Becher Kasztnerral, hogy Himmler utasítása alapján, a zsidóknak a Német Birodalomból való kiengedésük fejében, személyenként 1000 dollárt kell fizetniük, mivel az Amerikai Egyesült Államok szintén azonos összeget követel meg a bevándorlóktól. Becher közölte, hogy számukra nem a pénz, hanem

az ennek értékében a semleges országokból beszerzendő árufélességek a fontosak. Az SS emberkereskedelme és zsarolásai, a Brand misszió kudarca után is, változó szereplőkkel és más módon tovább folytatódtak. A vagyonától a Sztójay-kormány zsidóellenes rendelkezései alapján megfosztott magyar zsidóság már nem volt képes a nagyösszegű pénzkövetelés teljesítésére, ezért Kasztner a nemzetközi zsidó szervezetek segítségét kérte. Az SS azon hiedelmének alátámasztására, hogy Kasztnerék a „világzsidóság" képviseletében folytatják velük a megbeszéléseket, különben is szükségessé vált a tárgyalások semleges országban, más zsidó szervezetek képviselőinek bekapcsolásával „magasabb szintre" emelésével való folytatása. A Joint amerikai állampolgárságú európai igazgatója nem kapott engedélyt a németekkel való tárgyalásra, de Saly Mayer svájci bankár, a Joint svájci elnöke, hajlandónak mutatkozott az SS képviselőjével, Becherrel, találkozni.[125]

Első alkalommal 1944. augusztus 21-én tárgyaltak Kasztner részvételével, a korábbi osztrák-svájci határt képező Rajna-csatorna, Höchst és St. Margarethen kisvárosokat összekötő hídján. A megbeszélés, székeken ülve, a két ország határvonala fölött zajlott le.[126] Becher előadta, hogy Himmler felhatalmazásával tárgyal a „szövetségesek és a világzsidóság" képviselőivel a zsidóság sorsát érintő valamennyi kérdésről. Anyagi ellentételezések nyújtása esetén hajlandó a zsidók életének megkímélése és sorsának könnyítése érdekében előzetes megállapodásokat is kötni. Elsőként a magyar zsidóság sorsáról kell tárgyalni, jelentette ki, mert már a budapesti zsidóság deportálásáról is döntés született; mégis, további sorsuk attól függ, milyen áldozatot hajlandók értük hozni a szövetségesek és a nemzetközi zsidó szervezetek. Közölte, hogy nem pénzről, hanem hadifontosságú árúk szállításáról lehet szó. A humanitárius szempontok érvényesítését elvetette és utalt az amerikai szőnyegbombázások többmilliónyi német polgári áldozatára. Mayer közölte, hogy hajlandó az illetékes fórumokkal az elhangzottakat illetően kapcsolatba lépni, de a további tárgyalások feltétele, hogy megszűnik a zsidók gázzal történő elpusztítása.

Mayer, majd a tárgyalásokba később bekapcsolódó amerikai WRB delegátus, McClelland tárgyalási taktikája arra irányult, hogy a budapesti zsidók sorsára vonatkozó konkrét megállapodások helyett a nácik uralma alatt álló területeken még megmaradt valamennyi zsidó sorsának enyhítését érjék el. Az általános célkitűzés keretében, konkrét ellenszolgáltatások kilátásba helyezésével, de a tényleges teljesítés soha végre nem hajtásának szándékával, a németeket minél nagyobb engedményekre kívánták rávenni. Kétségtelen, hogy a gyanakvó és nélkülözhetetlen szovjet szövetséges miatt az amerikai fél nem is helyezkedhetett más álláspontra.

Ezen túlmenően még arra is rákényszerült, mint a későbbiekből kitűnik, hogy a nemzetközi zsidó szervezetek fizetési szándékait megtiltsa. Becher előtt hamarosan nyilvánvalóvá vált tárgyalófelei üres ígérgetése és időhúzó taktikája, a hadi helyzet alakulása és saját életének a bebiztosítása miatt mégis fontosnak tartotta a Jointtal és a WRB-vel létrejött kapcsolatok fenntartását. Kasztner, aki a maradék magyar zsidóság védelmében sokkal több konkrétumot várt volna el a szövetségesek részéről, kezdetben értetlenül állt szemben azok magatartásával. A tárgyalásokról 1946-ban készített jelentésében nem is győzi eléggé hangoztatni, hogy a nyugati szövetségesek szempontjából a zsidók kiirtásának ténye nem volt elsődleges fontosságú probléma, hanem csupán egy epizódnak tekintették a háborúval együttjáró szörnyűségek folyamatában. E keserű ténymegállapításához hozzáfűzte még, hogy az érintetteken kívül jóformán senki sem volt, akit ez az epizód különösebben érdekelt volna.[127]

A tárgyalások első fordulójának eredményeként a Bergen-Belsenben várakozó csoportból 318 üldözöttet a nácik kiengedtek Svájcba. 1944. augusztus 25-én Himmler, aki időközben megkapta Becher jelentését, Budapestre küldött táviratában hivatalosan is hozzájárult a deportálások leállításához.[128] Elhatározásában minden bizonnyal közrejátszott Románia átállása és Horthy mind elutasítóbb magatartása a zsidókérdés német módra történő „megoldásával" szemben. Az auschwitzi elgázosítások leállítása és a krematóriumok lebontására vonatkozó, Becher által kilátásba helyezett parancsát, azonban csak két és fél hónappal később, 1944. november 16-án küldte meg a haláltáborba. Ekkorra már a szovjet csapatok megközelítették a többmillió ember elpusztításának színteréül szolgáló SS megsemmisítő tábort.[129]

A svájci tárgyalások, bár a résztvevők ismerték partnereik szempontjait, folytatódtak. Több találkozót követően, Becher 1944. november 2-án utazott Svájcba, hogy a WRB ottani delegátusával, McClellanddal, Roosevelt személyes küldöttével tanácskozzék. A megbeszélések a magyar történelemből ismert St. Gallen városka Walhalla nevű szállodájában kezdődtek meg. Becher, aki amerikai közbenjárásra jutott svájci vízumhoz, a helyzetről tájékoztatást tartott. Előadásából a résztvevők tudomást szerezhettek a szlovákiai felkelés leverését követően újrakezdett deportálásokról és arról a döntésről, amelyet katonai indokokra tekintettel hoztak, a munkaképes budapesti zsidó férfiak és nők németországi munkavégzésre történő igénybevételéről. A döntést azzal indokolta, hogy a német nőket és fiatalokat is hasonló munkálatok végzésére rendelték ki. Himmler felhatalmazása alapján kö-

zölte még, hogy a Bergen-Belsen-i transzporton kívül, megegyezés esetén hajlandók más zsidó csoportok kiutazását is engedélyezni. Kilátásba helyezte, amennyiben az általuk megjelölt áruféleségeket haladéktalanul megkapják, úgy a birodalomban fogva tartott zsidók egyes kategóriáit hajlandók kiváltságos külföldiekként vagy hadifogolyként kezelni.[130]

A megbeszélések november 3-án a Zürich-i Savoy szállóban folytatódtak. McClelland és Becher a késő esti órákban inkognitóban jelentek meg. A quékervezető McClellandról, aki Roosevelt elnök személyes megbízottjaként szerepelt, máig sem derült ki, hogy hivatalosan, avagy csupán Saly Mayer kérésére, saját elhatározásából vett részt a találkozón. Kasztnerhez, amerikai diplomataként 1946-ban intézett hivatalos, bizalmas leveleiből az tűnik ki, hogy a tárgyalásokról valamennyi szövetséges hadviselő fél állandó tájékoztatást kapott. McClelland a megbeszélésen elitélte a náci államgépezet hidegvérrel elkövetett tömeggyilkosságait. Becher ismét a szőnyegbombázások során odaveszett német polgári áldozatok millióit emlegette. A WRB-megbízott a polgári személyeknek életének megkímélésérő1 beszélve leszögezte, hogy e tekintetben a német birodalom fennhatósága alatt lévő valamennyi népet érti, függetlenül attól, hogy az „uralkodó fajhoz" tartoznak-e vagy sem. A kétórás eszmecsere befejezéseként az amerikai megbízott rátért néhány konkrétumra is: „Azért vagyok jelen, hogy segítsek s e célból előmozdítom a 20 millió svájci frankos váltságdíj itteni letétbe helyezésének kérdését. A Joint biztosítja az összeget, de az ellentételként beszerzendő árúkat a német megbízottaknak kell előteremteniük. Az árukivitelt a svájci kormánynak kell engedélyezni, de amennyiben a német ellenszolgáltatások bekövetkeznek, hajlandó vagyok közbenjárni a kiviteli engedélyek megszerzése érdekében." A szövetséges tárgyalófelek bejelentésének legalizálása szempontjából különösen fontos volt az a távirat, amelyet McClelland mutatott be az akkori amerikai külügyminiszter, Cordell Hull aláírásával. A táviratban a külügyminisztérium engedélyezte, hogy a Joint 5 millió dollárt svájci zárolt számlára átutalhasson. Ez az összeg átszámítva az SS által a budapesti zsidók megkíméléséért követelt 21 millió svájci franknak felelt meg.[131] A pénzösszeg átutalása és svájci banknál történő letétbe helyezése még nem jelentette a németek részére történő átadást. Azok az áruféleségek, amelyekre a németeknek a háború folytatásához lett volna égető szükségük, Svájcban sem voltak számukra megvásárolhatók.

Becher megígérte az amerikai kívánságok Himmler részére történő továbbítását. Kifejezte reményét azoknak a Reichsführer SS részéről történő akceptálására.

Ketlitz SS őrnagynak további svájci tartózkodást biztosítottak az áruvásárlások lebonyolítására. Becher számára életkérdés volt a Roosevelt elnök megbízottjával történő találkozás és tárgyalás létrejötte, mert Himmler és az SS előtt bizonyítékul szolgált, hogy a Jointtal folytatott megbeszélései nem a zsidók megtévesztő és időhúzó manővereiként értékelendők. A tárgyalások egyébként éppen azt a himmleri illúziót látszottak alátámasztani, hogy a zsidókérdésben nyújtott engedmények megnyitják a nyugati szövetségesekkel történő kapcsolatfelvétel lehetőségét. A svájci tárgyalások létrejötte a Brand-misszió kudarca után azt a benyomást kelthette, hogy az amerikaiak módosították merev, a nácikkal történő tárgyalásokat elvető álláspontjukon. A tárgyalások tétje továbbra is az volt, hogy sikerül-e a Himmler csoportot a zsidók életének megkímélése tekintetében engedményekre késztetni, a követelt „ellenszolgáltatások" nyújtása nélkül. Kasztnerék abban bízhattak, hogy a harctéri helyzet kedvezőtlen alakulása miatt az alibiszerzésén munkálkodó egyes SS vezetők és a Becher stáb fenntartják a tárgyalások fonalát.

A tárgyalásokon megszületett „gentlemen's agreement" alapján Kasztner és Mayer, illetve Becher és Ketlitz igyekeztek a konkrét kérdésekben is megállapodásra jutni. Becher kijelentette, hogy a budapesti hadköteles korban lévő zsidó férfiaknak és nőknek el kell hagyniuk a várost, mert ha a főváros területén harcokra kerülne sor, úgy fennáll a veszélye a küzdő csapatok hátbatámadásának. Hajlandónak mutatkozott a 16 éven aluli és 50 éven felüli férfiak, illetve a 16 éven aluli és 40 éven felüli nők, továbbá a betegek helyszínen hagyásáért közbenjárni Himmlernél. (Az 1944. nyári deportálások folyamán éppen az említett korosztályokat vitték Auschwitzban közvetlenül a gázkamrákba.) Indokolt tehát az a megállapítás, hogy az Eichmann féle gyalogdeportálási akció célja nem a nyugati védőfal felépítéséhez szükséges munkaerő biztosítása volt, hanem miután Auschwitz megsemmisítő táborként való használatának lehetősége megszűnt, a zsidók más módon történő elpusztításának folytatása volt.

Kasztner előtt a novemberi tárgyalásokat követően vált világossá, hogy a budapesti zsidók életben maradása az SS-el való egyezkedő tárgyalások vékony fonalán függ. Felismerte, nagyon sok múlik e tárgyalássorozat sikere szempontjából Becher Himmlerhez intézett jelentéseinek tartalmától és hangvételétől. Az amerikai és svájci tárgyalók kondícióik korlátozott volta miatt úgy tettek, mintha nem érzékelnék a budapesti és a német koncentrációs táborokban fogva tartott zsidók életét fenyegető akut veszélyeket. Általános szólamokat hangoztattak, és a 21 milliós váltságdíj kifizetése körül taktikáztak. Mindenesetre a tárgyalásokba történő be-

kapcsolódásuk nemzetközi hátteret szolgáltatott a magyar cionisták mentőtevékenységéhez.

Kasztner, bár nem láthatott az 1944 nyári események miatt elbizonytalanodott SS vezér, Heinrich Himmler felemás és zavaros manőverei mögé, azt helyesen ismerte fel társaival együtt, hogy a nyilas kormányzat a budapesti zsidóság túlélésében nem érdekelt. A nyilasok állandóan újabb és újabb zsidóellenes rendszabályokat léptettek életbe, egyre nagyobb veszélynek kitéve őket. Ezért eleve naivitásnak bizonyult volna a nyilas kormányzattól elvárni, hogy megfékezi gyilkos pártszolgálatosainak véres terrorakcióit. Az erőviszonyok ismeretében nem látszott reménytelennek, hogy a háborús vereséggel és annak következményeivel szembenézni kényszerülő, maguknak mentséget vagy kibúvót kereső német-náci vezetőket alibiszerző akciók megtételére ösztönözzék. Az ilyen cselekvések megtételére irányuló késztetések sikere esetén adódhatott némi remény a még életben lévő zsidóság megmentésére. Így állt elő az a paradox helyzet, hogy Kasztnerék, Eichmann és a nyilasok ellen, magánál Himmlernél próbálkoztak védelmet keresni népük megmentése céljából. Kasztner nem „adta el a lelkét az ördögnek" a kétségbeesett mentési akció folyamán[132], hanem a gyengébb fél pozíciójában az egyetlen, bizonytalan kimenetelű, de az 1944 nyarára kialakult háborús helyzetben mégis a siker némi reményével kecsegtető védekezési lehetőséget választotta. A Harmadik Birodalomban ugyanis egyedül Himmlernek volt joga, Hitler felhatalmazása alapján, a zsidók kiengedésének ügyében döntéseket hozni és azok végrehajtását eszközölni. A birodalom gazdasági érdeke volt a legfőbb szempont és érv, amelyre való hivatkozással még a zsidógyűlölettől teljesen elvakult Hitler is hajlandó volt engedményekre és ha Himmler javasolta, hozzájárult, főként a vagyonukat hátrahagyó gazdag zsidók, külföldre való kiengedéséhez. Kezdetben kilátástalannak tűnt a Himmlernek és csoportjának befolyásolására irányuló próbálkozás, valójában ez volt az egyetlen út, amely a budapesti zsidóság 1944 november végén még mintegy másfélszázezres tömegének túléléséhez vezethetett.

Kasztner a nyilas puccsot követően mesterien ismerte fel és használta ki a mentésnek egyes SS vezetők 1944 nyárvégi megváltozott magatartása révén kihasználható újabb lehetőségeit. Ő maga mindig is szkeptikusan foglalt állást saját tevékenysége sikerét illetően. Amikor 1944 telének kezdetén a svájci zsidó szervezetek képviselői megkérdezték, hogy hitelt ad-e Himmlernek a zsidók üldözése tekintetében bekövetkezett — Becher által hangoztatott — megváltozott magatartásának, a következőképpen válaszolt: „Miért ne higyjem el? Van-e számunkra valami más kiút? Van-e talán egyéb, jobb védekezési lehetőség?"[133]

A náci külügyminisztérium felkérése alapján Bergen-Belsenben külön altáborban őrizték a cserére kijelölt külföldi állampolgárokat, lefogott kémeket, a fontosabb hadifoglyokat és az ellenséges országokbeli zsidókat. A lefogottak külföldre utazását az SS mindenható ura, a főinkvizítor szerepében tetszelgő Himmler engedélyezhette.[134] Ezen az alapon volt lebonyolítható a berlini SS főhivatal, az RSHA részéről a Weiss-Chorin család félszáz tagjának Portugáliába való kiutaztatása, majd a magyar cionisták 1700 főnyi csoportjának a Bergen-Belsen-i külön táborból Svájcba történő kiszállítása. A Budapesten 1944-ben oly sok üldözöttet megmentő svájci alkonzul Carl Lutz is azért folytathatta a németek által alig hátráltatva menlevélosztó akcióját, mert 1939-ben a közelkeleti országokban rekedt német állampolgárok és érdekek képviseletét ellátva, csereakciókban közreműködve, érdemeket szerzett a hitleri diplomácia előtt.[135]

A semleges országokban lebonyolódó cseretárgyalások keretében lehetőség nyílt Himmler megbízottainak külföldre utazására és a kapcsolatfelvétel megkísérlésére. 1943 őszén Arnold Rechberg német gyáriparos tájékoztatta először a nyugati szövetségeseket Himmler különbéke elképzeléseiről. Schellenberg SS tábornok, az RSHA külföldi hírszerzési osztályvezetője, Himmler bizalmasa, 1943 őszén Hewitt amerikai diplomatával Stockholmban folytatott titkos megbeszélései 1944 márciusában eredménytelenül fejeződtek be. 1944 tavaszán, Himmler, Budapestről kiindulóan, Eichmann útján tette meg ajánlatát 1 millió zsidó teherautók és áruk ellenében történő kiengedésére. Becher zsidónak számító tulajdonosaik semleges külföldre engedése útján szerezte meg a Weiss Manfréd konszernt az SS részére.

E himmleri manőverek még nem a várható vereség fölötti elkeseredés szüleményei voltak, hanem inkább az ellenség megosztására irányuló próbálkozás egyes állomásainak tekinthetők. Az feltűnt Himmleréknek, hogy ha az általuk megszállt Európában még megmaradt zsidóság sorsával kapcsolatban kísérlik meg a nyugati országok vezetőivel a kapcsolatfelvételt, akkor, mint a Brand misszió példája mutatta, akadálytalanul tudnak eljutni Roosevelttől egészen Churchillig. Végül ugyanis ők mondták ki a döntő „nem"-et a kétségtelenül provokációs célzatú és irreális SS ajánlatra.

A háború menetében közben újabb katasztrofális vereségeket szenvedtek el a német-náci seregek. Napra pontosan nem lehet megállapítani, hogy a nyugati demokratikus hatalmak s a diktatórikus kommunista Szovjetunió közötti szövetség

megbontására irányuló himmleri kísérletezések mikorra változtak át önmentési akciókká, melyeknek kedvező kimenetelében egyedül a retorzióktól rettegő Himmler reménykedett. Történelmi tény, hogy 1944 júniusában, a sikeres Weiss Manfréd művelet alapján, Himmler megbízást adott Bechernek, a jó megjelenésű, sima modorú, tárgyalóképes és a korrektség látszatával fellépő fiatal kereskedőből látványos SS karrier befutása után alezredessé előléptetett bizalmasának, hogy folytassa a Kasztner csoport útján beindult tárgyalásokat a „világzsidóságot" képviselő Jointtal és a nemzetközi zsidó-cionista szervezetek megbízottaival. Becher talán azzal férkőzhetett be a bajor királyi udvarban nevelkedett Himmler kegyeibe, hogy neki címzett jelentéseiben főnökét a királyi kancellária által használt hangzatos titulusokkal illette.

A nyugati szövetségesekkel való kapcsolattartás aduját Himmlerék részéről az 1944 késő őszéig a szervezett deportálásoktól megmenekült budapesti maradék zsidóság sorsa képezte. Himmler úgy vélte, hogy a legyilkolt többmilliónyi zsidó és más ártatlanul elpusztított ember életért a felelősségrevonást elkerülheti, ha megakadályozza a budapesti zsidóság deportálását, majd legyilkolását.

A magyar zsidóság sorsának aduként történő felhasználására irányuló SS próbálkozásokkal egyidőben, majd azt követően, más irányban és vonatkozásokban is történtek kapcsolat-felvételi kísérletek. A svájci helyszín fontossága elhalványult a harcok közeledése miatt. Ezért főleg Svédországon keresztül folytatódott a nyugati szövetségesek megdolgozása. E folyamatba beletartozott a sikertelen Hitler ellenes merénylet egyes résztvevőinek Himmler által tervezett, de nem realizálódott felhasználása, levelezés Hillel Storchal, a Zsidó Világkongresszus svédországi szervezetének vezetőjével, a Wallenberg család, a „svéd Rotschildok" fejének, Jakob Wallenbergnek, az egyik legnagyobb svéd pénzintézet, az Enskjilda Bank elnökének közvetítő tevékenységre történő rábírása német cégek részvénypakettjeinek átjátszási ígéretével, Himmler berlini tárgyalása Norbert Masur gyárossal, a Zsidó Világkongresszus svédországi elnökségének tagjával, megállapodása Jean-Maria Musy volt svájci elnökkel 1200, a Theresienstadt-i „minta" gettóban őrzött zsidónak Svájcba történő kiutazásáról, ami Musynak Himmlerhez intézett levele szerint a „nagyobb ügyben" tartandó tárgyalások előkészítő aktusának tekinthető s többízbeni találkozása gróf Folke Bernadotte-val, a svéd király unokaöccsével, a Svéd Vöröskereszt képviselőjével, amelyek a skandináv állampolgárságú foglyok és zsidók szabadon bocsátásának témakörével indultak s Himmlernek a nyugati szövetséges főparancsnokhoz, Eisenhower tábornokhoz intézett és elutasított különbéke-ajánlatával fejeződtek be.[136]

Eisenhower elutasította Himmler tárgyalási és a nyugati hadszíntérre vonatkozó kapitulációs ajánlatát. A náci megbízottakat egyedül a feltétel nélküli megadás időpontjának és lebonyolításának megbeszélése céljából volt hajlandó fogadni. Amikor Himmler kapitulációs ajánlata az öngyilkosságára készülő Hitler tudomására jutott, a náci fővezér a megtévedt Himmlert Göringhez hasonlóan kizárta a nemzeti szocialista pártból s megfosztotta állami és katonai tisztségeitől. Nem Hitleren múlt, hogy e két — szemében árulóvá vált, sorsában őt követni nem óhajtó — alvezéren már nem tudta végrehajtatni ítéletét.[137]

Az események alakulása szempontjából érdektelen, hogy Kasztnert megérzései, vagy szerencséje vezette a Himmler-Becher csoporthoz, tárgyalási adottságain múlott, hogy sikerül-e az alibit kereső SS fővezért ellenszolgáltatások nélküli engedményekre bírni Hitlernek a zsidóellenes háborúban tanúsított kérlelhetetlenségével szemben. Kasztner a svájci útról november 8-án érkezett vissza Budapestre azzal a tudattal, hogy némi engedményeket ért el az Eichmann-féle gyalogdeportálások ügyében. November 28-án azonban már újból utazni kényszerült: a Svájcban visszamaradt Ketlitz táviratot küldött Bechernek, hogy a 20 millió frankos összeg letétbehelyezése nem történt meg, az áruszállítási tárgyalások sem jártak eredménnyel. Eichmann, tudomást szerezve a svájci fiaskóról, Becher jelenlétében közölte Kasztnerrel, hogy december 2-ig ad haladékot a pénz letétbe helyezésére, ellenkező esetben a teljes budapesti zsidóságot „felszámoltatja".[138] Kilátásba helyezte a Bergen-Belsenből elindított újabb 1368 üldözöttet szállító vonatnak a visszafordítását, ha a váltságdíj letétbehelyezésének beígérése üres blöffnek bizonyulna.

Kasztner a német-svájci határra megérkezését követően újabb kedvezőtlen fejleményekről értesült. Az új amerikai külügyminiszter, Edward Stettinius a nácikkal való minden kapcsolatot megtiltott és érvénytelenítette Cordell Hull engedélyét az 5 millió $-os keretösszeg mentési célokra való felhasználásáról. Saly Mayer közölte, hogy a hitleristák szlovákiai kegyetlenkedéseiről és az Auschwitzban zajló megsemmisítés más eszközökkel történő folytatásáról szóló híradások tükrében illuzórikus az SS-el bármiféle megegyezésre törekedni. E hírek tükrében semmiféle ígéret nem vehető komolynak, mivel a hitleri birodalomban semmi sem változott. Kasztner kétségbeesve igyekezett svájci partnereit meggyőzni a még megmaradt budapesti zsidóság szörnyű helyzetéről. Elmondotta, hogy Budapesten megkez-

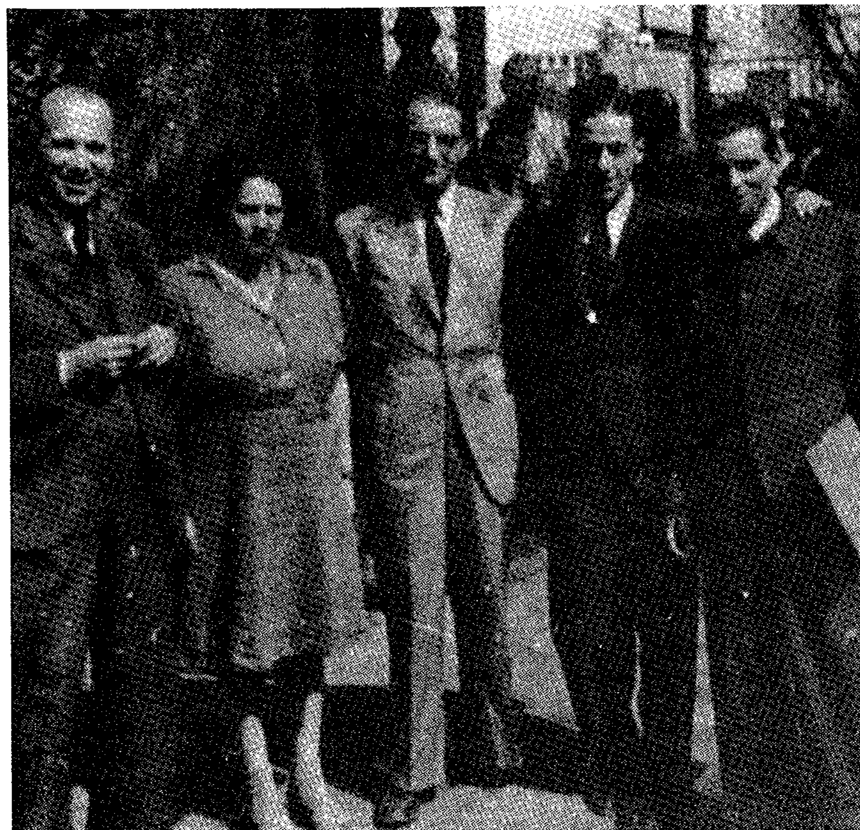
dődött a gettósítás, a nyilasok öldöklései és rablásai tovább fokozódtak. A város utcáin agyonlőtt és vérükbe fagyott zsidók holttestei hevertek. Akik szembefordultak a gettóba kiséréssel, vagy hamis védlevéllel bujkáltak és lelepleződtek, azokat a nyilasok a helyszínen felkoncolták. A holttestek még csomagolópapírral sem voltak lefedve és elszállításuk vontatottan zajlott. Az SS-el folyó tárgyalások zsidó oldalról való megszakítása esetén — mondotta — a gettóba és védett házakba zárt 150 ezer főnyi zsidóság sorsa megpecsételődne.

Saly Mayer a Kasztner társaságában lévő két SS tiszttel közölte, hogy miután a gyalogdeportálás folytatódott, a szlovákiai zsidóirtás újraindult és a második bergen-belseni transzport sem érkezett Svájcba, a szövetségesek nem folyósítják a kialkudott összeget. Arra mutatott hajlandóságot, hogy a saját lehetőségei alapján összegyűjthető 4 millió frankot letétbe helyezze. Kasztner, Krell és Ketlitz hosszas vita után elhatározták, hogy nem jelentik Bechernek a kudarcot, hiszen ha ez Eichmann útján Himmler tudomására jut, az mindannyiuk életébe kerülhet. Annak is tudatában voltak, hogy ha valótlanságot jelentenek akkor is az életükkel játszanak. Kasztner érvelésére a két SS tiszt ráállt a megszépítő képet tartalmazó távirat közlésére: 5 millió svájci frank letétbe helyezése várható, mivel a belsen-bergeni második csoport elhúzódó kiutazása a szövetségeseknél nehézségeket váltott ki a megállapodás realizálását illetően.

December 4-én elindult a második „magyar" csoport vonata és ugyanazon napon Becher táviratilag közölte Kasztnerral, hogy a Budapesten gettóba zárt zsidók életét megkímélik. Ha viszont a hátralékos 15 milliót nem deponálják, akkor a helyzet tarthatatlanná válik. December 6-án éjjel a bergen-belseni vonat átlépte a svájci határt, 1368-an megmenekültek a biztos elpusztítástól. December 8-án Becher újból sürgette a pénz letétbe helyezését. Közölte, német részről lépéseket tettek a magyar kormánynál, hogy a gettóval összefüggésben semmiféle intézkedést ne tegyenek, mert az zavarná a német gazdasági érdekeket. December 15-én a Joint európai igazgatója Svájcba érkezett és Kasztnerrel megbeszéléseket folytatott. Megállapodás született arról, hogy az SS-nek olymódon kell a 20 millió frankot rendelkezésre bocsátani, hogy az részükre ne legyen hozzáférhető.

Jelen tanulmány kereteit meghaladná Kasztner és Becher 1945. évi mentőtevékenységének bemutatása — Kasztner a biztonságot nyújtó semleges országból 1944 végén visszatért Bécsbe —, amelyet a nácik által elfogott 6 millió európai zsidó közül még életben maradt félmilliónyi, különböző koncentrációs és munkatáborokban szenvedő üldözött túlélése érdekében folytattak. Tényként azonban

leszögezhető, hogy a cionista mentőakció, amely az alibiszerzésre törekvő SS vezetés törekvésihez kapcsolódott, nem zárult eredmények nélkül. A budapesti nagy és a nemzetközi gettók 1945 januári megmentéséért folytatott akciók minden valószínűséggel csak azért bizonyulhattak eredményesnek, mert az adott időpontban és helyen a fő erőtényezőt jelentő német SS vezetés, saját túlélése érdekében nem akarta helyzetét tovább rontani a megmaradt 120 ezernyi, gettókba zárt budapesti zsidóság elpusztításával.[139]



15. A budapesti cionista mentőbizottság vezetői
Balról jobbra: Komoly Ottó, Brand Hansi, Kasztner Rezső, Révész Perez, Goldfarb Zwi

A pesti nagy gettó biztonsági problémáiról

1944. november 10-én érkezett a Belügyminisztériumba Szálasi rendelkezése az országban még meglévő zsidó népességgel kapcsolatban meghozandó intézkedésekről. Ekkorra a honvédség kötelékébe tartozó munkaszolgálatos századokban dolgozó, katonaköteles korú férfiakon kívül alig néhányezer üldözött tudott elbujdosni a nyáreleji tömeges deportálások elől. Ezért Szálasi hatpontos „elvi iránymutatását" a főváros csillagos házaiban elkülönítetten élő, követségi épületekben és védett házakban menedéket talált, mintegy 150 ezernyi zsidó lakosával szemben lehetett alkalmazni. Budapest zsidó lakossága, a háború kezdetétől 1944 őszéig abszolút számban és az összlakossághoz viszonyítottan is folyamatosan csökkent. A két világháború közötti kivándorlás, a többezres palesztinai áttelepülés, 1939 után a harminc korosztályt érintő munkaszolgálat veszteségei, a külföldi állampolgárságúak 1941 nyarán Kamenyec-Podolszkba történő kitoloncolása, a kistarcsai, sárvári és más kisebb internálótáborokban őrzött, főleg budapesti zsidók deportálása, a nyilas puccs után lezajlott pogromok és gyilkosságok, a pestkörnyéki sáncásási munkára elhurcolt férfiak és nők, majd a visszatért Eichmann által beindított gyalog-deportálások, melyek 40 ezer személyt érintettek s a novembervégi-decemberelejei Józsefvárosi pályaudvarról történő munkaszolgálatos elszállítások mind a főváros zsidó lakosságának csökkenéséhez vezettek.[140]

1944. november 9-én, egy nappal a Szálasi-féle „irányelvek" beérkezése előtt, Eichmann a belügyminisztériumban Ferenczyvel, a deportáló csendőr alezredessel, zsidóügyi megbízottal közölte, hogy a birodalom nem gyermekek és öregek menhelye, ezért csak a menet- és munkaképes zsidókat hajlandók az ún. „kölcsönzsidók" kategóriájában háborús munkavégzésre átvenni. A visszamaradók és a külföldi menlevelesek a nyilas kormányzat rendelkezése alapján nem maradhattak tovább a sárgacsillagos házakban, melyeket módszeresen kiürítettek, hanem a főváros két kijelölt körzetében felállított gettókba kényszerültek összeköltözni.

Solymossy rendőr törzsfőfelügyelő, aki Ferenczytől a zsidóügyek intézését kormánybiztosi minőségben ezekben a napokban vette át, a Szálasi irányelvek és a svájci tárgyalások nyomán módosult SS álláspont alapján november 12-én „Szolgálati utasítást" adott ki a budapesti zsidó lakossággal kapcsolatos újabb intézkedések végrehajtására.[141] Naponta többszáz budapesti rendőrt, csendőrt és nyilas

pártszolgálatost vezényeltek ki a sárga csillagos házak kiürítésére. A kiürítés során e házak udvarán összegyűjtött lakókat három csoportba sorolta a karhatalom: az első csoportba a honvédelmi munkára igénybevettek kerültek, akiket haladéktalanul a Bécsi úti téglagyárba kísértek, a második kategóriába a külföldi menlevelekkel rendelkezőket gyűjtötték össze és a Pozsonyi út körzetében kijelölt, ún. védett gettóba kísérték. A harmadik csoportba kerültek a menetképtelenek, a rokkantak, az egy évesnél kisebb gyermeket nevelő és az áldott állapotban lévő zsidó nők, az öregek, a gyermekek és azok a külföldi menlevelesek, akik nem akartak a védett gettóba költözni. A harmadik csoportba soroltakat a karhatalom a Dohány–Akácfa–Dob utca és Károly király út körzetében lévő zsidó házakba kísérte. November 19-ig kellett a nemzetközi gettó házait kiüríteni és a védleveles zsidókat oda behelyezni. A nagy gettóról, ahova az első két kategóriába sorolt zsidó lakosságot kellett összeköltöztetni, lázas sietséggel folytak a tárgyalások.[142]

1944. november 29-én adta ki a Belügyminisztérium a nagy gettó felállításáról szóló rendeletét, amelyet a Budapesti Közlönyben nem tettek közzé, hanem csak december 2-án, falragaszok útján hozták a zsidó lakosok tudomására. December 2–7 között kellett a gettó területéről a nemzsidó lakosoknak kiköltözniük, majd december 10-ig kellett végrehajtani a gettó bekerítését és a négy világtáj felé néző kapuinak lezárását.[143]

A Belügyminisztériumban fennmaradt a gettóra vonatkozó Szálasi-utasítás szövege, amely eltér a Lévai Jenő által számos kötetben közzétett irányelv-szövegektől. A hitelesnek tekinthető belügyi változat szerint: „3. Pesti gettó. A *Magyarországon egyelőre visszamaradó zsidók* gettóban tömörítendők a Belügyminisztérium javaslata alapján, Budapest pesti oldalán, a Belügyminisztérium terve alapján. E zsidók kategóriái a következők: a) A kölcsönzsidók, akiknek munkára való elszállításuk bármely okból még nem foganatosítható, b) gyermekek, aggok és bármely szempontból szállítás ill. menetképtelenek, áldott állapotban lévő anyák és betegek, stb. c) a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt működő gyermekotthonokban elhelyezett zsidó gyermekek és felügyeletük, d) a keresztény vallású zsidók, akik számára külön épületek jelölendők a gettóban ki, az épületek keresztjelzéssel elláthatók, csillag helyett foltot viselnek, külön tanácsuk van, — A gettóban közbiztonsági és egészségügyi gondozásról a Belügyminisztérium gondoskodik. A zsidótanács a gettóban működik és ott építi ki szerveit a belügyi kormányzattal egyetértve. Megadandó annak lehetősége, hogy a Nemzetközi, valamint a Svéd Vöröskereszt, a zsidók részére a gettóban népkonyhákat állíthasson

fel és szerveztessen meg. — A Nemzetközi Vöröskereszt, a Svéd Vöröskereszt, valamint a Nunciatura védelme alatt álló és zsidók részére szolgáló menhelyek és otthonok megfelelő és illő elhelyezéséről a gettón belül a Belügyminisztérium gondoskodik. A gettón belül a zsidók szabadon mozoghatnak és élhetnek. A gettót el nem hagyhatják, rádiót, telefont nem használhatnak, postaforgalmat külön postahivatal bonyolít le számukra a Belügyminisztériumnak a Közlekedési és Kereskedelmi Minisztériummal egyetértésben felállított postahivatala. A zsidók csak magyar nyelven levelezhetnek, csak zsidóknak írhatnak feladó pontos megjelölésével, sárga színű külön jelzésű levelező lapon. — A gettóban nem maradhat az, bármilyen csoportba tartozik, aki a bűnügyi nyilvántartás szerint politikai bűncselekményt, akár kihágást is elkövetett, ilyenért internálva volt, vagy rendőri felügyelet alatt állt 1944. október 16-át megelőzően. Politikai bűncselekmény alatt nemzetellenes bűncselekmény értendő. — A gettónak négy kapuja van a négy világtáj felé. — A gettóból zsidók csak egy esetben távozhatnak el: a munkára kötelezett kölcsönzsidók munkára szállításuk esetén."[144]

A gettó területét kijelölő belügyminiszteri rendelet részletes térképmellékletet is tartalmazott. Eszerint a VII. kerület Dohány-, Nagyatádi Szabó István-, Király-, Csányi- és Rumbach Sebestyén utcák, a Madách Imre út és a Károly körút által határolt területre történik az összeköltöztetés. Budapest akkor 207 km2 területéből a gettó mindössze 0,3 km2-t tett ki, vagyis a lakosság majdnem egytizedét — az előzetes számítások szerint több, mint 65 000 személyt — akartak összezsúfolni e szűk területen. A gettó határai közé eső városrészben 288 épület és 3 beépítetlen telek volt. A 29 közcélú és 16 lepecsételt, igénybe nem vehető épületet leszámítva, 243 lakóépület 4593 lakással, 7726 szobával állt rendelkezésre. A tervezet szerinti beköltöztetés esetén egy szobába 12 személy került volna, de 1945 januárjában a nemzetközi gettóból történő további kényszer átköltöztetések nyomán, amikor a gettó lakosainak száma meghaladta a 72 000 főt, és a főváros ostromával kapcsolatos harci cselekmények nyomán több lakóépület is elpusztult, már 14-et is meghaladta az egy szobában elhelyezettek száma. Ilyen feltételek közepette a közcélú épületekben, a zsinagógákban, iskolákban, szükségkórházakban és irodákban több ezren a földre fektetett fekvőhelyeken kényszerültek tartózkodni. A gettón kívül a Bethlen tér 2. és a Wesselényi utca 44. alatti kórházak, melyek eseti kilépőkkel voltak elérhetők és a Szövetség utcai nagykapacitású konyha maradt a Zsidó Tanács kezelésében. A többméter magas deszkapalánkkal — melyet Auguszt József vállalkozó, a Budapest északi nyilas körzet vezetője, s néhány hétig Szalai Pál

főnökének emberei építettek a Zsidó Tanács költségén — lezárt területen belül a közigazgatás, az élelmezés és rendészet feladatainak ellátása az 1944. október 23-án újjáalakított Zsidó Tanácsra hárult. A tanács 800 fő alkalmazására kapott engedélyt, akiknek Solymossy igazolása alapján szabad mozgása volt a gettón belül. Közülük kerültek ki a gettórendőrség tagjai, 600, majd 900 fő, a konyhai személyzet, az élelmiszerszállítók és a Síp u. 12. alatti tanácsi székházban lévő hivatali apparátus dolgozói. Solymossy mindössze 10 élelmiszerszállítói kilépési engedélyt adott ki. A gettón kívüli kórházakba eseti kilépővel volt szabad közlekedni. 1944. december 30-án Szalai Pál egyéb intézkedések mellett 100 fő részére adatott ki szabad közlekedést biztosító igazolványokat.[145]

A gettó kapuinak őrzését a Hársfa utcai VII. kerületi rendőrkapitányság emberei végezték, mivel a gettó területén lévő Nyár utcai őrsöt megszüntették. A gettókapuk őrsége számbeli arányainál fogva sem szállhatott szembe a garázdálkodó nyilas pártszolgálatosokkal, csellengő SS-ekkel és katonákkal, akik akadálytalanul jártak be a gettó területére. A harci cselekmények miatt megrongálódott palákokon keresztül is bejutottak kisebb csoportok a gettóba. Szabad mozgásuk volt a különféle német alakulatoknak, akik munkavégzésre szedtek össze embereket. A körzetekre beosztott területen működő gettó rendőrség első világháborús katonaviselt férfiakból állt, de fegyvertelen lévén tétlenül kényszerült szemlélni a garázdálkodókat. A VII. kerületi rendőrkapitányságról, amennyiben a telefon működött, a segélykérő hívásokra rendőrjárőröket küldtek ki, esetenként maga a kerületi vezető, Molnár János rendőrfelügyelő, aki novemberben a gettóba költöztetést irányította, szállt ki embereivel és fékezte meg a nyilasokat. A segítség többnyire későn, vagy elégtelen erővel érkezett s a két főből álló rendőrjárőr, esetleg igazoltatás után, sietve távozott. A gettólakók élete, a betegségek, éhezés, a kilátástalanság közepette felszaporodó öngyilkosságok mellett, állandóan veszélyben forgott. Áldozatai voltak a bombázásoknak, tűzérségi és aknatűznek, repülőtámadásoknak. Az ostromharcok arányosan legalább annyi áldozatot szedtek a gettóba zártak köréből, mint a főváros pincékbe kényszerült milliós lakossága soraiból.

A nyilasok nyíltan fenyegetőztek azzal, hogy kivonulásuk előtt elpusztítják a gettót. Dr. Strache Gábor nyilas ügyvéd, lakásügyi kormánybiztos, akinek hivatala a gettó területéről kiköltöző mintegy 11 000 nemzsidó lakost helyezett el más lakásokba, nem csinált titkot a másodvonalbeli nyilas vezetők gettóval kapcsolatos szándékairól, amikor különböző fórumokon hangoztatta: „Legyenek nyugodtak, egyetlen zsidó sem marad életben, mielőtt kimegyünk. A gettót elintézzük!"[146]



16. A pesti ún. nagy gettó térképe

A gettó felszámolásával kapcsolatos nyilas terveket még nyomatékosabbá tették a lengyelországi gettók elpusztításáról érkező hírek. Köztudottá vált az is, hogy az SS a kiürített területeken még meglévő gettókat a kivonulása előtti néhány órában felszámolta, legyilkolva, vagy halálmenetbe hajszolva lakóikat. A magyarországi nyári deportálások előtt is gettókba gyűjtötték a vidék zsidó lakosságát, ahonnan rövid idő eltelte után az Auschwitz-Birkenau-i táborokba szállították el őket, ahol a munkaképteleneket azonnal a gázkamrákba hajtották. Ha a szegényebb zsidók tömegei nem is tudták, vagy nem hitték el milyen sorsra kárhoztatták őket a nácik és hazai csatlósaik, a Zsidó Tanács és a zsidó vezetők tudatában voltak a megmaradt budapesti zsidóságot kiirtással fenyegető veszélyeknek.[147]

Nem véletlen, hogy az SS és a cionista Waada között előbb Budapesten, majd a Joint és a WRB delegátusok bekapcsolásával Svájcban folytatott tárgyalások legfőbb tétje, az időnyerésen túl, az 1944 telének kezdetén a két pesti gettóba kényszerrel összeterelt nagyszámú zsidóság megmentése volt. Az SS a budapesti zsidók életének megkímélésével igyekezett hadifontosságú árucikket, majd e követelésének kilátástalansága következtében, minél több svájci frankot kizsarolni. Kasztnerék állhatatosan, a német tárgyalási szándék komolyságának bizonyítékaként, a budapesti zsidóság, a gettók megkímélését követelték meg. Kasztner szerint: „A budapesti ostromgyűrű fenyegetően közelgő bezárulásával egyidejűleg esedékessé vált az ott megmaradt zsidóság sorsával kapcsolatos döntés is. A gettóban és a védett házakban összeköltöztetett egy tömegben lévő magyar zsidók könnyű célpontját képezték bizonyos „kollektív rendszabályoknak": Az erőviszonyok ismeretében világos volt, hogy csakis a német parancs jelenthetett hatályos védelmet a gettók részére. Az SS-nek nem szerepelt a gyakorlatában zsidókat életben visszahagyni. Amennyiben azonban egy ilyen parancs magától Himmlertől érkezne, úgy azt a nyilasoknak is respektálniuk kellene. Becher kiharcolta e parancsot és Himmler erre a későbbiekben hivatkozott is."[148]

A gettók megkímélésével kapcsolatos első himmleri közbeavatkozás 1944 december elején történt. Becher december 8-án táviratot küldött a Svájcban tartózkodó Kasztnernek a budapesti gettó megkíméléséről. A budapesti fejlemények azután alátámasztották e közlés hitelességét. A városban éppen ezekben a napokban terjedt el mindjobban az a hír, hogy a nyilas minisztertanács ülésén Kovarcz Emil totális mozgósítási miniszter követelte a kormány várható távozása előtt a gettó felszámolását. A hírek szerint a nyilas miniszterek többsége egyetértett Kovarcz javaslatával. Az akkori háborús viszonyok és a zsidóságot sújtó szörnyűséges és permanens náci-nyilas népirtás közepette, egyáltalában nem tűnt indokolatlannak a hírek által kiváltott nyugtalanság és rémület. Kasztner távollétében a Waada részéről a Budapesten tartózkodó Becherrel és Eichmannal kapcsolatot tartó Biss Endre, aki pénzügyi felelőse volt a Mentőbizottságnak, azonnali közbenjárást kért a tervbe vett gyilkos akció leállítására. Becher megkeresésére Himmler távbeszélőn utasította a magyarországi rangidős SS vezetőt, Winckelmann altábornagyot, hogy lépjen fel a nyilasoknál a „német vonalat keresztező" akció ellen. Winckelmann magához rendelte Kovarczot és közölte, hogy Himmler parancsára, német gazdasági érdekek miatt, szükséges a gettó érintetlenül hagyása. A távbeszélőn érkezett parancsot Himmler távirati úton is megerősítette.[149] Himmler parancsának nyomatékosításaként, mint ez Peter Zürcher 1944. december 31-i jelentéséből kitűnik, a rendőri, csendőri és „megbízható" nyilas pártszolgálatosokból álló őrségen kívül egy kis SS csoport is résztvett a gettó őrzésében.[150]

A gettó SS katonasággal történő „védelmének" témakörében érdemes idézni Budapest 1944. december 5-én kinevezett városparancsnokának Pfeffer-Wildenbruch rendőr- és SS altábornagynak, akit Hitler a Budapest védelméért folytatott harcban „szerzett" érdemeiért vezérezredessé nevezett ki, 1956. március 8-án Carl Lutz egykori budapesti svájci konzulhoz írt levelét: „Amikor röviddel 1944 karácsonya előtt a Budapest megvédésére vonatkozó parancs megérkezett, a Budapesten rekedt Gestapo csoport vezetőjétől, aki egységével együtt a körülzárást követően szintén parancsnokságom alá tartozott, tájékoztatást kaptam a budapesti zsidókérdésről; ezt követően határozott parancsot adtam ki részére, gondoskodjon arról, hogy a zsidóknak semmiféle bántódása ne történjék. A parancs nyomán embereivel és a részére erősítésül általam kirendelt csapattestekkel a Pesten lévő gettót őriztette, továbbá őrszemekkel és járőrökkel megakadályozta, hogy oda a nyilaskeresztesek és más radikális elemek betörjenek és vérengzéseket rendezzenek."[151] 1961 őszén a Svájcban élő és őt személyesen felkereső Gosztonyi Péter történésznek elmondta, hogy a gettót védő SS őrség parancsnoka egy általa kivezényelt alezredes volt, aki alakulatával egészen a szovjet csapatoknak a gettóig történő előrenyomulásáig ellátta a gettó őrzését.[152] A következő eseményekből azonban kitűnik, hogy a gettóval kapcsolatos történések nem egészen az SS városparancsnok közlései szerint alakultak.

A gettón belül működő Zsidó Tanács is megtett minden tőle elvárhatót az időközben egyre gyarapodó számú bennlakók védelme érdekében. Lehetőségei az önvédelmet illetően erősen korlátozottak voltak, mert a németek megszállta keleti

területeken létrehozott gettókkal szemben, melyekben a zsidó népesség összességét, tehát a fegyveres ellenállásra alkalmas férfiakat és nőket is összezsúfolták s az ellenállás szempontjából a külső feltételek is részben adottak voltak, a pesti gettókban idős férfiakat és nőket, betegeket és gyermekeket költöztettek össze. Az ellenállásra képes népességet a katonai munkaszolgálat és a honvédelmi munkakötelezettség alapján évekkel korábban kezdődően szisztematikusan kiszakították a hazai zsidóság köréből. Az „ellenállás" inkább csak a nem kimondottan nyilas beállítottságú, de mégis erősen jobboldali-németbarát érzelmű rendőri, katonai és közigazgatási vezetők hallgatólagos megnyerésére, a nyilas intézkedések általuk történő késedelmes vagy felemás módon történő végrehajtásának inspirálására s a nyilas bandák garázdálkodásaival szemben történő megvédésükre irányult. Kétségtelen, hogy a romló harctéri helyzetben a nyilas kormányzat által kinevezett s a gyűrűbe zárt fővárosban rekedt vezetők jó része, főleg magánbeszélgetésekben elítélte az esztelen gyilkolásokat, a katonai szempontból erősen megkérdőjelezhető városvédelmet, mely Budapest nagy részének elpusztítását vonta maga után. A fővárosban maradt nem nyilasérzelmű vezetők egyrésze hajlott is bizonyos kedvezményezésekre és esetenként nem is veszélytelen közbelépésekre, de valójában a német-nyilas érdekek néha vonakodó kiszolgálóinak tekinthetők.

A gettósítást végrehajtó Solymossy rendőr törzsfőfelügyelő több ízben is kijelentette a Zsidó Tanács vezetői, Stöckler Lajos elnökhelyettes és Domonkos Miksa ügyvezető előtt, amikor azok például 1944. december 8-án a gettó felrobbantásával kapcsolatos híresztelések miatt hozzá fordultak, hogy az aláaknázás lehetősége kizárható és megfelelő védelmet ígért az éjszakai órákban bekövetkező támadások ellen — csak éppen nem intézkedett.[153] Majd amikor december 15-én Solymossyt rendőr főparancsnokká nevezték ki s a Békés megyéből menekült Lőcsey Ödön rendőr főfelügyelőt bízták meg a nyilasok a zsidóügyi kormánybiztosi teendők ellátásával, mindketten újólag vállalták a gettó megvédését.[154] December 16-án, amikor egy újabb nyilas garázdálkodó csoport hatolt be a gettóba, Solymossy, most már főparancsnoki minőségében újból azonnali intézkedést ígért — ezt követően meg is jelent 2 rendőr, majd elvonult.[155] December 17-én Lőcsey vegyes rendőr-nyilas kapuőrség felállításáról tájékoztatta a Zsidó Tanács vezetőit, de az esti órákig csak kevésszámú rendőr volt látható a gettó bejáratoknál.[156] December 26-án ismét agyonlőttek egy férfit a nyilasok a Klauzál téren. Ekkor Molnár főfelügyelő egy rendőrjárőr kíséretében azonnal a helyszínre sietett s eltávolította a nyilasokat, de a gyilkos letartóztatása ezúttal sem következett be. Amikor az esetet

követően Stöckler Lőcseyvel tárgyalt és kifogásolta, hogy amíg a Zsidó Tanács a rendőrség felhívására minden lehetőt megtesz a gettó rendjének és fegyelmének biztosítására, addig a rendőrség részéről nem valósult meg a hatékony védelem. Lőcsey kijelentette, hogy a gettó ellen nem készül semmiféle akció s amíg a rendőrség a helyén van, elegendő erővel is rendelkezik minden támadás elhárítására.[157] A rendőrség illetékes vezetőinek ígéretei ellenére tényként leszögezhető, hogy a gettó védelmére hatékony intézkedéseket nem hoztak.

A közös rendőrségi-nyilas pártszolgálatosi védelem inkább a gettóba zártak számára hozott újabb szenvedéseket. Az ún. zuglói nyilasper vádlottai 1966-os kihallgatásuk során elmondották, hogy 1944 decemberében, felváltva más pártkörzetek embereivel a rendőrséggel együtt közös őrséget adtak a gettóban és a gettópalánkokon kívül. A nyilasok az őrséget úgy értelmezték, hogy az a gettóban lévő zsidók ellenében került megszervezésre s legfontosabb feladata a szökések megakadályozása és a kijárási tilalom betartásának ellenőrzése. Így került sor arra a kettős gyilkosságra, amelyet 1944. december 25-én este 22 óra körül a XIV. kerületi pártszolgálatosok követtek el, amikor a gettóban 2 férfit agyonlőttek a kijárási tilalom megszegése miatt.[158] 1945 januárjának elején Szalainak sikerült a kerületi pártszolgálatosok helyett 14, általa megbízhatónak vélt pártszolgálatost a gettókapuk őrzésére kirendelni, azonban a harci cselekmények felerősödésekor e nyilas „testvérek" is a környező házak pincéiben kerestek menedéket és őrizet nélkül hagyták a gettó bejáratát.

A budapesti hadtest, majd a főváros bekerítését követően az összes honvéderők főparancsnoka, Hindy Iván altábornagy, aki áruló magatartásával hozzájárult az 1944. október 15-i fegyverszüneti kísérlet összeomlásához, szintén szerephez jutott a pesti gettó történetében. A német-magyar katonai vezetés, az 1943. évi varsói gettólázadás nyomán attól tartott, hogy a pesti gettó is felkelhet elnyomói ellen és hátbatámadja a szovjet csapatok ellen harcoló egységeiket. E félelmük, melynek katonai iratokban több ízben is hangot adtak, alaptalannak bizonyult, mivel a budapesti gettó népessége nem volt képes ilyen akcióra, a megfelelő fegyverek is hiányoztak és az egyéb feltételek sem voltak adottak. Hindy attól tartott, hogy éhséglázadás tör ki s a 70 000-es tömeg ledöntve a gettópalánkot, legázolva a kapukban álló kis létszámú őrséget, kiözönlik az utcákra, hátbatámadja a harcoló alakulatokat, vagy megzavarja a védelmi erőfeszítéseket. E fordulatnak elejét akarta venni, ezért a hadsereg készleteiből kukoricalisztet szállíttatott a gettóba. Hindy a Nemzetközi Vöröskereszt hozzá forduló megbízottjával közölte: szó sincs a gettó felrob-

bantásáról s amíg ő a helyén van, ez nem történhet meg.[159] Hindy arról nem tett említést, hogy nincs számottevő karhatalmi alakulata egy esetleges gettó elleni akció meggátlására. A Városparancsnokság őrzászlóalja, rajokra bontva még a külföldi követségi épületeket sem tudta megvédeni a nyilas hordák ellen, a rendőrség pedig súlyos veszteségeket szenvedve a szovjet hadsereggel folytatott harcokban, sem megfelelő erővel, sem morállal nem rendelkezett ahhoz, hogy esetleg szembeforduljon a nyilasokkal.[160]

A nyilasok esztelen intézkedéseivel „szembeszegülő" jobboldali vezetők közé tartozott Sédey rendőrfőkapitány is. Kétségtelen, hogy unokaöccse, a mellette személyi testőri feladatokat ellátó Gyulay Gyula folyamrendőrségi műszaki százados vezetésével, Szalai kérésére, esetenként 100-200 rendőrt hallgatólagosan elengedett a tudomásukra jutott nyilas atrocitások megakadályozására és megkísérelte óvatosan elhárítani Hitschler és Remmlinger SS tábornokoknak és Hindynek a rendőralakulatok arcvonalbeli bevetését szorgalmazó instrukcióit. 2000 rendőrt vont össze a Városházán. Amikor azonban lehetősége nyílott volna valamilyen cselekvésre, azzal mentette ki magát, hogy nem tehet semmit.[161]

A pesti gettók tehát Himmler és a környezetében lévő „mérsékeltebb" SS vezetők, mint Schellenberg, Wolff, Becher és mások túlélési taktikájának következtében a német-nyilas hatalmi szóval végrehajtandó intézményes elpusztítástól megmenekültek, de a bennük lévő 120 ezernél is nagyobb számú üldözött élete egyáltalában nem volt biztonságban. Kérdéses volt, hogy a körülzárt és megsemmisítés előtt álló SS csapatok alacsonyabb beosztású parancsnokai hajlandók-e követni a zsidók életének megkímélésére kiadott parancsokat? Nem volt kérdéses az, hogy a bekerített városban maradt nyilas vezetés milyen sorsot szánt a gettókba zsúfolt zsidóságnak. Maga a nyilas kormány is, Budapestről történő elmenekülése előtt, a gettók felszámolásáról határozott, s csak a német tiltakozás miatt nem valósította meg ezirányú szándékait. A felfegyverzett nyilas csőcselék, hozzájuk csapódott szélsőjobboldali fegyveres csoportok, és a bandákba tömörült gátlástalan bűnözők mindennapos gyakorlatukká tették az üldözöttek kifosztását és legyilkolását. A nyilas hordák gyilkolásai az ostromgyűrű bezárulását követően még csak fokozódtak és fennállt a reális veszélye annak, hogy a Budapesten még életbemaradt zsidókat az utolsó órákban lemészárolják.

Az 1945 januári nyilas tömeggyilkosságok és a nagy gettó lemészárlására történő előkészületek

A nyilasok 1944. október 15-i hatalomátvételét követően azonnal megkezdődtek a pogromok, a zsidó lakosság kirablására és kiirtására irányuló különböző akciók. Budapest bekerítését követően, amikor a némileg fékező erőt jelentő egyes nyilas hatalmi szervek, mint például a külföldi semleges államok által a nyilas rendszer elismerését kieszközölni törekvő báró Kemény Gábor által vezetett nyilas külügyminisztérium, elmenekültek s az ostromlott városban a tényleges hatalom a másodrendű nyilas vezetők kezébe került, már szinte semmilyen erő nem állt szemben a véres leszámolásokkal és az üldözöttekkel szemben megindított bosszúhadjárattal.

A nyilas kormány által 1944 december 16-át követően Budapest védelmének irányításával megbízott dr. Vajna Ernő sem koránál — 32 éves volt — sem egyéniségénél fogva nem volt képes a tényleges vezetői szerep ellátására. Ellenkezőleg, éppen ő volt befolyásolható, a pesti nyilas parancsnok Nidosi Imre volt fürdőmester, egykori masszőr és tyúkszemvágó, a budai védelmi megbízott, a tüdőbeteg gyógyszerészgyakornok Csiky Erich, a semleges országok fővárosban rekedt diplomatáinak egyesült fellépése és a mindig a mérsékletet hangoztató Szalai Pál által. A tényleges hatalom az SS városparancsnok, Pfeffer-Wildenbruch, a IX. SS hegyi hadtest parancsnoka kezében volt, de őt és környezetét a városvédelem irányítása kötötte le. A főváros belső nyugalmának biztosítása Hitschler és Remmlinger SS rendőrtábornokok feladata volt. Az előbbi, aki a Poroszországban lévő Oranienburg melletti SS kiképzőtábor parancsnoki tisztét volt kénytelen feladni 1944 szeptemberi budapesti kirendelése miatt, inkább a háttérben maradt.[162] Nagyobb befolyáshoz jutott a bekerített Budapesten Gottstein SS őrnagy, aki a Gestapó politikai vezetőjeként a Fő utcai börtön parancsnoki tisztét is betöltötte. Gottstein korábban Skorzeny kommandójának tagjaként résztvett az 1943 nyarán letartóztatott Benito Mussolini kiszabadításának akciójában. Ő már inkább hajlott a másodvonalbeli nyilas vezetőkkel való közös zsidóellenes akciók végrehajtására. Több ízben is hangoztatta, hogy Budapest elfoglalását követően Hitler és Himmler együttes parancsára egyetlen zsidónak sem szabad élve maradnia. Nidosi és helyettese, a nyilaspárt Budapesti Főkerülete zsidótlanítási osztályának vezetője, Rettmann Kurt, a Telefongyár egykori műszaki tisztviselője, nem győzték elégszer hangoztatni az

állítólagos német parancsokat, amikor kiadták felkoncolási utasításaikat. A német parancs ugyan épp ellenkezőleg hangzott, de ahogy az SS „kemény magja", Kaltenbrunner, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal vezetője, Müller Gestapó főnök és Eichmann, szabotálta, sőt magánál Hitlernél denunciálta közvetlen a parancsnokát Himmlert, úgy Gottstein sem átallotta a nyilasokat a gettók elleni akciókra felbujtani.[163]

Nidosit és „vezérkarát", meg a gyilkos kerületvezető testvéreket, mint Kaesmann-Baritzot, Lucska Vilmost, Tál Lajost, Bükköst nem kellett különösebben ösztönözni a gyilkolásra. Állandó razziázásaikhoz jogi alapot nyújtott a nyilas belügyminiszter, Vajna Gábor 1944. december 23-i rendelete, amelynek értelmében minden zsidónak minősülő személy, ha csak nem volt védlevele, köteles volt 1944. december 31-ig a gettóba vonulni. E rendelet alapján a bujkáló és elfogott zsidókat — a nyilasok értelmezése szerint mindenféle hivatalos eljárás nélkül rövid úton kivégezhették.[164] Így állt elő 1944 végén és 1945 első heteiben Budapesten az a paradox helyzet, hogy szemben a németek által megszállt más országokkal, a gettóban őrzött zsidó lakosság helyzete biztonságosabbnak bizonyult, mint a hamis papírokkal bujkálóké, vagy a külföldi védlevéllel rendelkezőké. Más országokban a németek kivonulásukat megelőzően a gettókat felszámolták, Budapesten — Himmler parancsára — a gettót a felszámolás elől az SS-el őriztették. Természetesen ez csak úgy történhetett meg, hogy 1944 végén, amikor a német katonai vereség közvetlen közelségbe került, a „veszett fejsze nyelét" menteni kívánó egyéni törekvések révén a Hitler által kiirtani szándékozott európai zsidóság egy csekély hányada s éppen a magyar fővárosban, kikerült a hivatalos német zsidóellenes rendszabályok hatálya alól. A zsidók életéért folyó harc azonban még nem ért véget, mert nem csekély erők azon munkálkodtak, hogy a védelem nélkül álló gettóban lévő zsidókat, közvetlenül megmenekülésük előtt, legyilkolják.

A nyilas alvezérek gyilkolási szándékai a bekerített Budapest helyzetének rosszabbodásával s németek által beharangozott felmentési kísérletek sikertelenségével párhuzamosan egyre fokozódtak. Bükkös György, a Rettmann által kinevezett XIV. kerületi nyilas vezető szerint: „... Novemberben a kerület parancsot kapott, hogy az óvóhelyeket, pincéket és házakat át kell vizsgálni és bujkálókat át kel adni az illetékes hatóságoknak. Később felkoncolási parancs jött ki a bujkálókkal és katonaszökevényekkel szemben... A front óráról-órára közelebb került hozzánk, mi pedig teljesen megvadulva, nap mint nap újabb razziákat tartottunk, 50–60 embert fogtunk el, akik közül 40-et végeztünk ki a Duna-parton."[165] Kröszl Vilmos ideiglenes kerületvezető szerint 1944. december 27-e után: „Utasításunk továbbra is az volt, hogy derítsük fel a bujkáló zsidókat, ékszerüket, pénzüket szedjük el és juttassuk el a főkerülethez, a behozott személyeket pedig önállóan el kell tüntetni a föld színéről... Nidosi alezredes, városparancsnok rendeletére jogunk volt az elfogott bujkáló személyeket a helyszínen felkoncolni, azaz kivégezni... Nidosi parancsára az elfogott személyeket azonnal ki kell végezni, miután értékeiket elszedtük, vagy azok rejtekhelyét megtudtuk. Fegyvert és lőszert a háború megnyeréséhez csak aranyért és ékszerekért kaphatunk."[166] A hírhedt nyilas alvezér, az egyházból már korábban kizárt minorita rendi Kún páter letartóztatása után írt naplójában ugyancsak beszámolt a körülzárt városban rekedt nyilas csoportok hangulatáról: „Budapest körül lett zárva, a gyűrű mindegyre szűkebbre szorult, közben a rádió egyre bömbölte, tartsatok ki, felmentésetekre jövünk, már el is indultunk. Hittünk benne, egészen az összeomlásig. Csodás fegyvereket vártunk... amikor az összes katonai és nyilas vezetőségek elhagyták a főváros területét és így fej nélkül maradva, fejetlenség lett úrrá felettünk... szabad gyeplőszárra eresztve a szunnyadó legvadabb emberi indulatok. Embertelen örvénylések ragadtak meg bennünket, ész nélkül rohantunk a vesztünkbe... Hazánk iránti kezdeti szeretetünket az ordító propaganda idegen utakra terelte, míg végre a fegyveres ellenségünknél is ádázabb ellenségünknek tekintettük a zsidót."[167] Nidosi szerint: „... tudomásom volt arról is, hogy pártszolgálatosaim idejük nagy részét zsidók elleni hajszával, azok kirablásával és meggyilkolásával töltik ki, itt azonban megjegyezni kívánom azt, hogy nem állt módomban megakadályozni ezeket a gyilkosságokat, de nem is akartam megakadályozni ezeket..."[168] Nidosi elismerte, hogy a gyilkosságokra ő és Rettmann Kurt adott ki utasításokat. Bakos Géza főhadnagy, a Budapesti Városparancsnokság őrszázad-parancsnokának tanúvallomása szerint 1945. január 9-i illegalitásba vonulása előtt Budapest terein és utcáin több ízben is látott a nyilasok által kivégzett személyeket. Január első napjaiban az Apponyi téren Haller Alfréd gróf, költő és egykori katonatiszt, egy Kemény nevű szociáldemokrata és egy ismeretlen személy holttestei voltak felakasztva, nyakukon táblával: „Így jár, aki a hungarista parancsot nem teljesíti és nem harcol." Az Alkotmány utcai fákra 10 személyt akasztottak fel „Minden nyilasért tíz kommunistát!" feliratú táblákkal a nyakukban. A Nemzeti Színház előtti fákon 3 honvéd holtteste volt felfüggesztve: „Így jár minden szökött katona" felirattal. A Városligetben asszonyok és gyermekek hullái feküdtek: „Így jár minden zsidó" felirattal. Valamennyi, a legyilkoltakra ráhelyezett táblán Nidosi városparancsnok aláírás volt olvasható. Más beszámolók

szerint az Operaház, a Zeneakadémia és a Szabadság-téri tőzsdeépület előtti fákra is több tucatnyi, a nyilasok által meggyilkolt honvéd, munkaszolgálatos és hamis papírokkal bujkáló, elfogott zsidó holtteste volt — elrettentés céljából — felakasztva. Budapest ostromának befejezéséig 18 000 személyt végeztek ki a felkoncolási parancs alapján.[169]

Az idézett vallomások szerint a nyilasokat a védtelen zsidók és más bujkáló szökevények elleni gyilkosságokra az egyre kilátástalanabbá váló fronthelyzet miatti elkeseredettségük késztette. A rablásokra és fosztogatásokra pedig azért volt szükség, hogy az így szerzett értékekért a harc folytatásához fegyvereket vásároljanak. Védekezésük semmilyen szempontból sem fogadható el, a nyilasok a város védelmében jóformán semmit sem tettek, ha néha-néha kifejezett német parancsra egyes alakulataik be kapcsolódtak is a frontvonalakon folyó harcokba, az első adandó alkalommal kiváltak, hogy „fő feladatukat", a belső „rend biztosítását" elláthassák. A nyilas pártszolgálatos egységek katonai értékéről a Budapest védelmében résztvevő 10. magyar gyalogos hadosztály németbarát parancsnokai által vezetett hadműveleti naplójának 1945. január 8-i bejegyzése szerint: „... a hungaristák Pestre vagy Budára szökve hagyják ott első bevetésük után az első vonalat. Ott a nyilaskeresztes párt védelme alatt keresnek menedéket. Így a hadosztálynak juttatott több, mint 1000 fő hungarista pótlásból jelenleg egy sincs az arcvonalon, annak ellenére, hogy véres veszteségük nem is volt... a saját magukat propagáló, majd komoly helyzetben gyáván megfutamodó hungarista önkéntesek már nem egyszer hősiesen helytálló csaptainkat súlyos helyzetbe keverték."[170] Hasonlóan negatív vélemény olvasható a hadműveleti napló oldalain a nyilasokhoz közelálló Vannay-féle különítmény és a frontvonalba küldött rendőri alakulatok hadszíntéri szerepléseiről is.

1945. január 7-én, amint arról a Peter Zürcher svájci követségi titkár által felvett jegyzőkönyv tájékoztat, a nyilaspárt budapesti vezetői határozatot hoztak a zsidókérdés radikális megoldására és a védett gettó lakóinak a nagy gettóba történő átszállítására.[171] Nidosi, Rettmann, Csiky és társaik „meggyőzték" dr. Vajna Ernőt, hogy adja hozzájárulását a fővárosi zsidó lakosság legyilkolásának előkészítéséhez. Rettmann egyidejűleg parancsot adott a pártszolgálatosok részére a svéd védettségű házak és a Nemzetközi Vöröskereszt oltalma alatt álló zsidó egészségügyi és szociális intézmények, meg a nagy gettó elleni támadásra. A körülzárt városban e határozatot követően fokozódtak a nyilasok támadásai a zsidó lakosság ellen. Ezekben a napokban támadták meg Pesten a Jókai utcai, az Üllői úti és a Katona József utcai svéd védettségű házakat, fokozódtak a gettóba történő nyilas betörések, melynek során egyes házak lakóit lemészárolták, megtámadták és lemészárolták a budai Városmajor utcai Chevra Khadisa kórház, a Bíró Dániel szanatórium és az Alma utcai zsidó szeretetotthon betegeit és a kezelő személyzetet, az orvosokat és ápolónőket. A szervezett nyilas vérengzésnek alig néhány nap leforgása alatt csaknem 1000 védtelen ember esett áldozatul.[172]

A nagy gettó elleni nyilas és SS betörések is fokozódtak: 1945. január 5-én a Rumbach utcában két fegyveres egy zsidó nőt lelőtt, 6-án a Wesselényi utca 4. sz. házban fosztogattak, a fegyvertelen házparancsnokot lelőtték, 7-én egy öregasszonyt lőttek le s ugyanazon napon a gettóban razziázó nyilasok fosztogattak és gettórendőröket véresre vertek. Ugyanezen napokban különböző német csapatok a gettó területén lévő lezárt üzleteket feltörték és kifosztották, különböző hadicélú munkákra embereket szedtek össze, de egyéni rablások is történtek. A gettórendőrség vezetője, Domonkos Miksa 1945. január 8-i összefoglaló jelentése konklúziójaként sürgős intézkedéseket kért a rendőrségtől a közbiztonság és a fegyelem fenntartása céljából.[173]

Szalai Pál, aki Peter Zürchert is tájékoztatta a budapesti nyilas vezetőség terveiről, e kétségbeejtő és több mint 100 000 embert meggyilkolással fenyegető helyzetben határozott ellenlépéseket tett a tervezett tömeggyilkosság megakadályozására. A nemzetközi gettó vonatkozásában — mint kitűnt — riasztotta a semleges országok diplomatáit s együttes fellépésük hatására sikerült elhárítani a védett gettó felszámolását az ingadozó és befolyásolható dr. Vajna Ernő meggyőzése révén. Sikerült az Üllői úti védett ház lakóit s köztük az SS és a nyilasok elől menekülő Stöckler Lajost és családját, a Zsidó Tanács tényleges vezetőjét, aki 166 társával együtt már a IX. kerületi nyilas szervezet ún. vetkőztető házában volt, közvetlenül kivégzésük előtt megmenteni — igaz, hogy személyes értéktárgyaikat, ékszereiket, amint azt a Szalai ellen 1948-ban lefolytatott igazolási eljárás során egyes kiszabadítottak elmondották — vissza kellett hagyniuk a nyilasoknál.[174] Nem sikerült azonban más zsidó intézmények és védett házak lakóit megóvni a budapesti nyilas vezetőségnek a zsidókérdés „radikális" megoldása jegyében kiadott gyilkolási parancsának végrehajtásától.

Szalai helyesen ismerte fel az adott pillanatban, hogy nyilas akció várható a gettólakók ellen is, ezért gyors intézkedéssel, Wallenberggel, Stöcklerrel és Domonkos Miksával folytatott megbeszélések alapján s feltehetőleg hivatkozva a gettórendőrség január 8-i összefoglaló jelentésére, kieszközölte Sédey főkapitánynál

és Lőcsey zsidóügyi kormánybiztosnál, hogy 1945. január 9-én, mint Szalai felmentő ítélettel befejeződött népbírósági tárgyalási eljárása során megállapítást nyert két rendőrtiszt vezetése alatt 100 főnyi rendőrkülönítményt vezényelt ki a gettó védelmére. A rendőralakulat beköltözése — amely rendezett sorokban, komoly fegyverzettel felszerelve vonult be a gettóba és a Zsidó Tanács Síp utcai székházában nyert elhelyezést — bizonyos megnyugvást váltott ki a gettólakók körében, mivel a budapesti üldözött zsidóság és különösen vezetőinek addigi tapasztalatai szerint a rendőrség jelenléte valamelyes védelmet jelentett a rabló és gyilkoló nyilas pártszolgálatosokkal szemben. Szalai, hogy a kivezényelt rendőrök nyilasok elleni fellépését is alátámassza és biztosítsa, saját helyettesét, a civil ruhában, külső kabátjának gallérjára feltűnően kitűzött nyilaskeresztes jelvénnyel ellátott Perjési Ferencet is kirendelte, aki a szovjet csapatoknak a gettó körzetéig történő előnyomulásáig rendőreivel a helyén maradt. Perjési, mint ezt a Zsidó Tanács által számára kiadott igazoló nyilatkozat tartalmazza, több esetben személyesen szerelte le a gettóba behatolt kisebb SS és nyilas csoportok rablási-gyilkolási akcióit.[175] Szalai is többször felkereste a gettóba kivezényelt rendőregységet. Látogatásai alkalmával, nem egy esetben személyes fellépésével távolított el a gettóból nyilasokat és más fegyvereseket.[176] A rendőröknek a gettó területére történő kirendelése és ott tartása ellentétes volt a korábbi belügyminiszteri és kormánybiztosi rendelkezésekkel. A gettó területén lévő Nyár utcai rendőrőrs megszüntetése után, a Zsidó Tanács több ízben megismételt felhívásai, a mindennapossá vált atrocitások és gyilkosságok ellenére sem gondoskodtak védelemről.

A vérengző nyilasok természetesen felismerték, hogy vezetőik akaratából a gettó mintegy szabad prédának van odavetve pusztító-gyilkos dühüknek. A nyilasok a pesti gettó létesítését, a zsidók összeköltöztetését, mint az más európai gettók és gyűjtőtáborok esetében is történt, a zsidó-irtási folyamat egyik állomásának tekintették. A zsidók egy adott szűk területre történő összezsúfolása jobb feltételeket biztosított gyilkos tevékenységük végrehajtásához. Az nem volt vitás, hogy a nyilas vezetőség milyen sorsot szánt a gettóba zárt zsidóságnak, mert a gettó felszámolására, az oda bezsúfolt zsidók elpusztítására irányuló akciók tervezése szinte a gettó létesítésével egyidejűleg megkezdődött. 1944 decemberére a korábbi deportálásokhoz hasonló célt szolgáló gyalogos halálmenetek folytatása a szovjet csapatok előretörése és Budapest körülzárása következtében megszűnt. Az új helyzetben a gettóba zárt üldözötteket a kiéheztetés, a gyógyszerhiány miatti fokozottabb megbetegedések, a harci cselekmények és a tömeges legyilkolás veszélyei fenyegették

leginkább. Az első három veszélyforrás ellen a Zsidó Tanács, a nemzetközi segélyszervezetek körműködésével, többé-kevésbé eredményesen lépett fel, de a közvetlen gyilkosságok ellenében tehetetlennek bizonyult. Ezért volt nagy jelentősége és fontossága a gettó felszabadulása előtti tíz napon át Szalai Pál tevékenységének, mert éppen Pest közelgő elvesztésével egyidejűleg erősödtek fel a gettó elpusztításával kapcsolatos szándékok és veszélyek. A még életben maradt pesti zsidóságot, ezért közvetlenül megmenekülése előtt az a reális veszély fenyegette, hogy áldozatául esik a nyilasok bosszújának.

A budapesti „zsidókérdés" gyors „megoldására", vagy a zsidótlanítás radikális végrehajtására irányuló nyilas tervezgetések a német minták alapulvételével történtek. Az orosz erőknek Budapest határáig történő előretörését követően, majd a pesti oldal kényszerű kiürítését megelőzően a fővárosban rekedt másodvonalbeli nyilas vezetők nem rejtették véka alá azon terveiket, hogy a gettót Pest elhagyása előtt felszámolják, lakóit lemészárolják. A körülzárt német SS és Wehrmacht alakulatok parancsnokai azonban, amikor a gyűrűből való kitörés lehetőségével Hitlernek a végsőkig való kitartásra felszólító parancsai következtében nem élhettek, ráébredtek, hogy az esztelen hitleri hadvezetés áldozati bárányaivá váltak. Ezért jövendő sorsuk alakulása miatt már vonakodtak a nyilasok által tervezett nagyméretű tömegmészárlás részeseivé válni, vagy annak tétlen szemlélői lenni. E szándékukban hasonló szempontok szerint cselekedtek, mint a saját személyét a háború utáni időszakra átmenteni kívánó Himmler. Hozzájuk hasonló módon vélekedett a németbarát s korábban a nyilasokkal szimpatizáló magyar katonai és rendőri vezetők nagy része is.

Nem így vélekedtek a helyi nyilas vezetők. Nidosi vallotta az ellene folytatott nyomozati eljárás során 1948-ban: „... dr. Vajna Ernővel és Rettmann Kurttal nagy tárgyalásaink voltak a gettó elpusztítása érdekében, amit főleg Rettmann Kurt szorgalmazott. Többféle terv merült fel a gettó kipusztítására, míg végre emlékezetem szerint 1945. január 10-e körül konkrét formában kialakult a dolog."[177] Ismeretes, hogy január 8-án a Katona József utcában történt állítólagos merényletre hivatkozással a budapesti nyilas pártvezetőség határozatot hozott a zsidókérdés radikális megoldására. A „radikális" megoldás Szalai Pál szerint — amint erről Peter Zürcher svájci diplomata napijelentése tájékoztat — egyrészt azt jelentette, hogy a nemzetközi gettó lakóit a nagy gettóba telepítik át és a követségi épületek területenkívüliségi jogait nem ismerik el, mivel a semleges országok képviseleteinek, a nyilasok felhívására, már hosszabb idő óta Sopronban kellene állomásozniuk. Más-

részt a legrövidebb időn belül házkutatásokkal, a védett házak és a vöröskeresztes védettség alatt álló zsidó intézmények elleni terrorakciókkal kell számolni. A követségi épületekben, amelyek „rangban" magasabb szintű védettségi fokot és a nemzetközi megállapodások alapján területenkívüliségi jogállást élveztek, 1944 végén sok ezer üldözött zsidó lelt menedéket. Sédey megbízott főkapitány egyébként már 1944. december 31-én közölte Zürcherrel, hogy a követségi épületek ugyan védettek, de a védelem nem vonatkozik a követségek által foglalkoztatott, vagy ott megbújt magyar zsidókra, akik a zsidótörvények hatálya alá tartoznak. A nyilas terror fokozódásának jeleként 1945. január 8-át követően sem a követségi épületek, sem a védett házak és intézmények különleges helyzetét a fővárosban bizonyos hatalmi funkciókat ellátó nyilas parancsnokságok és a rendőrség már nem voltak hajlandóak respektálni.[178]

Szalai közlése a terrorakciók azonnali beindulásáról, megalapozottnak bizonyult. A Jókai utcai és az Üllői úti svéd diplomáciai mentesség alatt lévő védett házak elleni 1945. január 8-i támadás és lakóik elhurcolása, majd a nagy gettó két Wesselényi utcai házának pincéiben január 10-ére virradóan elkövetett tömeggyilkosság, a budai zsidó kórházak és szeretetotthon lakóinak és ápolószemélyzetének leészárlása, a bujkáló és elfogott zsidóknak a Nidosi-féle felkoncolási parancs alapján történő tömeges kivégzése, a Duna-parti gyilkosságok világosan és egyértelműen jelezték, hogy a budapesti nyilas pártszervezetnek a zsidókérdés „megoldására" vonatkozó határozata valójában mit jelent.

A gettó felszámolására az 1945. január 10-i, Rettmann–Nidosi–Dr. Vajna által kidolgozott végső terv előtt többféle megoldás is felvetődött az ott összezsúfolt 70 ezres embertömeg megölésére. A sokak által rémhírnek tartott felrobbantásos megsemmisítés végrehajtására, miután a levegőből történő bombatámadás tervét, harcirepülők és nagyméretű bombák hiányában, elvetették, dr. Vajna nyilas védelmi megbízott parancsnokságán gyakorlati terveket dolgoztak ki. Lulai L. László fővárosi adótisztviselő, tartalékos csendőr százados, a deportáló Ferenczy László csendőr alezredes volt segédtisztje, 1948-ban, a Nidosi Imre elleni nyomozás során tett vallomásában előadta, december végén dr. Vajna segédtisztjétől, Németh csendőr századostól arról értesült, „... hogy a németekkel együtt egy közös tervet kívánnak kidolgozni a gettó felrobbantására. A terv akkor még gyermekcipőben járt és úgy volt elképzelve, hogy műszaki csapatok aláaknázzák a gettó területét és egy arra kijelölt pillanatban a levegőbe röpítik az egészet, ugyanakkor arról is volt szó, hogy megfelelő mennyiségű petróleumról is kell gondoskodni, hogy a robbantás után a

gettó egész területét felégessék... Németh százados nem hivatkozott arra, hogy az egész akciónak ki a mozgató ereje, tény azonban az, hogy Németh Vajna mellett segédtiszt, tehát alárendelt szerepet töltött be, így csak főnökének szócsöve lehetett."[179] Máté György újságíró Budapest „felszabadulásáról" írt könyve szerint már „... több száz mázsa dinamitot hordtak össze a környező utcákban. A (gettó) kapuknál lévő nyilas őrség már parancsot is kapott, hogy a robbantás előtt két órával hagyja el őrhelyét, az esetleges kitörést kívülről fogják meggátolni."[180] Állításának alátámasztására felhozta, hogy a hírek valódisága később a gyilkosok törvényszéki tárgyalásán is megállapítást nyert. A gettó felrobbantásának tervéről a nyilas pártszolgálatosok is tudomással bírtak. 1966-ban a XIV. kerületi nyilasvezér, Bükkös György vallomása szerint, amikor a Zuglóból történt elmenekülésüket követően a Dohány utcában állomásoztak, attól féltek, hogy a gettó felrobbantásakor ők is odavesznek. Vallomása további részében a budai Várban lévő nyilas parancsnokság tagjainak felsorolásakor megemlítette, hogy köztük volt Szalai Pál rendőrtiszt is, aki megakadályozta a gettó felrobbantását.[181] A Budapesti Népügyészség is 1949. május 10-én a Szalai Pál elleni újabb nyomozást megszüntető határozata szerint „... a gyanúsított volt az, aki a bpesti gettó felrobbantását megakadályozta..."[182] A határozat indoklása szerint e megállapításra az ügy korábbi dokumentumaiban foglaltak alapján jutott az ügyészség. Az ügyészségi indoklással kapcsolatban mindössze azon tény leszögezése szükséges, hogy a Szalai ellen folytatott, négy éven át elhúzódó rendőrségi és más igazságszolgáltatási eljárás során keletkezett egyetlen dokumentumban sem merült fel az a megállapítás, hogy Szalai akadályozta volna meg a gettó felrobbantását. Minden valószínűség szerint az ügyben eljáró népügyész, csakúgy, mint az előbb idézett nyilas pártszolgálatos, a Pesten elterjedt hiedelem alapján írhatta le állítását.

Mindenesetre a gettó felrobbantásának terve a fentiek alapján semmiképpen sem tekinthető rémhírnek s minden valószínűség szerint csupán a kellő számú robbantási szakértő, a megfelelő mennyiségű robbanóanyag, a szovjet csapatok gyors előretörése s nem utolsó sorban az illetékes katonai-rendőri vezetők vonakodása vagy passzívitása gátolta meg a nyilas vezérek bomlott agyában megfogant tömeggyilkossági terv robbantásos módszerrel történő megvalósítását.

1945. január 10-én, amikor a budapesti nyilas vezetők kialakították a gettó elpusztítására vonatkozó végleges tervüket, a gettókapukra kifüggesztették dr. Vajna Ernőnek, a gettóba történő belépést korlátozó és két gettókapu lezárására vonatkozó rendeletét, amelyet Lőcsey rendőr őrnagy, zsidóügyi kormánybiztos is aláírt. A

rendelet kiadását követően a gettó közlekedése csak a két Wesselényi utcai kapun keresztül volt megoldható s az engedély nélkül belépőket „... az ott elhelyezett karhatalmi alakulat azonnal felkoncolja."[183] Belépés csak Rettmann Kurt, a nyilaspárt budapesti főkerületvezetője, Nidosi Imre, budapesti karhatalmi vezető, a VII. kerületi nyilas pártszervezet vezetője, vagy a zsidóügyi kormánybiztos által láttamozott szolgálati jegy alapján volt lehetséges. A rendelet meghatározta a gettóval kapcsolatos hivatalos ügyek intézőinek körét is, kimondva a Zsidó Tanács, a nyilaspárt összekötője és az ügyeletes rendőrtiszt illetékességét..

E rendkívüli figyelemreméltó rendelet többoldalú s egymással ellentétes jelentőséggel bírt kiadásának pillanatában. Elsődlegesen azt szükséges leszögezni, hogy a kortársak visszaemlékezései szerint megfogalmazását Stöckler Lajos végezte és Szalai Pál, együtt eljárva a jóindulatúnak bizonyuló Lőcsey Ödön rendőr őrnagy, zsidóügyi kormánybiztossal, íratta alá dr. Vajna Ernővel. Pozitív szerepe a gettó megmenekülése szempontjából annyiban volt, hogy kiadását követően legalizálta a Szalai–Sédey által a gettó védelmére kiküldött és a Zsidó Tanács Síp utcai székházában elhelyezett két tisztből és 100 rendőrből álló karhatalmi alakulat létét és tevékenységét. A szemtanú Lévai Jenő szerint: „E naptól fogva ezek a rendőrosztagok a nyilas pártszolgálatosokkal együtt vegyes őrségeket szolgáltattak a kapuknál és vegyes járőröket is, hogy a gettóélet biztonságának legalább az illúzióját keltsék. (A ... gettólakók tömege előtt a rendőrök felvonulásának mindenesetre rendkívül kedvező erkölcsi hatása volt.) ... A rendőr-nyilas kapuőrök mindenféle illetéktelen fegyveres beszivárgását kétségtelenül meg is akadályozták és ennek az intézkedésnek köszönhető, hogy a gettó felszabadításáig azután még következő súlyos napok nagyobb tömegben nem szedték az áldozatokat."[184]

Felvetődik másrészt az a kérdés, miért éppen 1945. január 10-én, amikor a gettó elpusztítására vonatkozó végleges terv kialakult, adta ki Vajna Ernő a gettólakók védelmét szolgáló rendeletet? E kérdésre a választ Domonkos Miksa, a Zsidó Tanács által szervezett gettórendőrség vezetőjének 1948. március 24-i, Nidosi Imre büntetőügyében tett tanúvallomása adja meg: „... magyarázatul hozzáfűzni kívánom, hogy Vajnát ezen nyílt rendelet kiadására nem az emberi belátás, vagy a jóakarat vezette, hanem egész egyszerűen arról volt szó, hogy Vajnáék féltek a gettóban összetömörített 72.000 embertől, amely embertömeg felizgatott állapotban egy kitörés esetén komoly veszélyt jelentett volna az aránylag elszigetelt és lényegében fegyelmezetlen nyilas csoportokkal szemben. A másik meggondolás, amelyik Vajnát ezen rendelet kiadására késztette, valószínűleg az volt, hogy a gettó likvidálása egy kitörés esetén kevés eredménnyel járhatna, mert a gettóból kimenekült üldözöttek összefogása az akkori viszonyok között már majdnem lehetetlenség lett volna. Sokkal célszerűbb volt tehát a gettót viszonylagos nyugalmi állapotba helyezni és ezáltal olyan helyzetet teremteni, hogy egy alkalmas pillanatban történő támadással az egész gettót tökéletesen és eredményesen el lehessen pusztítani."[185] A nyilasok gyilkolási tervei szempontjából tekintve a gettó nyugalmi állapotának biztosítását szolgáló rendelkezés logikus előkészítését célozta a tömeggyilkosságnak. A fentiekből világosan kitűnik, milyen kiélezett, sőt kilátástalan volt 1945. január elején a gettó helyzete, mennyire bizonytalanok voltak fennmaradásának és megkímélésének esélyei a semleges diplomaták erőfeszítései, a cionista mentőbizottságnak az SS Himmler-Becher csoportjával folytatott, a túlélést szolgáló titkos svájci tárgyalásai és Szalainak az ingadozó rendőrségi vezetés hallgatólagos támogatásával végzett mentőtevékenysége ellenére.

A gettó elpusztítására kidolgozott „konkrét" nyilas terv Nidosi hivatkozott vallomása szerint a következőkben körvonalazódott. „... Az akció lényege az lett volna, hogy nagyobb létszámú pártszolgálatost német katonákkal együtt egy éjszaka folyamán rászabadítunk a gettóra, akik azután a szükséges munkálatokat elvégzik, majd a likvidálás befejezése után a gettót felgyújtják. Az akcióban résztvevő alvezéreim nevére már nem nagyon emlékezem, de emlékezetem szerint az arra vonatkozó utasítást az általam legmegbízhatóbb(nak tartott) VII. ker. pártszolgálatosoknak adtam ki, míg a németek beszervezése Rettmann Kurton, illetve Vajna Ernőn keresztül történt."[186]

A Zsidó Tanácshoz megbízható értesülések futottak be a nyilasoknak a gettó legyilkolására vonatkozó terveiről: „A lezárt gettóban gyakran voltak kísérletek, amelyek egy készülő pogrom jellegével bírtak, de amelyeket sikerült néhány kötelességét teljesítő államrendőrségi közeg segítségével megakadályozni. Mikor nyilvánvalóvá vált Budapest orosz megszállása, alá volt írva a rendelkezés, hogy a palánkokkal körülzárt közel 70.000 embert intézményesen kiirtják. El volt rendelve, hogy mely német alakulatok és nyilas karhatalmi szervek fognak egy bizonyos időpontban megfelelő eszközökkel felvonulni a pogrom végrehajtásához. A Zsidó Tanács tagjai ismerték ezt a tervet."[187]

Perlasca a spanyol követség „ügyvivője" 1945. január 6-án kétórás megbeszélést folytatott Vajna Ernővel. Vajna kijelentette, hogy megadásról szó sem lehet és a város védelmét az utolsó emberig folytatják. A gettón kívüli zsidók a védelem szempontjából veszélyt jelentenek, mert szabotálhatják az ellenállást. Perlasca vá-

laszképen elmondta, hogy „... a német főparancsnokság kijelentette, nem akar a dologba belekeveredni, az egész felelősség rajta és honfitársain nyugszik. Ha ráadásul az is igaz, hogy fel akarják gyűjtani a gettót a benne lévő 72.000 emberrel, akkor az olyan gonoszság lenne, amit a világ sohasem bocsátana meg." Vajna nem tagadta Perlasca állításait, hanem csupán annyit válaszolt, hogy „... maga még nem ismeri a zsidók gonoszságát."[188] Perlasca az első híreket a gettó likvidálásáról már 1945. január 3-án magától Tarpataki rendőr-főfelügyelőtől, a nemzetközi gettó lezárására kirendelt karhatalmi alakulat parancsnokától kapta: „... valami nagyon rossz várható Vajnától és azoktól, akik látva, hogy minden elveszett, véres bosszút akarnak állni... Minden zsidót a közös gettóba akarnak gyűjteni, melyet azután felgyújtanak... Sédey azt mondta, semmit nem tehet, a parancs a németektől jött... csendőreim is azt mondják, hogy a nácik fel akarják égetni a gettót."[189]

Domonkos Miksa fentebb idézett vallomásában előadta, hogy „... 1945 január első napjaiban már nyílt szóbeszéd tárgya volt az, hogy a nyilasok és a németek valamilyen formában a gettóban lévő 72.000 embert likvidálni fogják. Ezt részint bizalmas embereimtől, részint Wallenberg svéd követségi titkártól tudtam meg."[190]

Domonkos Miksa vallomását alátámasztja Krausz Miklós, a Palesztina Hivatal vezetőjének Lévai Jenő előtt tett közlése. Ezek szerint 1945. január 12-én késő délután a svájci követségen megjelent Wallenberg s a vele folytatott beszélgetés során megemlítette elmegy Debrecenbe és arra kéri meg Malinovszkijt, hogy „... minden időhaladék nélkül törekedjék a gettó felszabadításra, mert ott napról-napra több zsidót pusztítanak el. Tart attól, hogy ha a gettót nem a legsürgősebben és váratlan megrohanással foglalják el, úgy a nyilasok és a németek még az utolsó pillanatban is megkísérlik a gettó lakóinak kiirtását."[191]

Szalai Pál vallomása szerint „... Domonkos Miksától és még többektől értesültem arról, hogy Nidosiék valamit forralnak a gettó ellen... A gettó elintézése a következő formában jutott tudomásomra. A VII. ker. nyilasszervezet Lucska pártszolgálat-vezetővel, 500 német katona Mummi százados irányításával központosított támadással körülveszik a gettót és az ott tömörített kb. 72.000 fő zsidószemélyt géppisztolytűzzel agyonlövik."[192]

Ha Nidosi a gettó elpusztítására vonatkozó 1948. évi vallomásával kapcsolatban kétely merülhet is fel, a hivatkozott egyéb források egybehangzó tanúsága szerint hiteles tényként fogadható el, hogy a szélsőséges nyilasok, egyes alantasabb SS és Gestapo tisztek közreműködésével előkészületeket tettek a pesti gettók felszámolására. Nem rajtuk múlott, hogy több tízezer ember legyilkolását nem tudták megvalósítani.

Domonkos Miksa, aki az első világháborút századosi minőségben harcolta végig és bátor magatartásáért magas kitüntetésekben részesült, Stöckler Lajosnak az Üllői úti svéd mentesség alatt álló házba történt kényszerű távozását követően, ezekben a napokban a gettó tényleges vezetői tisztébe jutva, Szalai Pállal együtt minden lehetséges intézkedést megtett a nyilasok gyilkos akciójának elhárítására. Szalai megpróbált a rendőrségi fegyverkészletekből puskákat bejuttatni a gettóba, de gondoltak arra is, hogy amennyiben a nyilasok megrohannák a gettót, kik és hogyan lazítsák meg a gettópalánkokat és hány helyen biztosítsanak menekülési lehetőséget.

1945. január 14-ére az északkeleti irányból, Zugló felől támadó szovjet csapatok eljutottak a két nagy pályaudvar, a Nyugati és a Keleti pályaudvarok térségébe. Az Újpestet, Rákospalotát és Angyalföldet védő 13. páncélos hadosztály, az SA-Feldhernhalle páncélgránátos hadosztály egyes alakulatai, együtt a 10. és 12. magyar gyalogos hadosztályok megmaradt csapattesteivel Pest belvárosa fele vonultak vissza, elkerülendő a főerőktől való elvágást és bekerítést. Az új helyzetben a Rákóczi úttól északnyugatra, egészen a Duna vonaláig nyúló védelmi szakasz parancsnokává Gerhard Schmidhuber tábornokot, a Wehrmacht magdeburgi 13. páncélos hadosztályának parancsnokát nevezte ki Pfeffer-Wildenbruch SS altábornagy, a Budapestet védelmező IX. SS hegyi hadtest parancsnoka. A Schmidhuber vezetése alá tartozó katonai alakulatok nagyságrendje az 1945. január 7-i helyzetjelentés szerint — jóllehet elnevezésbelileg négy hadosztály tartozott a hadcsoporthoz — valójában alig haladta meg egy teljes értékű páncélos ezred harcerejét. E napon a Schmidhuber csoporthoz 1392 német és magyar katona, 34 páncélos és önjáró löveg és 52 különböző űrméretű ágyút magába foglaló tüzérségi erő tartozott. A január 14-i helyzetjelentés szerint a harccsoport személyi állománya a veszteségek következtében 920 főre esett vissza, a páncélozott járművek és ágyúk állománya nem változott. Schmidhuber egyetértésben Pfeffer-Wildenbruchhal igyekezett páncélos erőit megkímélni, mivel egy esetleges kitörési parancs kiadását követően e páncélos alakulatnak kellett volna a szovjet ostromgyűrűt feltörve a bekerített és a szovjet túlerővel szemben folytatott védekezésben nagy veszteséget szenvedett budapesti helyőrség elvonulását biztosítani.[193] A Schmidhuber csoport parancsnoki harcálláspontját már január elején a pesti Városháza pincelabirintusába költöztették át. 1944. december 28-ától a Városháza pincéjében rendezkedett

be Sédeyvel és Szalaival együtt a budapesti rendőr-főkapitányság, mivel Zrínyi utcai épülete a tűzérségi belövések és bombázások miatt romossá vált. Az Andrássy úti MÁV Vezérigazgatósági épületből a Városháza pincéjébe költözött be dr. Vajna Ernő, „a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom Budapest védelmére kiküldött teljhatalmú megbízottja". A Schmidhuber csoport harcirányító központjában hatalmas fali térképet függesztettek ki, amelyen a csapatoktól beérkező jelentések, rádióközlések és a Bazilika tornyában elhelyezett megfigyelő állomás híradásai nyomán hitelesen követhető volt a szovjet csapatok előrenyomulása és az arcvonal pillanatnyi helyzete. A szovjet előrenyomulás a nagy túlerő és a védekezők nem pótolható veszteségei miatt megállíthatatlannak bizonyult. A német városparancsnokság megtette az előkészületeket a pesti hídfő kiürítésére.

A nyilasok gettó-likvidálási terveinek meghiúsítása

1945. január 15-én, amikor a délkeleti irányból támadó szovjet csapatok a Kálvin tér körzetéig nyomultak előre, a gettó területén elhelyezett rendőralakulat mellé politikai megbízottként kirendelt Perjési Ferenc, Szalai Pál helyettese, lélekszakadva érkezett a Központi Városháza óvóhelyén berendezett parancsnoki harcálláspontra. Borzalmas hírt hozott főnökének és barátjának: hiteles értesülések szerint a Royal Szállónál gyülekeznek a gettólakók legyilkolására kirendelt német és rendőrségi alakulatok, valamint a VII. kerületi nyilas pártszolgálatosok. Az SA Feldhernnhalle hadosztály mintegy 500 főnyi különítményét Mummi százados, a rendőrök 200 főnyi csoportját a nyilasérzelmű Kubisi alezredes, a pesti rendőri erők parancsnoka vezeti, a meghatározatlan számú pártszolgálatos Lucska Vilmos, egykori borbély, Nidosi bizalmasa parancsnoksága alá tartozik. Sürgősen tenni kell valamit, mert az alakulatnak parancsa van az esti órákban a gettó elleni akció megkezdésére.

A Városházán ezekben az órákban teljes volt a fejetlenség, mindenki Budára készült átmenekülni. Szalai is csomagolt már. A hióbhír hallatán teljesen tanácstalannak bizonyult a még lehetséges ellenlépések megtételét illetően. Perjésit visszarendelte a gettóba rendőreihez s ezt követően másik segítőjével, az ugyancsak a Városháza óvóhelyén lakó Szabó Károllyal tanácskozott a tervezett és megvalósulás előtt álló nyilas tömeggyilkosság meggátlására számításba vehető intézkedésekről. Szabó Károly, Szalai „élő lelkiismerete", aki Szalait Wallenberggel 1944. december 26-án éjjel a svéd követségen összehozta, ezúttal is célravezetőnek bizonyuló javaslattal szolgált. Azt tanácsolta Szalainak, hogy elsősorban igyekezzen bizonyságot szerezni a hír hitelességét illetően, s ha az igaznak bizonyul forduljon a szomszédos német harcállásponton tartózkodó Schmidhuber tábornokhoz és Wallenbergre hivatkozva próbálja elérni az akció leállítását. Szalai elfogadta Szabó Károly ötletét s annak megvalósításán tanácskoztak, amikor újabb látogató érkezett. Domonkos Miksa, a gettó vezetője, aki a Vígszínháznál és a Nyugati pályaudvarnál húzódó frontvonalon átjutva, Katona József utcai lakásáról állandó életveszély közepette még be tudott jutni a városházi pincelabirintusba. Szalai a Perjési által hozott hír hatása alatti pánikhangulatban közölte vele, hogy őt is Budára vezényelték, mindenki csomagol, küszöbön áll a vég, okvetlenül azonnal lazít-

tassa meg a Nagykörút felőli oldalon lévő gettó-palánkokat. „Elérkeztek a döntő órák, meneküljön aki tud. Jelentést kapott arról, hogy még az éjjel megkezdődik a gettó megsemmisítése, lakóinak kiirtása. Az utolsó pillanatban ő igyekszik segítséget nyújtani, kérdés azonban, milyen eredménnyel."[194]

Domonkos sietve távozott a gettóba, hogy a lehetséges védelmi, helyesebben szólva, menekülési előkészületeket elrendelje, amikor a svájci követség részéről Zürcher Péter követségi titkár és kisérője Vonrufs Ernst érkeztek Szalaihoz. Ők ketten, akik a budai Várban menedéket talált Carl Lutz svájci konzult helyettesítették a pesti oldalon és éppoly „botcsinálta" diplomaták voltak, mint Wallenberg vagy Perlasca[195] ugyancsak a gettó ellen készülő gyilkos merényletről hoztak híreket. Közlésük szerint a gyülekező csapatokhoz SS katonák is csatlakoztak s már megkezdték a gyilkoláshoz szükséges géppisztolyok és kézigránátok kiosztását. Szalai tájékoztatta őket Perjési hasonló jelentéséről s a tervezett ellenlépésekről.[196]

A svájci diplomaták távozását követően Szalai azonnal megkereste Vajna Ernőt a városházi pincében, és beszámolt a hozzá érkezett jelentésekről a gettó lemészárlását illetően. Vajna közölte, hogy ő is tud a tervezett akcióról és nem szándékozik azt meggátolni, sőt Nidosival és Rettmannal annak irányításában is résztvesz. Szalai ellenérvei Vajnánál süket fülekre találtak s nem maradt számára más lehetőség az akció leállítására, mint az ugyancsak a városházi pincében tartózkodó Schmidhuber tábornoknak, a Pest északi részét védő német-magyar csapatok parancsnokának megkeresése. Szalai, aki ugyan tudomással bírt a gettónak egy kisebb SS egység által történő őrzéséről, de nem ismerhette a legmagasabb SS vezető, Himmler titkos alkudozásait s még kevésbé volt tisztában Pfeffer-Wildenbruch SS városparancsnok gettóval kapcsolatos elhatározásairól, nem kis kockázatot vállalt egy már esetleg német parancsba adott katonai akció elleni fellépésével, tiltakozásával. Némi reményt legfeljebb az adhatott számára, hogy benyomásai szerint Schmidhuber távol tartotta magát „az ittlévő politikai tábornokoktól" és Sédey révén ismerte tolmácsát, egy magyarországi születésű, Fritz nevű SS főhadnagyot.[197]

Fritz útján Szalai azonnali kihallgatást kért Schmidhubertől, aki tüstént fogadta is őt. „Megkérdeztem, van-e tudomása a gettóban készülő akcióról és egyben azt is közöltem vele, hogy az ő alakulatainak tagjai is fel vannak sorakozva a Royal-szállóban. Figyelmeztettem, Szabó tanácsára, hogy Wallenberg közlése szerint, amennyiben ezt a gonosztettet nem akadályozza meg, rajta a felelősség és nem mint katonát, hanem mint gyilkost vonják majd felelősségre."[198] „Ezután Schmidhuber, akire az általam előadottak láthatólag nagy hatással voltak, az akcióban résztvevők

neveit kérte, amit én át is adtam neki és ekkor Schmidhuber a már fentebb felsorolt személyeket behívatta magához."[199] „... magához rendelte Lucska Vilmos borbélysegéd pártszolgálatost, aki mint a VII. kerület nyilas irányítója vezette volna az egész akciót. Úgyszintén magához rendelt egy Mummi nevezetű német századost, aki a Royal-szállóban székelt és a németeket irányította volna. Ugyancsak behívatta Dr. Vajna Ernőt és Kubisi rendőrfelügyelőt... Izgalmas órák múltak el."[200]

Időközben Schmidhuber kapcsolatba lépett Pfeffer-Wildenbruch városparancsnokkal, aki az őt 1961 őszén felkereső Gosztonyi Péternek pontosabban, mint néhány évvel korábban Carl Lutznak, a következőképpen számolt be a gettóval kapcsolatos, Pest feladása előtti történésekről: „A nyilasok Pest kiürítése előtt a gettó elpusztítását és a zsidók kiirtását tervezték. A rendőrség, amely a gettókapukat őrizte, határozottan szembeszegült a nyilas szándékokkal és amikor a nyilaskeresztesek gyilkos terveikhez az SS és mindenekelőtt Pfeffer-Wildenbruch támogatását meg kívánták szerezni, akkor nemcsak elutasításban, hanem ez utóbbi által az akció szigorú tiltásával találták szembe magukat. 'Egész életemben tiszta egyenruhát viseltem. Soha sem léptem fel védtelen asszonyokkal, gyerekekkel és aggastyánokkal szemben. És azt sem kívántam megengedni, hogy itt ez történjen' — jelentette ki később Pfeffer-Wildenbruch."[201] Az SS városparancsnokot, a náci felsőbbség parancsait mindig engedelmesen végrehajtó SS altábornagyot, Hitler a Budapest védelméért folytatott harcokban szerzett érdemeiért, néhány nappal a város elfoglalása előtt, vezérezredessé nevezte ki s a már meglévő magas kitüntetéséhez — a Vaskereszt Lovagkeresztje — a tölgyfalombokat adományozta. Ezért nehezen hihető és semmiképpen sem elfogadható, hogy a gettó megmaradásának kérdésében saját kezdeményezésre járt volna el. Van is bizonyíték arra nézve, hogy amikor Schmidhuber jelentést tett a rendőrség részéről óvást emelő Szalai fellépése nyomán a gettó likvidálására vonatkozó nyilas tervekről nem önállóan cselekedve tiltotta meg a vérengzést. Kasztner Rezső, a Waada alelnöke, aki 1944. decemberében a deportálásoktól megmentett Bergen-Belsen-i csoport második vonatával Svájcba ment, majd onnan a már ostromgyűrűbe zárt Budapestre vissza nem térhetvén Bécsbe utazott, 1946-ban készített jelentésében leírta, hogy 1945. január 11-én kérte Bechert, lépjen közbe, nehogy a Budapesten gettóba zárt zsidókkal az utolsó pillanatban még valami történjen, amire Becher a következőket mondta: „Ne nyugtalankodjék, én már a fenti értelemben beszéltem Himmlerrel. Az SS birodalmi vezetője közölte velem, hogy ő mindenféle megtorlástól elzárkózik."[202] 1947-ben, amikor Becher már amerikai fogságában találkozhatott Kasztnerral, ki-

nek a háború után, az ellene folytatott eljárásban tett vallomása büntetlenséget biztosított számára, ugyancsak kitért a budapesti gettó megmenekülésével kapcsolatos eseményekre. Ezek szerint, amikor Pfeffer-Wildenbruch rádiókapcsolat útján megkérdezte Himmlert, hogy mi történjék a zsidókkal, ő azonnal közölte Himmlerrel, hogy a zsidóknak nem eshet bántódásuk. Kasztner ehhez annyit fűzött hozzá, hogy Bechernek ez az állítása megfelel annak, amit vele annakidején közölt.[203] Pfeffer-Wildenbruch tehát a valóságnak megfelelően számolt be Gosztonyi Péternek a történtekről, csupán azt „felejtette el" megemlíteni, hogy nem önállóan döntött a gettó sorsáról, hanem főnökének, az alibit kereső Himmlernek utasítása szerint járt el. Himmler egyébként közvetlenül a háború befejezése előtt, a vele titkos tárgyalásokat folytató svéd Norbert Mazur gyáriparosnak, aki a Zsidó Világkongresszus képviseletében járt nála, szemrehányását fejezte ki a magyar zsidóság s általában az intézkedéseivel kapcsolatban tapasztalt „hálátlanság" miatt. Az 1945. április 19-i találkozó alkalmával előadta, milyen engedményekhez jutott a zsidóság intézkedései nyomán. „Magyarországon 450.000 zsidót megkíméltem és mi volt érte a köszönet? Budapesten a zsidók rálőttek csapatainkra."[204]

Idegölő várakozást követően beérkeztek Schmidhuber parancsnokságára a berendeltek. Mummi helyett egy német őrmester érkezett Lucskával, akit kihallgatását követően, a Pfeffer-Wildenbruchhal történt egyeztetés nyomán határozottan fellépő Wehrmacht tábornok letartóztatott, de Vajna semmit sem tett Lucska ellen. Schmidhuber Vajna Ernőt és Kubisit a tervezett gonosztett végrehajtásának megakadályozására utasította. Szalai 1945 tavaszán a Népbíróság előtt tett vallomásában elmondotta: „Életem legboldogabb pillanata következett be, amikor sikerült ezt a rettenetes gonosztettet megakadályoznom." Nidosi 1948-ban tett tanúvallomásában is beszámolt a gettó likvidálására kidolgozott terveik meghiúsulásáról: „Mielőtt azonban az akciót lebonyolítottuk volna, Rettmann Kurtot a Budapesten állomásozó Wehrmacht parancsnok, Schmidhuber tábornok, aki a Városháza épületében székelt — emlékezetem szerint — behívatta magához és tiltakozott az akció lebonyolítása ellen. Emlékezetem szerint dr. Vajna valami olyasmit mondott, hogy Schmidhuber katonai rendszabályokkal fenyegetőzött az akció végrehajtása esetén. Ugyanakkor Vajna azt is mondotta, hogy Schmidhuber valószínűleg Wallenberg intervenciójára fújta le az akciót és valami olyasmit mondott, hogy ha Wallenberget elkapja, akkor kikészítteti. Emlékezetem szerint ezután az eset után kb. két napra rá felköltöztünk Budára... így az akció lebonyolítva nem volt."[205]

R E N D E L E T.

Budapest, 1945. évi január hó 10-én.

A rendkívüli helyzetre való tekintettel a mai naptól kezdve a gettóra vonatkozólag a következőket rendelem el:

Közlekedés csak két kapun keresztül lehetséges és pedig: Wesselényi utca mindkét végén. Belépni Rettmann Kurt a Nyilaskeresztes Párt Hungarista mozgalom Budapest Főkerületvezetője, Kidossy Imre alezredes Budapest karhatalmi vezetője, a VII. kerület pártszervezet vezetője, vagy a zsidó ügyek miniszteri biztosa által láttamozott szolgálati jeggyel, illetve igazolvánnyal lehet. Aki ilyen szolgálati jegy, illetve igazolvány nélkül lép a gettó területére, azt az ott elhelyezett karhatalmi alakulat azonnal felkoncolja.

A gettóval kapcsolatos minden hivatalos ügyben a gettó területén működő teljhatalommal megbízott zsidótanáccsal, a Nyilaskeresztes Párt Hungarista mozgalom összekötőjével, vagy az ügyeletes rendőrtiszttel lehet tárgyalni.

K I T A R T Á S ! É L J E N S Z Á L A S I !

Dr. Vajna Ernő s.k.
Budapest védelmére rendelt
pártmegbízott.

Ph.

A másolat hiteléül:
Budapest, 1945. évi január hó 10-én.

rendőrőrnagy,
miniszteri biztos.

17. Dr. Vajna Ernő rendelkezése a gettóba történő belépés szabályozásáról

A gettó elpusztítására tervezett nyilas akcióra nem került sor, de még két rettegéssel, harci eseményekkel terhes nap volt hátra a gettó felszabadulásáig. A Pest feladásáig még hátralévő két nap folyamán — 1945. január 16-án adta ki Pfeffer-Wildenbruch a pesti oldal kiürítésére vonatkozó parancsát — a nyilasok figyelme elterelődött a gettóban lévő üldözöttekről. A csomagolás, a rablott értékek biztonságba helyezése és a menekülés kérdései kerültek előtérbe. Január 18-án hajnalra a gettót elfoglalták a szovjet csapatok s ugyanezen időpontban robbantották fel az utolsó még épségben lévő Duna-hidat, a Lánchidat a Budára menekülő németek.[206]

Az esemény kortárs és szemtanú krónikása, Lévai Jenő beszámolója fél évszázaddal a történtek után is megrázó erővel hat az olvasóra: „Ezrek és ezrek esnek neki az átkos palánknak, amely elválasztotta őket otthonuktól. Sárgacsillagos tömegek áramlanak szét a város minden részébe, batyuval és anélkül, keresve hozzátartozóikat és főleg élelmet. Bent a gettóban rémes kép: mindenfelé, lakásokban, pincékben, utcákon, tereken halottak százai feküsznek. Nyilasok, németek áldozatai, harcok elesettei, bombák, aknák által elpusztultak tetemei hevernek temetetlenül vérükbe fagyva. Ruhában, vagy attól megfosztva, megrabolva. Körülöttük járnak, rohannak, látszatra érzéketlenül a gettó kiszabadult félhalott, félőrült rabjai. Ólomszürke, borostásarcú, vagy szakállas férfiak, petyhüdt, öregarcú, kendőzetlen nők. A gettó pincéiből hetek halálizgalmai után a föld felszínére előbújt éhséggyötörte élő halottak... A levegőre, a napfényre jöttek... Sírnak, imádkoznak és rohannak... El innen, el a gettóból, el arról a helyről, ahol annyit szenvedtek és ahonnan oly kevesen remélték csak hitükben, Istenben bízva, hozzá könyörögve, hogy valaha is előkerülhetnek, hogy életüket megmenthetik. S most már rohannak el az életbe! Keresni a hozzátartozókat, az apák és anyák gyermekeiket, nagyszülők unokáikat. Valakit, aki talán szintén keresi őket e percben, valakit, akihez tartoznak... És helyet, ahol letelepedhetik a gettó üldözött vadja, a sárgacsillagos zsidó, ahol végre nyugodtan álomra hajthatja fejét. Élet kezdődik újra számára is és a vele a sok újabb csalódás..."[207]

Az újabb csalódások sokasága nem is váratott hosszú ideig magára. Kétségtelen tény, hogy a szovjet csapatok szabadították fel a gettót, amelynek sorsa a náci-nyilas hatalmi rendszer további fennállása esetén, hasonlóan más európai gettókhoz, a jóakaratú magyar és nem magyar emberek minden erőfeszítése ellenére, miden valószínűség szerint a pusztulás, lakóinak elhurcolása és legyilkolása lett volna. De a „felszabadító" szovjet csapatok magatartása, viselkedése a halál torkából menekült emberekkel szemben hasonló volt, mint más budapesti százezrek esetében.

Mindent elvettek, ami még a nyilasok rablásait követően megmaradt, összeszedték a munkaképes korú férfiakat, függetlenül attól, hogy egyszerű magyar, vagy külföldi államok által „védett" státuszuk volt-e. Sokan közülük a gödöllői fogolytáborból adtak később életjelet hozzátartozóiknak. Ezrek és ezrek tértek vissza az első órák örömmámorát követően a gettóba, hiszen korábbi lakásuk elpusztult, vagy ellenséges idegenek laktak benne, akiknek ugyancsak nem volt hova menniök. Nem találtak élelmet sem a kifosztott, lerombolt városban s amíg a gettó közös konyháinak készletei lehetővé tették, addig tovább folytatódott a többnyire egyhangú ételekből álló, kis kalóriatartalmú tömegétkeztetés, ami legalább az éhhaláltól való menekülést biztosította. Különösen az öregek, a betegek és gyermekek sok ezer főnyi serege szorult rá a gettó korábbi napjaiban kialakított ellátási rendszerre. Az élelmiszerszállítást megzavarta, sőt napokon át lehetetlenné tette, hogy az orosz katonák a gettó lovaskocsijait elvitték.[208]

Budán még javában tartottak a harcok, amikor a január végén hirtelen felengedett időjárásban a gettó területén lévő többezer temetetlen halott eltemetése — amit Szalai és Perjési már január közepén is sürgetett, de a gettó területére is kiterjedő utcai harcok miatt lehetetlen volt – tovább nem halasztható feladattá vált. Az 1945. január 19-én megalakult Budapesti Nemzeti Bizottság (BNB) első rendeletével hatálytalanította a zsidótörvényeket és békés megegyezésre hívott fel a gettóból a lakásaikba visszaköltözni kívánó zsidó lakosok és a lakásaikat időközben elfoglalt egyéb családok közötti vitás esetekben. Végül a gettó lakosainak visszatelepülése eredeti lakásaikba lényegében zökkenőmentesen megtörtént.[209] A gettóba időközben visszatért Stöckler szerint: „A gettóban éhhalálra és kiirtásra ítélt, de onnan megmenekült 70.000 főnyi zsidóság fegyelmezetten tért vissza a szabad életbe és elutasította magától az egyéni megtorlás méltatlan gondolatát."[210]

1945. január 21-én a BNB Csorba János kisgazdapárti képviselőt Budapest polgármesterévé, a kommunista Sólyom László ny. századost budapesti főkapitánnyá nevezte ki. A Magyar Kommunista Párt felhívással fordult a sokat szenvedett lakossághoz: „A fasiszta bandák, Szálasiék tették tönkre fővárosunkat. Miattuk hever évtizedek munkája romokban. Nincs kenyér, nincs víz, nincs villany. Sokunk legközelebbi hozzátartozóját siratja. Ilyen tragikus helyzetben, mint a miénk, nem volt még ország. De élni akarunk és élni fogunk. Budapest ismét főváros lesz. A szabad, demokratikus, független Magyarország fővárosa."[211] Január 23-án a Vízművek Egyetem utcai központja óvóhelyén működő polgármesteri hivatal 6 rendeletet adott ki a kötelező romtakarításról, a fasiszta falragaszok eltávolításáról, a halottak

eltemetéséről, az állati tetemek elföldeléséről, az üvegtörmelék gyűjtéséről és az épületek tetőzetének rendbehozataláról.[212] Február 1-ején mégis az új főkapitány külön intézkedésére volt szükség a gettó halottainak eltemetésére.

A temetések elvégzésére 20 rendőr felügyeletével és átlag 100, naponta a környező házakból összeterelt közmunkás, továbbá 20 temetkezési intézeti alkalmazott közreműködésével 1945. február 2–17 között került sor. A holttestek egyrésze 4–6 hetes temetetlen és azonosíthatatlan hulla volt. Többségük a gettó felszabadítását megelőző napokban vesztette életét, amikor egyes napokon az elhunytak száma elérte a 300 főt is.[213] A Dohány utcai zsinagóga kertjében 24 tömegsírban összesen 2281 holttestet temettek el, közülük 45 volt a lövési sérülések következtében életüket vesztettek száma. 20 halottat Ádám professzor szállíttatott el további kivizsgálásra. A gettó halottainak száma azonban a fenti összesítésnél nagyobb volt, mert 1945. január 3-áig összesen 798 holttestet szállítottak el a rákoskeresztúri zsidó temetőbe. Ez időpontot követően a harci cselekmények miatt megszűnt a holttestek elszállításának lehetősége s az elhunytak tetemeit a gettó területén lévő nagyobb üzlethelyiségekben, a Klauzál téri csarnokban, a Kazinczi utcai fürdőben és udvarokban fahasábokhoz hasonlóan összerakva tárolták. A teljesnek és pontosnak nem tekinthető korabeli feljegyzések szerint összesen 3099 gettólakó vesztette életét a kényszerű összeköltöztetést követően elsősorban a betegségek, a hiányos táplálkozás, a bizonytalan jövő okozta szorongás, a bombázások és belövések s a németek és a nyilasok gyilkosságai következtében.[214] Így állt elő a budapesti gettó vonatkozásában az a rendhagyó fejlemény, hogy az oda összezsúfolt zsidóság, — melynek előre kiszámítható sorsa, más magyarországi és európai gettók üldözötteihez hasonlóan, szintén a deportálás és elpusztítás volt, — lényegében sértetlenül és épségben túlélte a vészkorszak utolsó időszakát és az ostromharcok viharait. A budapesti zsidóság legtöbb áldozata a gettón kívül elrejtőzködők és hamis papírokkal bujkálók, meg a nemzetközi gettó, a védett házak és intézmények falai között menedéket keresett, de végül a nyilasok rablási és gyilkolási dühének áldozatául esett üldözöttei közül került ki.

A pesti nagy gettó lemészárlására irányuló nyilas akcióterv meghiúsítása következtében Budapest zsidó lakosságának nagyobbik fele megmenekült az elpusztítástól. A magyar Holocaust és a pesti gettók történetét tárgyaló újabb művek rendre megemlékeznek a gettók megmenekülésének a nácik megszállta Európában egyedülálló és példa nélkül álló jelenségéről. Nem marad el a harcok befejeződése után újraszerveződött budapesti zsidó közösségek és intézmények jelentőségének és tevékenységének méltatása sem. Braham professzor szerint: „1945 végén 225.500 zsidó volt az 1944-ben Magyarország ellenőrzése alatt álló területeken — köztük 144.000 Budapesten — a háború utáni Európa közel s távol legnagyobb létszámú zsidó közössége. A Budapesten lakók közül 119.000-et a városban ért a felszabadulás: 69.000-et a gettóban, 25.000-et a nemzetközi gettóban, 25.000-et a semleges országok követségei és a vöröskeresztes szervezetek által védett házakban és intézményekben és 25.000-et rejtőzködés közben (legtöbben hamis árja papírokkal bujkáltak). A Budapestre visszatértek közül 5000 a munkaszolgálatból szabadult, 20.000 pedig a koncentrációs táborokból." Az újabb kutatások és a részadatok összegezése szerint a túlélők száma a fővárosban meghaladta a 140 ezer főt. A jeruzsálemi Eichmann per ügyészének, Gideon Hausnernek az értékelése szerint „A pesti gettó volt az egyetlen gettó, amely megmenekült a teljes megsemmisüléstől." 1945. augusztus 19-én Stöckler Lajos, a gettótanács tényleges vezetője, aki 1945 után a magyar zsidóság választott vezetőjének funkciójába emelkedett, a következőket mondotta a Pesti Izraelita Hitközség vezetőségi ülésén: „Sikerült részben már talpra állítani Európának és talán az egész világ mai zsidóságának legnagyobb hitközségét Budapesten." A különböző zsidó vallási csoportosulásoknak 61 rabbija működött a 44, a kisebb sérüléseikből újjáépített zsinagógában és imaházban. A zsidó hitközség oktatási és intézményhálózata 1945 kora nyarától újra megkezdte tevékenységét. „Budapest szerencsés helyzetben volt. Itt a zsinagógák majdnem sértetlenek maradtak s éppúgy sok nevelő, kulturális és közintézmény is. Budapest megmaradt a magyarországi zsidó közélet központjának és némely intézménye fontos szerepet kapott Kelet-Európa zsidóinak életében is. A Zsidó Múzeum bővebb lett a vészkorszakot bemutató résszel, az Országos Rabbiképző Intézet pedig a népi demokratikus országok egyedüli rabbinevelő intézetévé lépett elő."

A nyilaspárt három hónapos budapesti uralmának mérlegét megvonva állapítja meg Grossman Sándor, a svájci védelem alatt álló „Üvegházban" működő cionista ellenállási csoport vezetője, hogy Budapesten a megmentettek száma, jóllehet százalékban kifejezve nem volt túl magas, mégis egyedülálló és hihetetlen teljesítményt jelentett. A hősies varsói gettólázadás, — állítja — a zsidó nép történetében a fasizmussal való szembeszállás örökkön élő szimbólumát jelképezi. De az ott létrejött egyenlőtlen harcban nemcsak a bátor felkelők vesztették életüket, hanem a gettólakók tízezrei is. Ezzel szemben a Budapesten kibontakozott ellenállást és

mentőakciókat a zsidó nép túlélése és jövőbeli élete szempontjából a legjelentősebb, a legfontosabb és a leginkább eredményes fejleményként kell értékelni.

A cionista mentőbizottság, a Waada pénzügyi felelőse, Biss Endre, aki végigélte az ostromlott város szenvedéseit, első ízben 1961-ben közreadott terjedelmes visszaemlékezéseiben ugyancsak nagyra értékelte a gettó megmentését: „Budapest ostroma alatt sokat szenvedett a gettó népessége. Az élelmiszer-ellátás rossz volt; alapvetően abból a bab-, borsó- és lencsekészletből volt biztosítható, amely még annakidején beszerezhető volt. Ilyen ellátás mellett érthető, hogy a halálozási arány magasabb volt, mint normális időkben. Ehhez járult még, hogy tél volt és a gettóban nem volt tüzelőanyag... Az öregek és betegek a normálisnál nagyobb számban haltak meg. Az erőszakos halálesetek száma relatíven alacsonyan maradt. A gettó 84 ezer lakójából 200–300 körülire tehető a nyilasok által meggyilkoltak száma... az élelmiszer-ellátás biztosítása legalább annyira fontosnak bizonyult, mint néhány száz harcostársunk kiszabadítása, mert ez esetben ugyan csak a névtelen tízezrek életének megmentése volt a cél, oly embereké, akik a zsidó nép létezése szempontjából nem kevésbé értékeseknek bizonyultak... A budapesti gettóba zártak nagy tömege, a világon egyedülállóan, életben maradt, mindazon veszélyek ellenére, melyek létét fenyegették."

Az SS-el, Eichmannal és Becherrel folytatott tárgyalásai és „alkuja" miatt heves támadások középpontjába került tragikus sorsú cionista vezető, Kasztner Rezső, aki 1957-ben Izraelben egy fanatikus terrorista merénylő áldozataként vesztette életét, értékelte a leginkább reálisan és találóan a budapesti mentőakciók eredményeit: „A német nácik az ország megszállását követően elhatározták, hogy a magyar zsidóságot, a már elpusztított európai zsidóságnak ezt a még alig megzavart szigetét, maradéktalanul felszámolják. Minden törekvésük ellenére, Budapesten sikerült csapásuk erejét részben elhárítani. A magyar zsidóság több mint egyharmada életben maradt. A zsidóságnak a fennmaradásáért folytatott küzdelmében Budapest Európa legaktívabb és legsikeresebb ellenállási központjának bizonyult. A halálmegvető bátorsággal folytatott fegyvertelen ellenállásnak is számos áldozata volt. Az életüket a mások életének megmentéséért folytatott küzdelemben feláldozók és az egyenlőtlen harc után életbenmaradók számára a legnagyobb elégtételt és elismerést az jelentheti, hogy harcaik és erőfeszítéseik eredményeként Európa halálra szánt zsidóságának egy bizonyos, ha csak kis részét is, sikerült az élet számára megmenteniük."[215]

A két pesti gettó megmentésének tényezőiről

Kétségtelen tényként szögezhető le, hogy a két budapesti gettóba zárt, a deportálások és a nyilasok vérengzései után még életben maradt fővárosi zsidó lakosság megmentése különböző indíttatású csoportok és személyek közös tevékenységének eredménye volt, bár az is kétségtelen, hogy a gettó életének bizonyos sorsfordulóinál egyes emberek különösen fontos szerephez jutottak mentési tevékenységükkel. Az 1945. január 15-én az esti órákban megkezdeni tervezett nyilas német gyilkolási akció meghiúsításában az események kiszámíthatatlan sodrásának következtében a mintegy 120 ezer ember életének megvédésében kulcsszerephez jutott, a mentési akció veszélyeit tudatosan vállaló három budapesti fiatalember és egy, az itteni német politikai tábornokoktól elkülönülő, 50 éves drezdai német páncélos tábornok. Bátor tetteikkel, emberiességről tanúskodó magatartásukkal soha el nem évülhető érdemeket szereztek. A magyar holocaust egészének hiteles történetét mindmáig egyetlen tudományos alapossággal feltáró monográfia erdélyi születésű szerzője, az amerikai Braham professzor szerint: Szalai „Számos értékes szolgálatot tett a zsidóknak, ideértve alighanem a gettó megmentését."[216] Braham Szalai népbírósági vallomását idézve adja elő a gettó megmentésének történetét, megemlítve Szabó Károly és Perjési Ferenc neveit, mint Szalai segítőtársait, de csupán a lábjegyzetben vállalkozik arra, hogy értékelje tetteiket. Szalai vallomásából ismertté válik Schmidhuber tábornok neve és a gettó lemészárlására irányuló akciót leállító parancsa, de a szerző adós marad az olvasó előtt e magatartása magyarázatával. Nem próbálja a történések mélyére nyúlva valamilyen indoklását nyújtani annak a rendhagyó eseménysorozatnak, melynek során a rendőrséghez kiküldött nyilaskeresztes politikai megbízott egy német tábornokhoz fordul a gettóban lévő 70 ezer főnyi zsidóság megmentése céljából és ez a nem veszélytelen közbenjárás eredményesnek bizonyul.

Az eddig leírtakból az olvasó számára nem tűnhet érthetetlennek Szalai és segítőtársai szerepe, de Schmidhuber és a főváros értelmetlen védelmét vezető német, főként SS katonatisztek szokatlan magatartása magyarázatra szorul. Az nyilvánvaló, hogy Schmidhuber, aki nem SS, hanem Wehrmacht páncélos tábornok volt s mint ilyen parancsnoklása alá tartozott az SA — nem SS — Feldhernnhalle hadosztálynak a Royal szállónál gyülekező alakulata, mely végül a Keleti pályaudvar



COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE

DÉLÉGATION EN HONGRIE

Comité international de la Croix-Rouge
Délégation en Hongrie
Budapest, II, Fillér-utca 51
Telefon: 156-144, 152-244

Rappeler dans la réponse

No.114.

BUDAPEST,..................................

Alulirott a genfi Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság Magyarországi Delegátusa ezennel igazolom, hogy

Dr. DOROGHI FARKAS Ákos ur, szül. 1894 augusztus 22-én, Tiszakürtön
magyar állampolgár

a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság Magyarországi Delegációjának szolgálatában és a Bizottság védnöksége alatt áll.

Mind a katonai, mind a polgári hatóságok arra kéretnek, hogy Dr. DOROGHI FARKAS urnak / és családjának / - munkakörére való tekintettel segitségére lenni sziveskedjenek,- hogy munkájának végzésében fennakadás ne állhasson be.

Budapest, 1944 október 10.

A genfi Nemzetközi Vöröskereszt
Bizottság Magyarországi
Delegátusa

BORN FRIGYES

Egy évig érvényes



18. A Nemzetközi Vöröskereszt védlevele Budapest polgármesterének

felől támadó szovjet csapatok feltartóztatására ismét a frontvonalra vonult el, bármennyire is különbözött az ittlévő német politikai tábornokoktól, saját hatáskörében nem adhatott parancsot a gettó elleni akció leállítására. Minden bizonnyal a német katonai előírásoknak megfelelően a beérkező hírekkel kapcsolatban rádió útján tájékoztatta felettesét az SS altábornagy Pfeffer-Wildenbruch városparancsnokot és kikérte annak utasítását. „Órák teltek el kínos várakozásban" — idézte Lévai Jenő a túlélő szemtanúkat, míg végre megszületett a kedvező döntés a német tábornok részéről. A gettó elpusztítását megtiltó parancs kiadásában kétségtelenül szerepe volt annak a tényezőnek, hogy a magas rangú német tisztek a számukra kedvezőtlenül befejeződő háború utáni jövőjükkel kapcsolatban gondolkodni kezdtek és a várható felelősségrevonást, vagy súlyos megtorlást nem kívánták még tetézni a budapesti gettó lemészárlásának szörnyű vétkével. De nemcsak erről volt szó, hanem távolabbi összefüggések is közrejátszottak. Pfeffer-Wildenbruch is függött felettesétől, Himmlertől. Kasztner és a Himmler által megbízott SS alezredes, Becher budapesti, németországi és svájci tárgyalásain a zsidógyilkolás általános leállítása mellett a fő kérdés a budapesti zsidóság életének megkímélése volt. A megmaradt dokumentumok szerint a túlélésre játszó Himmler az összeomlás előestéjén sem változtatott 1944 késő nyarától követett irányvonalán és 1945 januárjában is a pesti gettó megkíméléséről kiadott korábbi parancsának érvényességét erősítette meg az utasításáért rádión keresztül hozzá forduló Pfeffer-Wildenbruch számára.

A gettó felszabadítása előtti legutolsó pillanatban, amikor a legnagyobb volt a veszély a gettólakók életbenmaradása, túlélése szempontjából, a nyilas vezérkar egy tagja, két magyar katonaszökevény, egy német tábornok és az SS városparancsnokon keresztül maga Himmler „védte meg" a 70 ezer pesti zsidót a közvetlen legyilkolástól. Kétségtelen, hogy erre a fordulatra csakis 1945 januárjában, a náci birodalom közvetlen összeomlásának körülményei között kerülhetett sor. Egy-két évvel korábban a náciknak az európai zsidóság megsemmisítésére folytatott háborújának gyilkos eseménysorozata közepette ilyen döntés semmiképpen sem születhetett volna meg, hiszen 1944 kora nyarán a magyarországi, vidéki és pestkörnyéki csaknem félmilliónyi lélekszámú zsidóság deportálása és többségüknek gázzal történő meggyilkolása éppen az SS irányító közreműködésével történt. Talán egyedül az 1945. február 11-i várbeli kitöréskor a Retek utcában életét vesztő Schmidhuber részéről figyelhető meg az események fennmaradt leírásából emberi

magatartás a nyilasok által kiirtani tervezett gettólakók sorsával kapcsolatban, amikor és ahogyan a Szalai által közöltekre reagált.[217]

Az események menetéből könnyen levonható az a következtetés, hogy a sematikus, akár baloldali, akár jobboldali indíttatású történetírásnak az 1945 után közreadott, a budapesti gettó fennmaradására vagy túlélésére vonatkozó produktumaiban a szerzők rendre megkerülik a gettó sorsának alakulására döntő kihatással bíró tények és számukra érthetetlen reagálások, magatartásformák és állásfoglalások bemutatását s még inkább azok magyarázatát. Bármilyen érthetetlennek és hihetetlennek tűnik az 1944 augusztusától 1945. január 18-áig terjedő időszakban a budapesti zsidóság nagyobb részének túlélésében és a budapesti gettók fennmaradásában a saját túléléséhez eszközöket kereső SS vezérnek, Himmlernek jutott a döntő szerep. Bármilyen szánalmasnak is tekinthető Himmler és az SS alibikeresése, a budapesti zsidóság életének megkímélését a nácik egyrésze, mint például Becher SS alezredes is, adunak tekintette a közelgő felelősségrevonás alkalmával a saját életéért folytatott küzdelmében.

A pesti gettók túlélésében alapvető szerepe volt a cionista mentőbizottságnak, a Waadának is. A mentőbizottság két vonatkozásban járult hozzá lényeges mértékben a gettók fennmaradásához. Első helyen az SS-el folytatott, gyakorlatilag már 1944. áprilisában meginduló tárgyalások említendők. A Waada tárgyalásai arra irányultak, hogy „... a baj megelőzését a forrás eredeténél kísérelte meg — amint az eredmény mutatja — nem is sikertelenül."[218] A Waada vezetők visszaemlékezései szerint a tárgyalások folyamata képezte az ún. nagy vonalat, amelyet először Joel Brand, majd Kasztner Rezső irányított. A mentőbizottság tevékenységének másik igen fontos területe volt a gettók és gyermekmenhelyek élelmiszerrel történő ellátása. E téren a Nemzetközi Vöröskereszt A. osztályának formai bekapcsolásával Komoly Ottó, a mentőbizottság elnöke, majd 1945. január 1-jei meggyilkolását követően a bizottság anyagi működését irányító Biss Endre munkássága bizonyult alapvetőnek a gettóba betereltek éhhaláltól való megmentésében. Az élelmiszerek megvásárlásához nélkülözhetetlen pénzeszközöket a Joint küldeményei, a Nemzetközi- és a Svéd Vöröskereszt, továbbá a semleges követségek adományai biztosították. Közreműködött a nagy gettó élelmiszerellátásában a háború ötödik évében már csak csekély készletekkel rendelkező főváros, olymódon, hogy saját élelmiszer tartalékaiból és saját pénzügyi kereteinek terhére szállított a gettó közös konyháinak élelmiszer alapanyagokat, mint például étolajat és a katonaság is, amely az éhséglázadástól tartó Hindy altábornagy utasítására kukoricaliszt készleteiből engedett át néhány napi ellátást biztosító szállítmányokat.[219]

A nagy gettó túlélésében fontos szerephez jutott a Zsidó Tanács 1944 októbere után jóformán egyetlen, aktív szerepet vállaló tagja, majd tényleges elnöke, Stöckler Lajos, aki fáradhatatlan segítőtársával, Domonkos Miksával együtt megszervezte a gettó belső rendjét, élelmezését és hadviselt zsidó férfiakból álló rendőrségét. E két zsidó közéleti vezető minden lehetségest megtett a sors kiszámíthatatlan fordulatai nyomán gondozásukba került nincstelen tízezrek megmentéséért.

Hiba lenne a gettók túlélésének tényezői között nem említeni a Budapesten működő semleges követségek tevékenységét. Az 1944 nyarán megindult különböző menlevél-akciókon túl, melyeknek végeredményeképpen az ún. nemzetközi vagy kis gettó létrejött, a svájci, a svéd, a spanyol, a portugál és a vatikáni képviseletek diplomatái számtalan alkalommal léptek fel közösen az üldözött zsidóság védelmében. A legnagyobb számú menlevelet a svájci követség idegen érdekeket képviselő részlege állította ki. E mentőtevékenység során Carl Lutz konzul és segítői, Peter Zürcher és Ernst Vonrufs nevei említendők, de Anton Kilchmann és Harad Feller ügyvivők is komoly érdemeket szereztek a svájci diplomaták zsidómentő akciói keretében. A svéd követség részéről Raoul Wallenberg jutott kiemelkedő szerephez a megmaradt budapesti zsidóság életének megmentésében. Szalai visszaemlékezése szerint Wallenberg volt a semleges diplomaták közül az, aki nemcsak a svéd védettségűek, hanem az összes fővárosi zsidó lakos érdekeit a szívén viselte. Önfeláldozó, saját életét állandóan kockáztató tevékenységét esetenként kisebb-nagyobb mértékben támogatták Carl Ivan Danielson követ, Per Anger és Lars Berg követségi tisztviselők. A spanyol követség részéről Angel Sans-Briz ügyvivő adott ki védleveleket.[220] Az ő távozását követően az ál-spanyol Giorgió (Jorge) Perlasca trieszti olasz kereskedő lépett fel — minden meghatalmazás nélkül — spanyol ügyvivőként. A spanyol védlevelesek száma 6 ezer körül alakult. Említést érdemel még a portugál és a San Salvadori-i képviselet zsidómentő tevékenysége is. A semleges követségek közös fellépését, védlevél akcióit minden esetben aktívan alátámasztotta a Vatikán budapesti képviselőjének, Angelo Rotta nunciusnak, a budapesti diplomáciai testület doyenjének részvétele. A nuncius kezdeményezte a katolikus püspöki kar tiltakozó megmozdulásait a zsidóellenes rendelkezések és deportálások ellen. A vatikáni képviselet 15 ezer menlevelet adott ki.

BUDAPEST OSTROMA
1945 I.1-II.12

É

0 1 2 3 4 km

PESTHIDEGKÚT, Hármas határ-h., Széphalom, Római fürdő, Aquincum, Bécsi út, UJPEST, DUNA, RÁKOSPALOTA, PESTÚJHELY, RÁKOSSZENTMIHÁLY, SASHALOM, Hűvösvölgy, ÓBUDA, Rózsadomb, KITÖRÉSI KISÉRLET (II. 12.), János-h., ZUGLIGET, Váci út, Hungária krt., ANGYALFÖLD, ZUGLÓ, Nyugati pu., Városliget, Nagy körút, Déli pu., KIR. VÁR, Keleti pu., Kerepesi temető, RÁKOSFALVA, Rákos patak, Pu., Gellért-h., Farkasréti t., Sas-h., Népliget, KŐBÁNYA, KELENFÖLD, Üllői út, KISPEST, BUDAÖRS, REPTÉR, ALBERTFALVA, PESTSZENTLŐRINC, PESTSZENTERZSÉBET, Kamaraerdő, BUDAFOK, CSEPEL, SOROKSÁR

BUDAPEST MAGYAR VÉDŐI
I. hadtest kötelékében

OSTROMGYŰRŰ	
	I. 1-én
	I. 9-én
	I.15-én
	I.18-án
	II. 6-án

TÁMADÓ ERŐK IRÁNYA: szovjet; román

10. gyaloghadosztály
12. tartalék hadosztály
1. páncéloshadosztály részei
1. huszárhadosztály részei
Billnitzer vörgy.csoportja (8 ro.tü.o. maradv.)
Budapest őrzászlóalj
5 csendőrzászlóalj

Kozma ezds. légvédelmi tüzér csoportja
(5 légv. tüzérosztály = 160 légv. löveg
Sodró ezds. műszaki csoportja
(3 utászszázlóalj + kisebb alakulato.
Egyetemi rohamzászlóalj
Fegyveres nemzetszolgálat (kb.1500 f.
Budapest rendőrsége

(S+O) Steinmetz és Osztapenko halálának helye

19. *Budapest ostroma 1944/45-ben*

A BUDAI VÁR VÉDERŐINEK KITÖRÉSI KISÉRLETE 1945. FEBRUÁR 11-én 20h

0 250 500 750 1000 méter

MAGYARÁZAT

Főellenállási vonal febr. 11-én 18 órakor
Visszaszorult szovjet ostromgyűrű február 12-én
Kitörés főiránya
Visszavert kitörési kísérlet
Észlelt szovjet harckocsik
A szovjet támadás iránya febr. 11-én.
A Litteráti-Loótz csoport kitörésének menetvonala
1. Sónyi Hugó pc.szds. harcsoport-pk. elesett
2. Széna tér: halottakkal és sebesültekkel borítva
3. Közelharcban elnémított ellenséges géppuskafészek
4. A szervezett kitörés összeomlása
5. Irány a fogaskerekű pálya mentén
A német és magyar védőrség parancsnokság harcálláspontja az ostrom alatt végig a várhegyben kiépített nagy kiterjedésű óvóhely rendszerben volt

A KITÖRÉSI KISÉRLET SORÁN 785 FŐNEK SIKERÜLT AZ OSTROMGYŰRŰN KERESZTÜL TÖRVE A BUDÁN KÍVÜL LÉVŐ NÉMET ÁLLÁSOKAT ELÉRNI. A TÖBBI ELESETT, MEGSEBESÜLT, ILLETVE FOGSÁGBA ESETT. A BUDAI HEGYEKBEN MÉG FEBRUÁR 13-ÁN ÉS 14-ÉN IS FOLYTAK A HARCOK. AZ OROSZOK HAJTÓVADÁSZATOT RENDEZTEK, KERESTÉK A KITÖRŐKET. AZ OSTROM KÖVETKEZTÉBEN 19.718 SZEMÉLY HALT MEG ÉS 32.753 HÁZ PUSZTULT EL TELJESEN.

DUNA, Margit híd, Országház, Lánchíd, Erzsébet híd, Fő utca, KIRÁLYI VÁR, Bécsikapu, Széna tér, VÁROSMAJOR, Olasz fasor, Szilágyi Erzsébet fasor, Kis-svábhegy, Vérmező, Krisztina krt., Déli pu., Gömbös Gy. út, TABÁN, Hegyalja út, Döbrentei tér, Citadella, Gellért hegy, RENDEZŐ PU., Tabáni temető, Vöröskereszt kórház, MOM, Budakeszi út, Pasaréti út, Szép Ilona, Bolyai Akadémia, Ördögárok, Új-Szt.János kórház, Fogaskerekű, Marczibányi tér, Wolf né ezds. csoportja

A NÉMET ÉS MAGYAR VÉDŐRSÉG PARANCSNOKAI TÖRZSEIKKEL AZ OLASZ-FASOR MAJD A BUDAKESZI ÚTON BEFEDETT ÖRDÖGÁROK CSATORNÁN KERESZTÜL A BOLYAI MŰSZAKI AKADÉMIÁNÁL AKARTAK ELÉRNI A BUDAI HEGYEKET, DE EZ NEM SIKERÜLT. DÖRNER NÉMET RENDŐREZREDES ÉS KB.200 FŐ AZ ELLENSÉG MEGSEMMISITŐ TÜZÉBEN ELESETT.

20. *A sikertelen kitörési kísérlet*

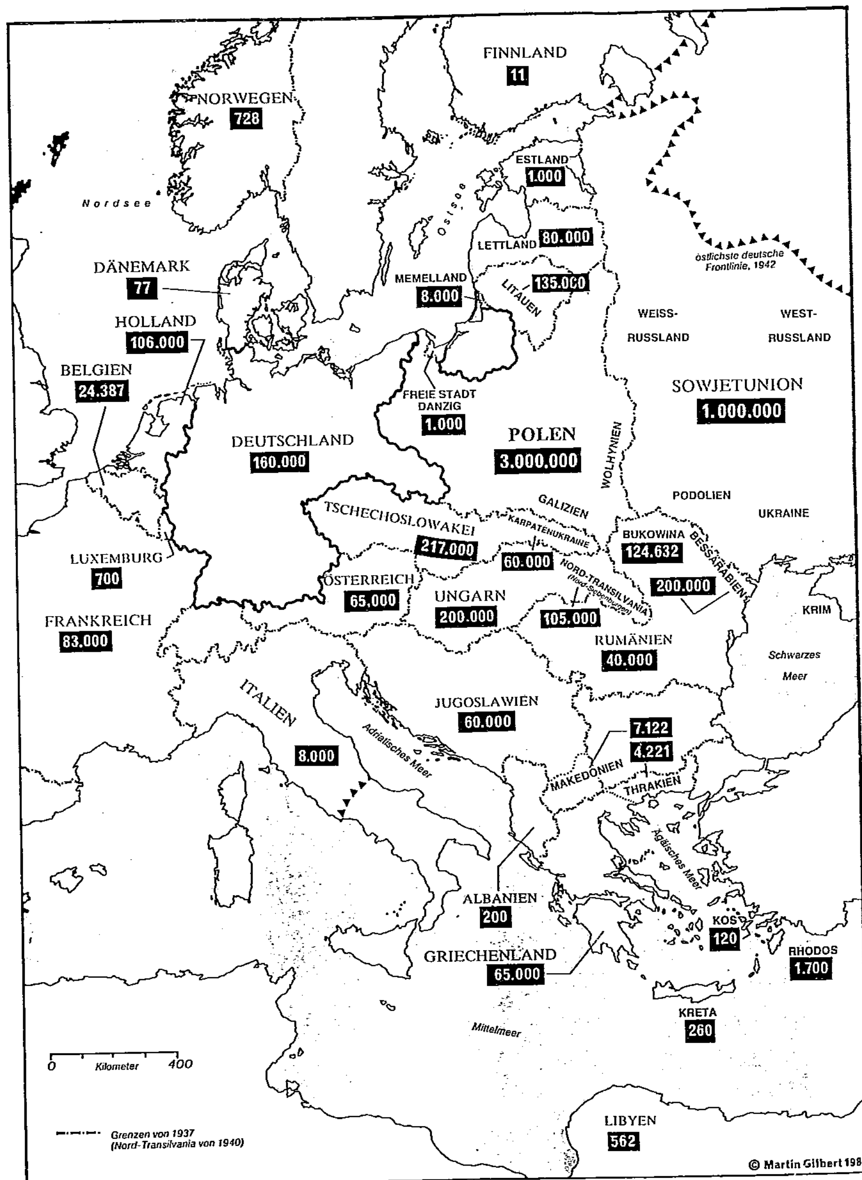
A semleges országok diplomatái a nyilas puccsot követően egészen 1944. december 20-áig a nyilas külügyminisztérium útján léptek fel a Szálasi kormány zsidóellenes rendelkezései ellen. Közös memorandumaikat a nyilas kormány nemzetközi, de legalább az európai semleges országok diplomáciai elismertetésének megszerzését elérni kívánó külügyminisztérium, báró Kemény Gábor nyilas külügyminiszter és kabinetfőnöke, az etiópiai négus volt testőre és Szalai egykori vádlott-társa, Bagosy Zoltán, formálisan és esetenként bizonyos mértékig támogatták. Elmenekülésüket követően a budapesti nyilas főmegbízottnál, dr. Vajna Ernőnél és a német katonai parancsnokságoknál igyekeztek biztosítékokat szerezni a gettók és más zsidó intézmények bántatlansága, a követségi épületek területenkívüliségi jogának elismerése és tiszteletben tartása, meg a gyilkos nyilas különítmények által elkövetett atrocitások ellen.[221]

A semleges országok követségeinek diplomáciai úton tett lépéseihez és gyakorlati tettekben megnyilvánuló mentési akcióihoz kapcsolódott a Nemzetközi és a Svéd Vöröskeresztes szervezetek mentőtevékenysége. A főváros területén a két nemzetközi segélyszervezetnek majd két tucatnyi kórháza és más nagyobb egészségügyi állomása volt. Közülük 17 volt a gettó területén, vagy ahhoz kapcsolódó épületekben és csaknem 300 fővárosi egészségügyi intézményt, árvaházat és gyermekotthont vontak védelmük körébe. A Nemzetközi Vöröskereszt részéről a svájci Friedrich Born és Hans Weyermann megbízottak, a Svéd Vöröskereszt részéről Waldemar Langlet professzor és orosz származású felesége, Nina Langlet vezették a mentési akciókat. A Róbert Károly körúti 10. sz. Honvéd Helyőrségi Kórház területén működő legnagyobb svéd vöröskeresztes kórház vezetője, Michael Pavlovits Kutuzov-Tolstoy gróf, a nagy orosz író ekkortájt Magyarországon élő leszármazottja volt. A kórház több mint 300 ápoltja között sebesült szovjet katonák is akadtak. Ő és felesége, a belga származású Miriam Kutuzov-Tolstoy életük végén külön-külön, irodalmi és forrástörténeti értékű visszaemlékezéseik lapjain számoltak be Budapest életének e katasztrofális időszakáról.[222] Megemlítendő Nina Langlet színes leírása a svéd szervezet magyarországi munkásságáról.[223]

Végül, de nem utolsó sorban a két budapesti gettó megmeneküléshez szükség volt a Kállay Miklós kormánya által két éven át gyakorolt, a magyarországi zsidóság felszámolására irányuló náci-német követeléseket elutasító időnyerő és halogató politikára, amely valamilyen eredmény mégis hozott. A budapesti zsidóság 1944 júliusi deportálását magyar katonai erők felvonultatásával megakadályozó, a nemzetközi tiltakozás és a háborús fejlemények hatására cselekvővé vált Horthy

Miklós kormányzó határozott fellépése is értékes időnyerésnek bizonyult a gettóba zártak életének néhány hónappal későbbi megmentése szempontjából.

A pesti gettók megmentése, amint az Biss Endre, a Waada egyik vezetője 1947-ben Sós Endréhez írt levelében leszögezte „tényleg nem egy ember műve" volt, hanem az emberségüket megőrző, az ártatlanul meghurcolt és halálra szánt fővárosi zsidó lakosság érdekében saját életüket kockára tevő magyarok és nem magyarok, továbbá a felelősségrevonást elkerülni igyekvő náci-németek egy csoportjának egybekapcsolódó, az események kronológiai menetében összefonódó akciója.



21. Az európai zsidóság veszteségei 1939–1945 között

Epilógus

Szalai Pál 1945. január 16-án az éjjeli órákban Sédey megbízott rendőrfőkapitány törzsével együtt települt át a Városházáról a budai várhegy alatti sziklapincében kialakított magyar katonai parancsnoki harcálláspontra, ahol Hindy Iván altábornagy, a budapesti I. Honvéd Hadtest nyilasok által kinevezett parancsnoka, a főváros védelmében résztvevő magyar egységek legmagasabb rangú katonai vezetője is tartózkodott. Szalait elkísérte Szabó Károly is, míg Perjési Ferenc rendőrei kíséretében a gettóban élte meg a felszabadulást.

Szalai, aki — többnyire Sédey szobájában — együtt volt a főkapitánnyal, esetenként átlátogatott a Külügyminisztérium Dísz téri épületének pincéjében kialakított óvóhelyen tartózkodó nyilas parancsnokságra is. Hindy környezetének egyik visszaemlékezője szerint a nyilasok főhadiszállása a legnagyobb kényelemmel volt berendezve s ott 21 főnyi nyilas vezetőség ütött tanyát. A nyilas parancsnokság teljesen elkülönült Hindyéktől és minden harci tevékenysége abból állt, hogy a lehető legjobb ellátást biztosítsák maguknak.[224] Bükkös György XIV. kerületi nyilasvezető szerint a nyilas parancsnokságon állandóan jelen voltak dr. Vajna Ernő, Nidosi Imre, Svaszta Gyula, a budai nyilas parancsnok, a tüdővészben megbetegedett Csiky Erich helyettese, Rettmann Kurt főkerületvezető, Ostián Antal helyettes főkerületvezető, Pipás-Nagy János propaganda vezető, Németh László és Orosz Antal kémelhárító tisztek. Rendszeresen bejártak Kubisi Béla és Szinyei-Merse Miklós rendőr alezredesek, akik a védelmi harcokban résztvevő rendőregységek parancsnokai voltak és „Szalai Pál rendőrtiszt, ő akadályozta meg a gettó felrobbantását."[225] Figyelemre méltó, hogy az események után 21 évvel, 1966-ban egy nem is alacsony beosztású nyilasvezető emlékezetében megmaradt Szalai Pál neve és az a cselekedete, hogy megakadályozta a gettó felszámolását.

Maga Szalai budai tevékenységének két epizódjáról emlékezett meg. Elsőként említette, hogy megakadályozta Nidosit a várpincében menedéket kereső Witz Béla kanonok, érseki helynök letartóztatásában, amit nevezett állítólagos zsidó származása miatt akart a „nagynevű, véreres arcú alezredes" elrendelni. Másik tette, hozzájárulása Kún páter, a vérengző nyilas kiugrott szerzetes letartóztatásához már inkább említést érdemel.

A magyar zsidóság vesztesége

	Magyarország jelenlegi területe		Magyarország jelenlegi területe összesen	Magyarország területi gyarapodásai 1938 és 1942 között				Magyarország háború alatti területe
	Budapest	vidék		Felvidék	Kárpátalja	Észak-Erdély	Délvidék	
Az 1941. évi Kamenec Podolsk-i deportáció áldozatai[1]	9 000		9 000	6 000				15 000
Az újvidéki vérengzés, a bori kényszermunkatábor és a munkaszolgálat áldozatai[1]	15 000		15 000	10 000				25 000
Az 1944 folyamán deportáltak száma	60 000[2]	170 000	230 000	30 000	85–90 000	130 000	10–15 000	485–495 000
A nyilas uralom budapesti áldozatainak becsült száma	15 000		15 000					15 000
A szovjet fogságban meghaltak becsült száma	10 000		10 000	10 000				20 000
A deportálásból visszatértek száma	20 000	50–60 000	70–80 000	5 000	10–15 000	20 000	2–3 000	107–123 000
A magyar zsidóság összvesztesége (5 ezres pontosságú becslés)	200–210 000		200–210 000	240–255 000				440–465 000
A túlélők száma	140–160 000	90–100 000	230–260 000	10 000	20 000	35–40 000	4 000	299–334 000
A zsidóság száma 1941-ben	220–247 000	236–244 000	456–491 000	330–334 000				786–825 000
Az izraeliták száma 1946-ban a vészkorszak utáni összeírások szerint	96 500	47 000	143 500	6 000	14 000	44 000	3 500	211 000

1 Az áldozatok összlétszámát az 1941. évi zsidó népesség területi megoszlásának arányában bontottuk fel a jelenlegi terület és a visszacsatolt területek között.
2 A 60 ezres adat az 1944 nyarán deportáltak (= 10 000 fő) és a Szálasi-uralom alatt elhurcoltak számát (= 50 000 fő) tartalmazza.

22. A magyarországi és budapesti zsidóság veszteségei a 2. világháború időszakában

A Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló három budai zsidó egészségügyi és szociális intézmény ápoltjait, orvosait és más szakalkalmazottait 1945. január 12–19 között mészárolta le a nyilas pap és bandája. Kún páter csapata a frontvonal harcaiban nem vett részt, hanem a Városmajor utcai nyilasházból kiindulva, rendszeresen razziáztak, melynek során önkényesen honvédeket és tiszteket végeztek ki, kúriai bírákat vertek össze, rendőröket és tiszteket tartóztattak le. Nem ismertek kegyelmet a hamis papírokkal rejtőzködő zsidók elfogásakor, akiket kirablásukat követően agyonlőttek. Önkényeskedő eljárásukat mind nagyobb felháborodás kísérte. Hindy már 1945. január 13-án jelentette a Honvédelmi Minisztériumnak, hogy a körülzárás óta a hungarista párt és a honvédség között a viszony napról-napra romlik „... annak ellenére, hogy a párt itteni felelős vezetői velem a legnagyobb egyetértésben minden lehetőt megtesznek a honvédséggel szemben megnyilvánuló túlkapások megszüntetésére. A magam részéről is minden eszközzel megakadályozom, hogy a honvéd alakulatok vélt vagy valódi sérelmeikért önbíráskodás útján vegyenek elégtételt."[226] Hasonló helyzetről számolt be a 10. gyaloghadosztály parancsnoka is egy tiltakozó jelentésében. A budai nyilas pártszolgálatosok bűnügyi krónikájában az utolsó cseppet egy Krisztina körúti pincében a nyilas szerzetes és csapata által elfogott és véresre vert nagyobb rendőrtiszti csoport esete képezte. A tiltakozó Sédeynek elégtételt szolgáltatva, a nyilas vezérkar elítélte Kún páter bestiális garázdálkodását és Szalai észrevéve a hangulat változását, parancsot adott letartóztatására. A parancsot nem minden nehézség nélkül végrehajtották — nem a rendőrök, hanem egy másik nyilas különítmény. A letartóztatott szerzetest a Nemzeti Számonkérőszék Országház utcai fogházába szállították, ahol a Mikó-féle ellenállási mozgalom elfogott vezetőinek cellájával szomszédos zárkában őrizték.[227]

A legvérengzőbb nyilas banda felszámolása nyomán Hindy is tett bizonyos lépéseket a nyilasok garázdálkodásainak korlátozására. A 10. hadosztály parancsnoki naplójának 1945. január 23-i feljegyzése szerint: „A Hungarista Párt fegyveres nemzetszolgálatának tagjai az I. hadtestparancsnokság alárendeltségébe kerültek. 23-ával a párt részére megszűnik minden igazoltatás, elhelyezési és ellátási kérdésekbe való önkényes beavatkozás. A pártmegbízott a Budapesten lévő hungaristákból felállítja a Fegyveres Nemzet Szolgálat őrzászlóalját. Csak a honvédségi rendfokozatok érvényesek. A Hungarista Párt vezetői az eddig bejelentett túlkapásokat letörték és a felderített terrorcselekményeket megtorolták. Aki a Fegyveres Nemzet Szolgálat tagjai közül nem akar harcolni, azt karhatalmi szolgálatában sem

szabad beosztásában hagyni, hanem fegyverét leadva köteles munkás alakulatba belépni."[228] A hadosztály eseménynaplójának bejegyzései szerint viszont már január 21-én a budai Ganz gyár üzemi katonai parancsnokát utasították a nyilas párttagoknál lévő fegyverek átadására.[229] E későn történt intézkedések utórezdüléseiről Lulai Leó tartalékos csendőr százados rendőrségi vallomása is tájékoztat. Dr. Vajna Ernő őt szemelte ki a felállítandó nyilas őrzászlóalj parancsnokául, de Lulai, aki már 1944 nyárvégén tudatára jutott a háború elvesztésének következményeire s a deportáló Ferenczy alezredestől megválva, a Zsidó Tanáccsal és Wallenberggel, meg Mikó századossal működött együtt, a további harc értelmetlen voltáról beszélt a Krisztina körútnál gyülekeztetett nyilasoknak. Beszéde hatására — így vallotta Lulai — az amúgy sem lelkes sereg, hátrahagyva a rendelkezésükre bocsátott német fegyverzetet, elszéledt, ő meg illegalitásba vonult.[230] A nyilasok vérengzései azonban Hindy hadtestparancsa és egyes katonai vezetők fellépése nyomán sem fejeződtek be. A várbeli nyilas parancsnokság saját elhatározásból, valamint német utasításra sorozatos kivégzéseket foganatosított és a budai nyilas pártházakban a harcok befejeződését követően végzett exhumálások is olyan áldozatokra vetettek fényt, akiket a Duna-part frontvonallá válása miatt már nem tudtak a folyam mentén megölve eltüntetni.[231]

Pfeffer-Wildenbruch, a hitleri utasításokat szolgai engedelmességgel végrehajtó SS városparancsnok, az utolsó pillanatig s szó szerint csaknem az utolsó katonáig tartott ki helyőrségével a budai kerületekben. 1945. február első napjaiban a kicsinyre zsugorodott védősereg légi úton történő ellátása is lehetetlenné vált. Az élelemhiány miatt a katonaság, de még inkább a városrész polgári lakossága gyakorlatilag éhezett. Elfogyott a tüzérségi lőszer, az üzemanyaghiány miatt a még megmaradt páncélozott járművek mozgásképtelenné váltak és saját legénységük robbantotta fel őket. Pfeffer-Wildenbruch és vezérkara Pest feladása után, kapcsolódva Gille SS tábornok Varsó körzetéből Magyarországra átszállított páncélos elit hadtestének három nagyobb támadásához, melyek beharangozott célja Budapest felmentése volt, újból kitörését készítette elő. Az első kitörési terv a Dobogókő vonaláig előretört SS páncélosokkal való kapcsolatot Óbudán keresztül Pilisvörösvár irányába történő támadás útján teremtette volna meg, de Hitler nem engedélyezte a kitörést. A második kitörési terv a felmentést most már a székesfehérvári térségből északkelet felé megkísérlő SS páncélos hadosztályokkal Budaörs térségében irányozta elő, de Hitler, elutasítva a német nagyvezérkar főnökének Guderian tábornok támogató javaslatát, ezt sem engedélyezte. Katonai szakírók

Ami a „bőrkabátos" visszaemlékezéseiből kimaradt

Hogyan dolgozott az üldözöttek érdekében Szalai Pál, aki a nyilaspártot képviselte a rémuralom idején a főkapitányságon

Aki olvasta a „tilokzatos bőrkabátos" visszaemlékezéseit a Fáklyában, tudja, hogy az üldözöttek szervezett védelmét éppen az a *Szalai* Pál tette lehetővé, aki a főkapitányságon a nyilaspártot képviselte. Külön nyomatékot ad ennek a ténynek az a körülmény, hogy Szalait egyenesen azért delegálták a nyilasok a főkapitányságra, mert erélytelennek tartották a rendőrséget az üldözöttekkel szemben és Szalain keresztül akarták érvényesiteni saját akaratukat, amely ebben a kérdésben egyszerűen az volt, hogy Budapestet a legrövidebb időn belül épp úgy zsidótlanitani kell, mint ahogy a vidéket már zsidótlanitották. Rettmann Kurt, a nyilaspárt zsidótlanítási ügyeinek vezetője még azt sem tartotta fontosnak, hogy a zsidóságot deportálják, ő szivesebben gyilkoltatta volna le őket már itt Budapesten. Az volt a véleménye, hogy — biztos, ami biztos!

A rendőrségről indult

A fiatal Szalai Pált 1937-ben, a Szerb-utcai rendőrkapitányságon szervezték be a Szálasi-pártba. Mert már akkor csaknem minden rendőrkapitányságon nyilas sejt működött.

Szalai nagyon komolyan vette a nemzeti szocialista „igazságok"-at. A pártban gyorsan felfigyeltek rá és különféle pártmunkával bízták meg. De észrevették működését a politikai rendőrségen is, amelynek közreműködésével Szalai hamarosan lakat alá került. *Egyike volt a Szálasi-pártban, akik legtöbb időt töltöttek a különböző börtönökben és internálótáborokban.* Altalában azonban ott sem volt rossz dolga, mert *a nyilasérzelmű fegyintézeti alkalmazottak gondoskodtak arról, hogy fogsága elviselhető legyen.* Rendszerint irodában dolgozott és így alkalma volt fogolytársaival is érintkezni. *A szegedi Csillagbörtönben megismerkedett az akkor ugyancsak ott raboskodó Rákosi Mátyással,* aki a fiatal rabtársat meg is hívta cellájába. (Rákosinak olyan tekintélye volt a börtönben is, hogy ha valakit a cellájába hívott, azt odavezették hozzá.) De Szalai attól félt, hogy Rákosi eltántorítja őt nyilas elveitől, ezért nem merte elfogadni a látogatást.

Ha Rákosi Szegeden meggyőzi Szalait arról, hogy hibás uton keresi az igazságot, a fiatalemberből talán az ellenállási mozgalom hasznos tagja lett volna, de — ki segitett volna Wallenbergéknek a Budapesten maradt üldözöttek védelmében?...

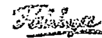
Rehabilitáció

A nagy lelkesedés öt évig tartott. Akkor a nyilasok már egyre intenzívebben kapcsolódtak a közélet irányításába, s ennek arányában ütköztek ki a nyilas mozgalom hazugságai, szélesedtek az ellentétek a befolyásért és jövedelmező állásokért versengő pártvezetők között. Szalai nem volt teljesen elvakult, nagyon jól látta, mi folyik ott, ahol már a „testvérek" hatalomhoz jutottak. Kénytelen volt belátni, hogy a nemzeti szocializmus két olyan szó, amelynek egészen más a jelentősége, ha együttesen használják, mint külön-külön. *Megundorodott.* Kilépett a pártból, egy exportcég tisztviselője lett.

És nemcsak azt látta be, hogy amit üdvösnek hitt, nem egyéb őrültek rögeszméjénél, de régi cserkésztársának, *Szabó* Károlynak információja alapján, azt sem képzelte többé, hogy ezt a háborút a németek és csatlósaik megnyerhetik. Őszinte örömmel hallgatta tehát ő is 1944 október 15-én a rádiójelentést a fegyverszünetről. Képzelhető meglepetése, mikor még ugyanaz napon megkapta a hivatalos értesitést: „Szálasi rehabilitálta és szolgálatra berendeli a pártba!"

Tanácskozás a „bőrkabátos"-sal

Szalai megtárgyalta Szabó Károllyal a tennivalókat és a lehetőségeket. Szabó már az első nyilas nap tapasztalatai alapján úgy határozott, hogy nem vonul be újra katonának, de nem is kuksol valamelyik pincében. Százezrek kerültek életveszedelembe Budapesten, Szabó elhatározta, hogy engedelmeskedik az igazi cserkésztörvénynek: *ahogy lehet, segit azoknak, akik bajba jutottak.*



Szalai teljesen egyetértett Szabóval és elhatározta, jelentkezik a pártban, hátha olyan pozicióba kerülhet, amelyben komoly segitséget nyujthat az üldözötteknek.

Másnap kinevezték az északi választókerület titkárjának, akinek akkor „munkarendvezető" volt a hivatalos cime.

Megtudta azt is, hogy a „nemzetvezető" mindenkit visszahivott, aki az elmult évek folyamán kilépett a pártból, sőt azt is, akit kizártak. Szálasi arra számitott, hogy amint a németek révén a nyilasok kezébe kerül a hatalom, mindenki mögéje sorakozik, aki a nácik valamelyik magyarországi frakciójához tartozott.

Aki nem is tudja, miért gyilkolt

Kezdetben nem sok lehetőség nyilt a nyilas őrjöngés meggátolására. Szalai, mint munkarendvezető, rengeteg párttaggal érintkezett, s most még azok is megismerték, akik visszavonultsága idején csaptak fel aktiv nyilasnak. A későbbiek folyamán nagy segitségére volt, hogy jóformán minden nyilas úgy ismerte, mint pártszempontból teljesen megbizható, régi „testvér"-t. Senkinek sem jutott eszébe, hogy gyanakodjék rá. Kivéve Rettmann Kurtot, aki Szalainak sem tudta megbocsátani, hogy nem helyeselt minden zsidógyilkosságot.

Ezt Rettmann akkor vette észre, mikor Szalai átküldött hozzá, a budapesti főkerületbe egy jegyzőkönyvet, amelyben arról volt szó, hogyan lövetett agyon egy szakaszvezető egy tizennyolcéves fiatalemberrel a VI. kerületi pártház pincéjében egy üldözöttet.

A jegyzőkönyv szerint, *a fiú azt sem tudta, miért kellett agyonlőnie azt a szerencsétlent, akit egy ismeretlen katona hurcolt oda az utcáról.* A szakaszvezető ráparancsolt a fiúra, hogy lője agyon az üldözöttet. A fiú ellenvetés nélkül engedelmeskedett, de mikor aztán Szalai felelősségre vonta, úgy viselkedett, mint aki lidérces álomból riad fel és fogalma sincs arról, hogy ébredése előtt mit csinált.

Rettmann Kurt, a gyilkosok vezére

Mindazért a sok aljas, kegyetlen, szadista bűncselekményért, amit a nyilasok 1944 október 15-től Budapesten elkövettek, elsősorban Rettmann Kurtot kellene felelősségre vonni, ha az ostrom végén nem tünt volna el nyomtalanul a külügyminisztérium óvóhelyéről. Meghalt, vagy megszökött, ez sötét rejtély.

Rettmann Kurt negyven év körüli, feltűnően hallgatag férfi volt. Telefongyári tisztviselő, rákosszentmihályi lakos. Züllött, immorális alak. *Jóval a nyilasuralom előtt, olyan förtelmes orgiákat rendezett a nyilas székházban, hogy még Szálasi is felháborodott miattuk és Rettmannt kizárta a „hűségszék" tagjai közül.* De aztán őt is „rehabilitálta" és vad zsidógyűlöletének ismeretében, kinevezte a budapesti főkerülethez a zsidótlanítási ügyek vezetőjéül.

Rettmann egyszerűen akarta zsidótlanitani Budapestet. Az volt a véleménye, hogy *kár deportálással és gettósitással fáradozni. Ki kell irtani minden zsidót, azzal az ügy el van intézve.* Erre beszélte rá a nyilas pártházak vezetőit is, akiket külön figyelmeztetett, hogy a gyilkosságokat ne vallják be, mert még a pártban is akadnak, akik jobban szeretnék „szabályszerűen" zsidótlanitani. A házvezető „testvérek", Rettmann utasítása alapján, még Szalai előtt is letagadták, ami a pincékben folyt. Például, mikor Szalai már rendőrségi pártmegbizott korában, telefonon érdeklődött egy üldözött után, akit a VII. kerületi pártházba cipeltek, Batta János kerületvezető ilyen választ adott:

— *Az illető tényleg itt volt, munkára hozták be. Boroshordókat kellett a pincébe vinnie, de elesett és egy hordó agyonnyomta.*

Vajna Gábor mindenért vállalta a felelősséget

A zsidókérdés gyors elintézése érdekében, a nyilaspárt értekezletre hivta a kormány illetékes tagjait és a rendőrség vezetőit. *Hódossy* rend-

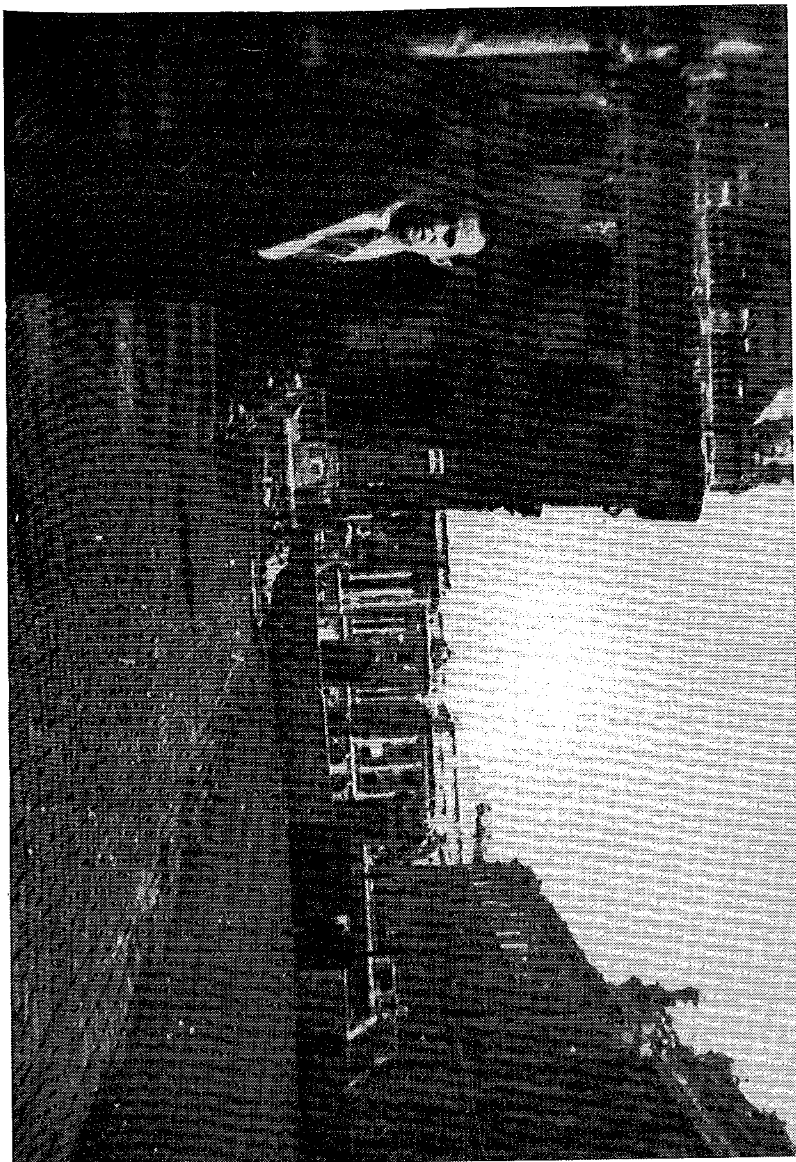
13

23. Részlet Szalai Pálról a Fáklya című hetilapban 1947-ben megjelent cikkből

véleménye szerint mindkét esetben reális lehetőség letlt volna csatlakozni a felmentő csapatokhoz. A körülzárt védősereg Pest feladását követően még mindig csaknem 100 páncélozott járművel, közöttük nehéz tankokkal és rohamlövegekkel rendelkezett, amely erő elegendőnek bizonyulhatott volna a külső támadások miatt meggyengült ostromgyűrű belülről történő áttörésére. Valójában sem Pfeffer-Wildenbruch, sem Guderián nem ismerte fel kezdetben a hitleri taktika valódi céljait a budapesti hadműveletekben. Hitler a védelem fenntartása mellett arra törekedett, hogy a Konrád hadműveletek keretében minél nagyobb szovjet erőket kössön le és semmisítsen meg, ezáltal biztosítva a bécsi térség védelmét. Másrészt el kívánta terelni a szovjet támadást a nyugat-dunántúli és ausztriai olajkutaktól, amelyek a romániai olajmezők elvesztését követően egyetlen megmaradt nyersanyagforrásként, létfontosságú szerepet töltöttek be a német hadsereg üzemanyag-ellátásában. Hitler a rendelkezésére álló egyre csökkenő erejű déli hadseregcsoportjával, meg az orosz és olasz frontokról sebtében Magyarországra átdobott hadosztályaival egyáltalában nem törekedett Budapest felmentésére. Ő a budapesti helyőrséget a bekerítést követően feláldozta az előretörő szovjet csapatok feltartóztatására. Tudatában volt annak a körülménynek, hogy a Budán védekező mintegy 30–40 ezer főnyi kimerült katona a városi körülmények közepette, kihasználva a természeti adottságokat, sokkal nagyobb harcértéket jelent, mintha a szabad terepen kerülne bevetésre. A támadó szovjet csapatok többszörös létszám- és haditechnikai túlerejét felmérve, felismerte, hogy hiába sikerülne a felmentő SS páncélos hadosztályoknak Budapestet elérniök és a védősereggel egyesülniük, a szovjet támadás rövid időn belül újból a magyar főváros bekerítését eredményezné. Ez esetben már nem egy, hanem két hadtest kerülne gyűrűbe, megteremtve egy újabb katasztrofális kihatású sztálingrádi katlancsata körülményeit. Természetesen Hitler még közvetlen környezetében sem árulta el valódi célkitűzéseit. A budapesti csata kapcsán a német hadtörténetírás is csak jóval a 2. világháború befejezését követően ismerte fel Hitler tényleges célkitűzését és ismerte el, hogy a hitleri hadvezetés a már elvesztett és értelmetlen háború továbbfolytatása céljából feláldozta a budapesti helyőrséget.[232]

Nem tudható, hogy Pfeffer-Wildenbruch, aki 1940 óta nagyobb rendőr- és SS csapattesteket vezetett háborús viszonyok közepette, tudatában volt-e az általa annyira nagyrabecsült Führere valóságos szándékának — a IX. SS hegyi hadtest német és magyar csapatainak feláldozásával — de a budai ostromharcok utolsó szakaszában kiadott parancsai arra utalnak, hogy felismerte vezére gondolatait és vállalkozott azok végrehajtására. A Gellért-hegy elvesztését követően, amikor a budai

Várban is megszűnt a további ellenállás lehetősége, eltérően a Sztálingrádban megsemmisítés előtt álló német csapatokat vezénylő von Paulus vezérezredes példájától, akinek a kapitulálása révén többtízezer katona menekült meg a biztos haláltól, Pfeffer-Wildenbruch a Várból történő észak-nyugati irányú kitörésre adott parancsot megmaradt 30 ezer főnyi katonaságának. Az áttörési kísérlet szörnyű vérfürdőt eredményezett. A Máriahalom térségében húzódó frontvonalat 800-nál kevesebb katonának sikerült elérnie, sokezren életüket vesztették, néhányezren hadifogságba kerültek.[233] Pfeffer-Wildenbruch szűkebb törzsével, Hindyvel, Sédeyvel és Szalaival együtt, 500 válogatott SS legény nyomában a Krisztina körúti Diadal mozi pincéjében ereszkedett le a befedett Ördögárok medrébe s a harcvonal alatt jutott el a Budagyöngyénél lévő kijáratig. A szovjet csapatok azonban hamar felfedezték az éjszakai sötétségben az Ördögárokból kifelé igyekvő németeket s nagyobb részüket tűzharcban megsemmisítették. Pfeffer-Wildenbruch néhány emberével még kijutott s egy közeli villába menekült, ahol másnap megadta magát. Hindyék az Ördögárokban visszamentek a Krisztinába, ahol a mozit időközben elfoglalt szovjet csapatoknak adták meg magukat.[234] Szalai is fogságba került, de civil ruhájának köszönhetően sikerült megszöknie.[235]


24. Szalai Pál az 1945 utáni romokban heverő Budai Vár udvarán

Népbírósági felmentés, rendőrségi pótnyomozás és könyvkereskedői igazolási eljárás Szalai Pál ügyében (1945–1950)

Szalai a hadifogság előli megszökését követően nem kevésbé veszélyes körülmények között, 1945. február 14-én az áradó Duna jeges folyamán egy kis csónakkal átkelve Budáról Pestre, az Üllői út elején lévő svéd védettségű házba ment és ott töltötte el az éjszakát. A következő napon a Síp utcában felkereste Stöckler Lajost és Domonkos Miksát, akik felajánlották, hogy a helyzet konszolidálódásáig menedéket biztosítanak számára. Szalai azonban joghatályos bírói ítéletet látott szükségesnek titkosnak számító mentőtevékenysége elismeréséről. Stöcklerék tanácsára ezért Rónai Zoltán rendőrtiszt kíséretében önként jelentkezett a rendőrség politikai osztályánál, amely a később hírhedtté vált Péter Gábor vezetésével az Andrássy út 60. alatti egykori nyilasházban ütötte fel tanyáját. Első, saját maga által készített gépírásos vallomása 1945. február 17-én készült.[236] Szalai ebben több mentőtanú nevét sorolta fel, közöttük Wallenberg nevét is, akinek a Vörös Hadsereg által történt elfogatásáról akkor még senki sem bírt tudomással.[237] Március 5-én, még mindig fogságban, de már a Mosonyi utcai toloncházban újból kihallgatták.[238] Április 17-én a Budapesti Népügyészség benyújtotta a Budapesti Népbírósághoz az ügyében összeállított vádiratot.[239] Május 30-án kezdte meg tárgyalását a népbíróság Szalai ügyének. Az elhangzott tanúvallomások alapján a bíróság Szalai szabadlábra helyezését rendelte el.[240] Szalai szabadonbocsátása ellen a népügyész felfolyamodással élt, amit a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) június 21-én elutasított.[241] A NOT végzésének indokolásában a legelismerőbben foglalt állást Szalai Pál mentőtevékenységéről: „A bizonyítási eljárás során kihallgatott dr. Fleischmann Ottó, Stöckler Lajos, Domonkos Miksa, Zürcher Péter, Szabó Károly, Rózsahegyi Kálmán és Hazai Lajos tanúk azonban a váddal ellentétben épp azt igazolták, hogy a vádlott lélekben nem volt nyilas s jóformán neki köszönhetik nemcsak a maguk, de a Budapesten megmaradt zsidóság is az életét. Nevezett, mint a Nyilaskeresztes Párt és a Budapesti Rendőr-főkapitányság összekötő tisztje e legmegértőbb magatartást tanúsította az üldözöttekkel szemben s az ő érdeme, hogy a budapesti gettó zsidósága nagyrészt megmenekült a tömeges mészárlás elől, mert a belügyminiszter és a kormánybiztos rendelkezése ellenére is erős rendőrségi őrszemélyzetet rendeltetett ki a gettó védelmére. Mindezt, mint a tanúk vallják,

25. Részlet a 77 éves, súlyosan beteg Szalai Pál által 1991-ben írt visszaemlékezésből

teljesen önzetlenül, a megértés és a szeretet által vezettetve... a vádlott jelentkezett a rendőrségen is ügyének kivizsgálása véget."[242] 1945. október 24-én a népbíróság Szalait felmentette, de annyira ritka esetnek számított egy vezető pozícióban lévő nyilas párttag felmentése, hogy a jogerősségi záradék csak majd két év után, főügyészségi revíziót követően, 1947. június 2-án kerülhetett rá az ítéletre.

A főügyészség nehezen nyugodott bele Szalai felmentésébe s amikor a rendőrségtől újabb kihallgatási jegyzőkönyvek érkeztek be Szalai munkarendvezetői-házkiürítési tevékenységével kapcsolatban, 1947. július 27-én pótnyomozást rendelt el. Az újabb eljárás, amelyet 1948/49-ben már az ÁVH vont saját illetékességi körébe, végül az 1949. április 23-i igazságügyminiszteri rendelet alapján, a népügyészség 1949. május 10-i nyomozást megszüntető határozatával ért véget.

Közben 1948. április 30-án megkezdődött Szalai Pál könyvkereskedői igazolási eljárása is. Szalai folytatni kívánta volna bátyja könyvesboltjához kapcsolódóan, mint iparengedélyes társtulajdonos, könyvkereskedői életpályáját, ehhez azonban az akkori rendelkezések alapján, 1945 előtti magatartására vonatkozó igazolóbizottsági eljárás lefolytatására és igazolási határozatra volt szükség. A budapesti III. sz. Igazolóbizottság első fokon 1948. augusztus 4-i határozatával Szalait öt évre az ipar gyakorlásától eltiltotta. 1949. január 18-án a népbíróság mint igazolási fellebbviteli bíróság Szalait — jogerősen — a könyvkereskedői iparjogosítvány gyakorlásától véglegesen megfosztotta. Az igazságügyminiszter újbóli közbeavatkozására volt szükség, hogy a méltánytalan döntést megváltoztassák. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1950. január 9-i elhatározásával, kegyelmi eljárás keretében engedélyezte könyvkereskedői iparjogosítványa gyakorlását. 1950. január 10-én az Igazságügyminiszter rendelkezése alapján értesítették Szalait a kegyelmi határozatról, amely Szalai sorsára már semmiféle kihatással nem volt, mivel 1949 decemberében a könyvkereskedelmet államosították. Bátyja, Szalai Győző könyvüzletét is állami tulajdonba vonták s az egész országban megszűnt a magánszemélyek által folytatott könyvkereskedelem lehetősége. Szalai éppúgy, mint bátyja, segédmunkásként tudott elhelyezkedni és életét fenntartani.[243]

1947-ben Tildy Zoltán köztársasági elnök magas kitüntetésben részesítette a gettó megmentőit, Stöckler Lajost, Domonkos Miksát, Benedek Lászlót és más egykori zsidó közéleti vezető személyiségeket, de szó sem esett sem a cionista mentőbizottsági akciókról, sem Szalai s közvetve Sédey és Gyulay, valamint más személyek mentőtevékenységéről. A Svájcban élő Biss Endre 1947. szeptember 17-én Sós Endre szerkesztőhöz írt levelében némileg rezignáltan állapította meg,

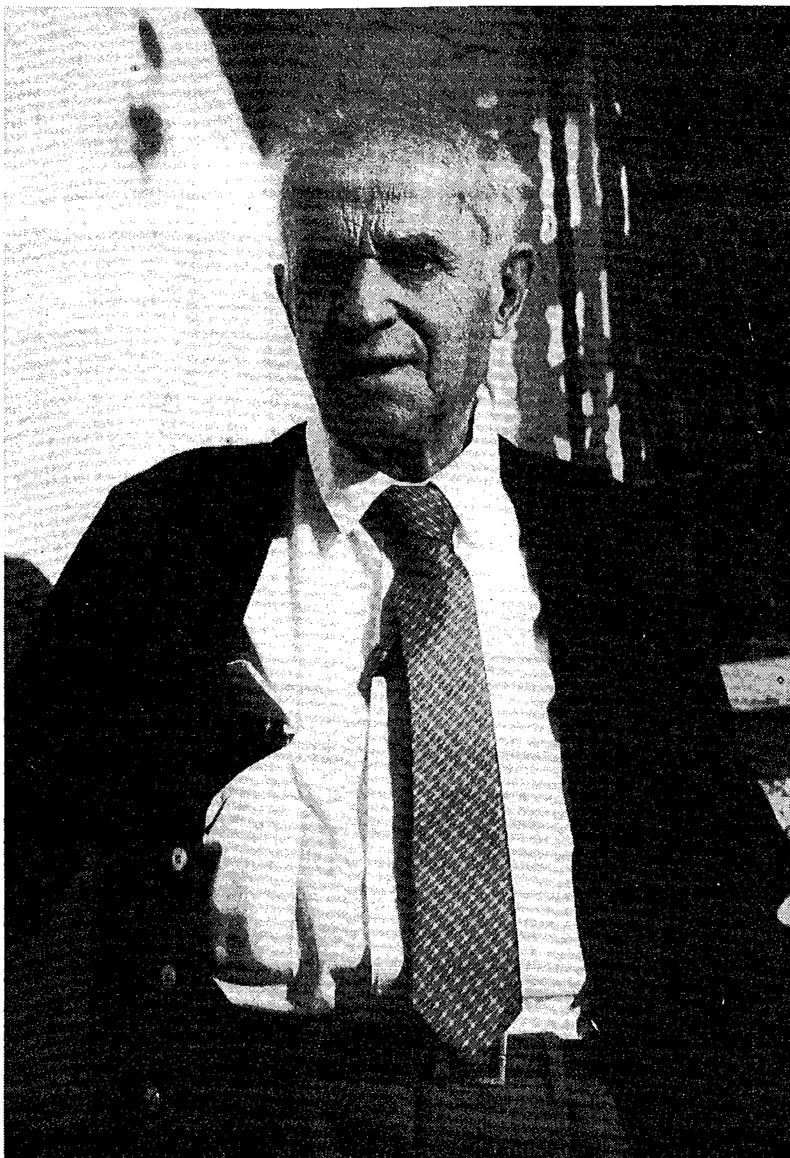
hogy a gettó megmentése, bár Stöckler és társai megérdemelten kapták a kitüntetést, nem egy ember műve volt, annyit, amennyit ők csináltak, valószínűleg minden más zsidó közéleti férfiú is megtett.[244]

Szalai, miközben saját tevékenységének kivizsgálása öt éven át elhúzódott s csak 1949/50-ben zárult le véglegesen, az ellene folyamatban lévő különböző nyomozások és vizsgálati eljárások idegőrlő és kiábrándító kihatása, továbbá anyagi helyzetének jelentős rosszabbodása ellenére becsülettel kivette részét az 1945 után ártatlanul megvádoltak védelmében és feltáró tanúvallomásaival elősegítette az igazságszolgáltatást a bűnöket elkövetett személyek ellen. A rendőrségi vizsgálatok során kiállt az igaztalanul megvádolt Gyulai Gyula rendőrszázados mellett, tájékoztatást adott a nyomozó hatóságoknak a pesti és budai nyilasvezetők, Nidosi Imre és Csiky Erich tevékenységéről, majd a Nidosi elleni vizsgálati eljárásban is segítette a nyomozókat a pontos tényállás rögzítésében.

Amikor 1951-ben a szovjet fogságból hazatérő Sédey Gyula volt rendőrfőkapitányt a budapesti megyei bíróság hírhedt Tutsek tanácsa elé állították, Stöcklerrel, Domonkossal és Szabó Károllyal együtt bátran kiállt Sédey mellett, hangoztatva, hogy az ő mentőtevékenysége csak azért járhatott eredménnyel, mert Sédey minden egyes általa kért esetben a szükséges rendőri karhatalmi erőt rendelkezésére bocsátotta.

A Sédey-ügyben tett vallomását a Tutsek tanács, amelynek egyik ülnöke a Szalai magatartását vizsgáló igazolóbizottság vele szemben elfogult elnökhelyettese volt, a következőképpen — a Sédey ellen hozott halálos ítéletbe foglalt — indokolással utasította el: „... a megyei bíróság nem találja megnyugtatónak Szalai Pál vallomását, aki maga a vádlott mellett működő nyilas összekötő volt, s akit intrazigens nyilas magatartása miatt már a Horthy-féle fasiszta bíróság is elítélt, s akit ugyan a népbíróság ezen nyilas magatartása miatt 1945-ben felmentett, figyelembe véve azonban a népbíróságnak és a Népbíróságok Országos Tanácsának egyes akkor működő tanácsainak tevékenységét és különösen azt, hogy a Szalai Pál ügyében hozott felmentés a népbíróságnak egy olyan tanácsa által történt, mely tanácsnak elnöke később éppen az ítélkezésben történt visszaélések miatt súlyos fegyházbüntetést kapott, így a megyei bíróság ezen bizonyítástól nem várhat olyan eredményt, mely a bizonyított tényállással szemben az ítélkezést bármi tekintetben befolyásolhatná."[245]

Sédeyt, bár halálos ítéletét a Legfelsőbb Bíróság is megerősítette, a magyar vívók olimpiai sikere nyomán létrejött kedvező hangulatban s a vívóknak közvetlenül Rákosi Mátyáshoz intézett kérése következtében, nem végezték ki, sőt életfogytiglani fegyházbüntetését fokozatosan mérsékelték és 1959 októberében szabadlábra helyezték. Élete hátralevő részében köztisztasági alkalmazottként kereste kenyerét. 1990-ben a Legfelsőbb Bíróság Elnöki Tanácsa törvényességi határozattal az ellen hozott ítéleteket hatályon kívül helyezte és a büntető eljárást megszüntette, ami által özvegyének nyugdíjra való jogosultsága is visszaállt.[246]



26. Szalai Pálról 1990-ben, Los Angelesben készült utolsó fényképfelvétel

Szalai Pál egyéves fogsága az 1953/54. évi koncepciós zsidó-cionistaellenes vizsgálati eljárásban

Sztálin 1952-ben, élete alkonyán, beteges bizalmatlanságától és alig titkolt antiszemitizmusától vezettetve, vizsgálatot kezdeményezett a szovjet titkosrendőrség bekapcsolásával a Kreml zsidó orvosai ellen, megvádolva őket azzal, hogy cionista és szovjetellenes beállítottságuk következtében, tudatosan hibás gyógymódokat alkalmazva, több neves szovjet politikus és író, egyebek között Maxim Gorkij korai halálát nemcsak elősegítették, hanem egyenesen meg is gyilkolták őket. A Sztálin kegyenceként ismert Berija által irányított vizsgálat során számos bűnös zsidó orvost lepleztek le és állítottak „bíróság" elé, amely többükről nemcsak titkos cionista mivoltukat látta bebizonyítottnak, hanem az „imperialisták" javára végzett kémtevékenységben is elmarasztalta őket. A moszkvai orvosperek néven elhiresült eljárást, mint kötelező példát, egész sor cionista-zsidóellenes kémper megrendezése követte a szovjet csatlós országokban, így Magyarországon is.

Rákosi Mátyás 1952 végén utasította az ÁVH-t, hogy indítson vizsgálatot zsidó-cionista kémkedés gyanújával mindazon zsidó személyiségek ellen, akik a Joint magyarországi segélyezési tevékenységével szoros kapcsolatban álltak, akár mint a segélyakció alkalmazottai, akár mint a magyarországi zsidó vallási, társadalmi és egészségügyi szervezetek vezetői. Azonban azok az 1949/50 évi perek és vizsgálatok, amelyeket a magyarországi külföldi érdekeltségű vállalatok idegen állampolgárságú vezetői és a Joint magyarországi igazgatója ellen folytattak, bár a bíróságok halálos ítéleteket is hoztak, valójában már akkor sem igazolták be a kémkedési vád, különösen a Joint útján folytatott kémtevékenység valós voltát. Ezért, bár az 1953 februárjában az ÁVH által letartóztatott és kíméletlen kínzásoknak alávetett magyar zsidó vallási és intézményi vezetőknek első kihallgatásaik során vallatóik állítólagos kémtevékenységükre vonatkozóan tettek fel kérdéseket, miként azt az 1953 március-áprilisban letartóztatott személyek kiléte bizonyítja, rövidesen más irányba fordult az erőszakolt vizsgálódás. A nem tartható és Sztálin 1953. márciusi halálát követően már kevésbé fontossá vált kémkedési vád helyett a Zsidó Tanács 1944. évi „zsidó-tömegellenes" szerepe, az SS-el és a Gestapóval történő kollaborálás, a gettóbeli állapotok, a gazdag zsidók mentése és a szegény zsidók kiszolgáltatása a deportálást követő legyilkolásnak, az auschwitzi jegyzőkönyvek eltitkolásának kérdéscsoportjai kerültek előtérbe a „kihallgatási tervek" szerint folytatódó val-

latások során. Mintegy „jószolgálati" feladatként vetődött fel a Sztálin utáni új helyzetben, amikor egy rövid ideig úgy látszott, hogy a szovjet titkosrendőrség feje, a hírhedt Berija kerül a szovjet állam élére, az a minden realitást nélkülöző, képtelen agyszülemény is az ÁVH, vagy annak irányítója, Rákosi Mátyás részéről, hogy Wallenberg rejtélyes eltűnési ügyében a nyugati haladó közvélemény követelése miatt nehéz helyzetbe került szovjet titkosrendőrségnek segítenek, ha a svéd diplomata eltüntetésében mindjobban rávetődő gyanú alól mentesíteni próbálják. Az erkölcsileg minősíthetetlen és bornirt gondolkodásmódra valló szolgálatot úgy kívánták volna megtenni, hogy nyilvános per keretében rábizonyítják a pesti gettótanács egykori vezetőire Wallenberg 1945 januárjában Budapesten általuk történt megölését.

Stöckler Lajos, Benedek László, Domonkos Miksa és még néhány, a zsidó közösség életében 1944-ben vezető szerepet betöltött személy letartóztatását követően, akiktől népellenes, áruló tevékenységükre vonatkozó, koholt vallomásokat jegyzőkönyveztek, a vizsgálat második menetében, amikor a Wallenberg gyilkosság ügye került előtérbe, letartóztatták Szalai Pált és Szabó Károlyt is. Az 1953. május 26-án készült újabb „Vizsgálati terv" szerint a kihallgatásokat az egykori Zsidó Tanács népellenes tevékenységének felderítésére kell lefolytatni. A terv IV. pontja a Raoul Wallenberg meggyilkolása címet viselte. A hiányos vizsgálati iratanyag szerint ekkor 7 személy volt az üggyel kapcsolatban letartóztatásban, más adatok szerint már 12 fő s ugyanannyi tanú kihallgatását tervezték, akiknek letartóztatását vallomásuktól tették függővé.

Wallenberg meggyilkolását politikai ügyként akarták tálalni, amit a Zsidó Tanács részéről a Szabadság téri amerikai követségi épület pincéjében 1945. január 17-én Domonkos Miksa követett el Stöckler, Benedek, Szalai és Szabó jelenlétében, amiatt, hogy a svéd diplomata keveset tett a pesti zsidóság megmentéséért. Az indok annyira tarthatatlannak bizonyult, hogy a továbbiakban a politikai gyilkosság konstruált vádja helyett a Wallenbergnél lévő nagyösszegű magyar és külföldi fizetőeszközök megszerzésének, vagyis rablógyilkosságnak a vádját konstruálták meg, ugyanazon tettessel és tanúkkal. Szalait egy éven át, Szabót kilenc hónapon keresztül vallatták és kínozták, hogy ismerjék be a gyilkosságot és vállalják a per során terhelő tanúként szerepeltetésüket. Benedek László a Szabolcs utcai Állami (volt Zsidó) Kórház igazgatója 1956 tavaszi rehabilitációs kérelmében előadta, hogy vallatója 84 pofon után, amikor ő már eszméletét vesztette és egy vödör vízzel történt leöntése után újból öntudatra ébredt, íratta vele alá a Wallenberg meggyilkolására vonatkozó, általa soha nem elolvasott, a vallató által megszövegezett jegyzőkönyvet. A kihallgatás során napokon át vagy megbilincselve tartották, vagy felemelt kezekkel a fal mellé állították s más testi fenyítéseknek vetették alá. Stöckler és Szabó esetében a villamos áramnak a fejbe történő vezetését is igénybe vették a beismerő vallomás kicsikarására és a terhelő tanú szerepének vállalására. Mindketten néhány évvel megkínzásuk után viszonylag fiatalon haltak meg és családtagjaik iszonyattal észlelték a halántékuknál és más fejrészeken az elektromos vezetékek használatát követően visszamaradt hegeket. A legsúlyosabb kínzásoknak Domonkos Miksát tették ki, aki a bántalmazásokat előrehaladott kora miatt is nehezebben viselte el s röviddel szabadulását követően elhunyt.[247]

A szörnyű képtelenségek sorozata nem állt le Sztálin halálát követően, de még az 1953 júniusi új kormányprogram sem vetett véget a Rákosi irányította ÁVH esztelen és embertelen eljárásának. Szalai 1954 februárjában szabadult ugyan, de Stöcklert és Benedeket koncepciós per során elítélték s csak 1956 nyarán szabadultak. Rehabilitálásuk nem történt meg s mindketten külföldre távoztak.

Szalai Pál 1956 decemberében távozott az országból s többéves hányattatást követően Los Angelesben tudott magának szegényes egzisztenciát kialakítani, amely biztosította megélhetését. Ott élt 1990-ig, amikor a Menorában elolvasta Ember Mária tanulmányát Domonkos Miksáról s annak hatására vállalkozott szülőhazájának újbóli meglátogatására és tanúságtételre, hogy élete nagy pillanataiban vele együttműködő sorstársai igazát megvédje és hites tanúbizonyságot tegyen mellettük. Titkon talán abban is reménykedett, hogy a hazai rendszerváltás új viszonyai közepette végre elismerésben részesül 1944/45 évi mentőtevékenysége. Remélte, hogy a magyarországi zsidó közösség kijárja részére a Jad Vasem kitüntetést, amelyet olyan személyek is megkaptak, akiknek a zsidó nép mentésében vállalt szerepe jelentőségben messze elmaradt az övétől. E kérdésben sem ért el eredményt, mert — mint közölték vele —, a kitüntetés szabályzata kizárja a szélsőséges szervezetekben vezető szerepet viselt személyek ezirányú kitüntetését. Magyarországi útja, amely súlyosan megviselte a 77 éves ember kondícióját, mégsem volt eredménytelen. Feltáró visszaemlékezése a Wallenberg-ügy hazai további fordulatairól, a pesti gettók 1945-ös fennmaradásában vállalt szerepének felelevenítése, hozzájárult az ország és fővárosa nehéz időkben végbement történetének alaposabb és hitelesebb feltárásához.

***

A pesti gettók megmentésének történetét befejezve, nem kerülhető meg az a kérdés, ki is volt valójában Szalai Pál. Jelen sorok írója nem kívánja Szalai Pál személyét és cselekedeteit túldimenzionálni, alakját és a gettók megmentésében vállalt szerepét heroizálni vagy glorifikálni. Szalai Pál nem volt nagy ember, egyszerűen csak ember volt és a szerzőnek nem is állt szándékában belőle nagy embert csinálni, vagy Raoul Wallenberggel párhuzamba állítva kettejük cselekedeteinek fontossága alapján értékítéletet hozni. Tanulmányának célja az, hogy a II. világháború utolsó periódusának szörnyűségekkel telített eseménysorozatának közepette, az eddig ismertté vált és feltárt forrásanyag alapján, a realitásoknak megfelelve mutassa be a magyar főváros zsidó lakosságát sújtó Holocaust borzalmait. A budapesti csata, az ostromharcok és a fékeveszett nyilas terror meghatározó körülményei közepette a szerző a pesti gettók 1945 januári „csodálatos megmenekülésének hiteles történetét" állította leírásának középpontjába. E megfogalmazás elsőként Lévai Jenő a korszak szemtanú hitelességű krónikása vetette papírra a pesti gettó történetéről 1946-ban írt, ma már nehezen hozzáférhető könyvének alcímeként. Kétségtelen, e művét az ÁVH nagyobb figyelemmel tanulmányozta az 1953. évi koncepciós cionista pereket előkészítő tevékenységekor, mint a hazai Holocaust történetírók. E magatartás nem tekinthető meglepőnek, mert a pesti gettók megmentése olyan bonyolult kérdéseket érint, amelyek alaposabb elemzés híjján, számukra részben hihetetlennek, részben érthetetlennek tűntek.

Hasonlóan összetett Szalai Pál egyénisége is. A tények ismeretében az kétségtelen, hogy 1944 őszétől egyértelműen Budapest üldözött és halálra szánt zsidó lakosságának megmentésére használta ki nyilas rendszerbeli hivatali-rendőrségi pozícióját. A közölt dokumentumokból az is kitűnik, hogy mindezen tetteiért semmit sem fogadott el a hálás üldözöttektől. Méltán állapította meg személyével kapcsolatban az 1947-es népfőügyészségi revíziós eljárás, hogy az „egész budapesti zsidóság örök hálájára érdemes. A legbátrabb ellenállók egyike."

Kétségtelen, hogy az a megállapítás sem nélkülöz minden alapot, mely szerint Szalai „... inkább tűnik olyan józanabb eszű, de mindvégig nyilas »figurának«, aki nem vesztette el minden realitásérzetét és talán eleve sem volt hajlama a »küldetéstudatosságra«. Önérdekű tettei, melyekben persze lehettek más, »nemesebb« megfontolások is, az adott viszonyok között minősülhettek elismerést érdemlőeknek... a nyilas mozgalmi másodvonalban is voltak befolyásos, intézkedési jogra szert tett emberek, akik tetteikben is kiszámítottan jártak el, ami az akkori időkben nem volt se lebecsülendő, se veszélytelen." (Réti László)

A Szalai Pálról kialakított szerzői vélemény, amint ez a jelen tanulmány megállapításaiból a tisztelt olvasó előtt nem lehet kétséges, a népbírósági jogerős felmentő ítéletben, a NOT szabadlábra helyezését jóváhagyó végzésében és a népfőügyészségi revízióban foglalt pozitív értékeléssel egybehangzó. A forrásanyag hiányosságai, Szalai emigrációja, majd halála s az események óta lezajlott, több, mint fél évszázados időszakban érvényesülő történelemszemlélet miatt, ma már nem lehetséges Szalai cselekvésrugóinak, indítékainak és egyéniségének egyértelmű s hitelesen dokumentált ábrázolása.

A történetírás, az események tényszerű és hiánytalan feltárása s lehető objektív bemutatása szempontjából, azonban talán nem is tekinthető feltétlenül szükségesnek a cselekvők lelki indítékainak vizsgálata és a részletekre kiterjedő felvázolása. Sokkal inkább az a fontos, hogy az események formálásában és alakításában szerephez jutott személyek, vagy csoportok cselekvéseinek, tetteinek kihatásait reálisan feltárja és bemutassa. Szalai Pál 1944/45 fordulóján megvalósított ténykedései e szemszögből vizsgálva, egyértelműen pozitívnak értékelendők.

Az előzőekben kifejtett álláspont alátámasztására talán célszerű lehet e vonatkozásban a nürnbergi háborús bűnösök ügyében ítélkező nemzetközi törvényszék ítélethozatali szempontjaira hivatkozni. Az ún. Wilhelmstrasseperben, melyben a másodvonalbeli náci háborús bűnösöket vonták felelősségre, a jelen történetben is felbukkanó Schellenberg SS hírszerző tábornok ítéletének indokolásakor mondotta ki a bíróság a következőket: Schellenberg a háború utolsó éveiben a náci Harmadik Birodalom által elnyomottak és üldözöttek érdekében igen sokat tett. Nem lehet vitás, hogy tevékenységének eredményeként jelentősen és közvetlenül enyhült és javult az üldözöttek helyzete. A bíróság nem érzi hivatottnak magát annak eldöntésére, hogy Schellenberg ezen tettei jóakaratból, avagy a győzőknél szerezhető jó pontok elérésének igyekezetéből fakadtak. Abból a szempontból kiindulva, hogy Schellenberg intézkedései az üldözöttek sorsára feltétlenül kedvező kihatásúak voltak, a vádlott cselekvésének mozgató rugói érdektelenek és semmiféle jelentőséggel nem bírnak. A bíróság ezért nem is mulaszthatta el a vádlott mentőtevékenységének enyhítő körülményként történő figyelembevételét.

Szalai Pál és a pesti gettók 1945 januári megmentésében közreműködő társainak tevékenysége Budapest zsidó lakossága nagyobb felének megmentése szempontjából, „feltétlenül kedvező kihatású" volt és cselekedeteiknek végső értékelésénél, bármilyen indíttatásból tették, ez a tényező tekintendő döntő jelentőségűnek.

Teniszpálya

Raktárak

Szt. István park

Pozsonyi út

Thurzó utca

Wahrmann utca

Mahr Jenő u.

Csanády utca



27. A nemzetközi Gettó kb. 130 védett háza

Jegyzetek

1. Lévai Jenő vonatkozó művei: A pesti gettó csodálatos megmenekülésének hiteles története. Bp., 1946. 175. p. — Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről. Bp., 1946. 320. p. — Szürke könyv a magyar zsidók megmentéséről. Bp., 1946. 240. p. — Zsidósors Magyarországon. Bp., 1948. 479. p. — Eichmann in Ungarn. Bp., 1961. 344. p. — A fekete SS „fehér báránya." Bp., 1966. 178. p. Lévai Jenő önkritikája: Belügyminisztérium Történeti Irattár (BM Ti) Dr. Berend Béla per-újrafelvételi iratai: V-129355.

2. Peter Zürcher a Svájci Követség Idegen Érdekek Képviselete részlege — Carl Lutz alkonzul Budára történő 1944. december 26-a utáni távozását követően — követségi titkári rangban kinevezett helyettes vezetőjének nyilatkozata: Képes Figyelő 1946. szept. 7. Zürcher 1940 óta tartózkodott Budapesten, mint a svájci részvényesek igazgatója a pestszentlőrinci Általános Fonó- és Textilipari Rt.-nál. Diplomáciai státusba felvett társa, Ernst Vonrufs ugyanott technikusi minőségben dolgozott. (Nagy Magyar Compass. Szerk.: Galánthai Nagy Sándor. 1941–1942. II. rész. Bp., 1941. 379. p.) Zürcher és Vonrufs ténykedését ismerteti — a berni svájci szövetségi levéltárban Lutz és Zürcher 1994-től kutathatóvá vált napi jelentései alapján: Theo Tschuy, Carl Lutz und die Juden von Budapest. Zürich. 1995. 435. p. — Márer György riportsorozata Szabó Károllyal és Szalai Pállal folytatott beszélgetéseiről a Fáklya c. hetilapban, a Polgári Demokrata Párt hivatalos lapja 1946. december 29.– 1947. február 23-i számaiban jelent meg „A titokzatos bőrkabátos visszaemlékezései" és „Ami a bőrkabátos visszaemlékezéseiből kimaradt" címmel.

3. Lévai Jenő: Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka. Bp., 1948. 336. p.

4. Az eredeti szovjet dokumentumokat közli: Ember Mária, Ránk akarták kenni. Bp., 1992. című kötetében. Wallenberg tragikus sorsával foglalkozó publikációi: Wallenberg elrablása. In: Budapesti Negyed 1995. 2. sz. 181–208. p. — Minden térítés nélkül. In: Holocaust Emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. Bp., 1994. 427. p. Bárány György: A Wallenberg kutatás időszerű problémái és feladatai. In: Századok 1994. 1150–1164. p.

5. Emlékművek, politika, közgondolkodás. Szerk.: Potó János. Budapest köztéri emlékművei 1945–1949. Bp., 1989. 59–61. p.

6. Budapest története V. k. Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerk.: Horváth Miklós. Bp., 1980. 565–618. p.

7. A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon. Főszerk.: Liptai Ervin. Bp., 1987. 351. p. — A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem. Szerk.: Komoróczy Géza. Bp., 1995. 548. p.

8. Néhány történelmi műben alig található néhány sor a gettóról és annak megmeneküléséről: Pl. Kiss György, A budapesti várospolitika 1873–1944. Bp., 1954. 391. p. — Teleki Éva, Nyilasuralom Magyarországon. Bp., 1974. 387. p. — A magyarországi zsidóüldözéssel kapcsolatos újabb irodalom: Bódog Gyula, A magyar zsidóság önmentési mozgalma a Holocaust időszakában. In: Valóság, 1995. 6. sz. 63–73. p., Schmidt Mária, Kollaboráció vagy kooperáció. A Budapesti Zsidó Tanács (Bp., 1990.) című kötetében közreadja dr. Nagy József orvos, a tanács egyik tagjának egy felszólalását, amelyben előfordul Szalai Pál neve is. A megadott jegyzetszámnál ismét csak Szalai Pál neve található, minden kommentár nélkül.

9. Randolph L. Braham: The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary. Vol. I–II. New-York, 1981. 1269. p. — Magyar kiadás: A magyar Holocaust 1–2. k. Bp., 1988. 471., 567. p.

10. Kati Marton: Wallenberg. The gripping biography of the World War II. hero who helped thousands of Jews escape the Nazis. New-York, 1985. 289.p.

11. Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Bp., 1992. 389. p.

12. A zsidó Budapest i. m.

13. Bernt Schiller: Raoul Wallenberg. Das Ende einer Legende. Berlin, 1993. 207. p. — Schiller művéről jelen sorok írójának recenzióját közli: Századok, 1995. 1466–1471. p.

14. Szalai Pál 1991-ben írt visszaemlékezéseit Budapest Főváros Levéltára (BFL) őrzi.

15. Ld. 2. sz. jegyzet.

16. BFL Budapest Kir. Ügyészség iratai 88.854/1939. sz. Az ügycsomóban találhatók a vádirat, a büntető-törvényszéki gyorsított eljárással meghozott ítélet és a kúriai jogerős végítélet. Szalainak a kúriai ítéletben hivatkozott felfüggesztett büntetésére vonatkozólag a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék irataiban nem található adat. Szalai neve többször is előfordul a nyilas tüntetések lefogott résztvevőiről készített jelentésekben. (BFL Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék Bgy. 13995/1938.) Az 1938. december 1-jei nyilas tüntetésen lefogott 95 résztvevő között a 84-ik előállított Szalai Pál. Az ügyészség nem emelt ellene vádat.

17. Ld. 2. sz. jegyzet.

18. Szalai visszaemlékezések (14. sz. jegyzet).

19. Csendőrségi összesítő jelentések a baloldali mozgalmakról 1943. szeptember 10. Idézi: Szekeres József, A magyar bányamunkásság harcai 1934–1944. Bp., 1970. 231. p. — A nyilas mozgalomról: Laczkó Miklós, Nyilasok, nemzeti szocialisták 1935–1944. Bp., 1976. — Rozsnyói Ágnes, A Szálasi puccs. Bp., 1977. — Szőllősi-Janze Margit, Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. München, 1989. 499. p.

20. Ld. 2. sz. jegyzet.

21. Uo.

22. Szalai Pál könyvkereskedői igazolási iratai: BFL Népbírósági mint igazolási fellebbviteli bíróság 856.254/1948. és 1351/1948.

23. A Szalai Pál ellen 1945–1949 években folytatott rendőrségi, népügyészségi és népbírósági eljárások iratai: BFL Népügyészségi 6273/1948., a volt Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL) Hess András tér: Népfőügyészségi és Népbíróságok Országos Tanácsa iratai, továbbá a BM Ti V-102557.

24. A Budapesti Népbíróság Nb. XVII. 255/1945-8. sz. ítélet.

25. Ld. 2. sz. jegyzet.

26. Szalai vallomása az igazoló bizottság előtt.

27. Ember Mária: Ránk akarták kenni i. m. 84–88. p.

28. A Pesti nagy gettó fakerítésének és kapuinak felépítéséről: Murányi Gábor, A pesti gettó. Palánkon innen és túl. Heti Világgazdaság 1994. december 3. 102–103. p.

29. Ld. 23. sz. jegyzet.

30. Uo.

31. Uo.

32. Lévai Jenő: Szürke könyv i. m. 118–119. p. — Karsai Elek–Karsai László: A Szálasi per (Bp., 1988. 652. p.) kötetben közlik dr. Kiss Aladárnak, Gera védőjének 1946. február 23-i beszédét, amely szerint a rendőrséghez kiküldött pártösszekötő feladata a nyilas pártszolgálatosok elleni eljárások megindítása és a rendőrségi munka alátámasztása volt. A Szálasi per iratai: BFL Budapesti Büntető Törvényszék 19.618/1949.

33. Fáklya riport i. m.

34. Uo.

35. BFL Szálasi per iratai.

36. Szalai visszaemlékezései alapján.

37. A zuglói egykori nyilas pártszolgálatosok elleni, 1966-ban folytatott nyomozati eljárás vallomásai: BM Ti V-153693. sz.

38. Fáklya riport i. m.

39. Szálasi per iratai.

40. A cionista Mentőbizottság tevékenységéről készített jelentés: Vaadat Ezra Vö-Hazalah Bö-Budapest. Der Bericht des jüdischen Rettungs Komitees aus Budapest 1942–1945. Vorgelegt von Dr. Rezső Kasztner. Genf, 1946. p., Der Kastner Bericht über Eichmanns Menschenhandel in Ungarn. München, 1961. 367. p. — Andreas Biss, Der Stop Der Endlösung. Kampf gegen Himmler und Eichmann in Budapest, Stuttgart, 1966. 358. p., 2 kiad. Berlin, 1985. 353. p.

41. Fáklya riport i. m.

42. BFL Rendőr-főparancsnokság. Napiparancsok 338/18/1944. december 3. és Fáklya riport i. m.

43. Összetartás 1944. december 17. sz. 4. p. — Dr. Sédey (Schréder) Gyula 1944. december 21-én vette át Nagy Valértól a budapesti rendőr-főkapitányság vezetését: BM Ti V-51855 nyomozati iratok. Bűntető perében: BFL Budapesti Megyei Bíróság iratai B. III. 0418/1951/5. sz. halálra ítélte, amit a Legfelsőbb Bíróság B. V. 063/1951/4. sz. ítéletével megerősített. 1951. július 9-én az Elnöki Tanács kegyelemből az ítéletet életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatta át. 1958. február 4-én az Elnöki Tanács újabb kegyelmi döntésével az életfogytiglani ítéletet 8 évre mérsékelte. Sédey 1959. október 12-én szabadult, miután 1956. őszétől másfél éven át büntetésének végrehajtását felfüggesztették s csak az Igazságügyminisztérium utasítására vetették újból börtönbe. Vö. Ember Mária: Ránk akarták kenni. i. m.

44. Szalai Pál tanúvallomása a Nidosi Imre, Pest nyilas városparancsnoka ellen folytatott rendőrségi nyomozati eljárásban: BM Ti V-135335/I/ 1948. március 14.

45. Nidosi vallomása az ellene folytatott nyomozati eljárásban: BFL Budapesti Népügyészségi iratok 85706-1949. Közli: Források Budapest Múltjából IV. k. 1945–1950. Szerk.: Gáspár Ferenc. Bp., 1973. 393–400. p.

46. Lévai: Wallenberg i. m. és Ember: Ránk akarták kenni. i. m.

47. Szalai Pál visszaemlékezései alapján. Steven Spielberg hét Oscar díjat elnyert Schindler listája című filmjében látható egy jelenet, ahol a krakkói zsidó tanács épületének lépcsőházában tartózkodó zsidók sokasága gyertyával fogadja az érkező Schindlert. Szalai idevágó visszaemlékezései először a Lévai Jenő által írt Wallenberg életrajzban, 1948-ban láttak napvilágot.

48. Perlasca, az ál-spanyol „ügyvivő" naplójának 1944. december 28-i bejegyzése. Elek László, Az olasz Wallenberg. Bp., 1989. 98. p.

49. 1944. június végére Baky László belügyi államtitkár, akinek a csendőrség közvetlen irányítása is hatáskörébe tartozott, Budapestre rendelte a galántai és a nagyváradi csendőrzászlóaljakat. A 3000 főnyi csendőr Budapestre történő összpontosítása egyaránt szolgálta volna a zsidóság deportálását és Horthy eltávolítását. Braham: A magyar Holocaust i. m. 2. k. 146–148. p.

50. BFL VI.-2-c. Rendőr-főparancsnoksági vegyes ügyviteli iratok 1922–1944. 1. sz. doboz. A Hain osztály 1944. március 28.–június 10-e közötti szervezeti tagolódása és vezetőinek névsora. Továbbá BFL VI-1-d-16 kötet, Politikai osztály zsidóügyi mutatókönyv 1944 április-május havi bejegyzések.

51. Nagy Valér főkapitányhelyettes vallomása az ellene folytatott rendőrségi nyomozati eljárásban: BM Ti V-93021.

52. BFL VI.-e-12 Budapesti Rendőr-főkapitánysági iratok. Napiparancsok 1944. október 16. 5481/27. Közli: Források Budapest Múltjából III. k. i. m. 549. p.

53. BFL VI.-e-12 Budapesti Rendőr-főkapitánysági iratok. Napiparancsok 1944. október 17. 5481/27. 23. sz. Utasítás.

54. Uo. 1944. október 19. 6. sz. Utasítás.

55. A sáncásási munkákra történő zsidó munkaszolgálatosok összegyűjtését elrendelő „Felhívás a zsidó lakókhoz!" utasítás szövegét közli: Szita Szabolcs, A zsidók üldöztetése Budapesten 1944–1945. In: Holocaust Füzetek 1994. 4. sz. 78. p., Gyulai Kató, Stációk Óbudától a pokolig. Dachau-Allach, Ravensbrück, Berlin-Spandau. In: Emlékezések. A koncentrációs táborok felszabadulásának ötvenedik évfordulójára. Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ. Bp. 1995. 331–414. p. Az óbudai Nagybátony-Újlaki Téglagyár Rt. Bp., III. Bécsi út 156. sz. alatti telepére, ahonnan a gyalogdeportálási csoportokat indították, 1944. november 8. és november 25-e között 100-120 főnyi rendőri alakulatot vezényeltek 24 órás váltott szolgálatra. 1944. november 26-ától az összegyűjtött zsidókat a Teleki tér 10-be kísérték, ahonnan a Józsefvárosi Pályaudvarról indított deportáló vonatokon szállították el őket. Itt 24 fő tartott állandó őrszolgálatot. November 28-án a vasúti deportálás lehetősége megszűnt; ismét rendőröket vezényeltek a Teleki térről az Óbudai Téglagyárba történő kísérésekhez. A téglagyár őrzése 1944 novemberének végén a gyalogdeportálások leállításával megszűnt.

56. BFL VI.-2-a. Budapesti Rendőrség Főparancsnokságának iratai. Őrszemélyzet fegyelmi ügyei 1944. 1501-1841. sz. ügyiratok. Teleki téri összetűzések, a Szt. István parkban folytatott razziák során elfogott fosztogatók, zsidókat rejtegető rendőrők és a gettózás alkalmával a fosztogatók ellen fellépő rendőrök ügyei, a razziák és bekísérések során történt lopási esetek kivizsgálásáról, a partizánok és katonaszökevények üldözéséről és fegyverhasználattal kapcsolatos jelentések.

57. A kis, vagy Nemzetközi Gettó felállítására vonatkozik Solymossy János rendőrségi törzsfelügyelő (ezredes), a nyilas belügyminiszter megbízottjának 1944. november 12-i Szolgálati Utasítása az akcióban résztvevő rendőregységekhez. BM Ti V-26349.

58. A Szálasi féle 6 pontos, a zsidókérdés kezelésére vonatkozó irányelvekről a nagy gettó felállításával kapcsolatos fejezet tájékoztat, továbbá: Robert W Kempner–Carl Haensel, Das Urteil im Wilhelmstrassen Prozess. München, 1950. 346. p.

59. BFL Bp. Rendőr-főparancsnoki napiparancsok i. m. 1944. november 22. 327/15. sz. és 1944. november 23. 328/12. sz. A parancs szerint a rendőri szervek a zsidók összeköltöztetésével összefüggő jelentéseket és kimutatásokat a kormánybiztoshoz kötelesek felterjeszteni s az egyes intézkedések végrehajtásáról ott nyerhetnek tájékoztatást. — 1944. november 24–november 28. között a VII. kerületbe történő zsidó kisérések és az odaérkezők elhelyezésének biztosítására naponta 250 rendőrt vezényeltek ki a rendőri karhatalmi ezredektől.

60. A Solymossy-féle szolgálati utasítás alapján.

61. A Zsidó Tanács lakásügyi osztályvezetőjének 1945. november 3-án a rendőrségen tett vallomása: BM Ti V-26349.

62. Lévai: Szürke könyv i. m. 120. p.

63. Sédey ellen nyomozási iratai.

64. BFL VI-5-a. A budapesti VI. ker. rendőrkapitányság nyilvántartási könyvei. 4. kötet.

65. Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL) A m. kir. 10. (kaposvári) gyalogos hadosztály Hadműveleti Napló bejegyzések és Hingyi László: Önkéntes és különleges magyar alakulatok Budapest védelmében. In: A Budapesti Csata 1944/1945. Az 1994. december 15–16-án megtartott tudományos ülésszak anyaga. Hadtudományi Tájékoztató 1944. 10. sz. Bp., 1985. 188–199. p.

66. Friesner parancsát közli: Georg Maier, Drama zwieschen Budapest und Wien. München, 1985. 521. p.

67. A Wallenberg–Szalai féle közös gettólátogatásról készített Gelléri Miklós jelentést közli: Lévai, Wallenberg i. m. 297–299. p.

68. Uo.

69. Arieh Ben-Tov: A Nemzetközi Vöröskereszt és a magyar zsidóság a második világháború alatt. Bp., 1992. 205. p.

70. A zuglói nyilas pártszolgálatosok elleni nyomozati eljárás.

71. Uo.

72. Nidosi vallomása.

73. Az „üvegházi" mentőakcióról, melyet Szalai Sédey hozzájárulásával hajtott végre: Braham, A magyar Holocaust i. m. 233–234. p. és a Zsidó Budapest i. m. 574. p. Az „üvegház" védelmére kirendelt katonai alakulat parancsnoka, Fábry Pál ellen 1948-ban indított nyomozati eljárás megszüntető határozattal végződött. Fábry előadta, hogy: „... előző nap (1944. december 31.) a helyszínen a nyilasok 6 embert megöltek, 30-at megsebesítettek és százakat (kb. 800 személyt) a menedékhely elhagyására kényszerítettek." BM Ti V-151109.

74. Lulai L. László ellen folytatott nyomozati eljárás iratai: BM Ti V-116292. Lulait a Budapesti Büntető Törvényszék B. 17258/1949. sz. ítéletével életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte Ferenczy László csendőr alezredes, deportálási belügyi biztos segédtisztjeként végzett tevékenységéért. A Ferenczy ellen meghozott halálos ítélet: BM Ti V-79348.

75. Fábry Pál főhadnagy vallomása.

76. A Jókai u. 1. sz. alatti svéd védettségű ház lakóinak elhurcolásáról: Nidosi Imre ellen folytatott nyomozati eljárás, továbbá a IV. Városház u. 14. sz. nyilasházban történtekről a nyilas főkerület nyomozó csoportjának vezetője, Tál Lajos elleni vádirat: BFL Bp. Népügyészségi iratai 83236-1949. Közli: Források Budapest Múltjából IV. k. 1945–1950. i. m. 468–472. p.

77. Fáklya riportsorozat.

78. Lévai: Szürke könyv i. m. 122. p. és Gyulay Gyula műszaki r. százados, Sédey főkapitány unokaöccse és segédtisztje ellen folytatott nyomozati eljárás iratai: BM Ti V-93445.

79. Szalai Pál igazolási eljárási iratai.

80. Fáklya riport i. m

81. Bakos Géza h. főhadnagy és Szilágyi Jenő r. alezredes vallomásai a Nidosi Imre elleni nyomozati eljárásban.

82. Német történészek is (Jost Dülffer: Deutsche Geschichte 1933–1945. Stuttgart, 1992., vagy Hans-Ulrich Thamer, Verführung und Gewalt. Deutschland 1933–1945. Köln, 695–710. p.) kitérnek az antiszemitizmus vonatkozásában a náci vezetők meggazdagodási ambícióira. Lévai közli Bechernek vallomását, mely szerint „Himmler azt az utasítást adta neki, ígérjen meg mindent a zsidóknak, amit csak kérnek. Vegyen el tőlük mindent, amit lehet. Azután tűnjön el. Egyáltalában nem gondolok arra, hogy valamit is teljesítsek az ígéretekből." (A fekete SS fehér báránya i. m.) Himmlerről is, aki 1945 tavaszán közvetítőkkel folytatott tárgyalásain hangoztatta, ő nem gazdagodott meg a háború folyamán, bebizonyosodott, hogy egymillió dollár körüli értékben különböző valutaféleségeket ásatott el szeretője berchtesgadeni kertjének csűr-

jében. Joe J. Heydecker– Johannes Leeb: Das Ende des Reichsführes Heinrich Himmler. In: Der Nürnberger Prozess. Köln, 1985. 54–63. p.

83. A védlevelek és egyéb okmányok hamisításáról: Hasomir Hácáir (Ifjú Gárda, a szocialista-cionista ifjúsági mozgalom héber neve) a zsidó ellenállási mozgalomban címmel 1948-ban Budapesten közreadott kiadvány szerint közel negyedmillió hamisított okmány, között 120 ezer svájci védlevél készült a szervezet nyomdáiban (A tájékoztató kiadvány adatait összefoglalóan ismerteti Győri György visszaemlékezése. In: Emlékezések. A koncetrációs táborok felszabadulásának ötvenedik évfordulójára. i. m. 232–236. p. Számtalan eredeti(hamis) okmányt állítottak ki egyesületek és egyházi szervezetek is. A védlevél akciók történetét ismertetik Szita Szabolcs, Hetényi Varga Károly és Majsai Tamás. In: Magyarország 1944. 2. k. Üldöztetés — embermentés. Bp., 1994. 278. p.

84. Perlasca naplójában leírta Tarpataky r. főfelügyelővel folytatott tárgyalásait. A rendőrségi iratanyagból kitűnik, hogy az ún. Nemzetközi Gettó felállításával és őrzésével kapcsolatos feladatok ellátásával az V. ker. rendőrkapitányságról Tarpataky főfelügyelőt bízták meg, akinek alkalmanként félezernyi rendőr került parancsnoksági körébe. Tarpataky felemás módon látta el feladatkörét, 1945 után a Népbíróság többévi fegyházbüntetésre ítélte: BM Ti V-102343.

85. Lévai Jenő: Wallenberg életrajzában arról tájékoztat, hogy az Óbudáról menekült nyilas pártszolgálatosokat a Pozsonyi úton a védett házak szomszédságában helyezték el. Innen kiindulva provokációkat hajtottak végre.

86. A védlevelek hitelességének vizsgálatára tartott razziákat Tarpataky rendőrei és a nyilasok együttesen bonyolították le. Nem egy esetben Carl Lutznak kellett személyesen ellenőrizni és igazolni a védlevelek eredeti voltát.

87. A Wallenberg–Eichmann találkozókról: Elizabeth Szél, Wallenberg Budapesten című 1989-ben magyarul is megjelent könyve. Szerző az Arizona mulatóban lépett fel táncosnőként, ahol személyes élményeket szerzett. Akkori férje, Szél György mérnök, Wallenberg sofőreként is dolgozott a svéd követség kötelékében.

88. Schiller svéd történészprofesszor Lars Berg svéd követségi titkár 1949-es visszaemlékezése alapján írja le a második Wallenberg–Eichmann találkozót. Eichmann fenyegetései: Bajtay Péter: Emberirtás, embermentés. Svéd követi jelentések 1944-ből. Az auschwitzi jegyzőkönyv (Bp., 1994. 182. p.) című művében. (Karsai László kritikai megjegyzései: Századok, 1996. 750–755. p.

89. Biss i. m-ben közli annak a táviratnak a facsimiléjét, amelyet a 400 svéd menleveles ügyében a svájci Joint megbízottnak, Saly Mayernek küldött meg.

90. A levél magyar fordítását közli: Lévai, Wallenberg i. m.

91. A tárgyalásról Per Anger, budapesti svéd követségi titkár 1946-ban svédül, majd 1981-ben angol nyelven is megjelent: Raoul Wallenberggel Budapesten (New-York, 1981.) című visszaemlékezése.

92. Wallenbergnek az SS tábornokkal folytatott tárgyalását közli: Danny Smith, 100.000 Juden gerettet. Raoul Wallenberg und seine aussergewöhnliche Mission in Budapest. Neuhausen, 1986. A németeknek Wallenberg tevékenységének engedélyezésével kapcsolatban tisztázandó kérdésekről: John Lukas, Hitler és Magyarország. Századok, 1993. 753–755. p.

93. A Budapest ostroma idején a városban rekedt SS tábornokok életrajzi adatai: Kurth Mehner, Die Waffen SS und Polizei. Führung und Truppe 3 k. Norderstedt, 1995. 389. p.

94. Vajna Ede székesfővárosi tanácsnok tevékenységére: György Endre, Amíg városatya lettem. Bp., 1930. 25–26. p. és Források Budapest Múltjából III. k. 1919–1945. Szerk.: Szekeres József. Bp., 1973. 685. p.

95. Dr. Vajna Ernő működésére: Budapest Székesfőváros üzemeinek évkönyvei 1935-től megjelenő sorozata BSZKRT fejezetek.

96. Dr. Vajna Ernő politikai pályafutását részletesen taglalja a Vezérkar Főnökének Bírósága Vkf. 2273/1942. sz. ítélete, amely a Szálasi per iratai között (263. iratcsomó) található, továbbá: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése. Bp., 1990. 127. p. A rendőrségi nyomozati iratok: BM Ti V-55691, V-101578.

97. Uo.

98. A dr. Vajna Ernő elleni bírósági eljárás iratai: BFL Bp. Büntető Törvényszék Bgy. 9930/1938. Állami és társadalmi rend erőszakos felforgatásának vádjával 28 társával együtt ítélik el. Vajna 3 hónap 15 napi börtönbüntetést kapott, melyet 1941 tavaszán töltött le. A Budapesti Büntető Törvényszék B. 11129/1941. sz. ítéletével 1943-ban felmentik a Baky László által indított rágalmazási perben.

99. Miniszterelnökségi pártmegbízotti működéséről: BM Ti III/3-c. Gál Csaba volt BSZKRT műszaki főtanácsos elleni rendőrségi vizsgálati iratok.

100. A Sédey mb. főkapitány elleni nyomozati eljárásban elhangzott vallomások.

101. Perlasca naplója.

102. Uo.

103. Lévai: Wallenberg i. m. és Tschuy i. m.

104. Az említett Wallenberg akciókra: Smith i. m. és Lévai, Wallenberg i. m.

105. Az eredeti dokumentumot magyar fordításban közli: Lévai, Wallenberg i. m.

106. Szalai Pál 1945. február 15-i rendőrségi vallomása és Perjési Ferenc vallomása a Nidosi ellen folytatott nyomozati eljárásban. Szalai Pál 1990-ben Ember Máriának adott első interjúját, ahol felsorolta a gettó megmentése érdekében tett intézkedéseit, közli: Múlt és Jövő, 1990. 4. sz. 58–66. p. Mintha nyilasok csinálták volna címmel.

107. A nyilasok budai tömeggyilkosságaival kapcsolatos beszámolók: Források Budapest Múltjából III. i. m., továbbá a XII. ker. rendőrkapitányság jelentése a nyilasok budai áldozatainak 1945 májusában lefolytatott exhumálásairól: BM Ti V-135335/1. A bonctani intézetben talált 1944. november és december hónapokban beszállított 384 áldozatról és a 292, lőtt sérülés következtében elhunyt holttestről: Piros László r. fogalmazó 1945. február 16-i jelentése (BM Ti V-93021) és a BFL-ban lévő Budapesti Nemzeti Bizottság által életrehívott a Náci és nyilas rémtettek kivizsgálására alakított bizottság iratai adnak számot.

108. Lévai Wallenberg i. m.

109. Enzyklopädie des Holocaust. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden. I–II–III. k. Tel Aviv, 1989. héber nyelven, német fordítás 1994. 1791. p.

110. Kasztner Rezső, a cionista Waada (Mentőbizottság) alelnöke három beszámolót készített a bizottság és saját, 1942–1945 közötti tevékenységéről. Az első jelentés, amely a zsidó világkongresszus részére 1946-ban Genfben, géppel írt szöveggel került benyújtásra, még a Vertraulich, (Bizalmas) jelzést viselte, eredetben nem ismert. A második sokszorosított változat, a Bizalmas jelzés nélkül készült el, terjedelme 191+3 p. gépelt A/4 formátumban. Feltehető elkészítési időpontja szintén 1946. Mindkét változat németnyelvű. Kasztner perét (1953–1957) és egy fanatikus merénylő által lakása előtt történő meggyilkolását követően a jelentést Münchenben, 1961-ben, a világszerte nagy figyelmet kiváltott Eichmann perrel összefüggésben, könyv alakban, némileg szerkesztett formában, egy kiadó újból megjelentette A/5 formában 367 p. terjedelemben.

111. Uo.

112. Josef Urban, az RSHA VI. osztálya budapesti megbízottja és Kasztner között fennálló kapcsolatot, Urban — Höttl SS alezredes elődje — 1947. évi ausztriai kihallgatása alkalmával fedte fel. Elmondotta, hogy Kasztner 1944-ben bizalmi embereként működött. (Simon Whiesenthal: Recht nicht Rache. Frankfurt, 1989. 464. p.)

113. A Waada tevékenységének Kasztner jelentésében nem érintett részleteiről s különösen az egyes akciók anyagi hátteréről, a náci-nyilas gyilkosokkal létrejött kapcsolatokról Andreas Biss i. m. második, bővített kiadásából nyerhetők adatok.

114. Uo.

115. Becher életrajzát és SS karrierjét ismerteti: Karla Müller-Tupath, Reichsführers gehorsamster Becher. Fulda, 1982. 158. p. Becher budapesti tevékenységét Kurt Emmenegger a svájci Sie und Er című folyóirat, 1962. 52. és 1963. 15. számaiban közölt riportjaiban ismerteti. Lévai Jenő: A fekete SS fehér báránya i. m-ben számol be Becher budapesti tevékenységéről. Kasztner és az 1995-ben Brémában elhunyt Becher közös mentőakcióiról magyarul és héberül írt újabb műveket Böhm Ágnes ismertette a Heti Világgazdaság, 1996. február 10-i számában: Kasztner Listája címmel.

116. A nagyhatalmaknak az európai zsidóság kiirtására vonatkozó náci tervek negligálásáról, majd a tudomásukra jutott tömeggyilkosságok és a magyarországi zsidóság 1944-es tragédiája csaknem tétlen tudomásul vételével kapcsolatos magatartásáról az újabban előkerült dokumentumok alapján, Gideon Hausner: Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann per története, 1984-ben megjelent kötete 12. fejezetében, A nagyhatalmak és a kisemberek (326–358. p.) számol be. Hausner ismerteti Brand akcióját s Roosevelt, az amerikai külügyminisztérium, Churchill és az angol kormány elutasító álláspontját.

117. A Chorin-Weiss család 47 tagjának vagyonuk jórészének átengedése fejében az SS által Portugáliába történt kiszállítását ismerteti: Karsai Elek–Szinai Miklós, a Weiss Manfréd vagyon német kézbe kerülésének története. Századok, 1961. 694–716. p., továbbá Braham, A magyar Holocaust i. m. 408–417. p.

118. Biss i. m.

119. A Bécs melletti Strasshof-i táborba deportált 15 ezer, a Holocaust Enciklopédia szerint 21 ezer magyarországi zsidó történetére: Szita Szabolcs, Utak a pokolból. Magyar deportáltak Ausztriában 1944–1945. Bp., 1991. 181. p.

120. Biss i. m.

121. Kasztner-jelentés i. m.

122. Uo. Megemlítendő, hogy Martin Gilbert: Endlösung. Die Vertreibung und Vernichtung der Juden c. angol, majd német nyelvű, grafikus ábrázolásokkal a deportálásokat szemléltető művének (Hamburg, 1995.) egyik változatában sem szerepel a Chorin-Weiss család, sem a Kasztner-csoportok, sem a strasshofi táborba történt deportálás bemutatása.

123. A cionista mentőakciók történetét ismerteti és értékeli Schiller: Wallenberg i. m-ben is.

124. Az Eichmann-féle „illegális" deportálások által kiváltott diplomáciai bonyodalmakra: Arieh Ben-Tov i. m. és Hausner, Ítélet i. m. Az első, a deportálások Horthy által történt leállítását hallgatólagosan tudomásul vevő Himmler-féle állásfoglalás keltét Braham, feltehetőleg a Biss visszaemlékezés alapján. július 28-ában adja meg. (Braham i. m. 2. k. 511. p.) Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén c. interjú-sorozatában (Bp., 1982.) közli e témakörben Wilhelm Höttl, bécsi, majd budapesti volt SS hír-

szerző vezetővel folytatott beszélgetését. Höttl szerint Himmler jóváhagyása nélkül Horthy parancsa német részről érvénytelennek volt tekinthető. Höttl kiemeli főnöke, Schellenberg szerepét Himmler ezirányú befolyásolásában.

125. Uo.

126. Uo. és Karla Müller-Tupath i. m.

127. Uo.

128. A deportálások leállításáról: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Szerk.: Pamlényi Ervin, Ránki György stb. Bp., 1968. 907. p.

129. Himmlernek az elgázosítást megtiltó és a zsidók életének megkímélését elrendelő parancsa kiadásának időpontjára vonatkozóan, miután a parancs írásban nem maradt fenn, a visszaemlékezések egymásnak ellentmondóak. 1944. november 2. és november 17. közötti időpontok egyaránt előfordulnak. Dr. Nyiszli Miklós nagyváradi deportált orvos, Dr. Mengele boncoló-orvosa voltam c. visszaemlékezésében (Bp. é. n. 165. p.) elmondja, hogy őt 1944. november 17-én értesítette egy SS altiszt a rádió útján leadott Himmler-parancs Auschwitzba érkezéséről.

130. Kasztner-jelentés i. m. Kasztneren kívül a megbeszélések egyetlen résztvevője sem írta le visszaemlékezéseit. Becher vallomásain kívül csak az augusztusi tárgyalásokról Himmlernek írt jelentése maradt fenn. Himmlernek 1945 tavaszán Musy volt svájci elnökkel folytatott megbeszéléseiről készített feljegyzésében Becher és Saly Mayer kapcsolatfelvételéről is megemlékezik. Schiller svéd professzor az 1970-es években felkereste a már nyugállományba vonult McClellandot, aki előtte elbagatellizálta a tárgyalások jelentőségét és Roosevelt elnökkel fennállott kapcsolatainak súlyát. Arról beszélt sokat, hogy a svájci WRB delegációnak milyen anyagi nehézségei voltak. E beállításnak ellentmond McClelland által már amerikai diplomataként a berni követség hivatalos levélpapírján bizalmas jelzéssel, Kasztnernek címzett két levele, 1946-ból, melyekben a tárgyalások fontosságát hangsúlyozza a magyarországi maradék zsidóság megmentése szempontjából.

131. Kasztner-jelentés i. m.

132. Benjamin Halevy, a Jeruzsálemi Kerületi Bíróság tanácselnökének megállapítása a Kasztner contra Grünwald ellen folytatott rágalmazási perben. A bíróság 124/53. sz. ítélete: Bírósági jegyzőkönyv kivonatok a Kasztner–Grünwald per tanúvallomásairól. Összeállította és fordította Dán Róbert. A fordítás a Budapestre vonatkozó anyag kiemelésével készült. Kézirat. Bp., 1962. 62. p. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye) A tárgyalási jegyzőkönyvek terjedelme héber nyelven meghaladja a 3000 oldalt és 200-nál több, eredeti német és magyar nyelvű dokumentumot is csatoltak.

133. Kasztner-jelentés i. m.

134. Holocaust Enciklopädia i. m. és Biss i. m.

135. A budapesti német követség részéről Feine követségi tanácsos támogatáson kívül, információkat is továbbított Carl Lutznak.

136. Himmler különbéke ajánlatairól: Heinrich Himmler, Kleinbürger und Grossinkvisitor 156–174. p. In: Joachim C. Fest, Das Gesicht des Dritten Reiches. Profile einen totalitären Herrschaft. München, 1993. 516. p. Guido Knopp, Das Ende 1945. Der verdammte Krieg. Köln, 1995. 258. p.

137. Hitler, aki Kaltenbrunnernek az RSHA vezetőjének és Ribbentrop külügyminiszter jelentései alapján szerzett tudomást Himmlernek a világközvélemény előtt általános visszatetszést kiváltó emberkereskedelméről, halálbüntetés kilátásba helyezésével minden zsidó kiutaztatást megtiltott. Kasztner-jelentés és Biss i. m.

138. Kasztner, Biss és Hausner i. m.

139. Andreas Biss 1961-ben közzétett visszaemlékezései szerint Saly Mayer és McClelland csupán azért kapcsolódtak be az SS-el folytatott tárgyalásokba, hogy Himmlert megerősítsék a politikai jövőjét illető illúzióiban és hogy a magyar cionisták mentőtevékenységének a nemzetköziség látszatát adják. Szerinte e tárgyalások a nácik zsidóellenes terveinek meghiúsítására irányuló szellemi eszközökkel folytatott ellenállás egyik formáját valósították meg. A tárgyalások útján történő szembeszegüléses ellenállás viteléhez éppen annyi bátorságra volt szükség, mint a fegyveres harchoz. Szerinte a szembeszállásnak egyedül ez az útja volt járható, a nagy túlerő miatt eleve eredménytelennek bizonyuló fegyveres harc helyett. Úgy véli, hogy a zsidó milliók tragikus sorsának megörökítése mellett, egyidejűleg meg kell emlékezni a budapesti cionisták által kifejtett szellemi fegyverekkel folytatott ellenállásról is, melynek eredményeként az európai zsidóság utolsó százezrei megmenekültek a haláltól. A cionisták akcióikkal elősegítették és támogatták a zsidó nép fennmaradását és jövőjének építését szolgálták. (Biss i. m. 15–16. p.)

140. A magyarországi zsidóság emberveszteségeiről: Stark Tamás, Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939–1955) Bp., 1995. 109. p.

141. Solymossy Szolgálati utasítását közli: Szita Szabolcs, A zsidók üldöztetése Budapesten 1944–1945. i. m.

142. Dr. Strache Gábor ügyvéd, a nyilas Lakásügyi Kormánybiztos a Solymossy ellen folytatott nyomozás során előadta, hogy 1944 november végétől a Mosonyi utcai rendőrségi laktanyában ülésezett a Solymossy vezette, 40–50 tagú, a gettó felállítását előkészítő és irányító bizottság. Az ő feladata volt a gettó területén lévő, kb. 3000, nem zsidók által lakott lakásból kb. 11 ezer személy kiköltöztetése. BM Ti V-26349.

143. A Belügyminiszter 3935/1944 BM. sz. rendeletét és a Vajna belügyminiszter által jóváhagyott gettó térképét a Budapesti Közlöny 1944. december 5-i sz-ban tették közzé, de már 1944. november 12-e óta folyamatosan költöztettek zsidó lakósokat a majdani gettó területén lévő sárgacsillagos házakba.

144. OL K 148. Belügyminisztérium iratai. 1200. iratcsomó. Szálasi Ferenc zsidóügyek intézésére kiadott Utasítás 3. pontja tartalmazza a pesti gettókkal kapcsolatos elvi iránymutatást.

145. Gelléri Miklós jelentése: Lévai Wallenberg i. m.

146. Ld. 142. sz. jegyzet.

147. A magyar zsidó vezetők 1942 óta kaptak jelentéseket a lengyel területeken folyó megsemmisítésekről. 1944 áprilisában jutott el Budapestre az Auschwitz jegyzőkönyv. Az Auschwitz jegyzőkönyvvel kapcsolatos budapesti fejleményekről: Szenes Sándor, Befejezetlen múlt. Bp., 1986. A Zsidó Tanács és Kasztner felelősségét a jegyzőkönyv elhallgatásáról: Sandor Szenes–Frank Baron, Von Ungarn nach Auschwitz. Die verschwiegene Warnung. Münster, 1994. 208. p. — Hausner: Ítélet Jeruzsalemben (i. m. 481. p.) című művében idézi egy emigrációban lévő, felelős pozíciót betöltő magyar zsidó nyilatkozatát az Auschwitzban folyó emberirtásról érkező hírekkel kapcsolatban: „Ha tudom, mi az az Auschwitz, akkor nincs az a földi hatalom, amely belekényszerített volna abba a vonatba. De viszont nincs az a földi hatalom, amely elhitette volna velem, hogy létezik egy ilyen Auschwitz. Sőt, amikor már ott voltunk a táborban és érkezésünkkor egy lengyel zsidó a magas kéményekre mutatott, mondván, hogy nemsokára rajtuk keresztül távozunk a földi létből, biztos voltam benne, hogy az az ember elmebajos. Senki sem hitt volna a figyelmeztetésnek akkor sem, ha Kasztner valóban tájékoztatja az embereket." Az Auschwitz jegyzőkönyvet a Zsidó Tanács valamennyi tagja megkapta és ismerte. Néhány 1945-ben készült nyomozati jegyzőkönyv szerint a nagyobb vidéki gettókba érkező budapesti zsidó tanácsi kiküldöttek igyekeztek megnyugtatni a sorsuk alakulása miatt aggódókat, majd sietve külföldre mentették családjukat. (BM Ti V-129355 a-c.) A Zsidó Tanácsok szerepéről többeket felháborító értékítéletet fogalmazott meg Lévai Jenő egy képes hetilap számára összeállított riportsorozatban. Lévai szerint. „Kétségtelen hatásosabb lett volna minden intézkedés szabotálása és a nyílt ellenállás, Budapesten is megismételni a varsói gettó hősies küzdelmét. Hatásosabb, de nyilván ugyanaz lett volna a szomorú eredmény: a budapesti zsidóság teljesen elpusztult volna, mint a varsói gettó hősi népe. Így azonban nem termett legenda, nem született hősi eposz, de megmaradt a budapesti zsidóság mintegy 60%-a. S ebben része van kétségtelenül a különböző Zsidó Tanácsok erőfeszítéseinek, mentési munkájának." (Képes Figyelő, 1946. március 3.) Kasztner jelentése szerint: „Naivul azt hittük, hogy a szövetségesek és a semlegesek információhiány miatt hallgatnak és elég lesz a világ lelkiismeretére apellálni a tömegmészárlás leállítása céljából... Rá kellett ébrednünk, hogy a szövetségesek részéről minden gyakorlati segélynyújtás, eltekintve a gyilkosokhoz intézett ünnepélyes felhívásoktól és üzenetektől, lényegében elmaradt... Nem maradt más lehetőség, mint az üldözött zsidóság 2000 éves történelmében nem első esetben, pénzért megpróbálni megmenteni a zsidók életét." Biss i. m-ben egyenesen a zsidókat fogságba vető egyiptomi fáraókkal tárgyalásokat folytató Mózes példáját hozza fel igazolásul, akinek az együttműködés révén sikerült népét a fogságból kivezetni. Schiller arra a megállapításra jutott a magyar zsidóság tétlenségével kapcsolatban, hogy az őket elpusztítani szándékozó ördögi erőkkel szemben a bibliai Jákob példáját követve, anyagi erőforrásainak igénybevételével próbálta magát és legjobbjait kiváltani az üldözők kezeiből és ily módon megmenekülni a megsemmisítés elől. (Schiller: Wallenberg i. m.)

148. Kasztner és Biss i. m.

149. A nyilasok által tervezett és 1944. december 8-án nyilvánosságra jutott gettó felszámolási akciójáról s annak Winckelmann SS altábornagy által, Himmler utasítása alapján történő leállításáról Lévai, Kasztner és Biss egybehangzóan számolnak be.

150. A gettó őrzésére kirendelt SS őrség létezéséről a szemtanú hitelességével számol be Lévai. Wallenberg i. m-ben. Peter Gosztonyi: Endkampf an der Donau 1944/45. Wien–München–Zürich, 1969. 356. p. c. művében a 150 p-on beszámol Pfeffer-Wildenbruch SS tábornokkal, akit a magyar történelem 20. sz-i Hentzi-jének titulál, 1961-ben folytatott beszélgetéséről, amelyben a körülzárt Budapesten maradt zsidóság és a gettó sorsa is nyomatékkal szerepelt.

151. A Carl Lutz–Pfeffer-Wildenbruch közötti levélváltásról Tschuy is megemlékezik i. m-ben.

152. Gosztonyi: Endkampf i. m.

153. Stöckler Lajos csipkegyáros, első világháborús tüzértiszt, az 1944. október 22-én harmadízben újjáalakított Zsidó Tanács elnökhelyettese, majd a tanács tényleges vezetője feljegyzései alapján. A Stöckler napló, amely hiányosan maradt fenn, a gettón kívüli tárgyalások eredményeit, lefolyását és a kapcsolódó intézkedéseket rögzíti. A naplótöredék, a gettóval és a Holocausttal foglalkozó iratok: OL/ÚMKL XXXIII-5-a, a Magyar Izraeliták Országos Irodája elnöki, a XXXIII-5-c. Gettó iratok 1. sz. doboz és a XXXIII-8-a. Pesti Izraelita Hitközség elnöki iratai 1–2. sz. doboz.

154. Uo.

155. Uo.

156. Uo.

157. Uo.

158. Bükkös György, a XIV. ker. nyilas körzetvezetőjének vallomása a zuglói nyilasok elleni eljárásban: BM Ti V-153693.

159. Gosztonyi Péter: Vihar Kelet-Európa felett. A második világháború utolsó évének magyar vonatkozású eseményei (Bp., 1990. 211. p.) c. műve 40–64. p-in néhány katonai iratot közöl Budapest ostromáról. Hindy Iván altábornagy, Budapest katonai parancsnokának 1944. december 31-i jelentése szerint: „Ma azt az értesítést kaptam, hogy a gettóban, amelyben a hozzám jutott hírek szerint 40–60 ezer zsidó van, az ellátás tökéletesen kifogyott és ennek következtében a zsidók nyugtalanok. Ha ezek a zsidók az éhség következtében a gettóból kitörnek, ennek igen kellemetlen következményei lehetnek. Egyelőre elrendeltem, hogy a gettóba kukoricalisztet szállítsanak, amellyel remélem néhány napra az éhséget enyhíteni." Hindy népbírósági tárgyalásán (BFL Nb. 5963/1945.) Demeter Géza alezredes tanúvallomásában a vezető hadbiztos jelentésére hivatkozva előadta, hogy Hindy élelmet vitetett a gettóba. Három másik tanú arról vallott, hogy előttük Hindy annakidején különböző alkalmakkor előadta, amíg ő a helyén van, nem engedi a gettót felrobbantani.

160. Paulics Józsefnek, Hindy tiszti szolgájának visszaemlékezése, Budapest végnapjai címmel. HIL Tgy Kéziratok, 1980.

161. Perlasca nem rosszindulatú, hanem tehetetlen embernek ábrázolja Sédeyt. Zürchernek már kedvezőtlenebb benyomása volt róla.

162. A Budapesten körülzárt német egységek parancsnokairól: Hermann Balck, Ordnung in Chaos. Erinnerungen 1893–1948. 2. kiad. Osnabrück, 1981. 781. p. A főváros körüli harcok leírása: 598–616. p. Wolf Keilig: Die Generäle des Heeres (Friedberg, 1983. 303. p.) művében a német hadsereg 2575 tábornokának életrajzi adatait közli.

163. Fáklya riport i. m. Braham i. m. 2. k. 323. p-án hivatkozik Gosztonyi Péternek Gottstein SS őrnagyról írt cikkére: Aki 1944-ben élet-halál ura volt Budapesten. Menora-Egyelőség, 1978. december 23.

164. A Nidosi és a zuglói nyilasper vallomásai.

165. Uo.

166. Uo.

167. Kún páter önvallomása a Nidosi per iratai között található. Naplója a Képes Figyelő, 1946. január–márciusi számaiban.

168. Nidosi elleni eljárás adatai.

169. Uo.

170. A m. kir. 10. honv. hadosztály iratai. Hadműveleti Napló.

171. Tschuy: Carl Lutz i. m.

172. A rendőrségi exhumálási jegyzőkönyvek és a BNB Náci-Nyilas Rémtetteket Kivizsgáló Bizottság iratai.

173. A gettórendőrség töredékesen fennmaradt iratai: OL/ÚMKL XXXIII-5-c. Gettó iratok. 1. sz. doboz.

174. Szalai Pál könyvkereskedői igazolási eljárása iratai.

175. Perjési Ferenc visszaemlékezéseit közli: Ember Mária, Ránk akarták kenni i. m. 89–96. p., továbbá a Pesti Izraelita Hitközség 1945 márciusában Perjési részére kiadott igazolása.

176. Szalai Pál részére 1946–1950 között öt igazolást illetve támogató levelet adott ki — Stöckler vagy Domonkos aláírásával — a Pesti Izraelita Hitközség.

177. Nidosi Imre ellen folytatott nyomozati és büntetőbírósági iratok. Rettmann Kurt nyilas karrierje előtt a Telefongyár Rt. műszaki tisztviselője volt. Pályafutását is a zuglói nyilas szervezetben kezdte előadások tartásával és pártnapok szervezésével. 40 év körüli, középmagas férfi volt, egyenruhában vagy zöld ingben járt. Német hangzású neve ellenére kitűnően beszélt magyarul. Simulékony modorú, de kihívó természetű, erőszakos beállítottságú egyénként jellemezték. Egy időre a nyilaspártból is kizárták, mert pestkörnyéki házában orgiákat tartott. A nyilas hatalomátvételt követően főkerületi zsidótlanítási osztályvezető, majd december 27-től főkerület vezető helyettes. Nidosival együtt reorganizálta a nyilas szervezeteket a körülzárást követően. Német-náci kapcsolatai is voltak. Az 1945. február 11-i várbeli kitörési kísérlet során eltűnt.

178. Tschuy: Carl Lutz i. m-ben közli Zürcher napijelentését.

179. Lulai L. László vallomása a Nidosi elleni nyomozati eljárásban: BFL Bp. Népügyészségi iratok 85706-1949.

180. Máté György: Budapest szabad! Bp., 1980. 258. p.

181. A zuglói nyilasper iratai.

182. A nyomozást megszüntető népügyészségi határozat.

183. Közli: Szita Szabolcs, A zsidók üldöztetése i. m. 94. p.

184. Lévai: A pesti gettó csodálatos megmenekülése i. m.

185. Domonkos Miksa vallomása.

186. Uo. Nidosi vallomása.

187. OL/ÚMKL/Gettó iratok.

188. Perlasca naplója i. m.

189. Uo.

190. Domonkos Miksa vallomása.

191. Lévai: Wallenberg i. m.

192. Szalai Pál vallomása a Nidosi elleni nyomozati eljárásban.

193. HIL 1640. A 13. német páncélos hadosztály töredékes iratait egy budai lakos az 1945. február 11-i kitörést követően a Széna téren találta egy kiégett páncélosban, majd 1970-ben átadta a HIL-nek. Ennek alapján készült Györffy György–Spácay Hedvig: A IX. SS hadtestparancsnokság titkos napijelentései a Budapestért folytatott harcokról 1945. január 1–24. között. Hadtörténeti Közlemények 1975. 1. 187–209. p. Kurt Mehner: Die geheimen Tagesberichten der deutschen Wehrmachtführung in Zweiten Weltkrieg sorozat 9–11. k-ben a német vezérkar titkos jelentései olvashatók a budapesti harcokról.

194. Lévai: A pesti gettó i. m. 132. p.

195. Érdemes megjegyezni, hogy a budapesti zsidóság történetének e kritikus időszakában, a legtevékenyebben eljáró semleges országbéli diplomaták egyike sem volt hivatásos szakmabeli: Wallenbergnek ugyan volt diplomáciai rangja, de mint a WRB képviselője érkezett Budapestre és útlevelének érvényességét félévenként hosszabbította meg a svéd külügyminisztérium, majd a budapesti követség. Dr. Peter Zürcher jogász volt és a svájci érdekeket képviselte egy textilgyár igazgatóságában. Ernst Vonrufs, Zürcher társa ugyanott volt technikus, őket Carl Lutz alkonzul, a svájci követség idegen érdekeket képviselő részlegének vezetője állította be a maga helyére, amikor a harcok miatt Budára, lakásába kényszerült visszaköltözni, a pesti oldalra kiterjedő illetékességi körrel. Perlasca, a trieszti internálásból szabadult olasz antifasiszta kereskedő, a spanyol követ, Angel St. Briz távozását követően, kihasználva ismertségét a spanyol követségen, minden hivatalos meghatalmazás nélkül ügyvivőként szerepelt.

196. Tschuy: Carl Lutz i. m. 329–332. p.

197. Gerhard Schmidhuber drezdai születésű vezérőrnagy, a 13., Magdeburg-i állomáshelyű Wehrmacht páncélos hadosztály 1944. október 1-jén kinevezett parancsnoka, eltérően a magas rangú német tisztek körében általános magatartástól, jó kapcsolatot épített ki a hadosztályával szomszédos 10. magyar gyaloghadosztály parancsnokával, András vezérkari ezredessel, majd Pest kiürítését követően Budán, Lehoczky Lajos ezredessel és a tisztikarral. 1944 karácsonyán elismerő levelet küldött a magyar hadosztályhoz, több ízben felkereste annak parancsnokságát a hadműveleti tervek egyeztetésére. Ő javasolta Pfeffer-Wildenbruchnak december 27-én az ostromgyűrűből való kitörést, amelyre Hitler kitartást elrendelő parancsai miatt nem kerülhetett sor. Ha a német-magyar helyőrség elhagyta volna Budapestet, a lakosság megmenekül a másfél hónapig elhúzódó ostromharcok szenvedéseitől. Az 51 éves Schmidhuber katonai pályafutására: Bundesarchiv/Militärarchiv Freiburg 49 761 4781781 S.02 dosszié. A 13. páncélos hadosztály történetére: Friedrich von Hake, Das waren wir, das erlebten wir. Der Schicksalsweg der 13. Panzer Division. München, 1971. 220. p. és Rolf Stoves, Die gepanzerten und motorisierten deutschen Grossverbände (Divisionen und Brigaden) Friedberg, 1986. 336. p. Ez utóbbi mű szerzője résztvett a budapesti csatában.

198. Szalai Pál visszaemlékezései.

199. Uo.

200. Lévai: A pesti gettó i. m. 134. p.

201. Gosztonyi: Endkampf i. m. 150. és 316. p.

202. Kasztner-jelentés i. m.

203. Karla Müller-Tupath: i. m. 130–133. p.

204. Kasztner i. m. 181–182. p.

205. Nidosi vallomása.

206. A budapesti hídrobbantások időpontjai a 10. hadosztály hadműveleti naplója szerint: Északi Összekötő Vasúti 1945. január 8., Déli Összekötő Vasúti január 9., Horthy Miklós híd január 15., Ferenc József híd január 16., Erzsébet híd január 17., Lánchíd január 18., a Margithíd Margitsziget és Buda közötti szakasz január 30. A Margithíd pesti szakasza műszaki hiba következtében 1944. november 4-én robbant fel.

207. Lévai Jenő: A pesti gettó i. m. Illés Béla, aki szovjet őrnagyként vett részt a budapesti csatában, színes leírásban számolt be a gettó felszabadításáról. Elbeszélése az 1950-es években több alkalommal is szerepelt gyűjteményes műveiben. Beszámolója éppúgy a mesék világába tartozik, mint az 1849-ben a cári hadsereg kötelékéből a forradalom oldalára átállt Guszev kapitányról szóló története. 1995-ben Theo Tschuy teológus-nyelvszakos svájci szerző adott teret Carl Lutzról írott művében az illési legendának.

208. A volt ÚMKL-ben őrzött Gettó iratok és a BFL-ben őrzött BNB Náci és Nyilas Rémtetteket Kivizsgáló Bizottság iratai.

209. Gáspár Ferenc–Halasi László (Szerk.): A Budapesti Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvei 1945–1946. Budapest Főváros Levéltára Forráskiadványai VII. k. Budapest, 1975. 359. p.

210. Stöckler Lajosnak, a Pesti Izraelita Hitközség elnökének 1945. augusztus 12–13-i beszámolója. Gettó iratok.

211. Közli: Gáspár–Halasi, BNB jegyzőkönyvek i. m.

212. Budapest közállapotáról Csorba János 1945. február 11-i Miklós Béla miniszterelnökhöz intézett felterjesztése szerint az élet újraindításának legfőbb akadályát az orosz csapatoknak a civil férfilakosságot érintő összefogdosásai képezik. A jelentés elké-

szültéig 18–20 ezer elhurcolás történt, főleg a gödöllői és más városkörnyéki gyűjtőtáborokba. Gyakoriak az orosz katonák szervezett rablásai. Csorba jelentését és a szovjet csapatok más tetteiről beszámoló dokumentumokat közli Karsai Elek–Somlyai Magda (Szerk.), Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. Bp., 1970. I–II. k. 600.+544. p. A művet röviddel megjelenését követően betiltották.

213. Domonkos Miksa tart. százados, a Gettó Tanács ügyvezetője, a gettó rendőrség volt főparancsnokának vallomása a Szálasi per 1946. február 21-i tárgyalási napján. BFL Szálasi per iratai B.19618/49. Tárgyalási jegyzőkönyv 70/g. — Jónás Béla tanácselnök kérdésére Domonkos kijelentette, nem hiszi, hogy a nyilasok ölték volna meg Wallenberget, aki még az utolsó napokban is megvolt s csak azután tűnt el.

214. A gettó halottainak temetéséről: BFL XVII. 2. a. Budapesti Nemzeti Bizottság. A náci-nyilas rémtettek kivizsgálására alakult bizottság iratai. A budapesti rendőrség VII. ker. kapitánysága sérülési előadója, Rostás Kálmán jelentése a volt gettó halottainak 1945. február 2-től február 17-ig tartó, a Dohány utcai zsidótemplom előkertjében történő eltemetéséről. A temetésen naponta 20 rendőr felügyelete mellett 20 temetkezési intézeti sírásó és 65–100 fő kirendelt civil lakos vett részt. A jelentés mellett pontos helyszínrajz is található az egyes tömegsírokról a bennük elhelyezett halottak számának feltüntetésével. A gettóban 1945. január 11-én a Wesselényi u. 27. és 29. sz. házakban 45 halálos áldozatot követelő nyilas tömeggyilkosság kivizsgálását 1948-ban zárta le a rendőrség. A vizsgálat adatai szerint az Andrássy út 60. sz. alatti ún. Hűség Házából az esti órákban érkező, mintegy tucatnyi nyilas rabolt és gyilkolt a két ház pincéjében és lakásaiban. Az esemény után felvett rendőrségi jegyzőkönyv szerint egy gettórendőr észlelte a nyilasok garázdálkodását, a harci események miatt azonban nem volt képes a Síp utcai rendőrkülönítményt riasztani. Más forrásokból meg nem erősített adatok alapján, Wallenberg Sédeynél panaszt emelt. Három nyilast név szerint is megnevezett a pogrom résztvevőiként. Szondy detektívfőnök Szalai közreműködésével a nyilasházban le is tartóztatta a három pártszolgálatost és a főkapitányság központi ügyeletére kisértette, ahonnan másnap reggel nyilasérzelmű rendőrtisztek szabadon bocsátották őket. BM Ti 129355 a. — A magyarországi és a budapesti zsidóság emberveszteségéről hiteles adatok alapján, Stark Tamás: Zsidóság a vészkorszakban i. m. tekinti át. Ullein-Reviczky Antal: Német háború-orosz béke (Bp., 1993. 323. p.) című munkájában, forráshivatkozás nélkül közöl adatokat fővárosi zsidó értelmiség veszteségeiről. Életét vesztette 213 újságíró, az orvosok 38,9%-a, az ügyvédek 52,1, az állatorvosok 35,4, a gyógyszerészek 26,9%-a. A fővárosban 18 ezer zsidó tulajdonban lévő üzletet és 28 ezer ingatlant koboztak el. (189. p.)

215. A pesti gettók és a fővárosi zsidó lakosság nagyobb felének megmenekülését szinte valamennyi, a magyar Holocaust történetét feldolgozó mű méltatja. Így pl. a Budapest Lexikon 2. kiadás. Bp., 1993. 499. p., Braham: A magyar Holocaust. i. m. 2. k. 454. p., Gideon Hausner: Ítélet Jeruzsálemben i. m. 229. p. Stöckler Lajos 1945. augusztus 13-án, a zsidó hitközség elnökeként mondott beszéde. (ÚMKL XXXIII-5-a. A Pesti Izraelita Hitközség Elnöki iratai. Értekezleti jegyzőkönyvek.) Alexander Grossmann: Nur das Gewissen. Carl Lutz. Wald, 1986. 284. p., Biss i. m., Kasztner-jelentés i. m.

216. Braham: A magyar Holocaust i. m. 2. k. 235–236 és 245. p.

217. Ungváry Krisztián: A budapesti csata utolsó felvonása. Századok, 1995. 1275–1304. p.

218. Biss: i. m. A cionista akciókról: Nagy Sz. Péter, A Kasztner akció 1944. Bp., 1995. 122. p.

219. Győri György i. m-ben kimutatást közöl a gettóba 1944 december hónapban bejuttatott élelmiszerekről. A budapesti zsidóság és a gettó megmentésében nem kis érdemet vindikált magának a Sztójay kormány által kinevezett Doroghi-Farkas Ákos polgármester. Meg nem cáfolt népírósági vallomása szerint két alkalommal is, együtt Keledy Tibor főpolgármesterrel, Jaross belügyminiszternél tiltakoztak a budapesti zsidó lakosság tervezett deportálása ellen, majd magánál Horthy kormányzónál jelentett be tiltakozást. Mohay-Mohaupt Gyula nyilas főpolgármester, hadműveleti kormánybiztos, állandó kapcsolatot tartott fenn Born és Weyermann Nemzetközi Vöröskeresztes delegátusokkal, sőt élelmet szállíttatott az éhező gettóba a főváros készleteiből és költségére. BFL Budapesti Népbíróság iratai Nb. XVIII. 4819/1945/4.

220. Ember Mária: Ki volt Angel San-Briz? In: Barátság, 1994. 563–564. p.

221. A semleges országok diplomatáinak akcióit részletesen tárgyalja Danny Smith i. m., Arieh Ben-Tov i. m.

222. Michael Kutuzov-Tolstoy: Mein Leben. Von Petersburg nach Irland. Marburg/Lahn, 1987. 164. p. és Myriam Kutuzov-Tolstoy: Budapest 1944–1945. Marburg/Lahn, 1987. 334. p.

223. Nina Langlet: A svéd mentőakció. Bp., 1988. 182. p.

224. Paulics József visszaemlékezése.

225. A zuglói nyilasper iratai.

226. Gosztonyi Péter: Katonai iratok i. m.

227. Kún páter Sédey által kezdeményezett letartóztatásának története: Kún páter ördögi naplója. In: Képes Figyelő 1946. március 3. — Bondor Vilmos: A Mikó-rejtély. Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban 1944–1945. Bp., 1995. c. művében beszámol arról, hogy amikor a Nemzeti Számonkérőszék budai fogdájában volt letartóztatva, a szomszéd zárkában Kún pátert tartották fogva. Szabó Károly a Sédey perben benyújtott írásos vallomásában előadta, hogy Sédey utasítására, a

nyilas vezetőség engedélyével, Szalai adott ki parancsot a kegyvesztett volt szerzetes letartóztatására. Hadbíróság elé állították s 15 évre ítélték el, de dr. Vajna Ernő az ítélet kihirdetése után azonnal kegyelemben részesítette. (BFL Budapesti Büntetőtörvényszék B II-I. 0418/1951/5.) Újabb renitenskedései megakadályozására fogva tartották. A kitörést követő zűrzavarban tűnt el, de még 1945-ben elfogták és a Népbíróság ítélete alapján kivégezték.

228. HIL A 10. honv. hadosztály iratai. Hadműveleti Napló 1944. november 16–1945. február 8. és Eseménynapló 1945. január 10. 10 h.

229. Uo.

230. Lulai L László vallomása.

231. A rendőrség XII. ker. kapitányságának jelentése a budai exhumálásokról. 1945. január 26-án végeztette ki a nyilas városparancsnokság Braun Évát és a Vörös Brigád tagjait: A magyar antifasiszta ellenállás. Kislexikon i. m. 50–149. p. Bükkös György vallomásában beszámolt arról, hogy a zuglói nyilas pártszolgálatosok 1945-ben Budára menekülésük után a Várban, a németek által elfogott magyar ellenállókat végeztek ki.

232. Manfried Rauchensteiner: Budapesten Bécset védelmezték. In: A Budapesti Csata i. m. 60–66. p., Ravasz István: Budapest hadszíntérré válása és a szovjet Budapest Csoport. Uo. 115–134. p., Manfred Kehrig: Német csapatok a Budapestért folytatott csatában. Uo. 83–107. p. Peter Gosztonyi: Der Kampf um Budapest 1944/45. München–Zürich, 1964. 155. p. Hans Guderian: Erinnerungen eines Soldaten. Koblenz, 1951. 464. p.

233. Pfeffer-Wildenbruch katonai-rendőri pályafutására: Friedrich Husemann, Die guten Glaubens waren. Geschichte der SS Polizei Division (4. SS. Polizei Panzer Grendadier Division). Osnabrück, 1971. 1–3. k. Nem állja meg a helyét Balck tábornok és egyes német hadtörténészek azon állítása, hogy Pfeffer harctéri tapasztalatokkal nem rendelkező rendőrtábornok volt. Vö. Nikolaus Preradovisch, Die Generäle der Waffen SS. München, 1985. 160. p.

234. A várbeli kitörésre: Ungváry Krisztián i. m. és Paulics József i. m. visszaemlékezéséből A pokolba és vissza fejezet. Szalai Pál visszaemlékezései.

235. Uo.

236. A Szalai Pál elleni népbírósági eljárás iratai

237. Uo.

238. Uo.

239. Uo.

240. Uo.

241. OL/ÚMKL/ XX-4 Népbíróságok Országos Tanácsa iratai 159/1945. és 235/1946., továbbá Uo. XX-1-b. Népfőügyészségi iratok 44/1946. a Szalai Pál elleni népbírósági fellebbviteli eljárások iratai.

242. Uo.

243. Szalai Pál könyvkereskedői igazolási iratai.

244. Biss András levele Sós Endre szerkesztőhöz: OL/ÚMKL/ XXXI-5-c. 1. doboz.

245. A Sédey Gyula ellen elsőfokon hozott halálos ítélet indoklásából: BFL Budapesti Megyei Bíróság. B. III. 0418/1951.

246. Uo.

247. Az 1953/54. évi zsidó-cionistaellenes koncepciós nyomozásról, majd Stöckler Ferenc és társai elleni törvénytelen bírósági ítéletről: Ember Mária, Ránk akarták kenni c. műve elsőként számolt be. A kötetében felhasznált dokumentumokon kívül, az 1962-ben megsemmisített koncepciós per irataiból néhány dokumentum fennmaradt: Legfelsőbb Bírósági iratok 276-65-184/1955., továbbá: BM Ti V-111788 vizsgálati töredékes iratok.

Dokumentumok*

1.

SZALAI PÁL FELMENTŐ ÍTÉLETTEL VÉGZŐDŐ NÉPBÍRÓSÁGI PERÉVEL KAPCSOLATOS IRATOK

1945–1947

1.1.

*Szalai Pál vallomása a BRFK politikai osztályán***

1945. február 17.

Az „Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt"-ba 1937-ben léptem be, majd ennek feloszlatása után tagja lettem a Hungarista Mozgalomnak, ahol mint pénztáros tevékenykedtem a VII. ker. szervezetben. Amint ennek a feloszlatása után megalakult a Nyilaskeresztes Párt, itt, mint a VII. ker. ifjúsági vezetője kezdtem el működésemet. Júniusban kineveztek a Budapest környéki községek és városok, egyben a Budapest Főkerület ifjúsági vezetőjének. Augusztus hónapban letartóztattak, majd egy év börtönre ítéltek. Szabadulásom után Szálasi Ferenc a Nyilaskeresztes Pártban adott tisztviselői állást, egyben visszahelyezett az ifjúsági vezetői tisztségembe. Szálasi Ferenc utasítására Ribbentrop Joachim Budapestre jövetelekor egy demonstrációt rendeztem a Hősök-terén, ami miatt öt hónapot töltöttem a kistarcsai internáló táborban. Szabadulásom után folytattam előbbi tevékenységemet 1942. október 1-jéig. Minden ténykedésemben tiszta idealizmus vezetett, a törvényszéki ítélet maga kimondta a párttal szemben tanúsított politikai elfogultságomat.

* A következőkben közzétett dokumentumok döntő többsége magyar nyelven ezidáig még nem került közlésre. Részben újonnan feltárt levéltári dokumentumok, részben külföldön kiadott művekben találhatók.

** Publikációnkban mindvégig megőriztük a források eredeti (a maival nem mindig egyező) helyesírását.

Ezek után elhelyezkedtem az Unterreiner Jenő háziipari cégnél, ahol 1944 augusztus végéig, mint utazó tisztviselő szerepeltem, hol Erdélyben, hol Kárpátalján tartózkodtam. Eközben 1944. június 18-án Marosvásárhelyen megnősültem. Ezen idő közben semmiféle politikai ténykedést nem folytattam.

Október 16-án berendeltek a Nyilaskeresztes Párt központjába és az Észak választókerület munkarend vezetőjének kineveztek. Itt a Ferenczy csendőr alezredes által a németek és a menekültek részére igénybevett házak kiürítésével bíztak meg. Az akkor kirabolt üldözött zsidóságnak segítettem a holmijait menteni az akkori lehetőségek között. Többek között három nappal előbb bejelentettem, hogy a ház ki lesz ürítve, azon célból, hogy ékszerüket, pénzüket és fontosabb értékeiket menthessék. (Erzsébet körút 14-22.)

Október 15-én a csendőrök által elhurcolt zsidókat én magam vezettem el a Párt tilalma ellenére a központi raktárakba, hogy vegyék vissza, ami az övék. (Erzsébet körút 50-52.) Húztam, halasztottam a házak kiürítését, amit, megjegyzem, nem én végeztem, hanem a VII. ker. szervezet vezetője Bata János végeztetett. Később csupán adminisztrációs munkát végeztem, majd november 20-án a belügyminiszter utasítására kineveztek a rendőrség országos felügyelője és a budapesti rendőr-főkapitány mellé, mint pártösszekötőt.

Napról-napra mindjobban meggyűlöltem az úgynevezett nemzeti szocialista eszmét. A kiábrándulás már 1942-ben megindult a lelkemben. Nagyban elősegítette Szabó Károly legjobb barátom, akinek a szavára igen sokat adtam. Sebesülten jött haza az orosz frontról és a mi propagandánkkal ellentétben óriási kultúráról beszélt, villany írógép, stb. Teljes lelki hasadás a rendőrségen következett be részemre, ahol reggelenként egy jelentést kaptam az előző napi bűnesetekről. Bozzay rendőrfőtanácsos úr, a bűnügyi osztály akkori vezetője kétségbe esve jött hozzám, hogy ezen törvényellenes ügyekben valamit tenni kell, mert az állapotok kétségbeejtők. Én mindenegyes esetben azonnal megadtam az engedélyt bármely párthelyiségben a nyomozás lefolytatására. Ettől kezdve minden gondolatom az volt, hogy az üldözötteken segítsek. Igyekeztem cselekedeteimmel bebizonyitani igazságos tevékenységemet. Mint ahogy fent a száraz tényállást írom, semmit el nem hallgatva, épen úgy mindaz igaz, amit itt papírra vetek. Életem állandó kockáztatásával minden törekvésem arra irányult, hogy a legszerencsétlenebb emberek, a budapesti üldözött zsidóság az eltervezett nagy tömegmészárlás elől megmeneküljön.

Ebben nagyban segítségemre volt Wallenberg svéd követségi titkár úr, akinek az úgynevezett nagy gettó, mint az úgynevezett Palatinus védett házak köszönhetik rajtam keresztül a megmenekülésüket. A legnagyobb aknazápor közepette járta az én hivatalomat. Úgy a Gyopár utcai svéd követségen, mint az Üllői úti svéd házban, a Síp utca 12-ben a Zsidó Tanácsnál, az én akkori hivatali helyiségemben (Városháza) tárgyalás tárgyalást követett. Ezen tárgyalások mindig eredménnyel végződtek. Számtalan egyént engedtettem el, ami miatt Hódosy Pál, a rendőrség országos felügyelője figyelmeztetett, hogy a belügyminiszternek jelenti, hogy a hatáskörömet állandóan túllépem. Tekintettel arra, hogy mindenegyes esetet nem tudok felsorolni, mert már nem emlékezem a nevekre, épen ezért egy pár, emlékezetemben fennmaradt nevet fogok felsorolni. Szabadlábra helyeztettem Rózsahegyi Kálmánt, akinek 9 szobás villájába az Országos Pártszolgálat költözött be. A párt ezen szervét onnan kirakattam. Megmentettem Egyed András piarista paptanárt, a Gestapo foglyát a Parlament pincéjéből. Megjegyzem, mindezen dolgok nem tartoztak hatáskörömbe és egyetlen zsidó megmentését a Nyilaskeresztes Párt halállal bűntette. Kijártam a zsidó ügyek miniszteri biztosánál, hogy a belügyminiszteri számon felül újabb 100 fő járhasson ki a gettó területéről. Ezen igazolványokat Wallenberg úr vette kézhez. Minden törekvésem oda irányult, hogy a gettó biztonsága a mind válságosabb időkben fokozódjon. Január 8-án dr. Fleischmann telefonált, hogy legyilkolási szándékkal el akarják hurcolni az Üllői úti svéd védett ház lakóit. Én magam mentem a helyszínre egy riadóautó rendőrrel és egy Gyulay nevezetű rendőrszázadossal. Amikor a helyszínre értem már Szabó Károly, a svéd követség megbízottja jelentette, hogy az embereket a Mária Terézia laktanyában lévő párthelyiségbe szállították. Innen együtt a helyszínre mentünk, majd hosszas tárgyalás után különböző utasításokra való hivatkozással elindultunk a Ferenc körút 41. sz. házhoz, ahonnan 166 embert a legyilkolás elől kiszabadítottam. Itt kell megjegyeznem, hogy ugyanaz nap Rettmann Kurt, a budapesti zsidó gyilkosságok akkori vezetője kiadta az utasítást, hogy az összes védett házakban lévő zsidókat le kell gyilkolni. Ezen utasítás (végrehajtását) sikerült Wallenberg úr segítségével megakadályoznom. Ugyancsak az este a Mária Terézia laktanyában lévő párthelyiségben velőtrázó sikolyok hallatszottak. Az egyik svéd vöröskereszt által védett hölgy sikoltozott, hogy mentsem meg, ami szintén sikerült. — A pártban napról napra rosszabb lett a nevem, háromszor ítéltek halálra úgy az itt maradt legális, mint illegális szervei a pártnak.

Gottstein, az SS rendőrség politikai osztályának vezetője, hivatkozva Hitler Adolfra, aki állítólag azt mondotta volna, hogy a budapesti gyűrűből egy zsidónak nem szabad élve kikerülni, akciót indított a gettók legyilkolására, úgyszintén a védett házakban lévők legyilkolására is.

Ezt az akkor már távollevő Wallenberg úr hiányában közöltem Szabó Károllyal, aki összehozott a Harmincad utcai bank trezorjába menekült védettekkel, ahol Wohl és Hegedűs nevű urakkal tárgyaltam. Abban egyeztünk meg, hogy a párt vezetőségét küldessem át Budára, ami részben sikerült; csomagolás és egyéb tevékenységekkel voltak elfoglalva. Azonban az utolsó nap a gettó területére kirendelt rendőri erők vezetője jelentette nekem, hogy akció indult párt, német és rendőri részről, hogy a gettót legyilkolják. Felhívtam Schmidhuber német tábornokot, hogy tud-e arról, hogy az ő embereik a VII. ker. pártszervezet vezetésével le akarják gyilkolni a gettót. Német részről az akciót egy Mumi nevezetű százados, a párt részéről Lucska Vilmos vezette volna. A német tábornokban győzött a jobb belátás. Magához rendelte dr. Vajna Ernőt, a nyugatról ide küldött pártmegbizottat és Kubisi rendőr őrnagyot. Az én tiltakozásomra felelősségre vonta Lucska Vilmost és azonnal letartóztatta az egyik német katonát, aki az akcióban részt akart venni. Ezen cselekedetem volt egyedül alkalmas arra, hogy apák, anyák, gyermekek, testvérek hálával tartozzanak nekem. Hogy minden egyes személyt nem sikerült megmentenem, az nem én rajtam múlott, én csak egy személy voltam, aki mindenegyes ilyen cselekedetemmel, ismételten hangsúlyozom, túlléptem a hatáskörömet. Megmentettem az amerikai követség ügyészét, a Zsidó Tanács akkori vezetőjét 7 tagú családjával együtt, rendeletet irattam alá, amivel a tanács vezetője teljhatalommal rendelkezett, bárki, aki a gettó területére illetéktelenül belép azonnal lelövendő az általam oda vezényelt rendőrők által. Rendőri erőket adattam a Palatinus házakhoz. Tehát a legválságosan időkben cselekedetekkel bebizonyitottam, hogy az esetleg rám róható párttevékenységet mindörökre lemostam.

Budára Pest eleste előtt egy nappal mentem át Szabó Károly kérésére, hogy segítsek, amennyiben csak tudok az üldözötteken és az elesetteken. Budán a legnagyobb részt az Alagút óvóhelyén töltöttem. Február 15-én Pestre érkeztem, az Üllői úti svéd házban szálltam meg. 16-án Rónai Zoltán nevezetű úrral jelentkeztem a budapesti rendőrfőkapitány úrnál, akit nem találtam hivatali helységében, majd innen az Andrássy úti politikai osztályra jöttem, ahol önként jelentkeztem a helyzetem és tevékenységem tisztázása végett.

Kérem kihallgatni elsősorban Wallenberg svéd követségi titkár urat, Stöckler, dr. Nagy és Domonkos urakat, a volt Zsidó Tanács tagjait, a svájci követségről Zürcher Péter és Vonrufs nevezetű urakat (Szabadság tér), dr. Fleischmann és Szabó Károly urakat (svéd követségi iroda, Üllői út 22.), Rózsahegyi Kálmán és Egyed András urakat, 166 védett illetve nyilvántartott egyént, akiket én szabadítottam ki. Ezenkívül a személyi biztonságomra kirendelt két rendőrt, 1-1 rendőraltisztet és gépkocsivezetőt, Halmos, Tátrai, Zsiga és Simon urakat (Hunyadi János út 3.).

Jelen három oldalra terjedő vallomást saját magam írtam és mindhárom oldalt saját magam írtam alá.

Szalai Pál s. k.

BM Ti V-102557. Tisztázat

1.2.

Szalai Pál toloncházi kihallgatási jegyzőkönyve

1945. március 1.

Jegyzőkönyv

Felvétetett a Fogház- és Tolonc Ügyosztály hivatalos helységében 1945. március 5-én Szalai Pál bpesti 1915. szept. 3. születésű, rk. nős, magántisztviselő foglalkozású, bpesti VIII. Rákóczi út 55. I. 18. sz. alatti lakossal, aki a következőket adja elő: Mint a Nyilaskeresztes Párt rendőrségi összekötője voltam a budapesti főkapitányságnál, azzal a feladattal, hogy a rendőrség és a párt között felmerült ügyeket elintézzem. Megbízatásom 1944. november 22-én kezdődött, mely időtől kezdve a Zrínyi utcai főkapitányság helységében tevékenykedtem. Ezen megbízatásomat azért vállalatam, hogy régebbi párt tevékenységemet teljesen lemossam magamról, ugyanis 1942-ig mint bpesti ifjúsági vezető működtem.

Wallenberg svéd királyi titkár úrral a Gyopár utcai követségen történt megbeszélésünk szerint, majd később, a hivatali helységeimben lefolyt tárgyalások szerint, minden igyekezetem oda irányult, hogy a Nyilaskeresztes Párt által üldözött és életveszélyben lévő zsidóságot megmentsem, ami majdnem egészében sikerült.

Ugyancsak Vonrufs és Zürcher Péter svájci követségi urakkal is tárgyaltam a zsidók érdekében, úgyszintén a zsidó tanács vezetőségével.

1939 szeptemberében mint nyilaskeresztes párttag kerültem egy évi börtönbe Szegedre, majd 1942 év január havában internálva lettem a bpesti főkapitányságnál. 1942-ben kiléptem a pártból, majd 1944. okt. 16-án berendeltek a pártba, mint volt régi tagot.

1945. febr. 15-én a zsidó tanács és a svéd követség levelével, melyek bizonyitják antifasiszta tevékenységemet, önként jelentkeztem politikai tevékenységem tisztázása érdekében.

Mást előadni nem kivánok.

Szalai Pál s. k.

Kmft.
Dr. Gáll jzk. vezető

BFL Budapesti Népügyészség iratai 6273/1948. Tisztázat

1.3.
A Népügyészség vádirata Szalai Pál ellen

1945. április 17.

Budapesti Népügyészségtől
A Budapesti Népbíróságnak
Budapest
A nyomozás iratait a következő
vádirattal
küldöm át:
Az 1945. április 14-e óta előztes letartóztatásban lévő
Szalay Pál
(1915, Budapest, Szeles Albertina, m. tisztviselő foglalkozású, atyja: Szalay Gábor, felesége: Kiss Margit) budapesti, Üllői-ut 22. sz. alatti lakós terheltet,
a 13.§.2.pontjába ütk. és
a Nbr.13.§.3. pontjának 1 és 2 bek. ütk.
háborus büntettek miatt, mint háborus bűnöst azzal vádolom meg, hogy

1. Szegeden 1940. évben a Csillagbörtön politikai osztályán a többi fogolytársaival szemben viselkedése oly kirívó volt, hogy több alkalommal közte és a baloldali foglyok között veszekedés, sőt verekedés is támadt, mely összetűzés következményeként megszigorították a politikai foglyokkal szembeni bánásmódot, mely cslekményével tettese és részesévé vált emberek törvénytelen megkínzásának. (A fogalmazványon az első bekezdést kihúzták — szerző.)

1.) Budapesten 1944. évi október hó 16-án, mint a Nyilaskeresztespárt központjába az északi választókerület munkarend vezetője részt vett, helyesebben irányitotta az Erzsébet krt. 14-22. sz. alatti házak németek részére elrendelt kiürítését, mely cselekményével katonai jellegű alakulatnak személyek és vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget nyújtott.

2.) Budapesten 1937. évben belépett az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Pártba. 1938. évben a Hungarista pártban pénztáros lett, majd 1939. évben, — naptárilag közelebbről meg nem állapítható időpontban, — a párt Budapest és környéke ifjúsági vezetőjévé nevezték ki. Ebben a minőségében élénk szervezőmunkát fejtett ki, így 1939. augusztusában monstre kirándulást vezetett Csillebércre.

A Szálasi-kormány uralomrajutásakor Budapest főkerülethez titkárnak nevezték ki, majd 1944. november 22-én pártértekezleten kijelölték összekötőtisztnek a nyilaskeresztespárt és a budapesti főkapitányság között, mely minőségben Budapestnek az oroszok által történt felszabadításáig működött, mely cselekményével a nyilasmozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez és megtartásához, valamint a hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban fontos állást vállalt.

A vád tekintetében a tárgyalásra a Nbr. 20. §. és a Bp. 16.§.1.bek. értelmében a Budapesti Népbíróságnak van hatásköre és illetékessége.

Inditványozom terhelt előzetes letartóztatásának további fenntartását.

Tárgyalásra megidézni kérem a vádiratom végén közölt személyeket.

Indoklás

Terhelt a terhére rótt büncselekmény elkövetését beismerte, a tanuk vallomása, valamint a nyomozás egyéb adatai alapján az inditványi részben körülirt tényállás állapítható meg, mely megvalósítja a vádbeli bűncselekmény tényálladéki elemeit. A vádemelés tehát indokolt.

Az előzetes letartóztatás fenntartását azért inditványozom, mert mindazon okok, melyek annak elrendelését szükségessé tették, továbbra is fennállanak.
Budapest, 1945. április 17.

népügyészség vezetője h. népügyész
Idézendők
1.) Terhelt a toloncház útján,
2.) Demény Pál, Bp. V., Kádár u. 10.
3.) Dr. Fleischmann Ottó, Üllői út 22.

Nü.221/1945/5.
Idegenszám: 1506/1945.

V á d i r a t

a nyomozás alapján foglyos ügyben.

Lássa kiadó!
1.) A vádirat 3 példánya az összes iratokkal: Cimnek,
2.) A vádirat 1 példánya a Magy. Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályának,
3.) A vádirat 1 példánya a Magy. Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályának Nyilvántartó Hivatala.

BM Ti V-102557. Fogalmazvány

1.4.
Népbírósági tárgyalási jegyzőkönyv kivonat a Szalai Pál elleni perben elhangzott tanuvallomásokról

1945. május 30–október 24.

Jegyzőkönyv

A háborús bűntett miatt vádolt és jogerősen felmentett Szalai Pál ügyében elhangzott tanúvallomásokról:

Rózsahegyi Kálmán 72 éves, endrődi születésű, bpesti lakos, rk. vallású, színész, érdektelen tanú, aki a Bp. 210. §-ának 2. bekezdésében foglalt törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

Igen nehéz helyzetben vagyok, elveimmel szemben egy nyilast kell védenem a bíróság előtt, annak ellenére, hogy elvesztettem a fiamat, elvették mindenemet és igen nehéz helyzetben voltam a nyilasok miatt. Kötelességemet vélem teljesíteni, amikor megmondom, hogy ez a fiatalember mentett meg, vitt vissza a házamba. Úgy kerültem hozzá, hogy 1944. december 20. körül hallottam nevét emlegetni, mint olyanét, aki mindenkit segít. Elmentem hozzá és ő mindenben segítségemre is volt. Amikor meg akartam köszönni neki, a köszönetet elhárította azzal, hogy csak a kötelességét teljesítette.

Zürcher Péter 30 éves, zürichi születésű, svájci lakos, svájci követségi titkár, érdektelen tanú. 1944. december 31-én meghallottuk, hogy a védett házakat kiürítik és az ottlévőket a gettóba szállítják. Az atrocitásokat megelőzendő, a budapesti főkapitányságra mentünk és ott találkoztam először a vádlottal. Megbeszéléseink során az elkövetkezendőkről, mint szinte reménytelen dolgokról beszélt. De megígérte teljes támogatását. 1945. január 6-án megkezdődtek a tényleges elszállítások. A tárgyalások jóformán csak Szalaival folytak és kb. 8-án vagy 9-én perfektuáltattak, amikor dr. Vajna pártmegbízott megígérte, hogy a svájci házakból további elszállítás nem fog történni. A védőlevelek minőségét az orosz bevonulásig nem vizsgálták, 10–12.000 emberig tehető azoknak a száma, akik ezáltal megmenekültek, mert a svájci követség ezután egyetlen esetben sem kapott elhurcolásról értesítést.

Népbíró kérdése: vádlott kifejezetten exponálta magát a zsidókért, Vajnánál a kérését nemcsak tolmácsolta, ez alkalommal 25 amerikait is visszaszerzett. A tár-

gyalások folyamán az volt az érzésem, hogy a párt beleegyezése nélkül a főkapitány nem mert csinálni semmit javunkra és a beleegyezést Szalai adta meg. A svájci követség a britek közbeiktatásával a Palesztina Bizottságtól 7.800 kivándorlásra kapott engedélyt. Minthogy a 7.800-as szám általunk családra volt magyarázva, az engedély alapján 30.000 védlevelet adtunk ki. Tudomásunk volt arról is, hogy ezenfelül cca. 50.000 védlevél volt forgalomban. Több kérdést, észrevételt nem tettek.

Dr. Fleischmann Ottó 49 éves, móri születésű, budapesti lakos, anglikán vallású, pszichológus, érdektelen tanú a következőket adja elő: 1944 december havától 1945 január közepéig a svéd követségen voltam alkalmazásban, a vádlottat én hoztam össze a svéd követséggel. December 27-én, majd 28-a éjszaka mentünk a svéd követségre a Gyopár utcába. A tárgyalásokon Wallenberg követségi titkár, Szabó Károly és én vettem részt. Első kérdésünk az volt, hogy képes-e segítségünkre sietni. A vádlott elmondotta élettörténetét és oda konkludált, hogy tehetségéhez mérten minden segítséget megad. Óvatosan nyilatkozott, de biztosított erről. Állandó érintkezésben maradtunk és még egy éjszakai megbeszélésre emlékezem a Városháza pincéjében, amin Sédey és Kubisi is részt vett, velem, Wallenberggel és a vádlottal együtt. A vádlott ígéretét betartotta és minden esetben, minden erejével segítségünkre volt. Telefonhívásomra azonnal kiment az Üllői úti házhoz és megmentette az embereket. Elintézte, hogy a gettóba élelmiszert és gyógyszereket vihessünk be. Kizárólag az ő érdeme, hogy a gettó védelmére rendőrszemélyzet adatott és a külföldi gettó külön 50 tagú rendőrszemélyzettel biztosíttatott. Január 7. és 8. után a követségnek újabb elhurcolásokról többet tudomása nem volt. Túlzás nélkül állíthatom, hogy Budapesten ahány zsidó életben maradt, életét mind a vádlottnak köszönheti. A népbíró kérdésére: Budapesten december végétől minden felbomlásban volt és egyes nyilas csoportok saját szakállukra működtek. Egyetlen amire építeni lehetett a rendőrség volt és ott is a vádlott.

Népügyész kérdése: a vádlott sikeres beavatkozását érdekünkben annak tulajdonítom, hogy rendkívül ügyes és eszes ember volt, aki akkor már érzésében egyáltalában nem volt nyilas. A tárgyalásokat akár a rendőrség vezetőivel, akár az egyes csoportokkal, mindig olyan ügyesen irányitotta, hogy azok számunkra mindig eredményesek voltak. Grösslerék például géppisztolyokat tartottak ránk a tárgyalások alatt, Kubisi be akarta vetni a rendőrlegénységet és Sédeyt arra akarta rábírni, hogy ne járuljon hozzá a rendőr-őrszemélyzet csökkentéséhez, a zsidók őrzése miatt. Szalaival azért csak december végén vették fel a tárgyalást, mert addig létezvén a külügyminisztérium, a követség csak rajtuk keresztül érintkezhetett. Állíthatom, hogy csak a vádlottal volt a működésünk eredményes.

Védő kérdésére: Wallenberg a vádlottat egyedüli úrnak tartotta akkor Budapesten, akivel érintkezni érdemes. Bár minden anyagi rendelkezésre állott és erre a tárgyalások kezdetekor enyhe célzást is tettem, vádlott soha nem fogadott el semmit.

Stöckler Lajos 49 éves, budapesti születésű és lakos, izr. vallású és a Magyarországi Zsidók Országos Irodájának és a Pesti Izraelita Hitközségnek elnöke, érdektelen tanú, aki a következőket adja elő:

A budapesti gettó vezetője voltam és mint ilyen intéztem a zsidók összeköltöztetését. A kormánybiztossal, 1944 december végétől kezdődően a budapesti rendőrfőkapitánysággal állottam összeköttetésben. 68.000 ember volt a gettóban összezsúfolva és a belügyminiszter rendeletével az egyetlen Nyár utcai rendőr őrszobát is eltávolíttatta. Minden iparkodásom arra irányult, hogy az utolsó pillanatok vérengzéseit megakadályozzam. Úgy, hogy a gettó védelmére őrszemélyzetet kapjak. Ez soha nem sikerült volna, ha a vádlott segítségünkre nem jött volna. És hogy január 9-től a belügyminiszteri és kormánybiztosi rendelkezések ellenére 100 tagú őrszemélyzetet 2 tiszttel és állandó, név szerint kijelölt 15 főnyi nyilas pártszolgálatos őrséget kaptunk, az kizárólag a vádlott érdeme. Meg kell mondanom őszintén, hogy a vádlottal szemben elérzékenyülök és elfogult vagyok. Neki köszönhetem életemet nyolc tagú családommal együtt, mert az Üllői út 4. sz. lakásomból elhurcoltak és ő mentett meg a ház többi lakóival együtt.

Védő kérdésére: Most a Zsidó Hitközség elnöke vagyok és akkoriban, mint a gettó vezetője, kezdetben a tárgyalásokat Ferenczy László csendőr alezredes és Solymossy rendőrfőparancsnokkal folytattam.

Népügyész kérdésére: A Wesselényi utca 27. sz. alatti vérengzés sajnos annak következménye, hogy nem akadt egy zsidó rendőr, aki átment volna a Síp utcai őrszobára a rendőrszemélyzetért. Ezen eseten kivül a gettóban a biztonság, a rendőr őrszemélyzet jelenlététől kezdve, teljesen szilárdnak volt mondható. Vádlott személyes bátorságról is tanúságot tett akkor, mikdőn egy alkalommal a kerítésen átmászott, fegyveres kézigránátos katonát lefegyverzett, aki egy barátjának halálát jött megbosszulni a gettóba.

Védő kérdésére: A karhatalom jelenléte akadályozta meg a vérengzéseket és elősegítette a vádlottal kötött megállapodás eredményeképpen megjelent rendőrségi közleményt, amely szerint halálbüntetés terhe mellett tilos bárkinek a gettó

területére bemenni. Vádlott szolgálataiért soha a legkisebb ellenértéket sem fogadta el.

Domonkos Miksa 55 éves, vágvecsei születésű, budapesti lakos, izr. vallású, hitközségi ügyvezető elnök: Hivatalos érintkezés folyamán ismerkedtem meg a vádlottal, akinek úri viselkedése az első pillanatban szembeötlő volt, főleg akkor, amikor még tűrhető hangot is alig használtak velünk szemben. Szokatlan úri mivolta feljogosított, hogy különböző kérésekkel forduljak hozzá, amiket ő mindig készségesen teljesített. Egy volt csak a kérése, hogy nevét ne használjuk fel, hogy továbbra is segítségünkre lehessen. Szobámban fegyverzett le egy állig felfegyverzett katonát, aki gyilkolni jött. A legnagyobb elismerést érdemli meg azért, hogy a belügyminiszteri rendelettel szemben és minden más belső ellenhatással szemben a gettó védelmére 100 tagú őrszemélyzetet adott.

Védő kérdésére: Vádlott szolgálatainak teljesítéséért soha semmit el nem fogadott, sőt annyira ment, hogy a cigaretta megkínálást is mindig visszautasította.

Dr. Bodonyi Pál 32 éves, tesseni születésű, budapesti lakos, nőtlen, rendőrszázados. 1944. december 19-én, mint ügyeletes rendőrtisztnek tudomásomra jutott, hogy öt nyilas egy nővel erőszakoskodott, majd kivitték a város szélére és tarkón lőtték. Másnap a tettesek elfogása végett a rendőri bűnügyi osztályhoz fordultam karhatalomért. Ekkor találkoztam ott a nyilas összekötő tisztét betöltő Szalai Pállal. Hozzáfordultam, ő rendkívül felháborodott az eset hallatára, azonnal telefonon intézkedett és az ő gyors segítségével, négy detektív kíséretében a Szt. István körút 2. sz. alatt a tetteseket el is fogtam. Ebből az ügyből kifolyólag háromszor beszéltem vele és mondhatom, a legnagyobb készséggel állott rendelkezésemre. Amikor nála voltam, ott láttam Rózsahegyi Kálmánt, aki a vádlottnak valamiért igen hálálkodott.

* * *

Rózsahegyi Kálmán: Az előbbi tárgyaláson tett vallomásomat, mint azt előttem most ismertették, teljes egészében fenntartom. Hozzáfűzöm, hogy vádlottat most látom harmadszor életemben. Neki köszönhetem az életemet, az ő közbenjárására kaptam vissza a házam.

Szabó Károly 29 éves, nős, műszerész: A vádlottat régtől ismerem. Együtt voltunk a cserkészcsapatban. Vallásos, templomba járó, minden szépért és jóért lelkesedő embernek ismerem. Tudom róla, hogy tagja volt a nyilaspártnak. Az ottani tevékenysége miatt le is tartoztatták, el is ítélték. Én a svéd követségnek a tisztviselője voltam. A vádlottal találkoztam, ő beszélt arról, hogy mennyire kiábrándult a nyilasokból és segíteni szeretne az üldözötteken. Összehoztam a svéd követséggel, igen fontos információkat adott a nyilas intézkedésekről 3-4 nappal korábban. Így módunk volt megakadályozni a terrorisztikus kilengéseket. Tudom, hogy az Üllői úti svéd ház lakóit ő mentette meg, ugyanis ezeket egy este 7 óra tájban, ütlegelések között, a nyilasok elhajtották. Szalainak tudomására jutott, rendőrautót riadóztatott és erélyes fellépésére sikerült az elhurcoltakat sértetlenül visszahozni, sőt még egy idegen nőt is megmenteni. Anyagi támogatást nem fogadott el.

A fenti tanúvallomások elhangzottak 1945. év május 30. napján a Nbr. 47. §-a szerint tartott nyilvános tárgyaláson, ugyancsak 1945. év október 24 napján tartott nyilvános tárgyaláson.

A tárgyalást vezető bíró dr. Pálosi Béla, jegyzőkönyv vezető dr. Szalai József.

Az októberi tárgyalást vezető bíró dr. Horváth László, jegyzőkönyv vezető dr. Séra Károly.

Domonkos Miksa s. k.

BM Ti V-102557. Tisztázat

1.5.

A Népbíróságok Országos Tanácsa elutasító végzése a Szalai Pál szabadlábra helyezése ellen benyújtott népügyészségi felfolyamodásról

1945. június 21.

Népbíróságok Országos Tanácsa

NOT 159/1945/8. sz.

A Népbíróságok Országos Tanácsa a háborús büntett miatt vádolt Szalai Pál ellen indított bűnügyet, amelyben a budapesti népbíróság 1945. évi május 30. napján Nb.IV.255/1945/6. sz. alatt végzést hozott, a népügyésznek a vádlott szabadlábra helyezése miatt bejelentett s a népfőügyésznek Nf.146/1945. sz. nyilatkozatával fenntartott felfolyamodása folytán zárt ülésben vizsgálat alá vette és meghozta a következő

végzést:

A Népbíróságok Országos Tanácsa a felfolyamodást elutasítja

Indokolás:

A népügyészség vádat emelt Szalai Pál vádlott ellen a 81/1945. ME. sz. rend. 13. § 2. pontjába és a 13. § 3. pontjának 1. és 2. bekezdésébe ütköző háborús büntett miatt azért, mert nevezett Budapesten 1944. október hó 16-án, mint a Nyilaskeresztes Párt központjában, mint az északi választókerületben munkarend vezetője tevékenykedett, irányitotta az Erzsébet körút 14-22. sz. alatti házaknak németek részére elrendelt kiürítését, mely cselekménynek — katonai jellegű alakulatoknak személyek és vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményében segítséget nyújtott, — továbbá Budapesten 1937 évben belépett az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Pártba. 1938. évben a Hungarista Párt pénztárnoka lett, majd 1939. évben — naptárilag közelebbről meg nem határozható időpontban — a párt Budapest és környéke ifjúsági vezetőjévé nevezték ki. Ebben a minőségében élénk szervezőmunkát fejtett ki, így 1939 augusztusában monstre kirándulást vezetett Csillebércre.

A vádirat további tényállításai szerint a vádlott a Szálasi kormány uralomra jutása idején Budapest főkerülethez titkárnak neveztetett ki, majd 1944. november 22-én pártértekezleten kijelölték összekötő tisztnek a nyilaskeresztes párt és a budapesti rendőrfőkapitányság között, mely minőségben Budapestnek az oroszok által történt felszabadításáig működött, mely cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez és megtartásához, valamint a hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban fontos állást vállalt.

A bizonyitási eljárás során kihallgatott dr. Fleischmann Ottó, Stöckler Lajos, Domonkos Miksa, Zürcher Péter, Szabó Károly, Rózsahegyi Kálmán és Hazai Lajos tanúk azonban a váddal ellentétben éppen azt igazolták, hogy a vádlott lélekben nem volt nyilas s jóformán neki köszönhetik nemcsak a maguk, de a Budapesten megmaradt zsidóság is az életét. Nevezett, mint a Nyilaskeresztes Párt és a budapesti rendőrfőkapitányság összekötő tisztje a legmegértőbb magatartást tanúsította az üldözöttekkel szemben s az ő érdeme, hogy a budapesti gettó zsidósága nagyrészt megmenekült a tömeges mészárlás elől, mert a belügyminiszter és a kormánybiztos rendelkezése ellenére is erős rendőrségi őrszemélyzetet rendeltetett ki a gettó védelmére. Mindezt — mint a tanúk vallják — teljesen önzetlenül a megértés és a szeretet által vezettetve.

Ha forog is fenn tehát bűncselekmény a vádlott terhére, a tanúk által bizonyitott és előbb részletezett ténykörülmények nevezett bűnösségének fokát annyira le-

csökkentik, hogy a kiszabható büntetés előreláthatólag nem lesz olyan súlyos, hogy emiatt a vádlott szökésétől tartani kellene. Ez annál kevésbé valószínű, mert hiszen a vádlott önként jelentkezett a rendőrségen is ügyének kivizsgálása véget.

A kifejtettek szerint helyesen járt el az elsőfokú bíróság, amikor a vádlott előzetes letartóztatását megszüntette és szabadlábra helyezését elrendelte.

Ezek szerint a felfolyamodással megtámadott végzés megváltoztatására vagy megsemmisítésére törvényes alap nincsen. Ennek folytán az Országos Tanács az alaptalan perorvoslatot a Bp. 379 §-a 4 bek.-ben foglalt rendelkezéshez képest elutasította.

Megjegyzi a fellebbviteli tanács, hogy az elsőfokon eljárt bíróság nem tett eleget a Bp. 77 §-ában előírt kötelességének, mert a jogorvoslattal támadott határozatának indokát adni elmulasztotta.

Bp. 1945. évi június hó 21. napján

Bojta	Simon	Sője
tanácsvezető	tanácstag	tanácstag
	szavazó	szavazó

MOL/UMKL Népbíróságok Országos Tanácsa iratai 159/1945. Másolat

1.6.
A Budapesti Népbíróság felmentő ítélete a Szalai Pál ellen indított bűntető perben

1945. október 24.

A budapesti népbíróságtól

Nb.XVII.255/1945.-8.

A Magyar Nép Nevében!

Háborús bűntett miatt *Szalai Pál* ellen indított bűnügyben a budapesti népbíróság 1945. évi október hó 24 napján tartott nyilvános tárgyalás alapján meghozta az alábbi

ítéletet:

Az 1945. évi április hó 14 napjától 1945. évi május hó 30 napjáig előzetes letartóztatásban volt

Szalai Pál, 1915. szeptember 3. budapesti születésű, római katolikus vallású, budapesti (Rákóczi út 55. sz.) lakós, magántisztviselő foglalkozású, magyar állampolgár, nős, vagyontalan, katona volt, vádlottat

a népbírósági rendelet 13. §. 2. pontjába és 3 pontjának 1 és 2 bekezdésébe ütköző háborús bűntettek miatt ellene emelt vád alól a Bp. 326. §-ának 2. pontja alapján felmenti.

A felmerült 2666,- pengő bűnügyi költség a Bp. 479 és 482. §-a értelmében az államkincstárt terheli.

Az ítélet rendelkező részét, jogerőre emelkedése után a népbírósági rendelet 52. §-a értelmében a budapesti népügyészségnek kiadni rendeli.

Indokolás:

A népbíróság a tárgyaláson kihallgatott tanúk vallomása és a tárgyalás egyéb adatai alapján a következő tényállást állapította meg:

Szalai Pál vádlott 1937 évben belépett a Nemzeti Szocialista pártba, ahol egy ideig pénztáros, majd ifjúsági vezető is volt. Nyilas tevékenysége miatt 1939 évben el is ítélték, és a rá kiszabott egy évi börtönbűntetést 1940 évben kitöltötte.

Bűntetésének kitöltése után a nyilaskeresztes pártból kilépett. 1944. október 15-én a nyilaskeresztes párttól felszólítást kapott, hogy szolgálatra jelentkezzék. A vádlott, aki ekkor már lélekben eltávolodott a nyilas eszméktől, hosszas tépelődés után, azért jelentkezett pártszolgálatra, hogy jóvátegye mindazt, amit korábbi nyilas tevékenységével elkövetett. Először az északi választókerület munkarend vezetője lett. 1944. október folyamán az Erzsébet körút 14-22. számú házak kiürítéséről tudomást szerzett és a lakókat három nappal előbb értesítette, hogy értékeiket magukkal vihessék. A kiürítésbe maga semmi tevékenységgel nem folyt be.

1944. november 22-én összekötő tisztnek jelölték ki a nyilaskeresztes párt és a budapesti főkapitányság között. Minden fontosabb rendőrségi intézkedéshez a párt jóváhagyása volt szükséges és ezt a vádlott adta meg. Szabó Károly tanúnak akivel régen együtt cserkészkedett, elmondotta, hogy a nyilas eszméből már régen kiábrándult és segíteni szeretne az üldözötteken. Szabó Károly összehozta vádlottat a svéd követséggel, ahol a vádlott éjszakai tanácskozásokon tárgyalt Wallenberg követségi titkárral és igéretet tett, hogy minden esetben segíteni fog. Egy alkalommal dr. Fleischmann Ottó, aki ugyancsak a svéd követség alkalmazottja volt, telefonon értesítette a vádlottat, hogy az Üllői út 4. számú védett háznak a lakóit a nyilasok elhurcolták. A vádlott egy rendőrautó személyzetével nyomban kivonult és az elhurcoltakat sértetlenül visszaszállíttatta a házba. Ez alkalommal vádlott közbenjárása folytán 164 ember menekült meg, közöttük Stöckler Lajos tanú, kilenctagú családjával együtt.

A budapesti Svájci Követség titkára Zürcher Péter 1945. év januárjában tárgyalásokat folytatott a vádlottal, azért, hogy a svájci védett házakban lakók gettóba való szállítását megakadályozzák. Ez alkalommal a vádlott kifejezetten exponálta magát a zsidókért. Az ő közbenjárásának volt köszönhető, hogy január 8-át, vagy 9-ét követő időben a svájci védettség alatt álló házakból további elszállítás nem történt, s a védőlevelek minőségét egészen a felszabadításig nem vizsgálták. Az így megmenekült emberek száma körülbelül tízezerre tehető. Egy másik alkalommal a vádlott huszonöt amerikai védettség alá eső zsidót szabadított ki.

A belügyminiszter és a kormánybiztos határozott rendelkezése ellenére vádlott közreműködése folytán a budapesti gettó 1945. január 9-én két rendőrtiszt vezetésével 100 tagú rendőrségi őrszemélyzetet kapott, ennek következtében a budapesti gettó zsidósága nagyrészt megmenekült a tömeges mészárlás elől. Egy alkalommal a vádlott személyesen fegyverezett le egy kézigránátos katonát, aki a gettó kerítésén átmászott és gyilkolni akart.

Egy másik alkalommal Domonkos Miksa tanú szobájában egy állig felfegyverzett katonát fegyverzett le, aki gyilkolni ment oda. A hozzáforduló zsidóknak a vádlott mindig készségesen állott rendelkezésükre és közbenjárásáért soha semmilyen ellenértéket nem fogadott el. A vádlott nevét általában úgy ismerték, hogy mindenkin segít. A hozzáforduló Rózsahegyi Kálmán tanú a vádlott közbenjárására menekült meg és mikor ezért köszönetet kapott, azt is elhárította azzal, hogy csak a kötelességét teljesítette.

A vád és a védelem tekintetében a bíróság az iratok tartalmára hivatkozott.

A vád tárgyává tett az a körülmény, hogy a vádlott irányitotta volna az Erzsébet körút 14-22. sz. alatti házak kiürítését, bebizonyitást egyáltalán nem nyert, s így nem volt megállapítható, hogy a vádlott katonai jellegű alakulatnak személyek és vagyontárgyak ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget nyújtott.

A vádlott azáltal, hogy a nyilas hatalom uralomrajutása után titkári, majd rendőri összekötő tiszti állást vállalt, a nyilas mozgalomnak a hatalom megtartásához segítséget nem nyújtott, mert a fenti tényállásból az tűnik ki, hogy minden cselekményével a nyilas hatalmat szaboltálta és az ellen dolgozott.

Az 1939 év előtti nyilas tevékenységéért a vádlott nem vitásan el lett ítélve és ez a cselekménye az üldözött emberek ezreinek megmentésével szemben annyira elenyésző, hogy emiatt újabb büntetés kiszabása az anyagi igazságot sértené.

A vádlott által vállalt titkári, illetve összekötő tiszti beosztás elvállalása önmagában azért nem vonható a népbírósági rendelet 13. §. 3. pontjának 2. bekezdése alá, mert a vádlott összes ténykedései valamint Szabó Károly tanú vallomása megerősíti a vádlottnak azt a védekezését, hogy a nyilas eszmétől eltávolodva csak azért vállalt a nyilas közigazgatásban fontos állást, hogy az üldözötteken segítsen és így az állásvállalás bizonyos fokig lelki kényszer hatása alatt történt, s önkéntesnek nem minősíthető.

Mindezekre tekintettel a vádlottat az ellene emelt vádak alól fel kellett menteni.

Az ítélet egyéb rendelkezései a felhívott törvényszakaszokon alapulnak.

Budapest, 1945. évi október hó 24. napján.

dr. Horváth László s. k.
tanácsvezető bíró

Juhász Pál s. k. Dr. Miskolczy Barna s. k. Monoky Ernő s. k. Klein Armand s. k. Kőnig Imre s. k. Rintye Márton s. k. népbírák.

BFL Budapesti Népügyészség iratai 6273/1948. Sokszorosított másolat

1.7.
Dokumentum kivonatok a Szalai Pál ügyében hozott népbírósági felmentő ítélet jogerőre emelkedésének fejleményeiről

1946–1947

A Szalai Pál ügyében hozott népbírósági felmentő ítélet ellen a népügyész fellebbezést nyújtott be. A Népfőügyész 44/1946. jan. 3-i határozatával a Szalai Pál felementése ellen a népügyész által bejelentett fellebbezést fenntartotta. 1947. jan. 29-én a Népfőügyészség állásfoglalása szerint: „Tény, hogy vádlott 1944-ben nyilas párttagként tisztséget viselt és tevékenykedett. Hogy ezt azért tette, hogy a nyilasoknak ártson, nagyon nehéz supponálni. A NOT elé kell bocsátani!" Az 1947. márc. 13-i népfőügyészségi reviziós vizsgálat határozata: „A felmentés nagyon is indokolt. A legilletékesebbek vallomása szerint az egész budapesti zsidóság örök

hálájára érdemes. A legbátrabb ellenállók egyike." 1947. márc. 29-én a Népfőügyész értesíti a népbíróságot, hogy Szalai Pál felmentő ítélete ellen bejelentett fellebbezést visszavonja és az ügy iratait a NOT-hoz tette át. (OL/UMKL Népfőügyészségi iratok XX-1-b. 44/1946. sz.) 1947. máj. 6-án a NOT a Szalai ügyben hozott felmentő ítélet felülvizsgálatát mellőzi, mivel a Népfőügyész a népügyész által bejelentett fellebbezést visszavonta. (OL/UMKL XX-4. Népbíróságok Országos Tanácsa iratai. IV. 235/1946. sz.) 1947. júl. 2-án a budapesti népbíróság XVII. 255/15/1945. sz. végzésével az 1945. okt. 24-én hozott ítéletét jogerősnek mondja ki. (BFL Budapesti Népügyészség iratai 221/1945. sz.) 1947. júl. 22-én a Népfőügyész értesíti a Budapesti Népügyészséget, hogy a közvádlói fellebbezést visszavonta s így a Szalai Pál ellen indított bűnvádi eljárás jogerős befejezést nyert. „Utasítom azonban a népügyészséget annak megfontolására, hogy az utóbb beérkezett nyomozati iratok alapján rendelkezésre álló új adatok figyelembevételével nem látszik-e szükségesnek Szalai Pál ellen újrafelvételi, esetleg teljesen új bűnvádi eljárás folyamatba tétele".

OL/UMKL XX-1-b. Népfőügyészségi iratok 44/1946-9. sz.

2.
A PESTI IZRAELITA HITKÖZSÉG IGAZOLÓ NYILATKOZATAI SZALAI PÁL, SZABÓ KÁROLY ÉS PERJÉSI FERENC TEVÉKENYSÉGÉRŐL

1945–1946

2.1.
Szalai Pál igazolása

1946. október 24.

PESTI IZR. HITKÖZSÉG
VII., SIP-UTCA 12
TELEFON: 423-930

....sz.
Válasz esetén szíveskedjék erre a számra hivatkozni.

12881 46.

Szalay Pál urnak,
Budapest

Kivánságára készséggel igazoljuk – hatóságok előtt leendő felhasználás végett – büntetőjogi felelősségünk tudatában a következőket:

Önt a Szálasi-féle hungarista-mozgalom u.n. hatalomátvétele után ismertük meg, amikor Budapest rendőrfőkapitánya mellé beosztott szervként működött.

Kezdettől fogva mindvégig nemcsak a legnagyobb megértést tanusitotta ügyeink iránt, de azon kivül számos esetben volt segitségünkre az üldözöttek érdekében. Rendkivül sok példa játszódott le előttünk, amikor Ön azon időben saját biztonsága, sőt élete kockáztatásával mentett meg zsidókat és akadályozott meg tervbe vett sulyos kilengéseket. A pesti gettó megmenekülésében oroszlánrésze volt.

Mivel mindezekben az ügyekben valóban mintaszerüen járt el és mindig teljesen önzetlen volt, kötelességünknek tartjuk, hogy hálánk jeléül – mint mondottuk, teljes felelősségünk tudatában – igazoljuk fentieket és vagyunk

teljes tisztelettel

Budapest, 1946 október 24.

Pesti Izraelita Hitközség Elöljárósága
nevében:



ügyvezető.

BFL Budapesti Népügyészség iratai 6273/1948. Tisztázat

2.2.
Szalai Pál igazolása

1947. október 29.

PESTI IZR. HITKÖZSÉG
VII., SIP-UTCA 12
TELEFON: 423-930

....sz.
Válasz esetén szíveskedjék erre a számra hivatkozni.

Szalay Pál urnak,
Budapest

Kivánságának megfelelve, – hatóság előtt való felhasználás céljaira – készséggel igazoljuk a következőket:

Felekezetünk sulyos üldöztetésének idejében az u.n. Szálasi-kormány által kinevezett budapesti rendőrfőkapitány mellett összekötő tiszti minőségben ismertük Önt meg. Ezekben a számunkra legsulyosabb napokban az első perctől fogva legnagyobb készséggel volt segitségünkre és teljesen önzetlenül állt ki az üldözöttek mellett. Egészen szokatlan és példátlan volt akkori magatartása, amelyről csak feltétlen elismeréssel és hálával tudunk megemlékezni, mert néhai Raul Wallenberg svéd követségi titkáron kivül ugyszólván Ön volt az a fix pont, amelyre támaszkodni tudtunk, amikor segitséget kértünk az üldözöttek számára.

Igen sok esetben tapasztaltuk megértését bajaink iránt és segitő készségét veszedelmek közepette. A példák sorából ki kell emelnünk többek között azt az 1945. január elején lejátszódott esetet, amikor a nyilasok a svéd követség védelme alatt álló Üllői ut 2. számu házból hitközségünk mai elnökét /Stöckler Lajost/ és családját az ott levő 166 személlyel együtt elhurcolták, hogy valamennyiüket kivégezzék. Ön akkor 2 rendőri riadóautóval segitséget hozott és ezt az egész csoportot kivette az üldözők kezéből, ugy hogy életüket azáltal mentette meg, hogy saját személyében kisérte vissza ezt a csoportot a svédek védett házába.

Sok esetben voltunk tanui személyes közbelépésének. Előttünk sajátkezüleg fegyverzett le nyilas pártszolgálatosokat és minden kérésünknek megfelelt, amikor védelemért fordultunk Önhöz.

A sok példa közül azonban külön meg kell emlékeznünk arról a történelmi lépésről, amikor a pesti gettó elhatározott tervszerü kiirtását akadályozta meg a német parancsnoknál történt erélyes fellépése révén. Ugy ebben az esetben, mint minden más példánál személyes biztonságát és életét kockáztatta. Határozottan tudjuk, hogy állandóan veszedelemben forgott csak azért, mert az üldözöttek mellé állt és az emlitett nehéz időkre visszapillantva, ezért kötelességünknek tartjuk kijelenteni, hogy emberbaráti szolgálatai messze felülmulnak minden más, előttünk ismert pél-

dát. Amiként ilyen nyilatkozatot a multban is adtunk, ugyanigy bizonyitjuk a mondottakat az idők távlatában ma is és vagyunk

teljes tisztelettel

Budapest, 1947 október 29.

Pesti Izraelita Hitközség Elöljárósága nevében:

ügyvezető.

BFL Budapesti Népügyészség iratai 6273/1948. Tisztázat

2.3.
Szabó Károly igazolása
1945. február 26.

Pesti Izr. Hitközség
VII. Síp-utca 12.

T. Szabó Károly úrnak
Svéd kir. követség tisztviselője
Budapest

Örömmel ragadjuk meg az alkalmat, hogy hálás köszönetünket tolmácsoljuk Önnek azokért a felejthetetlen szolgálatokért, amelyeket az elmúlt év december eleje óta az akkor oly szorongatott helyzetben lévő budapesti zsidóknak teljesíteni szíves volt. Mint azon idők tanúi tudjuk, hogy hamarjában számba sem vehető az a sok emberélet, amelyet megmenteni segített, amikor a zsidók melletti kiállás tényleges életveszedelmet jelentett. Súlyt helyezünk rá, hogy ezt a mai levelünkkel kifejezésre juttassuk, hiszen Ön mindig önzetlenül és mindig a legnagyobb készséggel állt mellénk a legnagyobb baj idején.

Fogadja külön hálánkat azért a segítségért, amelyet 1945. év január 8-án azáltal nyújtott, hogy amikor az Üllői út 4. sz. alatt működő svéd követségi kirendeltség 154 főnyi személyzetével együtt Stöckler Lajos urat, a Zsidó Tanács tagját nyolc tagú családjával egyetemben elhurcolták, Szalai Pál úrral együtt rendőri riadóautóval és fegyveres karhatalommal sietett ennek a halálra ítélt csoportnak a kiszabadítására. — Ismételjük, hogy ezen idők tanúi vagyunk és tudjuk, hogy ez a kiállás valóságos életveszéllyel járt, tehát a legkevesebb amit tehetünk, hogy formailag is tolmácsoljuk köszönetünket és a meggyötört emberek háláját.

Budapest, 1945. február 26.

Kiváló tisztelettel

Stöckler s. k. Földes s. k.

MOL/UMKL Gettó iratok 1. sz. doboz Másolat.

2.4.
Perjési Ferenc igazolása

1945. március 8.

Perjési Ferenc urnak,

Budapest

Alulirott, ugy is, mint a Magyarországi Zsidók Szövetsége néven ismert utolsó Zsidó Tanácsnak egykori ügyvezetője, büntetőjogi felelősségem tudatában készséggel igazolom a valóságnak megfelelően a következőket:

Mi Önt Budapest ostromának idejében ismertük meg, amikor a zsidó ügyek miniszteri biztosa mellett szolgálatot teljesitő Szalay Pál nevü összekötő a gettónak adott segitségül nagyobb számu rendőrlegénységet és Önt azzal a bizalmas küldetéssel irányitotta hozzánk, hogy mint az ő helyettese, akadályozzon meg nyilas részről bármilyen kilengést és törvényellenes cselekedetet.

Igaz örömmel állapitjuk meg, hogy Ön azokban a nehéz időkben a legkorrektebb módon viselkedett és valóban segitségünkre volt teljesen önzetlenül. Néhány esetben személyes közbelépésével mentette meg olyan zsidók életét, akiket elfogtak és ki akartak végezni. Érintkezésünk egész ideje alatt kifogástalan magatartást tanusitott s ezért kötelességünknek tartjuk, hogy ezen nyilatkozatunkat kiadjuk, amelynek hatóság előtti felhasználására kifejezetten felhatalmazzuk.

Teljes tisztelettel

Budapest, 1945 március 8

A Pesti Izr. Hitközség elöljáróság megbizásából:



ügyvezető.

Közli: Ember Mária, Ránk akarták kenni (Bp., 1992) c. műve. Melléklet

3.
PÓTNYOMOZÁS SZALAI PÁL ELLEN
1944–1949

3.1.
Szalai Pál által aláírt Szolgálati Jegy

1944. november 16.

NYILASKERESZTES PÁRT-HUNGARISTA MOZGALOM BP; ÉSZAKVÁLASZTO KERÜLET

S Z O L G Á L A T I J E G Y .
Bp.1944.nov.16.

Utasitom a Rottenbiller-u.35.sz.ház felügyelőjét, hogy Budai-Bach József testvérnek, aki lakik VII;ker.Erzsébet-krt.22.sz.alatt, 2 db ágyat, ehhez ágynemüt, 1 db asztalt székekkel / 4 db./ adjon ki.

K I T A R T Á S ! É L J E N S Z Á L A S I !

Szalai Pál
BP;ÉSZAKVÁLASZTO KERÜLET VEZETŐ
h.

BFL Budapesti Népügyészség iratai 6272/1948. Tisztázat

3.2.
Szalai Pál rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyve

1946 október 21.

A m. áll. rendőrség Budapesti fő kapitánysága. Bűnügyi oszt.

ad 41423
1946.

Jegyzőkönyv.

Készült Budapesten 1946. évi október hónap 21. napján, délelőtt 10 órakor lopással gyanusított Szalai Pál kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak: alulirottak.

Gyanusított kérésére — Az eljáró tisztviselő intézkedése folytán a kihallgatás .... mint hatósági tanuk jelenlétében teljesíttetik, történik.

Idézésre megjelent — Az előállított gyanusított személyes viszonyaira nézve megkérdeztetvén, előadja:

1. Családi neve (esetleg mellékneve): Szalai Pál

Esetleges előbbi neve:

2. Utóneve (több utónév közül az, amelyen közönségesen szólítják, aláhúzandó): Pál

(Férjes vagy özvegy nőknél férjük teljes neve is fölveendő.)

3. Atyjának családi és utóneve: n. Szalai Gábor

4. Anyjának családi és utóneve: Szeles Adalbertin

5. Születés-ideje: 1915 év szeptember hó 3 nap.

6. Születés-helye: Budapest község/város .... vármegye

.... község/város .... kerület .... ország

(16 éven aluli gyanusítottól megkérdezendő, hogy melyik lelkészi hivatalnál vagy anyakönyvi kerületben anyakönyvezték.)

7. Családi állapota: nős

(Nős férfinál a felesége neve: Kis Margit 1944.

8. Honossága: magyar

9. Községi illetősége:

Budapest község/város .... vármegye

.... község/város .... kerület .... ország

10. Lakhelye: I. Mészáros u. 12.

11. Vallása: /

12. Kora: 31 éves

Jegyzőkönyv gyanusított első kihallgatását követő nyomozás során. (B. F. 163. §.)

13. Foglalkozása (állása, hivatása); magánkisztviselő"
(Tüzetesen megjelölendők:

a) közszolgálatnál minőség, díjazás, eskütétel, véglegesség v. ideiglenesség)

b) magánszolgálatnál (az alkalmazás és foglalkozás minősége)

c) indítványos bűncselekménynél (az alkalmazás állandósága, díjazás minősége, fölmondás)

d) kiskorúaknál és önálló keresettel nem bíró asszonyoknál a családfő foglalkozása

14. Vagyoni viszonyai: vagyontalan
(esetleges ingatlan birtok)

15. Katonasági viszonyai: nem volt.

16. Szellemi műveltsége: a) ír és olvas? b) magasabb iskolai képzettsége? 4 polgári

17. Anyanyelve: magyar

18. Az örökösökre át nem szálló címek, rend- és díszjelek:

19. Terhelt által vitt gyámság vagy gondnokság:

20. Előző büntetések: nem volt

21. A gyanusítottnál netán felismerhető testi vagy szellemi fogyatkozás:

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy Dániel Nándorné és társ kárára elkövetett lopással gyanusíttatik.

Gyanusított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, felvilágosíttatván a védő kirendelésének módozatairól és az ingyenes védelem esetéről kijelenti:

a) Védőül választom ____________
____________ ügyvédet.
b) Ingyenes védő kirendelését kérem
c) Nem kívánok védőt.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik:

Nem érzem magam bűnösnek., 1944. év őszén: október 16-án a nyilaskeresztes párt észak[i] választó-

./.

kerület munkarend-vezetői teendőinek ellátásával bízták meg és én ezt elvállaltam azért, hogy az akkori idők üldözöttein tudjak segíteni. A nyilaskeresztes eszmékkel semmiféle közösséget nem éreztem és a felszabadító hadsereg megérkezéséig helyemen maradtam és azon idő alatt 120.000 üldözött ember életét mentettem meg. A felszabadulás után a nyilas időki alatti magatartásom vizsgálata végett önként álltam a népbíróság elé és a budapesti népbíróság a most becsatolt NB.XVII.255/1945. sz. ítéletével jogerősen felmentett.

1944. októberében a nyilaskeresztes párt központjában utalták ki az elhagyott zsidó lakásokból bútorokat bombakárosultaknak és egyéb rászorulóknak. Emlékezetem szerint két vagy három esetben én is aláírtam ilyen kiutalást, emlékezetem szerint egy Mező Ferenc nevű embernek is, de, hogy a kiutaltak közül honnan, ki mit vitt el, arra nem emlékezem. A magam részére semmit sem vettem át és a kiutalásokból anyagi hasznom sem volt.

Véleményem szerint bűncselekményt nem követtem el.

Jkv. felolvasás után h. h. aláíratott.

Kmft. Szalai Pál

Gáthy Sándor
r. hdgy.

BFL Budapesti Népügyészség iratai 6272/1948. Tisztázat

3.3.
Szalai Pál rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyve

1949. január 21.

2262/1-1949. szám.

Gyanusított kihallgatásáról

jegyzőkönyv.

Készült Budapest 1949. évi január hónap 21.-napján délelőtt (délután) 15 órakor háborus és népellenes büntett elk. gyanusított Szalai Pál budapesti lakos kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak: alulírottak.

Gyanusított kérésére — Az eljáró tisztviselő intézkedése folytán a kihallgatás

mint hatósági tanuk jelenlétében teljesíttetik, történik.

Idézésre megjelent — Az előállított gyanusított személyes viszonyaira nézve megkérdeztetvén, előadja:

1. *Családi neve* (esetleg mellékneve). Szalai
Esetleges előbbi neve:
2. *Utóneve* (több utónév közül az, amelyen közönségesen szólítják, aláhúzandó): Pál
(Férjes vagy özvegy nőknél férjük teljes neve is felveendő.)
3. *Atyjának családi és utóneve:* Szalai Gábor,
4. *Anyjának családi és utóneve:* Szeles Adalbertina
5. *Születési ideje:* 1915 év szeptember hó 3 nap
6. *Születési helye:*
Budapest község (város) vármegye
község (város) kerület ország
(16 éven aluli gyanusítottól megkérdezendő, hogy melyik lelkészi hivatalnál vagy anyakönyvi kerületben anyakönyvezték.)
7. *Családi állapota:* nős, (Nős férfinél a feleség neve): Kiss Margit
8. *Honossága:* magyar
9. *Községi illetősége:*
Budapest község (város) vármegye
község (város) kerület ország
10. *Lakhelye:* VII.ker.Csengery-u.23.sz.I.em.5.
11. *Kora:* 33
12. *Foglalkozása (állása, hivatása):* magántisztviselő
Tüzetesen megjelölendők:
a) közszolgálatnál minőség, díjazás, eskütétel, véglegesség v. ideiglenesség;
b) magánszolgálatnál (az alkalmazás és foglalkozás minősége): anyagbeszerző
c) indítványos bűncselekménynél (az alkalmazás állandósága, díjazás minősége, fölmondás);
d) kiskorúaknál és önálló keresettel nem bíró asszonyoknál a családfő foglalkozása:

Jegyzőkönyv gyanusított első kihallgatásáról bővebb nyomozás során (B. P. 169 §.)

Usz. 583.

13. *Vagyoni viszonyai* (esetleg ingatlan birtok): vagyontalan,
14. *Katonasági viszonyai:* katona nem volt,
15. *Szellemi műveltsége:* *a)* ír és olvas? *b)* magasabb iskolai képzettsége? 4 polgári
16. *Anyanyelve:* magyar
17. Az örökösökre át nem szálló címek, rend- és díszjelek:
18. Terhelt által vitt gyámság vagy gondnokság:
19. *Előző büntetések:* nyilas tevékenység miatt 1939.-ben 1 év börtönbüntetést töltöttem.
20. A gyanusítottnál netán felismerhető testi vagy szellemi fogyatkozás:

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy kárára elkövetett gyanusíttatik.

Gyanusított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, felvilágosíttatván a védő kirendelésének módozatairól és az ingyenes védelem esetéről, kijelenti:

a) Védőül választom ügyvédet.
b) Ingyenes védő kirendelését kérem.
c) Nem kívánok védőt.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik:

A gyanusítást megértettem.Magamat bünösnek nem érzem. Előadni kivánom,hogy 1937.márciusában,vagy áprilisában beléptem a Nemzeti Szocialista pártba,ahol egyideig pénztáros, majd ifjusági vezető voltam.1939-ben beléptem a Nyilaskeresztes pártba,miután a Nemzeti Szocialista pártot az akkori kormány betiltotta és feloszlatta és a nyilaskeresztes pártban kifejtett tevékenységem miatt a Büntetőtörvényszék 5 tagu különtanácsa 1 évi börtönbüntetésre itélt.A rám kiszabott börtönbüntetést részben 1940.-ben,részben még 1939.-ben letöltöttem a szegedi Csillag-börtönben.Büntetésemnek kiállása után a Nyilaskeresztes Párt budapesti főkerületénél,mint tisztviselő nyertem alkalmazást.Részben a háboru eseményeinek megitélése alapján a pártból 1942.nyarán kiléptem.

1944.október 15.-én a nyilaskeresztes párt vezetőségétől egy szolgálati jegyet kaptam,amelyen közölték,hogy reaktiválták és egyben felhivták arra,hogy jelentkezzem szolgálattételre.Jelentkezésem után a Budapest-északi választókerület vezetője mellett, mint munkarend-vezető kaptam beosztást. Ez a megbizatás tulajdonképpen titkári ~~magk~~ munkakört jelentett.1944.október vége felé az északi főkerület vezetőjével,Auguszt Józseffel részt vettem egy értekezleten, ~~amely~~ a budapesti főkerület székházában és ott szereztem tudomást arról,hogy Ferenczy csendőralezredes elrendelte több budapesti csillagos zsidóház kiüritését.A kiüritendő házak közé tartozott többek között a Rottenbiller-u.35.sz.csillagos zsidóház is. A ház kiüritésénél felettesemmel Auguszt Józseffel együttesen megjelentem,mint ~~[struck out]~~ / 2 szó törölve / az északi választókerület vezető titkára azzal,hogy az esetleges adminisztrációs ügyek intézésében

Szalai Pál

segitségre legyek. A kiürités tulajdonképpen a VII. kerület pártszervezete végezte Batta János kerületvezető irányitásával. A magam részéről az üldözött zsidólakók ügyeinek intézésébe csak annyira folytam bele, hogy a nálam lévő nyilaskereszttel ellátó választókerületi pecsét felhasználásával – szigoru belügyminiszteri tilalom ellenére – 24–48 órás időtartamra szóló szabad közlekedést engedélyező igazolványokat állitottam ki a ház lakói részére. Feltételezem, hogy ebből a tevékenységemből gondolhatták rólam azt a ház lakói, hogy esetleg, mint vezető, vettem részt a ház lakóinak eltávolitásában. Ennek értelmében nem felel meg tehát a valóságnak, hogy a kiüritésben tevékeny szerepet vittem volna, ellenkezőleg, amint már fentebb jeleztem, segitségére voltam azoknak, akiknek lehetett. Hasonló céllal voltam jelen az Erzsébet-krt. 14–22, valamint a 38, és 52 számu házakban, ahol tevékenységemre vonatkozólag a budapesti Népbiróság már felmentő itéletet hozott az ügyemben, de ezen tulmenőleg a jelzett házak lakói mindenkor hajlandók az ottani szereplésemmel kapcsolatban rámnézve kedvező vallomást tenni.

Nem felel meg a valóságnak, hogy a Rottembiller-u. 55. sz. házból a magam részére bármit is eltulajdonitottam volna és igy nem felel meg a valóságnak, miszerint onnan megrakott böröndökkel kezemben távoztam volna.

1944. novemberében összekötőtisztnek jelöltek ki a nyilaskeresztes párt és a budapesti főkapitányság között. Az itteni tevékenységemre nézve már 1945. februárjában az Államrendőrség akkori politikai rendészeti osztályán a nyomozást lefolytatták – saját kérésemre – és a további cselekményeimre nézve a budapesti Népbiróság NB. XVII. 255/1945./8 sz. itéletével az ellenem emelt vád alól a Bp. 326. §-ának 2. pontja alapján jogerősen felmentett.

Végül megjegyezni kivánom, hogy a nyilas uralom után ugy a titkári, mint a rendőri összekötő tiszti megbizásomat azzal a világos és feltett szándékkal vállaltam, hogy a nyilas uralom intézkedéseit szabotáljam és az ellen dolgozzak.

Egyebet előadni nem kivánok, vallomásomat az igazságnak megfelelően, minden kényszer hatása nélkül tettem meg, melyet elolvasás után helybenhagyólag aláirák.

Felvette:
Horváth Gyula r. szds.

Szalai Pál
gyanusitott.–

BFL Budapesti Népügyészség iratai 6272/1948. Tisztázat

3.4.

Négy egykori üldözött nyilatkozata Szalai Pál tevékenységéről

1948 június 21–október 4.

Nyilatkozat

Alulirott Dr. Kemény Gábor rendőrvezérőrnagy neje bűntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem és igazolom a következőket:

Szalai Pállal a nyilaskeresztes pártnak a budapesti főkapitánysághoz kirendelt összekötő tisztjével 1944 év november havában ismerkedtem meg. Ez alkalommal hozzá kellett fordulnom, mert ő volt illetékes arra, hogy felterjessze azt a kérvényt, amit férjem kiszabadítása érdekében adtam be. Férjemet ugyanis 1944 novemberében az ellenállási mozgalomban való részvétele miatt a vezérkari főnök külön bírósága letartoztatta és azóta is a Margit-kőrúti fogházban, majd Sopronkőhidán fogva tartotta. Ebben az ügyben Szalai Pál önzetlenül a legteljesebb mértékben segítségemre volt és kérvényemet jóindulatú pártoló véleménnyel terjesztette följebb. — Ezenkívül számomra szabadmozgási engedélyt állított ki ami nélkül abban az időben lehetetlen lett volna mozognom — és miután magán személyeknek tilos volt a foglyok részére pénzt feladni, Szalai Pál gondoskodott arról is, hogy a férjemnek szánt pénz mégis feladható legyen és azt a pénzt férjem tényleg ilymódon tudta megkapni még az ostrom bekövetkezése előtt.

Mindezekből a tényekből és Szalai Pál egész viselkedéséből azt a meggyőződést merítettem, hogy nevezett hivatalos megbizatását arra használta fel, hogy az üldözötteken segítsen és ezzel az emberséges működésével szabotálta a nyilaskeresztes párt terveit. Ezt annál is inkább értékelem, mert abban az időben ő volt az egyedüli, aki ez ügyben segítségemre mert lenni és aki őszinte emberi részvéttel hallgatta meg kérelmemet. Tudomásom van arról is, hogy Szalai Pál férjem kiszabadítása érdekében — más okok miatt nem sikerült — kifejtett segítsége miatt a főkapitányság akkori vezetője részéről súlyos vádaknak volt kitéve, amelyek szabadságát, sőt életét is veszélyeztették. Mindezeket a tényeket bárhól és bármikor hajlandó vagyok szóval is előadni és azokat szükség esetén esküvel is megerősíteni.

Budapest, 1948. június hó 21.

Kemény Gáborné s. k.

Nyilatkozat

Alulírott igazolom, hogy Szalai Pál úr 1944 október 20. körül teljesen önzetlenül segítségemre volt. Visszaszerezte az életfenntartásomhoz szükséges orvosi műszert, elősegítette, hogy a Sztójay kormány által zár alá vett üzlethelyiségemet kinyithassam, értékeimet, pénzemet, magamhoz vehessen. Amikor ezért pénzt ajánlottam fel, visszautasította, hogy csak a kötelességét teljesítette.

Budapest, 1948. október 4.

Gerő Márkus s. k.

Nyilatkozat

Alulirott mint az Erzsébet-körut 52. sz. ház jelenleg is itt lakó lakói igazoljuk a következőket:

1944. október 15-én csendőrök és németek elhurcoltak lakásainkról, majd egy-két nap múlva hazatértünk, ekkor lakásainkat a Nyilaskeresztes Párt VII. ker. Szervezete kifosztotta. Megjelent a házban Szalai Pál ur, akinek elpanaszoltuk, hogy még ágynemünk sincs. Szalai úr készséggel állt rendelkezésünkre és megigérte, hogy valamilyen formában segítségünkre lesz. Még aznap délután visszajött, megszerezvén a Nyilas Párt raktárainak kulcsörzőjét. Kocsifuvart segített fogadni a részünkre, gondoskodott arról is, hogy a fuvarosok ki ne használhassák kényszerű helyzetünket, csak a maximált árat engedte a fuvarosoknak felvenni. Elkisért bennünket a Nyilas párt raktáraiba, ahol saját magunk válogathattuk ki holmijainkat. Mindezért semmilyen ellenszolgáltatást nem fogadott el.

Budapest, 1948. október 4.

Grossmann Adolf s. k.
Moskovics Árpádné s. k.

Nyilatkozat

Alulírottak mint az Erzsébet-körut 38. sz. ház jelenleg is itt lakó lakói igazoljuk a következőket:

A Nyilaskeresztes párt lakásainkból 1944 október végén ki akart költöztetni, ezen tényről Szalai Pál úr három nappal előbb értesített, majd amikor közrefogtuk, s kértük, hogy valamiképen akadályozza meg, tekintettel arra, hogy mindannyian öregek és betegek vagyunk, igéretet tett. Arról is biztosított bennünket, amennyiben ez az akciója nem sikerül, úgy 24 órával előbb újból értesíteni fog bennünket, hogy értékeinket elvihessük. Szalai úr kilakoltatásunkat megakadályozta és amikor sirva kértük, hogy mondja meg a nevét, még arra se volt hajlandó, azzal az indokolással, hogy még sok emberen kell segítenie.

Budapest, 1948. október 4.

Rosenberg Árpádné s. k.
Stiller Artúrné s. k.

BFL Budapesti Népügyészség iratai 6272/1948. Tisztázat

3.5.
Igazságügyminiszteri rendelet a Szalai Pál ellen indított nyomozás megszüntetéséről

1949. április 23.

Igazságügyminisztertől.
34.858/1949.I.M.IV.

Határidő: 2 hó.
Tárgy: Szalai Pál ellen inditott bünügy.
Hivatkozási szám: 1948.Nü.6272.

Felhivom Elnök Urat, hogy a jelzett ügyben folyamatba tett nyomozást a Bp. 101. §.3.pontja alapján szüntesse meg.

Megszüntető határozatának egy kiadmányát terjessze fel.

Budapest, 1949. évi április hó 23. napján.

A miniszter rendeletéből: dr. Halász Sándor s.k. államügyész.

A kiadmány hiteléül:
a kiadóhivatal vezetője.

Népügyészség Elnökének,
Budapest.

1029/1949

BFL Budapesti Népügyészség iratai 6272/1948. Tisztázat

4.
SZALAI PÁL KÖNYVKERESKEDŐI IGAZOLÁSI ÜGYÉNEK IRATAI
1948–1950

4.1.
A Budapesti III. Igazoló Bizottság elmarasztaló határozata

1948. augusztus 4.

A BUDAPESTI IGAZOLÓ BIZOTTSÁGTÓL
III. Ig. biz. 856.254 szám.

Határozat

Az Igazolóbizottság a Budapesten, 1948. június 2-ikán megkezdett és 1948. augusztus 4.-ikén befejezett nyilvános tárgyaláson *Szalai Pált*, kinek anyja: Szeles Adalbertina és aki Budapesten, 1915. szeptember 3-ikán született, foglalkozása: könyvkereskedő (üzlet: VII., Dob utca 71.), Lakása: Budapest, II., Forint utca 12., sz. az 1146/1945. M. E. számú rendelet 4. §-a 2 bekezdésének 3. pontja alapján iparjogositvány gyakorlásától általában az egész ország területére kiterjedően öt évre eltiltja. Egyben pedig, minthogy a Nyilatkozat 8. pontjára adott válasz szerint az igazolás alá vont a könyvkereskedőipart Dob utca 71. sz. alatt mint családtag Szalai Győzővel közösségben gyakorolja, felhivja a bizottság az illetékesek figyelmét, hogy a 3140/1945. Me. E. sz. rendelet 3. §. (2) bekezdésében foglaltak értelmében ez az ipargyakorlástól való eltiltás a közösségben lévő családtagra is kiterjed.

Indokolás:

I.

Szalai Pál a „Nyilatkozat" 36. és 38. pontjaira adott válaszai szerint 1937–1942-ig a Nyilaskeresztes Pártnak nemcsak tagja, hanem ifjúsági vezetője is volt. Állítása szerint 1939. és 1940-ben egy éves börtönbüntetést kellett kitöltenie nyilas ifjúsági vezető mivolta miatt. Súlyositó körülmény, hogy még akkor sem eszmélt fel, amikor már Horthyék megsokalták az ő ifjúságrontó tevékenységét és egy esztendőre lakat alá tették. Kiszabadulása után ugyanis nemhogy abbahagyta, hanem továbbfolytatta az ifjúság megmételyezésével a nyilasuralmat előkészítő gonosz tevékenységét. Őt terheli a főfelelősség a nyilasifjúság által előidézett borzalmakért, mert éveken át ő ellenforradalmasította és nevelte nyilas banditákká az 1937–1942-es évek fiatalságát. Mint az ifjúság vezetője a fiatalok közt ő terjesztette országszerte a nyilas mételyt. Ilymódon mérhetetlen károkat okozott az országnak, mert egyik főelőidézője lett annak, hogy az általa tévútra vezetett fiatalok a Szálasiék uralomrajutásakor tevékeny részeseivé váltak a nyilasuralomnak, melynek fegyveres és egyéb erőszakos terrorcselekményeiben — hála a Szalai Pál által vezetett ifjúsági propagandának — alaposan kivették részüket. A Szalai Pál által a fiatalság közt éveken át terjesztett mételynek és erkölcsi fertőnek volt a következménye, s így Szalai Pált terheli a felelősség azért, hogy 1944-ben a bécsi országuton, a budapesti Dunaparton, a főváros és vidéki városok utcáin, a falvak országutain és országszerte 14-18 éves fiatal gyermekek gyilkoltak, gyilkosokként és fosztogatókként ott álltak és jártak-keltek.

Hogy 1942-ben Szalai Pál valamely a bizottság által fel nem derithetett okból állítólag kilépett, vagy kitessékeltetett a Nyilaspártból: ez nem teszi semmissé az ő imént említett nagy bűnét és az általa feluszitott ifjak által elkövetett gyilkosságokért és egyéb terrorcselekményekért felbújtóként, vagy legalábbis értelmi okozóként való felelősségét. Ugyancsak 1939-ben szünt meg hiveivel és közvetlen környezetével együtt a Nyilaspárt tagja lenni Hubai Kálmán is s Hubait sem mentette meg ez a párttal való szakítása attól, hogy népi demokráciánk őt, mégpedig általa alaposan megérdemelten halálbüntetéssel és ennek foganatosításaként golyó által történt kivégzéssel sújtotta. Mérlegelte itt az igazolóbizottság azt a körülményt is, hogy Szalai Pált az 1948. június 22-iki tárgyalási jegyzőkönyvbe foglalt előadása szerint, miként Hubai Kálmánt is, Szálasi uralomrajutásakor a németek kívánságára rehabilitálták: nyilvánvaló tehát, hogy miként Hubainak a felnőttek mozgósítása körüli sajtópropagandája, éppúgy Szalai Pálnak az ifjúság ellenforradalmasítása és megmételyezése körüli „érdemei" a németek előtt sem voltak ismeretlenek és mindenesetre lépéseket tettek a Szálasi részéről történt rehabilitációra.

Amikor 1944. augusztus 23-án a Magyarországgal szomszédos Romániában a dicsőségesen előretört szovjet Vöröshadsereg és a román kommunista párt kierőszakolta a fasiszta hatalom megdöntését és Antonescu letartóztatását: minden épeszű és gondolkodni tudó magyar ember előtt is nyilvánvaló lett, hogy a magyarországi reakció és az előretörtető magyar nyilaspárt sorsa is megpecsételődött. Ezután alig néhány hétre, november 2-ikán a szovjet csapatok oly mértékben verik meg a magyar fővárostól délkeletre védekező német és magyar csapatokat, hogy ezek

visszavonulása rendetlen futás jellegét ölti. A szovjet páncélos sereg elővédje ugyanakkor és az ezt követő napokban eléri Gyálipusztát és Kispest határánál 13 kilométerre közeliti meg Budapestet, sőt néhány tank a fővárosban, az Üllői útra is bejut. December 8-án kezdődik meg Budapestnek az oroszok által való rendszeres ostroma. December 11-én a szovjet csapatok elfoglalják Vác városát és a magyar kormány sietve elhagyja Budapestet; ezzel megkezdődött az utolsó felvonás. Ily körülmények között 1944. november-decemberében s méginkább 1945. január 8-ikán a pesti oldal felszabadulását megelőzően 9 nappal és január 15-én, amikor már csak egy nap választott el az egyik és két nap a másik pesti gettó felszabadulásától: ezidőben (1944. nov.–dec. és 1945. január) már a Szálasi által német óhajra reaktivált Szalai Pálnak is feltétlenül tisztában kellett lennie azzal, hogy Szálasi uralma még csak rövid ideig tartó pünkösdi királyság és a csupán ideig-óráig tartható tiszavirágéletű nyilasuralmat immár hamarosan a leveretése és a számonkérő felelősségrevonás fogja felváltani. Érthető tehát, hogy 1944. novemberében és méginkább december utolsó harmadában s alig néhány nappal a felszabadulás előtt 1944. január 8. és 12-ike körül és január 15-én, amikor már a gettókat is úgyszólván csak órák választották el a dicsőséges szovjethadsereg által történt megmentő felszabadulásuktól: Szalai Pál mindent elkövetett, hogy a felelősségrevonás immár közeli bekövetkeztekor néhány jó pontot is tudjon felmutatni. Ámde Szalai Pál még az expiálásra irányuló ezen késői (1944. nov.–dec. és 1945. január) tevékenységében is különbséget tett egyszerű melós és valamely okból (társadalmi állás, külföldi követség által védettség stb.) kiváltságos üldözöttek között. Így az 1948. június 21-iki igazolási tárgyaláson eskü alatt kihallgatott Radványi Imre tanúvallomása szerint Szalai Pál a házban (VIII., Rákóczi út 55.) lakó egyszerű, szegényebb zsidószármazású személyeken, tanúsítványosokon egyáltalán nem segített, ellenben az ottlakó ezredesözvegynek megmagyarázta, hogy visszamehet a házba. Hogy az egyszerű kisembereket nem segíteni, hanem inkább megfélemlítéssel sakkbantartani igyekezett, erre mutat az a körülmény, hogy a felszabadulás előtti napokban valamilyen alakban (l. az inkább objektív Radványi Imrének és a Szalaihoz fűződő baráti múltjánál fogva kevésbbé objektiv Perjési Ferencnek a június 21-iki jegyzőkönyvbe foglalt tanuvallomásait) jónak látta pont a lépcsőházban, hogy tehát a jövő-menők meghallgassák s így pánikkeltésre alkalmas módon szóvátenni a Sztálin haláláról azidőben kolportált hírt.

II.

1944. *november–december* hónapjaiban a már jó pontok szerzésére is törekvő Szalai Pál jóindulatulag állt rendelkezésre az ellenállási mozgalomban részvétele miatt elfogott dr. Kemény Gábor rendőrvezérőnagy nejének, kinek Szalai Pál a saját lakását is felajánlotta menedékhelyül, azonban Keményné ezt nem vette igénybe, Rózsahegyi Kálmánra, az országos nevű színművészre a villájából való kilakoltatása napján *1944. december 21-ikén* Kocsis Árpád detektivfelügyelő hivta fel a vele baráti viszonyban lévő Szalai Pálnak figyelmét, mire Szalai segítségére volt Rózsahegyinek a villájába való visszahelyezésben. Bezzeg korántsem mutatott ő ilyen jóindulatot a Múzeum körut kis zsibáruskönyvkereskedőivel, így többi között Magyar Jenő Múzeum körut 17. alatti könyvantikváriussal szemben. A bizottság által ismert más igazolási esetekből s a boltja kifosztása miatt öngyilkossá lett Magyar Jenő özvegyének Bárczi József, volt könyvkereskedő ellen a Budapesti Központi Járásbiróságon folyt és bírói egyezséggel végződött 4420/1946. sz. pernek a bizottság által betekintett irataiból kitűnik, hogy Szalai Pál még *1944. december 24-én* is, tehát már az ostrom megindulása után és pedig oly időben, *amikor már mindenki látta, hogy a más életében és vagyonában turkáló banditizmus megbukott*, még ekkor is hozzá mert nyúlni az aránylag szegény Magyar Jenő könyvzsibárus vagyonkájához. Tette ezt a nyilasidőben hatóságok által a Magyar-féle üzlet kiárusításával megbízott Szalai Pál akként, hogy a hatóságtól általa átvett üzletkulcsot az üzlet felnyitása és kifosztása céljából *1944. december 24-én* vagyis alig három héttel a főváros pesti oldalának felszabadulása előtt átadta fivérének, Szalai László közismert nyilas könyvkereskedőnek, aki azután Glitzke Sándor (most Csákiligeti lakos) és Bárczi József (most Budapest, Nagydiófa utca 6. sz. alatti lakos) akkori könyvkereskedőkkel együtt még aznap behatolt *a Szalai Páltól átvett kulcs segítségével* Magyar Jenőnek könyvárudájába és kifosztották azt. A fentebb hivatkozott 4420/1946. sz. pernek irataiból is kitűnik, *hogy az üzletkifosztásban való segédkezés miatt Glitzke Sándort előbb feddésre ítélték, majd pedig az iparengedélyét is elvonták.* — A Szalai Lászlóval kapcsolatos ügyek adataiból ismeretes a bizottság előtt, hogy Szalai Pál és Szalai László között nemcsak akkor, amidőn zsidó könyvkereskedések kifosztásáról (mint pld. a Magyar Jenő-féle esetben) volt szó, hanem más zsidóvagyoni ügyekben is szoros kapcsolat állott fenn. Így pl. Hazai Lajos, a Szondy utca 64. sz. alatti fémnyomóüzem tulajdonosa az ebédlőszoba berendezését engedte át Szalai Lászlónak, szerzett a bútorzat ellené-

ben Hazainak és feleségének menedékhelyet. Ámde két nap múlva Szalai László a kapuval szemben álldogáló detektivkülsejű férfire hivta fel Hazaiék figyelmét, minek következménye lett, hogy Hazaiék megijedtek és még aznap elhagyták a Szalai féle menedékhelyet. Jellemző, hogy Hazai Lajos és sógora (Kertész Jenő, Budapest, Rózsa Ferenc utca 95. III. em. 8.) a felszabadulás után néhány hét múlva nem a külföldre menekült Szalai László feleségének, hanem Szalai Pálnak lakásán találták meg és innen hozták el a szóbanlévő ebédlőbútorberendezést, azonban a vitrinből hiányoztak az értékes porcellán- és egyéb dísztárgyak. Hogy Szalai Pál épenséggel nem rettent vissza attól, hogy a fasiszta rendszert saját céljaira felhasználja, etekintetben is utalunk még Radványi Imrének a jelen ügy iratai közt C./ alatt elfekvő bejelentésére és 1948. június 21-ikén eskü alatt tett tanuvallomására, s ezek szerint Szalai Pálnak anyja, valamint hozzátartozói és mások a Szalai Pál lakására napról-napra ugyszólván rendszeresen hozták a szőnyegeket, perzsabundákat és egyéb csomagokat, melyeket később teherautókkal vitték el egyben.

III.

Az 1945. január 8-ikát megelőző napokban Stöckler Lajos, a budapesti zsidó hitközség jelenlegi elnöke, az akkori zsidótanács tagja és 9 tagú családja 154 sorstársukkal a svéd követség védelme alatt az Üllői út 2–4. sz. óvóhely előterében húzódtak meg. A bizottság előtt tudott dolog az a közismert tény, hogy 1944. november–december hónapjaiban Budapesten székelő egyes külföldi követségekkel összeköttetésben lévő ügyvédek, valamint ügyes bank- és egyéb tisztviselők egész sora s pedig miként Lévai Jenő a „Zsidó sors Magyarországon" c. könyve 311. oldalán emliti: „kijárók egész tömege veti magát erre az új üzletágra. Pénz, protekció, panama segítségével azután számosan jutnak olyanok is védőútlevélhez, akiknek semmi közük nem volt a külföldi országokhoz." Az ilyen védőútlevelek birtokosai — az akkori magyar külügyminiszterium mindössze nagyon korlátolt számot s pedig 7.500 svájci, 4.500 svéd, 2.500 vatikáni, 698 portugál, 100 spanyol védőútlevelet és 7.000 palesztinai zsidó certifikátot ismert el jogérvényesnek — kivételezett, kiváltságos egyének voltak, miértis részükre a sárga csilllagos házaktól megkülönböztetett külön házak, az illető követség által védett házak szolgáltak lakóhelyül. Ilyen kiváltságos, védett csoport voltak az előbb említett Stöcklerék és 164 sorstársuk is, az Üllői út 2-4. sz. svéd védettségű óvóhelyen.

Az előző bekezdésben említettek előrebocsátása, ugyszintén a Szalai Pált életmentőjének és épezért saját előadása szerint (1948. június 21-iki tárgyalási jegyzőkönyv) önmagát Szalaival szemben nem elfogulatlannak tekintő Stöckler Lajos hitközségi elnök tanuvallomásának, az utóbbi elnöktársa dr. Domonkos Miksa által aláírt hitközségi nyilatkozatnak (jelen ügy irataihoz a.) alatt csatolva), *az 1945. április 9-én* nyilván jogosulatlanul a budapesti svéd követség papirosán, tehát első, felületes megtekintésre a hivatalosság látszatával irt dr. Fleischmann Ottó-féle privát-nyilatkozatnak (jelen ügy irataihoz b.) alatt csatolva, azonban az abban emlitett 1945. február 15-iki első nyilatkozatot Szalai Pál a bizottság előtt fel nem mutatta és be nem csatolta) egymással s a Lévai Jenő „Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről", továbbá „Szürke könyv" és „Fehér könyv", valamint „A pesti gettó története" és „Zsidósors Magyarországon" c. könyvei adataival egybevetése és alapos mérlegelése után az igazolóbizottság a jelen indokolásban fent I. és II. alatt felsoroltak kiegészitéséül még a következő tényeket állapitotta meg:

a.) A nyilasok bosszuból azért, mert a semleges államok nem ismerték el a Szálasi-rezsimet, 1945. január 5-én kora reggel megkezdték a védett házak kiüritését és a védetteknek az ú. n. zárt gettóba s nem védettekkel való össze- és átköltöztetését. Igy történt, hogy 1945. január 8-án a svéd követség Üllői ut 2-4. sz. alatti óvóhelyéről Stöckler Lajost és családjával együtt mintegy 160 védettet — köztük számos követségi alkalmazottat és ezek családtagjait — elhurcolták a nyilasok. Előbb a Mária-Terézia kaszárnyába, onnan pedig a Ferenc köruti pártházba vitték és itt mindennemű arany- és egyéb értékeiktől, valamint pénzüktől teljesen kifosztották őket. „Nem vittek el semmit és nem fosztottak ki senkit: siessetek vissza a védett házba" kiáltással ért ekkor oda és két riadóautón az Üllői ut 2-4. sz. alá őket — de természetesen kifosztottan és így értékeik visszajuttatása nélkül — visszakisértette Szalai Pál. *„Nem vettek el semmi, csak sietni-sietni, vissza sem nézni"* ezt hajtogatta, miként Weisz Sámuelné 1948. június 21-iki tanuvallomásában előadta, Szalai útközben is. A bizottság tagjainak kételyei voltak, hogy a védetteknek ezen kiváltságos csoportjában közönséges proletárok is voltak: mire Szalai Pál ezt a magát varrónőnek mondó és nem is munkásszerűen, hanem választékosan öltözött Weisz Sámuelnét állitotta elő, kinek eskü alatti tanukihallgatásakor kitünt, hogy anyósa a jómódunak ismert és menlevelek szerzésében is jártas dr. Hegedüs Pál ügyvédnek. Tény, hogy január 8-iki fosztogatáskor a nyilasok által elrabolt értékeket a Ferenc köruti helyszinére érkezett Szalai Pál az ő

állitólagos nagy befolyása dacára a tulajdonosaiknak visszaadatni nem tudta, vagy ezt elérni meg sem kisérelte. Minthogy ő még az értékeket sem tudta visszaszerezni, mivel sincs megnyugtatóan bizonyitva, hogy az ő közbelépése nélkül ezt a védett csoportot akkor *1945. január 8-ikán. tehát már alig egy héttel a felszabadulás előtt,* nem a gettóba hanem a halálba vitték volna. Ennek dacára a határozat meghozatalánál a bizottság Szalai Pál javára tudta be e csoportnak az életbenmaradását.

b.) *1944. december első napjaiban* hol a németekről, hol a nyilasokról és Kovarcz Emil belügyminiszterről hiresztelték, hogy készülnek a gettó megsemmisítésére. Lévai Jenő könyvei szerint is valószínű, hogy fenyegetődzések és hiresztelések inkább további zsarolási kisérletek voltak. Ennek dacára a hórihorgas Winkelmann Ottó német SS tábornok, Budapestnek akkor rettegett náci-diktátora és az itteni Gestapo legfőbb parancsnoka, nehogy bárki is komolyan vegye a gettó kiirtására törekvést, *december 11-én* magához hivatta Kovarcz nyilas minisztert és ellenmondást nem tűrő kemény hangon következő „kivánságnak" adott kifejezést: „Német gazdasági érdek, hogy a gettóban maradt zsidóság ellen semmiféle atrocitást el ne kövessenek és ezért *a német kormány kivánsága, hogy a gettó védelmére szükséges intézkedések okvetlenül megtörténjenek."* Ha Szalai Pál az általunk Lévai Jenő „Zsidó sors Magyarországon c. könyve 371. oldaláról idézett *német parancsra* hivatkozással *idejekorán már ekkor* intézkedett volna a gettó védelméről és e célból megfelelő számú rendőrlegénység kivezényeltetésétől, ugy ezek segitségével bizonyára *megakadályozhatók lettek volna az 1945. január 11. és 12. közti véres éjszakának eseményei:* a gettóba behatolt nyilasok és katonák által megkezdett rettenetes pogromm, melynek 43 halálos áldozata volt a gettó területén. *Csak ekkor 1945. január 12-én és nem még idejekorán nyomban az 1944. december 11-iki Winkelmann-féle fentidézett német parancs elhangzása után* ültek össze Szalai Pál és Stöckler Lajos a gettó védelmének megtanácskozására s miként Lévai Jenő a „Pesti gettó története" c. könyvében megirta, csak ekkor *1945. január 12-én* történt, hogy: „Szalai Pál *sorozatos tárgyalások után* (?) az áldozatok oldalára állt." (L. emlitett könyv 125. oldalát). Az igazolóbizottság Szalai Pál javára tudta be, hogyha mindjárt *késedelemmel,* de mégis ekkor *1945. január 12-én* egyszáz főnyi rendőrlegénységet (aránylag nagyon kevés, ha rágondolunk, hogy több mint 60.000 lakója volt ekkor a gettónak) két tiszt vezetésével és hozzájuk 15 tagú állandó jellegű nyilas pártszolgálatoskülönitményt vezényeltek ki, s pedig Szalai helyetteseként egyik barátjának, a jelen ügyben is általa tanuként kihallgattatott

Perjési Ferencnek felügyelete alatt. Mégis e cselekmény jelentőségének *helyes kiértékelése érdekében* a bizottság ehelyütt jónak látja Lévai Jenő „A pesti gettó története" c. könyve 124. oldaláról idézni a következőket: „A gettó vezetői tudták azonban, hogy ez még nem minden. *Mit ér száz rendőr,* akiknek mindegyike nem is megbizható, de igen kevés bizonyára az olyan, aki életét is hajlandó lenne kockáztatni — zsidókért. — Maga Szalai Pál személyesen ellenőrizte a rendőröket és a gettóba helyezett pártszolgálatosokat. Ezek a Wesselényi utcai leánykereskedelmi iskolában tanyáztak és ebben az időben *meglehetős szoros kapcsolatban* állottak a gettó nem egy lakójával, akik igyekeztek *szép szóval, de főképpen megvesztegetéssel* az állandóan szolgálatot teljesítő pártszolgálatosok egy-egy tagjának jóindulatát megszerezni."

c.) *1945. január 15-én* a Hársfa utcai VII. ker. rendőrkapitányság a szovjet csapatok előnyomulása elől visszavonulóban beköltözködött a zsidó hitközségnek a gettó területén lévő Sip utcai székházába. Nem valószinü, hogy a rendőrség igy cselekszik, ha az aznap *január 15-én* ismét elterjedt hireknek, miszerint a németek a levegőből fogják bombázni a gettót és mindenkit kiirtanak, komoly alapja lett volna. Mégis tényként fogadta el a bizottság, hogy Szalai Pál *1945. január 15-én,* tehát egy nappal a védettekből álló u. n. nemzetközi gettó és két nappal az u. n. zárt-gettó felszabadulása előtt a városházi óvóhelyen együtt lévén Schmidthuber német tábornokkal, a páncélos SS „Feldherrnhalle" hadosztályparancsnokával: nyomatékosan figyelmeztette az ugyancsak az óvóhelyen jelen volt *Wallenberg svéd követségi titkárnak abbeli fenyegető kijelentésére,* hogyha nem akadályozza meg a gaztettet, ugy mint tömeggyilkost fogják felelősségre vonni. Nem valószinü, hogy Szalai imént elmített intervenciájának volt az eredménye, de mindenesetre tény, hogy a német katonai parancsnok *ekkor 1945. január 15-én már nem vállalta* a sulyos kockázatot és következményeket s megtagadta, hogy Vajna Ernőnek, a nyilasok budapesti körletvezetőjének és bandájának német katonai segédletet nyujtson. Schmidthuber német tábornok észretérése folytán most már a nyilasok sem érezték alkalmasnak az időt — *2–3 nappal a pesti oldalnak teljes és végleges felszabadulása előtt* — a gettó megsemmisitésére. Akárhogyis történt, a valóság mégis csak az, hogy a főváros két gettójában állandó halálfélelem közepette szorongó és éppezért mindenféle rémhirterjesztések segitségével folytonos zsarolási kisérleteknek kitett zsidók megmentése semmiesetre sem Szalai Pálnak, hanem kizárólag a Tolbuchin és Malinovszki marsallok által vezetett diadalmasan elő-

nyomuló Vöröshadseregnek érdeme. *Csakis a felszabadító hadsereg közelsége* és nem Szalai Pál vagy bárki más tudta akkor megállitani a teljesen fékeveszett, minden emberi érzésekből kivetkőzött gyilkolási és rablási ösztönök minél hatalmasabb kielégitésére szomjazó gyilkos hordát: közte azokat az *ifjú 14–18 éves fosztogató gyilkosokat, akiket éveken át, az 1937–42. években a Szalai Pál gonoszsága nevelt, készített elő és juttatott az utszéli nyilas banditaságnak erre az ember- és országpusztító gyalázatos utjára.* Érthető tehát, hogy a bizottság úgy találta, hogy Szalai Pál felelőssége oly nagymérvű, hogy ennek megtorlásaként a csupán feddésre itélés aránytalan és nevetségesen csekély volna. Az ő 1937–1942 évekbeli gonosz és ifjúságrontó tevékenységéért *önmagában is* a kellő megtorlás csakis az iparjogosultság örökre megvonása lenne, ámde az a körülmény, hogy *1944. nov.-december hónapokban és 1945. januárban a felszabadulást közvetlenül megelőző napokban* Szalai Pál — ha nem is mindenkinek (pl. a kifosztott Magyar Jenő esetében), de mégis egyes üldözött személyeknek és csoportoknak felebaráti szeretet *látszatával* a javára szolgált: enyhítőként esik figyelembe. Éppenezért a bizottság az összes sulyosbitó és enyhitő körülmények kellő és gondos figyelembevétele és alapos mérlegelése után Szalai Pált nem örökre, hanem vétkességével arányban állóan csupán 5 esztendőre tiltotta el Magyarország területén iparjogositvány gyakorlásától.

Az igazolóbizottság e határozatáról tudomásulvétel és foganatositás végett, valamint megfelelő eljárás meginditása céljából értesiti:

1.) a magyar kereskedelmi és szövetkezetügyi minisztériumot,

2.) Budapest főváros polgármesterét,

3.) a VII. ker. elöljáróságát, mint I. foku iparhatóságot,

4.) az igazolás alá vont lakása szerint illetékes II. ker. elöljáróságot,

5.) a belkereskedelmi igazgatóságot,

6.) a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületét (IV., Magyar utca 50.)

7.) a Kiskereskedők Országos Szabadszervezetének (KISOSZ) könyvkereskedői szakosztályát (V., Dorottya utca 1.), valamint

8.) a már lefolyt és felmentéssel vagy megszüntetéssel végződött eljárás dacára *mégis* fennforogni látszó népellenes büntett kivizsgálása céljából a Budapesti Főkapitányság Államvédelmi Osztályát és ugyanezért

9.) a budapesti Népügyészséget, ugyszintén

10.) a budapesti Népfőügyészséget, mégpedig utóbbi hármat főleg az igazolás alá vontnak ifjuságmételyező 1937–1942-es müködésével kapcsolatban. Végül értesiti a bizottság e határozatáról az igazolás alá vontat azzal, hogy az 1146/1945. M. E. sz. rendelet 4. §-a alapján a határozat kézbesitésétől számitott 3 napon belül a Budapesti Népbiróságoz intézett, a Budapesti Igazolóbizottsághoz ügyvéd által is benyujtható irásos fellebbezés indokolásnak van helye.

A határozat szóbeli kihirdetésekor az igazolás alá vont fellebbezést jelentett be. Ezért nem jogerős a határozat, miértis a bizottság az összes iratokat a Budapesti Népbíróságoz felterjeszti azzal, hogy jogerőre emelkedés után ezen összes iratok esetleges vádemelés céljából a Budapesti Népügyészséghez átteendők.

Budapest, 1948. augusztus 4-én.

BFL Budapesti Népbíróság mint igazolási fellebbviteli Bíróság iratai 856.254/1948. Sokszorosított másolat

4.2.
Szalai Pál fellebbezése a Budapesti III. Igazoló Bizottság határozata ellen

1948 szeptember

T. Budapesti Népbiróság!

A Budapesti Igazoló Bizottság III. ig. biz. 856.254 számu határozata ellen a szóbeli kihirdetés alkalmával már felebbezést jelentettem be. Az irásbeli határozatnak 1948 évi szeptember hó 14. napján történt kézbesitésétől számitott három napon belül tisztelettel beterjesztem

felebbezési indokolásomat

I.

A határozat a következő ténykedéseimet vette alapul:

1.) hogy én 1937-től 1942-ig a nyilaskeresztes pártnak nemcsak tagja, hanem ifjusági vezetője is voltam;

2.) hogy 1944. október 15-e után ismét aktiv tevékenységet fejtettem ki a nyilaskeresztes párt érdekében;

3.) hogy Magyar Jenő Múzeum-körúti könyvantikvárius kifosztásában részem volt;

4.) hogy Hazai Lajos butorzatát nálam találták meg;

5.) hogy 1945. január 8-án a svéd követségi épületben menedéket találó 160 főnyi üldözött mentése alkalmával nem intézkedtem az iránt, hogy ezek ne csak életüket, hanem értékeiket is visszakaphassák;

6.) hogy 1945. január 12-én csak kevés számu (100 főnyi) rendőrlegénységnek a gettóba való vezénylése iránt intézkedtem;

7.) hogy csak 1945. január 15-én figyelmeztettem Schmidthuber német tábornokot a gettó kiirtásával járó sulyos következményekre;

8.) hogy általában csak a jobbmódu zsidókon igyekeztem segiteni.

II.

A fenti vádak tekintetében már az igazoló bizottsági eljárás során is és ezuttal is rámutatok a következőkre:

ad 1-2.

Tény az, hogy 1937-től 1942-ig — bár megszakitásokkal — a nyilaskeresztes pártnak (tagja), sőt budapesti ifjusági vezetője voltam és 1944. október 15-e után is állást vállaltam. Ezen ténykedésemet a Budapesti Népbiróság Nb.XVII. 255/1945-8 szám alatt hozott, ide eredetben mellékelt, a Magyar Nép nevében hozott itéletével felmentett, az abban foglalt indokolás alapján. Ez az itélet jogerőssé vált, annyira, hogy még a Népügyészség sem jelentett be az ellen jogorvoslatot.

Ebben a jogerős itéletben a Népbíróság a Magyar Nép nevében jogerősen megállapította, hogy „A vádlott azáltal, hogy a nyilas hatalom uralomra jutása után titkár, majd rendőri összekötő tiszti állást vállalt, a nyilas mozgalomnak a hatalom megtartásában segítséget nem nyújtott, mert a (megállapított) tényállásból kitünik az, hogy *minden cselekményével a nyilas hatalmat szabotálta és az ellen dolgozott".*

Ettől eltekintve méltánytalan és igazságtalan lenne, ha azért, amiért én már egy izben sulyos börtönbüntetést szenvedtem, ugyanazért a cselekményért még egyszer bünhődnék. A Népbíróság által is általában elfogadott jogi álláspont az, hogy ugyanazon büncselekményért csak egy büntetés szabható ki, már pedig a nyilasok uralomra jutása előtti időkben kifejtett tevékenységemért már egy izben jogerősen elitéltek, ezen büntetésemet ki is töltöttem, igy tehát ezért másodizben büntetéssel és pedig igen sulyos, mert kenyérkereseti foglalkozásomtól való eltiltás formájában történt büntetésem második büntetés ugyanazonos cselekményért.

Az Igazoló Bizottság előtt is igazolni kivántam mindazokat a körülményeket, amelyek igazolják, hogy a Népbiróság által a csatolt itéletben megállapított tényállás és az a jogi következtetés, hogy én minden cselekményemmel a nyilas hatalmat szabotáltam és az ellen dolgoztam, az igazoló bizottság előtt ujból igazolhassam. Evégből kértem és kérem ezuttal is Stöckler Lajosnak és Domonkos Miksának, a budapesti gettó megmentése körüli érdemeikért a Szabadság-rend arany fokozatával kitüntetett vezetőinek, a tanukénti kihallgatását, akik ebbeli ténykedéseimet igazolni nemcsak képesek, hanem arra legelső sorban hivatottak is.

Az igazoló bizottság Domonkos Miksa tanukénti kihallgatását mellőzte és az ott előadottakat nem értékelte kellőképen, a határozatból kitünőleg elsősorban Lévai Jenőnek a „Pesti gettó története", „Zsidó sors Magyarországon" stb. könyveiben foglalt idézetek alapján.

Eltekintve attól, hogy egy könyv bármily alapos munkával és körültekintéssel készül is, végeredményében mégis csak másodkézből szerzett adatok alapján iródik, — eltekintve továbbá attól, hogy még ezek a könyvek is, különösen is Lévai Jenőnek a „Szürke könyv"-e az én abbeli és a Népbiróság hivatkozott jogerős itéletében megállapitott tényállást teljes mértékben igazoló magatartásomat részletesen ismerteti, az igazoló bizottságnak és a t. Népbiróságnak módjában áll intézkedéseimet nem könyvből, tehát közvetve, hanem Domonkos Miksának közvetlen és személyes tapasztalatokon alapuló vallomása alapján is elbirálni. Álláspontom szerint tehát ez a külön Domonkos Miksának tanukénti kihallgatása és vallomásának kiértékelése nélkül el sem dönthető, mégis ismételten kérem az ő tanukénti kihallgatását.

ad 3.

Magyar Jenő üzletének kifosztásában semmi részem nem volt, sőt tevékenységemnek tudható be az, hogy igen jelentős, akkor több millió pengőt megérő könyveinek igen jelentős részét sikerült megmenteni.

A szóbanforgó könyvraktárból már a németek bevonulása után a német hadsereg a németnyelvü müveket kiszedte és elszállitotta. Ebben természetszerüleg semmi néven nevezendő szerepem nem volt és nem is lehetett. December folyamán a nyilaskeresztes párt ezeket a könyveket Németországba akarta kiszállíttatni. Ennek megakadályozása érdekében fivérem igényelte az üzletet és abból két jelentéktelen tételt elárusitott, ennek ellenértékét azonban a pénzügyigazgatóságnál teljes egészében befizette. Igy és csakis igy vált lehetővé az, hogy az ezután fennmaradó, akkor több millió pengő értéket képviselő áruraktár megmaradhatott és Magyar Jenő, illetőleg családja részére megmenthető lett volna, ha ezután a házat és a benn-

lévő könyveket bombatalálat nem érte volna, ami által ezek megsemmisültek. Megállapítható azonban, hogy ha ez a bombatalálat a házat nem érte volna, Magyar Jenő üzletének könyvraktára tulnyomó nagy részében éppen az én, illetőleg fivérem közbelépése folytán megmenekült volna. A bombatalálat természetesen nem irható az én rovásomra, s ha ez a véletlen bombatalálat nem éri a könyvraktárt, akkor a Magyar Jenő-féle üzlet sokkal épebben és felszereltebben maradt volna meg, mint a zsidó könyvüzleteknek tulnyomó nagy része.

Arra nézve szükség esetére kérem a volt házfelügyelő, esetleg az ottani volt lakók tanukénti kihallgatását.

Ismételten megjegyzem azonban, hogy ez az ügy nem az én ügyem, hanem fivérem ügye volt, abban nekem semmi szerepem nem volt. Fivérem ténykedéseiért pedig én felelőssé tehető nem vagyok akkor sem, ha nem a fent ismertetett módon járt volna el.

ad 4.

Hazai Lajos ügyre vonatkozó semmiféle bizonyitékokkal a határozatban foglaltak alátámasztva nincsenek. Hazai Lajost a Népbiróság kihallgatta, ahol is szószerint a következő vallomást tette:

„A vádlottat nem ismerem, azt sem tudom miről van szó, nem tudom miért kaptam idézést."

Ez volt Hazai Lajos vallomása. Nyilvánvalóan téves tehát az igazoló bizottság határozata, amikor ily vallomás után terhemre ró olyan cselekményt, amit soha el nem követtem.

ad 5.

Lehetséges, hogy én az általam megmentett 160 főnyi üldözött értékei a nyilas pártházban maradtak. Arról azonban én akkor semmit sem tudtam, nekem arról akkor senki sem szólt. Megjegyzem, hogy talán felesleges bizonyitani azon körülményt, hogy a 160 főnyi tömeg elsősorban és mindenekfelett az életét igyekezett megmenteni és bárkinek, tehát nekem is elsősorban és mindenekfelett az emberi élet megmentése lebegett a szemeim előtt. Lehetséges, hogy az értékek ott maradtak, lehetséges az is, hogy ha szólt volna valaki, hogy az értékek ott maradtak — aminthogy nem szóltak nekem erről semmit, akkor talán azt tanácsoltam volna, hogy ne törődjenek most azzal, mert hiszen legfontosabb az életük megmentése, már pedig, hogy 1945. január 8-án mit jelentett az, ha 160 főnyi üldözött nyilas pártházból kikerült, azt talán bővebben kifejtenem nem szükséges. Különösen nem

szükséges ez azután a köztudomásu, de a Népbiróság előtti tárgyalás során tisztázott eset után, amikor az ugyancsak a svéd követségnek egy másik (Jókai-utcai) épületében lévő üldözötteket ugyancsak beszállitották a pártházba és ott nemcsak kifosztották őket, hanem kivétel nélkül meg is gyilkolták azokat. Nyilvánvaló, hogy közbelépésem nélkül az Üllői-uti svéd követségi épületből elhurcolt üldözöttekre ugyanez a sors várt volna. Az a körülmény tehát, hogy a 160 főnyi üldözött „csak" az életét köszönheti nekem és értékeiket nem kapták vissza, még akkor sem volna terhemre róható, ha erről tudtam volna.

Ezzel kapcsolatban még arra kivánok rámutatni, hogy az életmentés is csak a gyorsaságnak, a rajtaütésszerü közbelépésnek volt köszönhető és igy az értékek körüli esetleges hosszas vita az életmentés lehetőségét veszélyeztette volna.

ad 6.

A budapesti Népbiróság előtt Stöckler Lajos vallotta, hogy a 100 főnyi rendőrszemélyzet kirendelése egyedül és kizárólag az én érdemem volt. Ennél többet a gettó vezetői sem kértek tőlem, tehát nem róható fel terhemre, hogy nem szereztem többet. Biztositva volt azonban az, hogy szükség esetén többszáz főnyi rendőr is rendelkezésre állott volna. Egyébként ez a 100 főnyi rendőrség is elegendő lett volna a Wesselényi-u. 27. sz. alatti vérengzés megakadályozására, ha őket valaki értesitette volna. Stöckler Lajosnak a Népbiróság előtt tett vallomása szerint:

„Nem akadt egy zsidó rendőr, aki átment volna a Sip-utcai őrszobára a rendőrszemélyzetért."

„Ezen eseten kivül a gettóban a biztonság a rendőrőrszemélyzet jelenlététől kezdve teljesen szilárdnak volt mondható."

A fentiek alapján tehát bizonyitható, hogy az én érdemem volt a gettó biztonsága és az is, hogy az ott elhelyezett száz főnyi rendőrség is képes lett volna azon egy vérengzést, amit az ott történt elhelyezésük óta véghez vittek, megakadályozni.

ad 7.

Csak 1944 december legvégén kerültem abba a helyzetbe, hogy a Zsidó Tanács, illetőleg a gettó vezetőivel és a külföldi követségek vezetőivel, valamint azok mentőakcióival kapcsolatba kerülhettem. Ezt megelőzően, tehát, módomban sem állott a megfelelő intézkedések megtétele. Amikor abban az időben, tehát már 1944 utolsó néhány napján és 1945 januárjának elején tudomást szereztem a gettó kiirtásának a tervéről, akkor nyomban megtettem mindazokat az intézkedéseket, amelyek ennek megakadályozására alkalmasak voltak. Ezt a körülményt, hogy én csak január

15-én szóltam Schmidthuber német tábornoknak, annak tulajdonitható, hogy csak akkor vált aktuálissá a gettó kiirtása. Aznap, január 15-ének estéjére volt ezen vérengzés kitüzve, amihez a Royal.-szállóban 500 géppisztolyos SS katona, valamint nyilas pártszolgálatosok voltak felsorakoztatva. Ekkor vált tehát komollyá az a kérdés és igy ekkor volt csak módomban szólni és figyelmeztetni a következményekre. Köztudomásu, hogy a diadalmas vörös hadsereg előrenyomulása nemcsak, hogy nem téritette le az SS-ket a zsidó vérengzés eszközléséről, hanem éppen ellenkezőleg a vörös hadsereg előrenyomulása késztette és gyorsitotta ennek lefolyását, amit csak az én közbelépésem akadályozott meg. Az én feladatom éppen az volt, hogy a vörös hadseregnek a gettóhoz való érkezése idejéig ezeket a vérengzéseket megakadályozzam. Stöckler Lajos vallotta, hogy ez soha sem sikerült volna, ha én segitségére nem jöttem volna.

ad 8.

Arra nézve semmiféle konkrét bizonyiték fel nem merült. Egyébként is abban a lerongyolt állapotban, amiben akkor a zsidók voltak, különbséget tenni annál kevésbé lehetett, mert egyformán lerongyoltan és kiéhezetten jártak és igy pillanatok alatt közöttük különbséget tenni nem lehetett. Egyébként is a Népbiróság előtt ugy Stöckler Lajos, mint Domonkos Miksa kifejezetten vallották, hogy soha semmiféle anyagi támogatást, vagy ellenértéket nem fogadtam el és igy ez a vádpont önmagától elesik.

A budapesti Népbiróság e tényállást részletesen kivizsgálta. A népbirósági iratok nélkül tehát ezen ügy véleményem szerint el sem birálható. Kérem tehát, hogy a budapesti Népbiróság Nb.XVII.255/1945 számu iratait a jelen ügy irataihoz csatolni sziveskedjenek.

Ezekből az iratokból világosan és bizonyitottan megállapitható, hogy én minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül, teljesen önzetlenül és kivétel nélkül az üldözött zsidóság érdekében vállaltam szerepet és éppen az én müködésemnek volt köszönhető az, hogy a budapesti zsidóságnak aránylag nagy tömegei megmenekülhettek.

Kérem tehát, hogy az iratok beszerzése és az alant felsorolt tanuk kihallgatása után az igazoló bizott határozatát megváltoztatni és engem igazolni sziveskedjenek.

Tisztelettel kérem fenti tényállitásaim bizonyitására az alábbi tanuk kihallgatását:

1. Dr Kemény Gábor vezérőrnagy, budapesti (Biblia u. 6.), 2, Dr. Kemény Gáborné htb. budapesti (Biblia u. 6.), 3. Szabó Károly irógép-műszerész budapesti (Mária-Valéria u. 12.), 4. Rózsahegyi Kálmán szinmüvész, budapesti (Személynök u. 16.). 5. Stöckler Lajos Magyarországi Zsidóiroda vezetője, budapesti (Sip u. 12.), 6. Domonkos Miksa a Pesti Izraelita Hitközség ügyvezetője, budapesti (Sip u. 12.), 7. Dr. Fleischmann Ottó orvos, budapesti (Bimbó u. 11.), 8. Perjési Ferenc MÁSZ tisztv. budapesti (Havas u. 4.) lakosok.

Tisztelettel

Szalai Pál

BFL Budapesti Népbíróság mint igazolási fellebbviteli Bíróság iratai 856.254/1948. Sokszorosított másolat

4.3.
A budapesti népbiróság, mint igazolási fellebbezési bíróság határozata

1949. január 18.

A budapesti népbiróság, mint igazolási fellebbezési birOság.

Nb. Ig. XXI. 1.351/1948.- 2. szám.

A Magyar Köztársaság Nevében !

A budapesti népbiróság, mint igazolási fellebbezési biróság S z a l a i P á l könyvkereskedő, budapesti /: VII., Csengery u. 23. :/ lakos igazolás alá vont részéről a budapesti igazolO bizottság által 1948. évi augusztus hó 4. napján kelt ig. biz. III. 856.254. számu határozata ellen bejelentett fellebbezés folytán a 11.200/1948. Korm. sz. rendelet 1.§. 3. bekezdése alapján megtartott zárt ülésben az alulirott helyen és napon meghozta a következő

h a t á r o z a t o t :

A népbiróság az igazoló bizottság iparjogositvány gyakorlásának öt évre eltiltO határozatat a 4080/1945. M.E.sz. rendelet 11.§.-a alapján m e g v á l t o z t a t j a és az 1.146/1945. M.E.sz. rendelet 4. §. 3. bekezdés 4. pontja alapján könyvkereskedői iparjogositványa gyakorlásától v é g l e g e s e n m e g f o s z t j a .

A fellebbezési eljárással felmerült 10. Frt. 90. f. költséget a 4080/1945. M.E.sz. rendelet 18. §.-a szerint a Bp. 480. §. alapján az igazolás alá vont köteles az Államkincstárnak megtériteni.

I n d o k o l á s .

A népbirOság az ügyet a 11.200/1948. Korm.sz. rendelet 1. §. 3. bekezdése értelmében az ügyet zárt ülésben elbirálhatónak találta.

A népbirOság az igazoló bizottság határozatában megállapitott tényállást maga részéről is bizonyitva látta és a fennforgó népérdeket sértő magatartás sulyához képest a megfellebbezett határozatot a rendelkező rész értelmében sulyosbitotta.

A határozat egyéb rendelkezése a felhivott jogszabályokon alapszik.

Budapest, 1949. évi január hó 18. napján.

Vas Tibor Dinda Barna Bognár Imréné dr. Nesselfeld Géza
n é p b i r á k .

Dr. Ságy Imre
tanácselnök.

V é g z é s .

Ez a határozat a 4080/1945. M.E.sz.r. 17.§. 1. bek. értelmében j o g e r ő s .
kmft.

Dr. Ságy Imre
tanácselnök.

BFL Budapesti Népbíróság mint igazolási fellebbviteli Bíróság iratai 1351/1948. Tisztázat

4.4.
Az igazságügyminiszter értesitő levele Szalai Pál részére a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának kegyelmi határozatáról

1950. január 19.

Másolat.

Igazságügyminisztertől.

ad.143.761/1949.I.,.,III/1.szám.

Értesitom, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa f.évi január hó 9.napján kelt 2406/5/1950 sz.elhatározásával a budapesti népbiróság mint igazolási fellebbezési biróság által Nb.Ig.XXI.1351/1948/2 sz. határozattal megállapitott azt a joghátrányt, amely szerint önt könyvkereskedői iparjogositványa gyakorlásától végleg megfosztotta, kegyelemből elengedte.

Budapest, 1950.évi január hó 19.napján. A miniszter rendeletéből:
dr.Kurdits József s.k.osztályvezetőhelyettes.

A kiadmány hiteléül:

Dobránszky s.k.
sh.tisztviselő.

S z a l a i P á l könyvkereskedő

Budapest.
VII.Csengery-u.23.

A másolat hiteléül:
sh.tisztviselő.

BFL Budapesti Népbíróság mint igazolási fellebbviteli Bíróság iratai 1351/1948. Másolat

5

A PEST NYILAS VÁROSPARANCSNOKA, NIDOSI IMRE ELLENI BÜNTETŐELJÁRÁS IRATAIBÓL

1948

5.1.
Szalai Pál tanuvallomása

Tanuvallomási jegyzőkönyv.

Szalay Pál (1915. szeptember 3 napján Bpesten született, budapesti lakos II. Forint u. 22., nős, könyvkereskdő, érdektelen) tanu előadja:

Legjobb emlékezetem szerint 1944. dec. 26-án találkoztam először Nidosi Imrével. Én ebben az időben a Budapesti főkerület és a rendőrség közötti pártösszekötő tisztet láttam el és mint ilyen lényegében alaposan be voltam avatva a nyilaskeresztes párt vezetőinek dolgaiba és terveibe. Innen tudtam arról is, hogy a nyilaskeresztes párt felsőbb vezetése az esetleges orosz előretörés esetére biztositani fogja magát annyiban, hogy a bekeritési veszély esetén a bekerités előtt elhagyja Budapestet. Erre szolgált az u.n. „keleti szél" megjelölési jelszó, melynek értelmében ezen jelszó távmondati leadása esetén a nyilaskeresztes párt vezetői a rendelkezésükre álló eszközökkel a még szabadon levő utvonalakon hagyják el Budapest területét.

A kormány elköltözése után Budapesten felszabadultak a gyülölet erői. Rettmann Kurt, Tóth Béla és Ürögi, mint a párt látható legmagasabb fejei Budapesten, az eddig ittokban tartott gyilkosságokat legalizálták és megindultak a legvadabb attrocitások. Itt megemliteni kivánom azt, hogy a párt pesti vezetői között a lehető legnagyobb ellentét dult és ezért tudomásom szerint Tóth Béla nem kapta meg a kivánt értesitést és igy csak az utolsó pillanatokban 1944. dec. 24-én hagyta el Budapestet szükebb vezérkarával, és mint később értesültem róla szovjet fogságba esett. Budapesten maradtak azonban a kisnyilasok pártszolgálatosok és a párt egyéb kétes elemei.

Tekintettel arra, hogy ebben a teljes felfordulásban csak még nagyobb attrocitások történhetnek, elhatároztam, hogy a kezdeményezést magamra veszem és igyekezni fogok a feltornyosult szenvedélyeknek gátat vetni, v. legalább is lokalizálni azokat. Ezért 1944. dec. 26-án a déli órákban egy értekezletet hivtam össze,

beosztási helyemre, a Mosonyi utcai Toloncházba, mely értekezletre telefonon meghivtam az összes budapesti kerületvezetőket. Budapest XIV. kerületéből 9. ker. vezető megjelent, akiknek, mint követendő munkát a romeltakaritás és hasonló munkákat jelöltem meg. Egyben utasitottam őket arra is, amikor láthatóan már beleegyeztek elképzeléseimbe, hogy a pártszolgálatosok 5 óra után ne hagyhassák el lakásukat, ezzel próbálván megakadályozni azt, hogy attrocitások történjenek. Már ugy látszott, hogy lényegében sikerült elfogadtatnom terveimet, a ker. vezetőkkel, amikor megjelent Rettmann Kurt főker. vez. helyettes és Nidosi Imre, akik általam ismeretlen módon értesültek az értekezletről. Rettmann, kinek kiséretében pártszolgálatosok voltak, mintegy befejezett tényt, közölte velük, hogy átveszi a főker. vezetését. Ezután az értekezlet után viták zajlottak le Nidosi és Rettmann Kurt között, mely vita eredménye az volt, hogy Nidosi lett Budapest korlátlan ura, ő parancsolt az összes nyilas alakulatok fölött, mig Rettmann Kurt, akinek menekülése rossz fényt vetett rá, lett a zsidótalanitás vezetője, ezzel megtartotta régebbi rangját.

1944. dec. 27-én egy német repülőgéppel megérkezett Budapestre Vajna Ernő, aki magával hozta Gál Csabától kapott kinevezését, melynek értelmében ő volt Budapest védelmére kijelölt pártmegbizott. Vajna ebben a minőségében, mint teljhatalmu pártmegbizott bármilyen intézkedéseket és rendelkezéseket foganatosithatott. Innen datálódik valószinüleg az is, hogy Nidosit alezredesnek kinevezte, mert szemmel látható volt az, hogy dr. Vajna távollétében Nidosi volt az, aki Budapest irányitását magához ragadta.

Nidosi legnagyobb riválisa volt Csiky Erik, köztük állandóan személyi villongások voltak addig, mig Vajna a központi hatalmat ketté nem választotta és a budai résszel Csiky Eriket, mig Nidosit a pesti rész vezetésével bizta meg. Nidosinak a hivatalos cime: Pesti Fegyveres Nemzetszolgálat vezetője volt és ebben a vezetésben alája tartozott a pártszolgálat, a Hungarista légió és általában minden Pesten székelő nyilas alakulat. Nidosi szereplésének már az első idejében tudomásomra jutott, hogy ők a Városház utcai helyiségekben u.n. vallató helyiséget állitanak fel és ott mondhatnám közigazgatási intézkedéseket foganatositanak, mely intézkedések megtételére csak a rendőrség lett volna jogosult. Ezért utasitottam a rendőri nyomozó hatóságokat, hogy járjanak utána a dolgoknak, azonban a meginditott nyomozások eredményre nagy ritkán vezettek, tekintettel arra, hogy a nyomozóközegek a Városház utca közelébe sem mertek menni. Nidosiék által végrehajtott attrocitásokra, mint konkrét esetre emlékszem a Jókai utca 1. sz. svéd védettház

kiürítésére, mely esetről Wallenberg svéd követségi ügyivőtől, értesültem, ki az eset megtörténte után beszélt velem és elmondotta, hogy ő a Városház u. 14-ben több személyt felismert, akik a Jókai utca 1-be tartoztak, azonban interveniálását Nidosi nem vette figyelembe. Wallenberg ugyanakkor kérte, hogy lépjek érintkezésbe Nidosiékkal, a zsidók megmentése érdekében. Én Wallenberg kérésének eleget téve rendőrők kiséretében elmentem a Városház u. 14-be, ahol Rettmannal és Nidosival tárgyaltam, eredményt azonban nem tudtam elérni, mert Nidosiék közölték velem, hogy ne avatkozzam bele olyan dolgokba, amelyhez semmi közöm sincs, ezzel elzártak minden utat, egy közvetitő megoldásra. Itt megemliteni kivánom azt, hogy Wallenberg kérésének eleget téve több izben mentem át a Városház u. 14-be, és sikerült is 3 gyilkos pártszolgálatost letartóztatnom, akiket azután az akkori dtv. főnöknek adtam át és mint később értesültem szabadlábra helyezték őket. Itt megemliteni kivánom, hogy Nidosi és Rettmann adott utasitást az Üllői ut 2-4 sz. védett ház kiüritésére, amelyet megakadályozni ugyan nem tudtam, azonban a már elcipelt embereket hiánytalanul sikerült visszezereznem a nyilasoktól és visszavinnem az Üllői utra.

Ezután az eset után Nidosi telefonon felhivott engem és közölte velem, hogy vigyázzak magamra, mert ezért a cselekedetemért ha elkap, akkor elintéz engem.

Feltett kérdésre válaszolva előadom, hogy Domonkos Miksától és még többektől értesültem arról, hogy Nidosiék valamit forralnak a gettó ellen és ennek a merényletnek megakadályozására rendőrőket telepitettem a gettó területére, valamint elhatároztam azt is, hogy a rendőrség kezén levő kb. 12 ezer drb. gyalogsági puskát megfelelő lőszerrel együtt a gettóba juttatok, az esetleges védekezés lebonyolitására. A fegyverek átvételére azonban nem került sor az idő előrehaladottsága miatt. A gettó elintézése a következő formában jutott tudomásomra. A VII. ker. nyilasszervezet, Lucska pártszolgálatvezetővel, 500 német katona Mumi szds. (vezetésével) központositott támadással körülveszik a gettót és az ott tömöritett kb. 72 ezer fő zsidószemélyt géppisztoly tüzzel agyonlövik. Én ekkor, hogy pontos értesülést szerezzek, felkerestem dr. Vajnát, aki kérdéseimre előadta, hogy tud az akcióról, sőt vezetésében Nidosival együtt résztvesz. Ekkor, hogy megakadályozzam a gyilkosságokat érintkezésbe léptem Schmidthuber német tábornokkal, akinek előadtam, hogy milyen akció készül a gettó ellen, ugyanakkor azt mondtam, hogy az ő katonái is részt fognak venni az akcióban. Ezután figyelmeztettem Schmidthubert, hogy ezért a gyilkosságokért, amelyeket katonái követnek el, neki kell felelni. Ezután Schmidthuber a már fentebb felsorolt személyeket behivta magához

és az akciót megakadályozta. Kb. a gettó esettel egyidőben jutott tudomásomra az, hogy Nidosiék valamit terveznek a Harmincad utcában lévő svéd védettházzal szemben. Ekkor tárgyalásokba bocsájtkoztam dr. Wohl(lal), Wallenberg egyik megbizottjával. Ezután a megbeszélésem után Nidosit levélben értesitettem, hogy a fronthelyzet következtében célszerü lenne Budára átköltözni, amit ők végre is hajtottak. Az átköltözés után került sor a budai összekötő utak, nevezetesen a hidak felrobbantásának kérdése napirendre. Ezzel kapcsolatban előadni kivánom, hogy a hidak felrobbantására u.n. hidrobbantó bizottság volt felállítva, mely német-magyar katonatisztekből, a mindenkori pártmegbizottból és a melléjük rendelt rendőri közegekből állott. Az egésznek a feje a legfőbb német katonai parancsnok Pfeffer-Wildenbruch tábornok volt. Itt megjegyezni kivánom, hogy nincs tudomásom arról, hogy Nidosinak ebben az esetben milyen szerepe volt. Tekintettel azonban arra, hogy Vajna és közte állandó kapcsolat volt, már pedig Vajna poziciójánál fogva állandó érintkezést tartott fenn Wildenbruchhal, valószinünek tartom, hogy Nidosi tudhatott a dologról. Itt megemliteni kivánom még azt is, hogy Vajnáéknak módja lett volna tiltakozni a hidrobbantás ellen, v. legalább elintézni azt, hogy a hidakból csak egy részt robbantsanak fel és itt hivatkozhattak volna az ő szerintük fennálló katonai helyzetre, illetve katonai szempontokra.

A budai részen már az egész vezető réteg együtt lakott, tevékenységük azonban már lényegében nem volt számottevő, csak mint érdekességet kivánom megemliteni, hogy Nidosi az Alagút óvóhelyén lakó Witz Béla érseki helynököt kivánta letartóztatni, mert állitólag zsidó származásu volt.

A várbeli kitörési kisérletnél Nidosi szerepével kapcsolatban semmi érdemlegeset nem tudok, mert Nidosi egy másik kitörő éknél volt, mely alakulat máshol próbálta meg a szovjet gyürüből való kimenekülést, mint az az alakulat, melynél én voltam már akkor felügyelet alatt.

Mást előadni nem tudok. Vallomásom az igazságnak megfelel. A jegyzőkönyvet felolvasták, lezárták.

Kmf.

Keresztes s. k. vette fel, Szalai Pál s.k.
tanu.

BFL Budapesti Népügyészség iratai 85706/1948. Másolat

5.2.
Domonkos Miksa tanuvallomása

1948. március 25.

Tanuvallomási jegyzőkönyv

Domokos Miksa (1890. márc. 28. Vágvecse, hitközségi ügyvezető, VII. Sip u. 12.) tanu előadja

1944. őszén, mint a budapesti gettó vezetője kerültem összeköttetésbe Szalai Pállal, aki ebben az időben a nyilaskeresztes párt és a rendőrség összekötője volt. Nevezett tárgyalásaink alkalmával feltünően lojálisan viselkedett és általában minden segítséget igyekezett megadni nekünk, ami módjában állott. Vallomásomban nem óhajtok kitérni Szalai Pállal való állandó kapcsolataim részleteire, és lényegében csak a budapesti gettó likvidálásának kérdésére akarok szoritkozni. 1945. január első napjaiban már nyilt szó-beszéd tárgya volt az, hogy a nyilasok és németek a gettóban tömöritett 72.000 üldözöttet valamilyen formában likvidálni fogják,. Ezt részint bizalmas embereimtől, részint pedig Wallenberg svéd ügyvivőtől tudtam meg. Ezt követően megbeszélést folytattam Lőcsey r. őrnaggyal a zsidó ügyek kormánybiztosával, valamint Szalai Pállal, aki azután megbeszélésünk értelmében 100 fegyveres rendőrt helyezett el a gettó területén a gettó biztositása céljából. Később Szalai elbeszéléséből értesültem, hogy ő a likvidálási probléma megoldására érintkezésbe lépett a németekkel, illetve a német haderők budapesti parancsnokával, akin keresztül sikerült elérni azt, hogy a likvidálási tervet elejtették. Magam Szalai Pál intervenciójáról csak burkoltan és apróbb részletekben értesültem, mert Szalai nagyon óvatos ember volt és félt, hogy esetleges indiszkréció esetén saját amugy is exponált személyét a legnagyobb kellemetlenségbe sodorhatja. Itt még megemliteni kivánom, hogy január első napjaiban a gettó sorozatos támadásoknak volt kitéve, kisebb nyilas csoportok részéről és ennek megakadályozására Lőcsei r. őrnagyon keresztül érintkezést kerestünk dr. Vajna Budapest védelmével megbízott kormánybiztoshoz és itt érveltünk azzal, hogy az amugy is felindult állapotban levő gettót az állandóan megismétlődő attrocitások olyan helyzetbe fogják kergetni, hogy a felszabadult szenvedélyeknek nem birunk gátat vetni, amelynek pedig beláthatatlan következményei lennének. Ekkor Vajna Ernőtől egy nyilt rendeletet kaptunk másolatban, mely Lőcsey r. őgy. hitelesítésével volt ellátva, mely nyilt rendelet értelmében a gettó területére felkoncolás mellett tilos volt bejönni illetéktelen személyeknek, azaz belépésre csak annak volt joga, aki Rettmann Kurt v. Nidosi Imre aláirásával ellátott szolgálati jegyet vagy nyilt parancsot hozott. Itt magyarázatul hozzáfűzni kivánom, hogy Vajnát ezen nyilt rendelet kiadására nem az emberi belátás, vagy a jó akarat vezette, hanem egész egyszerűen arról volt szó, hogy Vajnáék féltek a gettóban összetömöritett 72.000 embertől, mely embertömeg felizgatott állapotban egy kitörés esetén komoly veszélyt jelentett volna az aránylag elszigetelt és lényegében fegyelmezetlen nyilas csoportokkal szemben. A másik meggondolás, amelyik Vajnát ezen rendelet kiadására késztette, valószinüleg az volt hogy a gettó likvidálása egy kitörés esetén kevés eredménnyel járhatna, mert a gettóból kimenekült üldözöttek összefogása az akkori viszonyok között már majdnem lehetetlenség lett volna. Sokkal célszerübb volt tehát a gettót viszonylagos nyugalmi állapotba helyezni, ez által olyan helyzetet teremeteni, hogy egy alkalmas pillanatban történő támadással az egész gettót tökéletesen és eredményesen el lehetett volna pusztitani.

Mást előadni nem tudok. Vallomásom az igazságnak megfelel. A jegyzőkönyvet elolvasás után hh. aláirom.

Kmft.

felvette: Keresztes s. k. Domonkos Miksa
tanu

BFL Budapesti Népügyészség iratai 85706/1948. Tisztázat

5.3.
Kivonatok a Nidosi Imre ellen folytatott eljárás vizsgálati jegyzőkönyveiből

1948. március 19–25.

1948. március 19. „A mai kihallgatások során szembesitettem gyanúsitottat Szalai Pállal, aki a rendőrfőkapitányság és a nyilaspárt között volt összekötőtiszt. Tanú az általa előadottakat gyanúsitott szemébe mondta, ezenkivül előadta, hogy az egész gettó kiirtására gyanúsitott adott utasitást és azt, hogy az egész gettó nem lett lemészárolva, csakis egy német tábornok és tanú akadályozta meg... gyanúsított adott utasitást a Jókai u. 1. sz. svéd védett ház 300 üldözöttjének kivégzésére.”

1948. március 24. „1945 január első napjaiban elterjedt az a kósza hir, hogy a nyilasok valamit terveznek a gettó ellen. Ennek alapja az volt, hogy Vajna, Nidosi és Rettmann Kurttal együtt megbeszéléseket folytattak a gettó 72.000 menekültjének likvidálásáról. Mint végső kikristályosodott terv az a kombináció jött számitásba, hogy 500 német katona, 300 nyilas pártszolgálatos és 200 rendőr egy arra alkalmas időpontban koncentrált támadást indtznek a gettó ellen. A gettó lakóit legyilkolnák, majd utána felgyujtják a gettót. A gettó elleni támadás tervét csak Szalai erélyes intervenciója állította meg, aki felhivta a várható eseményekre Schmidhuber Wehrmacht tábornok figyelmét, aki azután Vajnánál tiltakozott a gettó legyilkolása ellen, így az akció elmaradt. Szalai Pál tanúvallomásában előadja, hogy 1944. dec. 27-e után pesti vonatkozásban Nidosi lett a legnagyobb úr a nyilaspárti karhatalmi alakulatok felett és őneki, mint rendőrségi összekötőnek állandó összeütközése volt Nidosival, a párt és Nidosi túlkapásai miatt."

1948. márc. 25. „Nidosi parancsnoka lett az összes budapesti pártszolgálatosoknak, a Nemzeti Számonkérőszék, a Hungarista Légió, a Fegyveres Nemzetszolgálat és több kisebb terrorcsapatnak... Nidosi a lemészárolt üldözöttekről és katonaszökevényekről jelentést kapott. Szerinte a törvénytelenül kivégzettek száma 18.000 fő volt... A Jókai u. 1. sz. védett ház 320 elhurcolt lakójának érdekében hiába kereste fel Raoul Wallenberg svéd ügyvivő a gyanúsitottat, durván elutasitotta őt két vagy három alkalommal és a svéd tiltakozása ellenére, nagyrészüket lemészároltatta. Megállapitást nyert, hogy a gettó 72.000 lakójának lemészárlását is tervbe vette, mert mint mondotta, Hitler és Himmler szigorú utasitása, hogy egyetlen budapesti zsidó se kerüljön élve a szovjet hadsereghez át... a szörnyű mészárlást részint tiltakozás, de főképen a felszabadító Vörös Hadseregnek a külvárosból a belvárosba történő gyors benyomulása akadályozta meg. Fentieket Szalai Pál koronatanu gyanúsitott szemébe mondta, amelyet gyanúsitott nagyrészt el is ismert."

A Nidosi Imre elleni nyomozás iratai: BM. Ti V-135335/1/1948. sz. és BFL Budapesti Népügyészség iratai 85706/1949. sz.

6
A BUDAPEST MEGBÍZOTT RENDŐRFŐKAPITÁNYA, DR. SÉDEY GYULA ELLENI BÜNTETŐELJÁRÁS IRATAIBÓL
1951

6.1.
Szalai Pál és Stöckler Lajos nyilatkozatai

1951. március 2–15.

Stöckler Lajos urnak
Pesti Izraelita Hitközség Elnöke

Budapest,1951.III.2.[I.]

Kérésére közlöm a következőket.1944 december 22-én ismerkedtem meg Sédei Gyula megbizott Budapesti rendőrfőkapitánnyal. A budapesti ostromgyürü bezárása előtt való nap kérdést intéztem hozzá, hogy elhagyja-e Budapestet. Azt válaszolta, hogy nem, mert egy rendőrtisztnek az a kötelesége, hogy a polgári lakóság érdekeit képviselje.Tapasztaltam, hogy minden esetben amikor az üldözöttek segitségére kellett lenni, minden támogatást részemre megadott, sőt megkért, hogy például személyesen tárgyaljam a zsidótanács tagjaival, köztük Elnök urral, minden egyes esetben, amikor baj volt, rendelkezésrebocsájtotta rendőrlegénységet. Egy alkalommal a Vadász utcai üvegházból el akartak hurcolni 300 üldözöttet, egy másik alkalommal az Üllői ut 2 szám alatt lévő svéd védettházból elvittek kivégzés céljából 176 üldözöttet ezek között volt az Elnök ur és családja is. Kérésemre azonnal rendelkezésrebocsájtott két riadóautót és öccsét, Gyulai Gyula rendőrszázadost, akiknek segitségével sikerült minden egyes személyt az élők sorába visszahoznom.Az utolsó idők vérengzését Elnök ur igyekezett megakadályozni azzal, hogy a Gettó a szigoru belügyminiszteri tilalom ellenére rendőrőrszemélyzetet kapjon, végső fokon Sédei Gyula engedélyével történt.

A fentieket az igazságnak megfelelően irtam meg.

Kiváló tisztelettel
Szalai Pál

Igazolom, hogy Szalai Pál 1944 decemberében, ha hozzá fordultam segitségért, rendelkezésemre állt és megfelel a valóságnak, hogy 1945. január első napjaiban 176 üldözöttet az Üllői ut 2. sz. háztól elhurcoltak és ezek kiszabaditására Szalai Pál és Gyulai Gyula vezetésével két riadóautó jelent meg és az elhurcoltakat kiszabaditották.
Budapest, 1951. március 15.

BUDAPESTI IZRAELITA HITKÖZSÉG
/Stöckler Lajos/
a Budapesti Izr. Hitközség
elnöke

BFL Budapesti Megyei Bíróság iratai B III. 0418/1951. Tisztázat

6.2.
Domonkos Miksa nyilatkozata

1951. március 5.

Domonkos Miksa
ny.hitközségi főtitkár
Budapest XV., Rákospalota:
Vasvári Pál u.5



N y i l a t k o z a t

Alulirott büntetőjogi felelősségem tudatában és hatóságok előtti felhasználás céljából is a következőket jelentem ki:

Az ugynevezett Szálasi kormány idejében az akkori budapesti Zsidótanácsnak alkalmazott ügyvezetőjeként működtem és a pesti gettó rendészeti parancsnoka voltam. Állandó érintkezésben álltam Lőcsey rendőrőrnaggyal, a zsidóügyek rendőrségi referensével és Dr. Sédey megbizott főkapitány képviseletében több tárgyalást volt alkalmam folytathatni a mellé beosztott Szalai Pál nevü nyilaspárti összekötővel. Mindketten ismételten mint Dr. Sédey beosztottai vagy megbizottai közvetitették a zsidókra vonatkozó kérelmeket és tolmácsolták az azokból folyó főkapitányi intézkedéseket. Magával dr. Sédeyvel kerülni igyekeztem a személyes érintkezést, mert azon időben teljesen illegálisan katonatiszti egyenruhámat viselvén, lehetőleg keveset kivántam tartózkodni a főkapitányság hivatalában, amire nem is volt feltétlen szükség, mert a két emlitett szerv jól közvetitette a szükséges hivatalos érintkezést.

Sok esetben, akár atrocitások után, akár ilyenek megelőzése érdekében, vagy pedig a gettó lakóinak ellátási, biztonsági és egyéb kérdéseiben tettem megfelelő előterjesztéseket s a két megbizott mindenkor dr. Sédeyvel folytatott megbeszélések után s tudomásom szerint az ő rendelkezéséből foganatositott oly intézkedéseket, melyek életfontosságuak voltak számunkra és megakadályozni voltak hivatva a nyilas gyilkosságokat, fosztogatásokat és különösen a pesti gettó tervezett kiirtását. Ide tartozik főképpen az a döntő intézkedés, amikor főkapitányi rendelettel bevezényeltek a gettó területére két rendőrtiszt és egy helyettes pártösszekötő irányitása mellett nagyobbszámu rendőri karhatalmat. Ugyanakkor főkapitányi rendelet halálbüntetés terhe mellett tiltotta jogosulatlan egyének belépését a zárt gettóba.

Azokban a kritikus időkben az volt a meggyőződésem, hogy a főkapitány – Dr. Sédey – nehéz helyzetben van és kényszeritő körülmények zavarják, mégis segitő készséget és jóindulatot tanusit. Néhai Wallenberg svéd követségi titkártól ezt nem egy esetben hallottam, de az intézkedésekből is ily következtetést kellett levonnom.

Budapest, 1951 március 5.-én

Domonkos Miksa

BFL Budapesti Megyei Bíróság iratai B III. 0418/1951. Tisztázat

6.3.
Szalai Pál levele dr. Sédey Lászlóhoz

1951. március 18.

Dr. Sédey László
Budapest
XII. Gaál u. 6.

Kérésére közlöm a következőket:

Fivérével, dr. Sédey Gyulával 1944. december 22-én ismerkedtem meg. December 23-án Nagy Valér és Hódosy Pál rendeletére az ostromgyűrű körülzárása utolsó pillanatában, a Belügyminisztérium várban lévő épülete előtt, rendőrtisztek, köztük Solymossy, a zsidóügyek miniszteri biztosa, indultak nyugatra. Ugyanez nap találkoztam Sédeyvel és megkérdeztem, hogy elhagyja-e a fővárost? Azt válaszolta nekem, hogy nem, mert egy rendőrtisztnek az a kötelessége, hogy a polgári lakósság érdekeit tartsa szem előtt, éppen ezért marad. Itt kell megjegyeznem, hogy naponta hallgattuk a moszkvai rádiót, amely állandóan közölte, hogy a rendőrtisztek és a rendőrség tagjai maradjanak a helyükön és szabotálják a náci intézkedéseket. Sédeyvel semmiféle külön megállapodást nem kötöttem, de mindig tapasztaltam, hogy amikor az üldözöttek segitségére kellett lenni, minden segitséget részemre megadott. Ki kell emelni azt a történelmi lépését, amikor a Zsidótanáccsal kötött megállapodásom megvalósitása érdekében 100 főnyi rendőrlegénységet küldött az akkori nyilas belügyminiszter, Vajna, szigoru tilalma ellenére, 2 tiszt és helyettesem Perjési Ferenc kiséretében a gettó területére. Elősegitette Raoul Wallenberg, svéd követségi titkárral kötött azon megállapodásomat, amelynek értelmében a gettó élelem- és vizellátását kivántuk biztositani. Az addig 12 gettó kijáró engedélyt 100-ra emeltette fel, amely szintén szigoru belügyminiszteri tilalom ellenére történt. A Budapesten tartózkodó semleges ügyvivőkkel, akik az üldözöttek megmentése céljából mentőakciót szerveztek, elősegitette, hogy minden egyes általam kért kivánságuk teljesítve legyen. Annyira ment, hogy Perlasca olasz antifasiszta vezetőnek, aki magát, mint spanyol ügyvivőt adta ki, a rendőrség rövidhullámu leadóján táviratát közvetitette. Az Üllői ut 2. sz. alatt lévő svéd védett házból egy alkalommal több, mint 160 üldözöttet hurcoltak el. Ezeknek a megmentése céljából velem küldte Gyulay Gyula rendőrszázados öccsét, valamint két riadó-

autót és legénységét. Ezeket sikerült az életnek megmenteni és gyalogmenetben kisértük vissza az Üllői ut 2. sz. alatt lévő védett házba. Egy alkalommal a Vadász-utcai, svájciak által védett üvegházból több, mint 1.000 üldözöttet akartak elhurcolni, amit Sédey segítségével szintén sikerült megakadályoznunk. A rendőrség felvette a harcot a nyilas pártszolgálatosokkal, ahol a rendőrlegénység tagjainak élete komoly életveszedelemben forgott. 1944. december 28-án Hindy Iván, nyilas városparancsnok az alagut-óvóhelyen értekezletet tartott, ahol megjelentek katonai vezető személyek. Erre az értekezletre Sédey Gyulát elkisértem, ahol Hindy követelte, hogy az akkor felduzzasztott kb. 7-8.000 főből álló rendőrség tagjai közül 4.000-et vessen harcba. Sédey tiltakozó szavát emelte fel, sőt annyira ment, hogy kérte, hogy magyar részről szüntessék meg a harcokat, ne hagyják Budapestet összetöretni. Hindy követelte, hogy indokolja meg észokokkal. Erre mind a ketten beszélve, kijelentettük a legnyomósabb érvet, hogy a polgári lakosság éhezik és ha Párist nyilt várossá tudták nyilvánitani, akkor rajtuk a felelősség és Budapestet is nyilvánitsák nyilt várossá. Hindy kijelentette, hogy nincs még baj Budapesten, majd ha egy félpatkányon két ember verekszik, akkor kezdődik a baj. Annyira ment önteltségében, hogy azt mondta, hogy ez a város bűnös és ő meg fogja büntetni. Látva a helyzet komolyságát, Sédey segítségére siettem és azt mondtam, hogy a rendőrség tagjai elszoktak a dekkolástól, fekete az egyenruhájuk és a havon azonnal meg lehet látni. Ezek után Hindy követelte, hogy 3.000 fegyvert vegyenek le a rendőrök válláról és adják át neki. Ez mind a felszabadulás napjáig nem következett be. Valószínű, hogy Hindy sugallatára a várban székelő Hitschler német generális, Gottstein Gestapo őrnagy jelenlétében magához rendelte Sédeyt 1944. Szilveszter estéjén. Erre az utjára is elkisértem Sédeyt, én magam németül nem beszélek, de azt láttam, hogy Gottstein őrülten kiabál, Hitschler Sédeyt és engem fenyegetett. Innen eljöve megkérdeztem Sédeyt, hogy mit akartak, amire azt felelte, hogy nincsenek a rendőrséggel megelégedve és minket tesz felelőssé, ha továbbra is különösen a zsidókérdésben enyhék vagyunk. Gottstein közölte vele, hogy Himmlernek az a kivánsága, hogy a budapesti gyürüből egyetlen egy zsidónak élve menekülni nem szabad. Mindennek dacára Sédey folytatta humánus, emberbaráti munkáját, aminek következménye az lett, hogy Vajna Ernő, budapesti pártmegbizott, aki egy Storch-géppel nyugatról érkezett a bekeritett városba, minden intézkedési jogot Sédeytől megvont, két részre szakitotta a rendőrséget és kinevezte a budai erők parancsnokává Szinnyeit, majd a pesti erők parancsnokává Kubisit. Még további adatok állnak Sédeyvel kapcsolatban rendelkezésre.

Fentieket a legjobb tudásom szerint, az igazságnak megfelelően adtam meg.
Budapest, 1951. évi március hó 18.

Szalai Pál

BFL Budapesti Megyei Bíróság iratai B III. 0418/1951. Tisztázat

7

A CIONISTA ELLENES KONCEPCIÓS PER ELŐKÉSZÍTÉSÉNEK IRATAIBÓL

1953

7.1.

Őrizetbevételi utasitás és kihallgatási jegyzőkönyv-kivonatok

1953. március 1. – június 5.

1953. március 1. Őrizetbevételi javaslat Stöckler Lajos és dr. Benedek László vallomásai alapján. Letartóztatni és házkutatást végezni: 1. Földes István dr. 71 éves, ügyvéd. 2. Domonkos Miksa 63 éves, nyugdijas. 3. Dr. Pető Ernő 71 éves, ügyvéd. 4. Dr. Pető László 39 éves, ügyvéd. 5. Dr. Nagy József 63 éves, orvos. Lévai Jenő 61 éves, iró, magyar állampolgár, Bp. II. Vérhalom u. 33/c. lakos, népidemokrácia ellenes beállítottságú, burzsoá személy. A felszabadulás után Stöckler és Domonkos megbizásából egy könyvet adott ki, amely a zsidó tömegek félrevezetését célozta, a zsidó tanács vezetőinek népellenes, áruló tevékenységét elleplezte, és Stöckler Lajost, valamint társait könyvében dicsőitette. Fenti tevékenységéért a Zsidó Tanács vezetői részéről jelentős anyagi juttatásban részesült. 6. Vida Miklós 71 éves, volt földbirtokos. Aláirás: Piros László.

1953. június 5. Feljegyzés Stöckler Lajos ügyében dr. József A. őrizetes vallomási jegyzőkönyvei alapján. Kivonat az 1953. március 4-i jegyzőkönyvből: „Stöckler vállalkozott a tanácsba menni dolgozni, ennek alapján lett Stöckler a Zsidó Tanács tagja, majd rövidesen elnöke. Stöckler Lajos gyűlölte a szegény zsidókat és ez rányomta a bélyegét a Zsidó Tanácsbani működésére. Társaihoz hasonlóan ő is kiszolgálta a németeket és a nyilasokat. A szegény zsidók bőrére előnyöket

biztosított a gazdag zsidóknak, sokszor még olyan áron is, hogy ez emberáldozatot vont maga után. Amikor Stöckler a Zsidó Tanács tagja lett, a legszorosabban együttműködött Berend Béla gestapó ügynökkel... Berenden keresztül kapcsolatot tartott fenn a gestapóval. Ezzel párhuzamosan a nyilasokkal is együttműködött, akik felé egy Szalai nevezetű nyilas volt az összekötője. A védett házakba, amikor Stöckler volt a tanács vezetője, csak gazdag családokat utalt be, akik bizonyos összegeket fizettek ezért a tanácsnak."

„1944 decemberében jöttem vissza Budapestre és ekkor a gettóba kellett bevonulnom. A gettó parancsnoka Stöckler volt. Stöckler mint parancsnok itt is érvényre juttatta a szegények iránti gyűlöletét. A gettóban a szegényeket tömegesen helyezte el a lakásokban, voltak esetek, hogy egy-egy szobában 15-20-an is laktak munkások. Ugyanakkor a gazdag családoknak teljes kényelmet biztosított. A gettón belül voltak ún. proli házak, ahol a munkások laktak teljesen lehetetlen helyzetben, összezsúfolva és voltak itt is védett házak, ahol a gazdagok teljes kényelemben éltek és oda senkit nem lehetett beutalni.

Stöckler tevékenységének, melyet az élelem-elosztásban folytatott, számos halálos áldozata volt. A gettón belül a szegény zsidók tömegesen haltak meg éhen. Ugyanakkor Stöckler ún. rendkivüli kiutalásokat biztosított a gazdagok részére. Míg a gettóban éhen haltak az emberek, addig az Abonyi utcai és a Benczur utcai védett házakban, ahol a gazdag zsidókat helyezték el, bőséges élelemmel lettek ellátva, melyet Stöckler biztosított a részükre...

A szegény zsidók, akiknek jogos panaszaik voltak, teljesen le voltak romolva fizikailag és teljes fásultságban éltek. Domonkos egy ún. gettó-őrséget állított fel, amelynek ő volt a parancsnoka. Az őrség tagjai a gettó területén belül az utcákon járőröztek és összefogdosták az embereket, akiket a németeknek adtak át „munkára". Ezek közül igen sokan soha többé nem tértek vissza. Ezt a tevékenységüket Stöckler és Domonkos utasítására tették... A gettóőrség egyben Stöckler és Domonkos személyi biztosítását is végezte. Stöckler és Domonkos egyébként állandóan kijártak a gettóból a városba...

Stöckler a gettóban való tartózkodási ideje alatt is szoros kapcsolatot tartott a nyilasokkal Szalain keresztül és valószínű, hogy ezek biztosították őt, amikor a városban járt."

Kivonat az *1953. ápr. 20-i* jegyzőkönyvből. „A gettóban a legfontosabb hivatal az élelmiszer-elosztó volt. Ennek munkájához fűződik a gettólakók nagy többségének legnagyobb nyomorúsága, az éhezés. A fejadagok rendkivül alacsonyak voltak, felmerültek olyan panaszok, hogy Stöckler kivételeket csinál, egyesek dupla fejadagokat kaptak, a másik oldalon pedg éhenhaltak százával az emberek, ezért kizárólag Stöckler a felelős, mint a gettó volt parancsnoka."

BM Ti V-150301. IV/44. és Legfelsőbb Bíróság iratai 167-4989. sz. Másolat

7.2.

Kihallgatási terv Raoul Wallenberg meggyilkolásának körülményeiről

1953. május 14.

Kihallgatási terv
Bp 1953 V 14-én V-111788

Mai kihallgatáson tisztázom mit tud József Wallenberg meggyilkolásának körülményeiről. Ha nem tud rátérek a gettó [illegible] Domonkos Stöckler tevékenységének tisztázására.

Kérdések:

1./ Milyen [illegible]
2./ Névszerint [illegible]
3./ Honnan ismeri Raoul Wallenberget
4./ Mit tud róla
5./ Hol mikor látta utoljára
6./ Mikor tűnt el és hogyan
7./ Mit tudott a zsidó T tevékenységéről

[illegible]

Közli: Ember Mária, Ránk akarták kenni (Bp., 1992) c. műve. Melléklet

7.3.

Az Államvédelmi Hatóság vizsgálati terve

1953. május 26.

167-4989

"SZIGORUAN TITKOS!"

V-150 301

10/41

Tárgy: Zsidó Tanács népellenes tevékenységének csoportos vizsgálati terve.

V i z s g á l a t i   t e r v.

Budapest, 1953. május 26.

1944. március 19.-én a németek bevonulása alkalmával feloszlatták az összes zsidó hitközségeket és helyébe megalakitották az u.n. Zsidó Tanácsot, melynek feladata volt, hogy a németek utasitására féken tartsa a zsidó tömegeket, hogy azokat zavartalanul kirabólhassák, deportálják és megsemmisitsék. A Zsidó Tanács, amelynek tagjai tőkés elemek voltak a németek utasitásait maradéktalanul végrehajtották.

Az elkövetett bünoselekmények alapos gyanuja miatt őrizetünkben van:

1./ ~~S-t-ö-c-k-l-e-r Lajos~~ Reh

2./ D o m o n k o s Miksa

3./ Dr. J ~~ó-z-s-e-f~~ András /~~Flesch Adolf~~/

4./ ~~C-s-e-n-g-e-r-i Leó~~ Reh

Nevezettek ellenséges tevékenységének ellenőrzésére bizonyitására az alábbi feladatok végrehajtása vált szükséges-sé:

I.

Az őrizeteseknek a Zsidó Tanácsba való bejutásának tisztázása.

a./ Az őrizetben lévő személyek részletes kihallgatása.

b./ Az őrizetesek kihallgatása Stöckler és Berend Gestapó ügynök kapcsolatára.

c./ A birtokunkban lévő dokumentumok felhasználása és további dokumentumok felkutatása.

d./ Szükség esetén Stöcklernek a többi őrizetesekkel való szembesitése.

Az őrizetünkben lévő személyek vallomást tettek arról, hogy a Zsidó tanácsba való bekerülésük után kiszolgáltatták a németeknek, nyilasoknak a szegény zsidóságot.

A gettósitásnál kivételezéseket tettek. A szegény zsidókat kis helyre tömöritették össze, embertelen életkörülmények között éltek, még a gazdag zsidóknak kényelmes szállást biztositottak. A gettó megalakitása után besugó hálózatot épitettek ki. A besugó hálózat jelentette azokat a személyeket, akik szembeszálltak a Zsidó Tanács népellenes tevékenységeivel. A bejelentett zsidókat kiadták a németeknek munkára és ezek közül sokan elpusztultak. Nőket szolgáltattak ki a nyilasoknak, akik azokat megbecstelenitették. A kiadott utasitásokat a rendelkezéseken tulmenően hajtották végre, a szegény zsidóság rovására.

Határidő: május 28.

II.

A szegény zsidóság ellen elkövetett népellenes cselekmények.

a./ A gettó rendőrség megszervezése.

b./ Besugó hálózat kiépitése.

c./ A gestapónak, illetve a nyilasoknak a szegényzsidóság munkára való kiadása.

d./ A nyilasoknak fiatal nők kiadása, akiket megbecstelenitettek.

e./ Megkülönböztetések a szegény és gazdag zsidók között /összeköltöztetésnél, igazolványok kiadásánál, kórházba utalásnál/.

f./ Zsidó tömegek megnyugtatása és félrevezetése./Waldsee Posta./

g./ Zsidó Tanácson keresztül internálás /futárszolgálat, Gestapó behivói, értesitések./

h./ Az őrizetesek gestapó és nyilasok részére folytatott besugó tevékenysége.

Anyagi téren elkövetett népellenes cselekmények:

a./ Gépek, illetve műhelyek berendezése, a németek rendelkezésére bocsájtása.

b./ Zsidó vagyon besugása. /Lásd Domonkos./

c./ Németek, nyilasok, egyéb fasiszta intézmények igényléseinek kielégitése.

d./ Külföldről jött pénzösszegek elsikkasztása.

Intézkedések:

1./ Az őrizetesek ismételt és részletes kihallgatása a fenti bűncselekmények tisztázására.

2./ Tanuk kihallgatása:

a./ R ó n a i Zoltán kihallgatása a műszaki osztály, illetve Domonkos által a németeknek juttatott anyagokra.

b./ S z a l k a i Ernő gettó rendőrség volt parancsnokának részletes kihallgatása a gettórendőrség tevékenységére. /vallomásától függően teszünk további javaslatot./

c./ I r s á k József kihallgatása a nyilasok részére kiszolgáltatott fiatal nőkről.

d./ P e t ő Ernő előállítása és kihallgatása a Zsidó Tanács egész tevékenységére./ Kihallgatásától függően teszünk esetleges őrizetbevételére javaslatot.

e./ L u l l a i László volt csö. szds. kihallgatása a Stöcklertől kapott pénzekre vonatkozóan.

f./ V á l k ó c z i Sári kihallgatása a Lakásügyi Hivatal tevékenységének dokumentálására.

h./ K ő r t ó s s Dezső kihallgatása a Gestapó behivók kézbesitésének dokumentálására.

g./ g./ P i o k Sári kihallgatása a Waldsee-i Posta tevékenység dokumentálására.

3./ Szegény zsidók felkutatása és kihallgatása a Zsidó Tanács népellenes tevékenységére.

4./ W e i s z Bernát, K l i n g e r Aladár, T a u b e r Sándor, Dr. S z a p p a n o s Pál, A gettó rendőrség besugó hálózat tagjainak felderitése és részletes kihallgatása a besugó hálózat munkájára vonatkozóan.

5./ Birtokunkban lévő bizonyitékok felhasználása, ujabb bizonyitékok felkutatása és elismertetése.

6./ A Gestapó által küldött levelek beszerzése, tárgyi bizonyitékkénti felkutatása és elismertetése.

7./ Szükségestén szembesitések alkalmazása az őrizetes, illetve tanuk és őrizetesek között az egyes konkrét bűncselekmények bizonyitására.

Határidő: junius 3.

A felszabadulás után egyes személyek és Hitközségek köreiből a Zsidó Tanács népellenes tevékenységének kivizsgálását. A Zsidó Tanács volt tagjai, akik a felszabadulás után az újjászervezett Zsidó Hitközség vezetői lettek, min-

dent elkövettek annak érdekében, hogy a felelősségrevonást megakadályozzák.

III.

A Zsidó Tanács ellenséges tevékenységének leleplezése a felszabadulás után.

a./ A Zsidó Tanács tevékenységére vonatkozó iratok megsemmisitése.

b./ L é v a i Jenő könyvének megiratása a gettóban elkövetett népellenes tevékenységek leplezésére.

c./ S z a l a i Pál nyilas összekötő igazolását.

d./ F i s c h Henrik, Munkácsi ügy kivizsgálására létrehozott bizottság működésének leállitása.

e./ Az ÁVH-n folytatott vizsgálat leállitása.

f./ Berend Béla birósági felmentése és országból való kijuttatása.

Intézkedések:

1./ Őrizetünkben lévő gyanusitottak ismételt kihallgatása a fenti bűncselekményekre.

2./ Kihallgatni azokat a tanukat, akik 1946-ban tanuvallomást tettek a Zsidó Tanács tagjainak népellenes tevékenységéről de Stöckler és társai ellenséges tevékenységére nem lettek kihallgatva. /Régi tanuvallomási jegyzőkönyvek a birtokunkba vannak./

3./ L é v a i Jenő kihallgatása, hogy milyen megbeszélést folytatott S t ö c k l e r Lajossal és D o m o n k o s s a l, 1945-ben, a gettóval kapcsolatos könyv megirásáról. A könyv megirásáért milyen ellenszolgáltatást kapott.

4./ Dr. F i s c h Henrik kihallgatása, hogy miért javasolta a Zsidó Tanács felelősségrevonását és az miért nem történt meg.

5./ Dr. T i m á r István kihallgatása arra vonatkozóan, hogy kinek az utasitására állitotta le 1946-ban a Zsidó Tanács ellenséges tevékenységének vizsgálatát.

6./ Dr. F ö l d é n y i Jenő volt r.ezds. és P [illegible] volt. r. alhdgy. kihallgatása. Nevezettek a Zsidó Tanács ellenséges tevékenységének kivizsgálásával foglalkoztak 1946-ban.

7./ A meglévő dokumentumok felhasználása és ujabbak beszerzése a fenti bűncselekmények bizonyitására.

- 5 -

8./ Szükség esetén az őrizetesek, illetve tanuk és őrizetesek egymással való szembesitése a bűncselekmények dokumentálására.

Határidő: junius 15.

IV.

R a o u l Wallenberg meggyilkolása.

A politikai gyilkossággal kapcsolatban külön vizsgálati tervet készitünk, melynek alapján folytatjuk le a vizsgálatot.

Készült: 5 pl.-ban.
Ötször öt lap.
Gépelte: TJ-né. áv.őrm.

BM Ti V-150301. Tisztázat

7.4.

Szalai Győző beadványa a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészéhez fivére, Szalai Pál holléte ügyében

1954. február 15.

Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészéhez
Budapest
V. Apácai Csere János u. 10.
kérvénye
SZALAI GYŐZŐ
a Magyar Ruggyantaárugyár dolgozója, budapesti (VII., Wesselényi u. 54. I. em. 16./a. sz. a.) lakósnak
SZALAI PÁL nevü fivére hollétének és a bentfoglalt egyéb körülményeknek közlése tárgyában.

MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG LEGFŐBB ÜGYÉSZÉHEZ
Budapest V.,
Apáczai Csere János u. 10.

Fivéremet, Szalai Pál budapesti lakost (II., Batthyány u. 34. IV. em.), aki mint segédmunkás a Szabolcs utcai Állami Kórházban dolgozott, 1953. évi január vagy február havában előttem ismeretlen okból az Államvédelmi Hatóság letartóztatta. Igyekeztem hollétéről értesitést kapni, de ez eddig nem sikerült, mig végre f. hó 5-ére idézést kaptam a rendőrséghez a II., Gyorskocsi utcába, ahol átadták nekem fivérem aktatáskáját, családi levelezését és lakásának kulcsait, azzal, hogy hollétét nem közölhetik.

Ennekfolytán mint legközelebbi hozzátartozója — Erdélyben lakó feleségétől 10 éve különváltan él — azzal a kéréssel fordulok a Legfőbb Ügyészséghez:
sziveskedjék velem közölni, hogy fivérem Szalai Pál el van-e itélve, mennyi időre, hol van jelenleg és lehet-e őt meglátogatni, ha igen, mikor és hol?

Budapest, 1954. február 15.

Tisztelettel
Szalai Győző s. k.
segédmunkás
Budapest VII., Wesselényi u. 54. I. em. 16/a.

Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1871/2806/1954. Tisztázat

7.5.
Bakos Pál osztályvezető ügyész igazolása Szalai Pál szabadlábra helyezéséről

1954. február 27.

0.5302/54

Igazolás

Igazolom, hogy Szalay Pál (Bpest, 1915 Szeles Albertina) Budapest, Battyányi u. 31 sz. alatti lakos ellen lefolytatott vizsgálat során büncselekmény nem volt megállapitható, ezért 1954. február 26-án szabadlábra helyezését kellett elrendelni.

Jelen igazolás lakás és állásügyének elintézésére lett kiadva.

Budapest, 1954. február 27

Bakos Pál
osztályvezető ügyész

Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1871/2806/1954. Másolat

8
Dokumentumok a budapesti cionista mentőbizottság és a német SS közötti tárgyalásokról
1945–1947

8.1.
Himmler feljegyzése Musy volt svájci szövetségi elnökkel folytatott megbeszéléséről

1945. január 15.

1945. I. 15-én Wildbadban találkozóm volt dr. Jean-Marie Musy elnökkel. Nyilvánvalóan amerikai megbízásból arra vonatkozóan tett fel kérdéseket, hogy nem volna-e lehetséges a zsidókérdésben valamilyen nagyvonalú megoldást találni. E cél elérése érdekében felajánlotta saját szerepvállalását.

Arra a közlésemre, hogy a Joint megbizásából egy Saly Mayer nevű zsidó Svájcban a megbizottamat, Kurt Becher SS alezredest, összehozta egy McClelland nevű amerikaival, igen meglepődött. Hosszabb beszélgetést követően a következő pontokban maradtunk:

1.) Elsőként azt kivánja tisztázni, hogy milyen megbizása van Saly Mayernak és ki az, aki valójában kapcsolatban áll az amerikai kormánnyal. A zsidó rabbi szervezet, vagy a Joint?

2.) Újból részletesen kifejtettem vonatkozó álláspontomat: A zsidók nálunk munkára kötelezettek, természetszerűen nehéz munkák végzésére is, mint út- és csatorna épitkezések, bányászat és ezért igen magas soraikban az elhalálozás. Amióta a zsidók sorsának javítására vonatkozó tárgyalások megkezdődtek, rendes munkavégzésre kötelezettek, és éppúgy mint minden németnek a fegyverkezés területén kell dolgozniuk. A mi álláspontunk a zsidókérdésben a következő: Semmiféleképpen nem törődünk azzal, hogy Amerika és Anglia a zsidókkal kapcsolatban milyen álláspontot foglalnak el. Teljesen egyértelmű számunkra, hogy az évtizedekre visszanyuló és a világháborús tapasztalatok alapján a zsidókat sem Németországban sem a német élettérben nem tűrjük meg és e vonatkozásban nem is szándékozunk semmiféle vitába belemenni. Ha Amerika be akarja őket fogadni, mi ezt csak örömmel fogadjuk. Nem járulunk hozzá s erre vonatkozóan garanciát is kell kapnunk, hogy a Svájcba kiengedett zsidók soha nem kerülnek Palesztinába. Tudjuk, hogy az arabok éppúgy szemben állnak a zsidókkal, mint mi németek és nem akarjuk, hogy ez a sokat szenvedett nép, újabb zsidók odaküldésével, további szenvedéseknek nézzen elébe.

3.) Gazdasági tekintetben ugyanazon állásponton vagyunk, mint Amerika: Minden oda bevándorlónak 1000 dollárt kell lefizetnie ezért minden Németországból kivándorlótól szintén ugyanannyit kell kapnunk. Pénz, még deviza formájában sem érdekel bennünket. Azt akarjuk, hogy a Svájcban letétbe helyezett pénzösszeg ellenébcn a törvényes semlegességgel összeegyeztethető jellegű áruszállítás történjék; az ellentételként felajánlott Cibazol gyógyszer általunk nem elfogadható, mert azt mi is elegendő mennyiségben állitjuk elő. Számunkra érdekes árúként traktorok, teherautók és szerszámgépek jöhetnek számításba.

Musy elnök a tárgyalásokat követően azonnal visszaindult és jelezte, hogy rövidesen visszatér. A megbeszélések folyamán állandóan annak a véleményének adott

hangot, hogy a zsidókérdés önmagában csak mellékes témaként került tárgyalásra, mert a főfeladat az lehetne, hogy a zsidókérdés megtárgyalása útján lényegesen nagyobb fejlődés következzék be a kapcsolatok felvétele terén.

Közli: Karla Müller-Tupath, Reichsführers gehorsamster Becher. Fulda. 1982. 158. p. Az idézett dokumentum: 118–119. p.

8.2.
Norbert Masur svéd gyáros, a Zsidó Világkongresszus megbízottjának beszámolója Himmler kijelentéseiről a zsidók életének megkimélésére hozott intézkedéseinek visszhangjáról

1945. április 19.

Himmler, orvosának, Dr. Felix Kerstennek a közbenjárására április 19-én találkozott a svéd zsidó Norbert Masurral, a Zsidó Világkongresszus meghatalmazott képviselőjével és felsorolta előtte a zsidók javára tett intézkedéseit, amelyek valójában a Becher által kicsikart engedmények voltak. Himmler csalódottságát fejezte ki a zsidóság javára tett engedményeinek világvisszhangjával kapcsolatban, de amit mondott, az nem csupán személyes igazolásaként értékelhető.

Himmler többek között előadta: „Magyarországon 450.000 zsidót (?!) hagytam meg — és mi volt ezért a köszönet? Budapesten a zsidók rálőttek csapatainkra. Bergen-Belsent és Buchenwaldot harc nélkül átadtam, de ezért sem járt köszönet. Theresienstadtot is harc nélkül adtam fel. Az egyéb táborok kényszerkiürítését és a szövetségeseknek történő átadását illetően arra törekszem, hogy mindent megtegyek, ami csak hatalmamban áll. Amikor az előző évben 2700 zsidót Svájcba engedtem kiutazni, akkor arról írtak, hogy én alibit kivánok szerezni magamnak. Nekem nem kell alibi, én mindig csak azt tettem, ami a népem szempontjából helyesnek tünt. Ezáltal nem lettem gazdag ember sem."

Közli: Der Kastner Bericht über Eichmanns Menschenhandel in Ungarn. München. 1961. 328–329. p.

8.3.
McClelland levelei dr. Kasztner Rezsőhöz a svájci tárgyalásokról és azok jelentőségéről a maradék magyar zsidóság megmentése szempontjából

1946. február 6.– július 18.

Az Amerikai Egyesült Államok Külügyi Szolgálata Amerikai Követség

A Háborús Menekültek Hivatala korábbi svájci rendkivüli képviselőjeként, a következőket nyilatkozom: A Menekültügyi Hivatal 1944. január 22-én Roosevelt elnök rendelete nyomán alakult meg, azzal a feladattal, hogy „lehetőségeihez képest, minden intézkedést tegyen meg, amelyek segitségével az ellenséges elnyomás áldozatait, akik az állandó életveszély állapotában vannak, megmentse és ezen áldozatoknak mindazon segítséget és támogatást megadjon, amelyek összeegyeztethetők a háború eredményes folytatását célzó erőfeszítésekkel."

1944. tavaszán az SS oly jelzéseket juttatott kifejezésre, hogy tisztán katonai szempontoktól vezettetve, érdeklődést mutatna, a hatalmába került zsidók biológiai megsemmisitése helyett, árúféleségek és pénz ellenében történő szabadon bocsájtására.

A nácik köreiben mutatkozó gyengülési jelenségek nyomán egyes illegális zsidó mentési- és segélybizottságok, annak érdekében, hogy az új helyzetből adódó előnyöket a zsidó népességgel kapcsolatos jobb bánásmód elérése érdekében kiaknázzák, kapcsolatba léptek az illetékes náci hatóságokkal. A kapcsolatfelvétel eredményeként egyes német hivatali tényezők, a magyarországi zsidóüldözés világvisszhangjától befolyásolva, kapcsolatban a német katonai helyzet gyors romlásával és kétségtelenül annak reményében, hogy ezáltal bizonyos mértékű személyes védettséget is szereznek, készek voltak a hatalmukba került zsidó túszokkal szemben kedvezőbb bánásmódot tanúsítani. Az 1944 májusától kezdődően a Háborús Menekültügyi Hivatal tudomására jutott német ajánlatok egész sora ezen készséget tanúsította.

A német hatóságok Portugáliában, Svájcban és Svédországban is a zsidók szabadon bocsájtási feltételeinek tisztázására vonatkozó tárgyalások megkezdésére tettek javaslatokat.

E kezdeményezések eredményeként 1944 őszén és 1945 tavaszán Saly Mayer úr, a Joint svájci képviselője és német megbizottak között, Dr. Kasztner, a budapesti zsidó mentőbizottság vezetőjének jelenlétében, hosszadalmas tárgyalások

kezdődtek. E tárgyalások a Háborus Menekültügyi Hivatal és a Külügyminisztérium tudomásával folytak. Az angol és a szovjet kormány e tárgyalásokról ugyancsak folyamatos információkat kapott.

E tárgyalásokon bizonyos kézzelfogható eredményeket sikerült elérni. Magyarországról két zsidó csoportot, összesen 1673 személyt, a Bergen-Belsen-i koncentrációs táborból, a német tárgyalópartner „jóindulatának" bizonyitékaként, Svájcba szállítottak. A két csoportot, melyek részben erdélyi, részben a kolozsvári gettókból mentettekből tevődött össze, 1944 júniusában szállították el Budapestről Bergen-Belsenbe, majd ugyanazon év augusztus és december hónapjaiban érkeztek Svájcba.

A Háborús Menekültek Hivatala svájci képviselőjeként itt szeretném kijelenteni és megerősíteni, hogy a két zsidó csoport megmentéséhez vezető tárgyalások mindenegyes fordulójáról tájékoztatást kaptam, éppúgy, mint Washingtonban a Háborús Menekültek Hivatala és a Külügyminisztérium

Szeretném még hozzáfűzni, hogy a legjobb meggyőződésem szerint, sem azon zsidók ellen, akik a helyszínen a szabadulást szervezték, sem a két csoportba tartozók ellen, azért, mert az akció szervezését végezték, vagy ezeknek a csoportoknak a tagjai voltak, semmiféle felelősségre vonási eljárás nem indítható.

Semmiféle alapot arra vonatkozóan nem látok, hogy miért lehetne felelőssé tenni az akciót szervező személyeket azért, amiért a német hatóságok a hatalmukba került zsidók közül csak korlátozott számú személyek részére engedélyezték a kiutazást, másrészt éppoly kevéssé lehetnek felelősek ezen csoportok tagjai azért, hogy ők és nem más zsidók menekültek meg.

Tekintettel azon kétségbeejtő körülményekre, amelyek azokra az időkre voltak jellemzőek, másrészt az ügyben érintett náci vezetők mentalitására, azon puszta tényt, hogy ezt a két csoportot jó állapotban Svájcba kihozták, önmagában is nagy jelentőségű fejleményenek kell tekinteni.

Az említett csoportok azóta részben Romániába, Magyarországra vagy más országokba visszatért tagjainak helyzetét és magatartását, az előzőkben felvázolt tények fényében kell figyelembe venni.

Bern, 1946. február 6-án

Roswell D. McClelland
a Háborus Menekültügyi Hivatal volt megbizottja, a berni amerikai követ rendkivüli tanácsosa

Kivonat McClelland 1946. július 18-i, Kasztnerhez intézett „Bizalmas" jelzésű leveléből:

Utalva azokra a hosszan elhúzódó és súlyos tárgyalásokra, amelyeket a svájci határon és Svájcban 1944/45 őszén, telén és tavasszal az üldözött magyarországi zsidók helyzetének enyhitése és megmentésük céljából folytattak, számomra soha nem volt kérdéses, hogy Ön, Saly Mayer úrral, az SS részéről Kurt Becherrel és még néhányukkal együtt, mind magyar részről, mind német részről nélkülözhetetlenek voltak és a legfontosabb szerepet töltötték be. Ha az Ön eredeti budapesti kezdeményezése, továbbá a szükséges kapcsolatfelvétel és „Munka-egyezségek" és folyamatos összekötői tevékenysége mindenütt (és ehhez hozzá kell fűznöm, hogy mindez az ellenség által elfoglalt területen történt) elmaradt volna, úgy nehezen tudnám elképzeni, hogy ezek a tárgyalások egyáltalában létrejöhettek volna, vagy hogy olyan célokért egyáltalában beindulhattak volna, mint amelyeket végül ténylegesen meghoztak.

Eredeti angol nyelvű facsimile formájában közli: Andreas Biss, Wir hielten die Vernichtung an. Kampf gegen die „Endlösung" 1944. Herbstein. 1985. 403. p. 207–209 és 213. p.



THE FOREIGN SERVICE
OF THE
UNITED STATES OF AMERICA

(CONFIDENTIAL)

American Legation
Bern, July 18, 1946.

Dear Dr. Kasztner:

In view of your impending departure for Hungary where, I believe, there has been some misunderstanding concerning the valuable services performed by you during the war in the rescue of Jews from Hungary and elsewhere, I am pleased to take this opportunity, as former Special Representative for Switzerland of the President's WAR REFUGEE BOARD, to rectify certain regrettable omissions in the final report of the WAR REFUGEE BOARD issued in Washington, D.C. on September 15, 1945.

With reference to the prolonged and difficult negotiations which took place at the Swiss border and in Switzerland during the fall, winter and early spring of 1944-1945 in an effort to alleviate the situation of and to rescue persecuted Jews from Hungary, there has never been any question, certainly in my mind, that along with Mr. Saly Mayer, Kurt Becher of the SS., of course, and a few others for both the Hungarian and German sides, you played an indispensable and highly important role. Had it not been for your original initiative in Budapest in establishing the necessary contact and "working agreement" and for your constant mediatory action throughout (in enemy-occupied territory, it might be added) it is difficult to imagine that these negotiations could have taken place at all, or at least that they could have produced any where near as successful results as they did. I therefore feel that the omission of your name in the section of the WAR REFUGEE BOARD's report dealing with this question, when Mr. Mayer's was mentioned, distinctly calls for this amending statement on my part as the one person on the WAR REFUGEE BOARD's side who was intimately acquainted with this effort.

In closing may I wish you every success in your future endeavors in behalf of your people. I trust that they may be as successful, though not as difficult, as those which you have already accomplished.

Very truly yours,
Roswell D. McClelland
Roswell D. McClelland
Former Representative of the War Refugee Board

Dr. I. Kasztner
1, rue Marignac, Geneva.

8.4.

Dr. Kasztner Rezső nyilatkozata a nürnbergi törvényszék előtt Kurt Becher volt SS alezredes mentőtevékenységéről

1947. augusztus 4.

1944/45-ben alulírott, mint a Zsidók Világszövetsége és a Joint Distribution Komittee képviselője, a Budapesten illegálisan működő zsidó mentési bizottság vezetője és Kurt Becher között lefolyt tárgyalások eredményeképen lehetővé vált zsidók és koncentrációs táborlakók tizezreinek a megmentése. A Kurt Becher és közöttem lefolyt tárgyalások, habár azok pénzügyi és gazdasági alapon kezdődtek is és valósultak meg, gyakorlatilag a legkomolyabb és leghasznosabb kisérletnek bizonyultak a németek által Hitler parancsára történő s a zsidók totális megsemmisitését célzó náci terv megzavarására. Nem lehet tehát kétséges az, hogy Becher az SS azon igen kevés számú vezetői közé tartozik, akiknek volt bátorsága szembeszállni a megsemmisités tervével és aki megpróbálta emberek életét megmenteni.

A Becherrel folytatott tárgyalásaim kapcsán az alábbi konkrét eredmények születtek:

1.) Két csoportban, augusztus 21-én és 1944. december 6-án 1685 magyar zsidót és zsidó menekültet szállítottak Magyarországról Bergen-Belsenen keresztül Svájcba, akiket előzőleg Budapesten gyűjtöttek össze. A háború folyamán ez volt az első eset, hogy a németek egy szervezett zsidó csoportot szabadon bocsájtottak.

2.) Bechernek Himmlernél történt intervenciója folytán 1944 őszén Himmler egy általános parancsot adott ki, amely a zsidók további kiirtását megtiltotta. Bár Kaltenbrunner, Eichmann és az SD más tisztségviselői részben elszabotálták a parancs végrehajtását, a megmaradottak közül, azok, akikre ez a parancs vonatkozott, életbenmaradásukat a parancs kiadásának köszönhetik.

3.) A közöttem és Becher között létrejött megállapodás folytán mintegy 75, rejtekhelyen tartózkodó pozsonyi zsidót összegyűjtöttek és Svájcba vittek (45 áprilisa).

4.) 1944. november, december és 1945. január hónapokban Becher közbeavatkozása folytán mintegy 85.000 zsidót a budapesti gettókból nem deportáltak és

pusztitottak el s mindezt annak ellenére, hogy a magyar bábkormány már kitervelte és elhatározta ezen gettók lakóinak megsemmisitését.

5.) A háború utolsó szakaszában Becher Himmlerrel együtt küzdelmet folytatott az SS magasrangú vezetőiből álló szélsőséges csoportjának erőfeszitéseivel szemben, akik a koncentrációs táborok kiüritésére, illetve megmaradt lakóik kiirtására törekedtek.

Ezeket a lakókat átadták a szövetségesek hadseregeinek s ezáltal megakadályozták a táborok körüli vérfürdők rendezését.

Én magam tanúja voltam Becher azon erőfeszitéseinek, melyek oda vezettek, hogy a Bergen-Belsen-i koncentrációs tábor néhány nappal a szövetséges hadseregek beérkezése előtt behódolt. Figyelembe véve azokat a lehetetlen körülményeket, amelyeket ebben a táborban 1945. április 11-én találtunk, a mintegy 50.000 táborlakó szenvedéseinek a megröviditésére az egyetlen lehetséges megoldás a behódolás, a felszabadulás meggyorsitása volt. A Hamburg melletti neuengammei (12.000 személy) és a theresienstadti (mintegy 30.000 zsidó) koncentrációs táborok parancsnokai részére kiadott hasonló parancsok végrehajtásának is tanúi voltam.

6.) Figyelembe véve a rendelkezésre álló adatokat és más tanúvallomásokban foglaltakat, meg lehet állapítani, hogy Becher volt az, aki megakadályozta a Kaltenbrunner által kiadott parancsok végrehajtását a mauthauseni (mintegy 33.000 személy, legnagyobb része politikai fogoly volt sok nemzetiségből) és a plausenburgi (mintegy 17.000 személy) koncentrációs táborok lakóinak az utolsó pillanatban történő megsemmisitésére.

Mivel személyes kapcsolatban állottam Becherrel 1944 júniustól 1945 április közepéig, személyes benyomásom alapján ki óhajtom hangsúlyozni, hogy Kurt Becher a lehetőségeiből és helyzetéből adódó kereteken belül mindent megtett, hogy ártatlan embereket a náci vezetők őrült és elvakult öldökléseitől megmentsen. Mindezért, bár a mi tárgyalásaink formája és alapja a legváltozatosabb volt, egy pillanatra sem kételkedtem Kurt Becher jó szándékaiban. Véleményem szerint érdemes ő arra, hogy mindezt a lehető legteljesebb mértékben figyelembe vegyék, amikor ügyét a szövetséges vagy német hatóságok tárgyalni fogják. Ezen nyilatkozatot én nemcsak a saját, hanem a zsidó világszövetség és a zsidó világkongresszus nevében is kinyilvánítom.

Dr. Rudolf Kasztner, a genovai zsidó világszövetség képviselője, a magyarországi cionista szövetség volt alelnöke, 1943–1945

Nürnberg, Németország, 1947. augusztus 4.

Közli: Bírósági jegyzőkönyvkivonatok a Kasztner–Grünwald per tanúvallomásairól. Összeállította és fordította Dán Róbert. A fordítás a Budapestre vonatkozó anyag kiemelésével készült. Kézirat. Bp., 1962. 62. p. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény.

9

A PESTI NAGY GETTÓ HALOTTAINAK ELTEMETÉSE

9.1.

A budapesti rendőrfőkapitány utasítása a gettóban lévő holttestek eltemetésére

1945. február 1.

Megjelent Solyom főkapitány Úr megbizatásából Edermann László rendőr összekötő és a Főkapitány Úr következő utasítását közölte:

A gettó területén lévő hullák lehetőleg agnoszkálandók és eltemetésükről azonnal gondoskodás történik, olyképpen, hogy az ottani házakból 40-50 ember szedendő össze, akik holnap azaz február hó 2-án reggel 8 órakor rendőrök kiséretében a Sip u. 12. szám alatt székelő zsidó tanácsnál jelentkezzenek. Az összeszedett hullákról az elöljáróságoknak jelentés küldendő be 3 példányban. A temetkezési vállalattól megfelelő személyzet és a temetéshez szükséges eszközök rendelkezésre fognak állni, azonban a kirendelt emberek lehetőleg vigyenek magukkal ásót és csákányokat.

Budapest, 1945. február hó 1-én.

BFL BNB Náci és nyilas rémtettek kivizsgálására alakult bizottság iratai. Tisztázat

9.2.

A VII. ker. rendőrkapitányság jelentése a temetkezési munkálatok megkezdéséről

1945. február 2.

7.
1945.Közig.

Jelentés.

Budapest,1945.évi február hó 2.-án.

A főkapitány Ur rendeletére a mai nap reggel 8 h-kor 21 rendőr kiséretében megjelentem a Sip u.12.sz.alatt levő zsidó tanácsnál a "gettó" területén fekvő holttestek eltemetése ügyében. A zsidó tanács főtitkára, Trebitsch Ur, előadta, hogy a "gettó" területén kb 1600 holttest fekszik s mint hogy az orosz katonák a lovas kocsikat elvették a holttestek eltemetése teljesen megakadt. Jelenleg csupán két kis huzókocsi és 10 temetkezési intézeti ember áll rendelkezésre.

A környező házakból kirendelt 60 férfi csákányokkal és ásókkal felszerelve a Dohány utcai zsidótemplom kertjében már részben kiásott közös sirhelyek megfelelő elkészítésére állittatott munkába. Ezekbe f.hó 3.-án kb.150 holttest lesz eltemethető. Trebitsch főtitkár szerint az ugy nitt már részben készenlévő sirhelyek igénybe vételével esetleg 1000 holttest lesz itt eltemethető. A főtitkár kilátásba helyezte, hogy napokon belül lovas kocsit is tud rendelkezésre bocsátani amikor egyidejüleg a holttesteknek a kerepesi temetőben való kiszállitása is megkezdődhetik. Kéri azonban a kocsik megfelelő igazolással való ellátását.

A VII.ker.elöljáróságon dr. Annék tisztiorvossal letárgyaltam, hogy az eltemetésre kerülő holttestek 3 példányu jelentéséből 1 példányt aláirva temetési engedélyként nekünk visszaküldi.

Folyó hó 3.-án 4 nyomozó az agnoszkálás végett, 20 rendőr 50 csákányos emberrel a temetési munkálatokhoz, 25 ember pedig 5 kézikocsival a holttestek szállitására kirendeltetett.

Kmft.

[signature]
sérülési előadó.

BFL BNB Náci és nyilas rémtettek kivizsgálására alakult bizottság iratai. Tisztázat

9.3.

A VII. ker rendőrkapitányság jelentése a temetés első napjáról

1945. február 3.

Budapesti rendőrség | VII.ker.kapitánysága.

47/1945.
Közig.

Jelentés.

Budapest,1945.évi február hó 3.-án.

Jelentem, hogy a "gettó" területén belül fekvő holttestek közül f.hó 2.-án 64 férfi, 71 nő és 1 fiu-gyermek holtteste nyert elhelyezést a Dohány utcai zsidó templom "A I;"és "B I." jelzésü közös sirhelyein. A vonatkozó jelentés / kimutatás/ 3 példánya a VII.ker.Elöjáróságának megküldetett. A holttestek egy része teljesen ruhátlan volt. Agnoszkálásuk csak a rajtuk lévő lábcédulák alapján történhetett összesen 50 egyénnél. A holttestek 4-6 hete lehetnek eltemetetlenek.

A Kerepesi temetőbe való kiszállitás jármüvek hiányában nem lehetséges. Amennyiben a zsidótanács által kilátásba helyezett kocsik rendelkezésre fognak állani a temetés gyorsabb ütemet nyer.

Figyelemmel a kerületben fekvő hullák nagy számára és a beállott enyhe időjárásra égetően fontos volna a temetések ütemének meggyorsitása. Ennek lehetősége meghaladja a kerület munkabirását és a főváros érdekeire figyelemmel a főhatóságok utján való mielőbbi intézkedés volna szükséges.

Kmft.

[signature]
sérülési előadó.

BFL BNB Náci és nyilas rémtettek kivizsgálására alakult bizottság iratai.Tisztázat

9.4.

A VII. ker. kapitányság jelentése a gettó halottainak eltemetéséről és vázlat a Dohány utcai zsinagóga kertjében kialakított tömegsírokról

1945. február 17.

Budapesti rendőrség. **VII.ker.kapitánysága.**

52.
1945.közig.

J e l e n t é s .

Budapest.1945.évi február hó 17-én.

SA Jelentem, hogy a főkapitány Ur rendeletére a volt Ghetto területén levő holttestek eltemetése ügyében SA naprol napra közre működtem és a temetés a mainappal befejezést nyert. SA Naponként 20 rendőr lett vezényelve a munkálatokhoz szükséges emberek kirendeléséhez és ellenőrzésére. Két-két nyomozó működött közre a halottak agnoszkálásánál és a jegyzékek vezetésénél és elkészitésénél. SA Naponkint átlag 100 ember lett foglalkoztatva. SA.

A zsidó tanács részéről Trebich főtitkár Ur irányitotta a Dohány utcai zsidótemplom kertjében történő temetkezési munkálatokat, amelyeknél naponta átlag 20 temetkezési intézeti alkalmazott segédkezett.

Az említett helyen 24 közössir-ban összesen 2281 holttest temettetett el: 45 hősi halott lövési sérüléssel/ 24 nő és 21 férfi / továbbá 1225 nő és 1011 férfi. A halottak nagyrésze többhetes halla volt igen sok teljesen ruhátlanul s igy csak részben voltak agnoszkálhatok. SA.

Az eltemetésekre vonatkozó jelentések három példányban a VII. ker elöljáróságnak küldettek meg, melyek közül a tisztiorvos egy példányt visszajuttatott temetési engedéllyel ellátva. Ezek a fenti számu ügyirat mellett vannak elhelyezve. A halottak nagyrésze az idősebb korosztályból valók.

A halott tömeget egy orvosi bizottság Ádám professzor ~~xxxxxx~~ Ur vezetésével megtekintette és 20 holttestet a törvényszéki orvostani intézetbe szállittatott át. A temetkezés időközben ~~21/X~~ kétésfélnapig szünetelt mert egy orosz bizottság megtekintette a holttesteket és azokat lefényképezték és filmre vételezték. A temetési munkálatokat megnehezitette a járművek hiánya, a talaj fagyos volta és az emberek irtozása és huzódása a temetési munkálatoktól.

A temetési jelentések másolati példányát, a sirhellyek összesitő jegyzékét és helyszini vázrajzát csatolom.

A Rostás Kálmán

Budapesti rendőrség. **VII.ker.kapitánysága.**

52./1945.közig.
vele:53.1945.közig.

F Ő K A P I T Á N Y U R !

Jelentem, hogy a volt Ghettó területén lévő holttestek eltemetése f.évi február hó 17-én befejezést nyert. A Dohány utcai zsidó templom előkertjében 24 közössirhelyen összesen 2281 holttest temettetett el. Ezenkivül a volt Ghettóból 798 holttest szálitatott ki a Keresztúri izr. temetőbe.

A temetésre vonatkozó előadói jelentést, a VII.ker. elöljárósághoz megküldött jelentések másolatát, a sirhelyek összesitő jegyzékét és helyszini vázrajzát, továbbá a Pesti Chewra Kadisa azonos tárgyu bejelentését eredetben csatolva beterjesztem.

Budapest, 1945.évi február hó   -n.

A VII.ker kapitányság
id.vezetője.

Melléklet: 5.drb.

BFL BNB Náci és nyilas rémtettek kivizsgálására alakult bizottság iratai. Tisztázat

Melléklet az előző oldalon található jelentéshez

Dokumentum jegyzék

Képjegyzék

12. *Svájci védlevél személyek részére és helyiségek biztosítására.* Alexander Grossman: Nur das Gewissen. Carl Lutz. Wald, 1986. 149., 139. p.

13. *Külügyminisztériumi értesítés a külképviseleteknek a nemzetközi gettó felállításáról.* Alexander Grossman: Nur das Gewissen. Carl Lutz. Wald, 1986. 141–142. p.

14. *Svájci megbízólevél a védett házak parancsnokai részére.* Alexander Grossman: Nur das Gewissen. Carl Lutz. Wald, 1986. 143. p.

15. *A budapesti cionista mentőbizottság vezetői.* Alexander Grossman: Nur das Gewissen. Carl Lutz. Wald, 1986. 85. p.

16. *A pesti ún. nagy gettó térképe.* Bp., Székesfőváros területének 1:5000 léptékű, 1937-ben készült átnézeti térképén bejelölve.

17. *Dr. Vajna Ernő rendelkezése a gettóba történő belépés szabályozásáról.* Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés. (Szerk.: Szita Szabolcs.) Bp., 1944. 101. p.

18. *A Nemzetközi Vöröskereszt védlevele Budapest polgármesterének.* BFL Budapesti Népbíróság iratai Nb. XVIII. 4819/1945/4

19. *Budapest ostroma 1944/45-ben.* Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban. Bp., 1992. 231. p.

20. *A sikertelen kitörési kísérlet.* Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban. Bp., 1992. 238. p.

21. *Az európai zsidóság veszteségei 1939–1945 között.* Martin Gilbert Endlösung. Die Vertreibung und Vernichtung der Juden. Angol első kiadás 1982.; átdolgozott német kiadás Reinbeck-Hamburg 1995., 244. p. 316. térkép.

22. *A magyarországi és budapesti zsidóság veszteségei a 2. világháború időszakában.* A táblázatok: Stark Tamás. A zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939–1955. /Bp. 1995) c. műve 76., 46. p. találhatók.

23. *Részlet a Fáklya című hetilapban 1947-ben Szalai Pálról megjelent riportból.*

24. *Szalai Pál az 1945 utáni romokban heverő Budai Vár udvarán.*

25. *Részlet a 77 éves, súlyosan beteg Szalai Pál által 1991-ben írt visszaemlékezésből.*

26. *A Szalai Pálról 1990-ben, Los Angelesben készült utolsó fényképfelvétel.*

27. *A Nemzetközi Gettó kb. 130 védett háza.* Bp., Székesfőváros területének 1:5000 léptékű, 1937-ben készült átnézeti térképén bejelölve.

A borítón látható fotók:

Szalai Pál 1944-ben.

A Szalai Pálról 1990-ben, Los Angelesben készült utolsó fényképfelvétel.

Részlet a 77 éves, súlyosan beteg Szalai Pál által 1991-ben írt visszaemlékezésből.

A pesti ún. nagy gettó térképe. Bp., Székesfőváros területének 1:5000 léptékű, 1937-ben készült átnézeti térképén bejelölve.

Rövidítések

Abwehr	=	Német katonai hirszerző és kémelhárító szervezet
ÁVH	=	Államvédelmi Hatóság
B	=	itt: bűntető
BBC	=	British Broadcasting Companie, az angol (londoni) rádió
bek.	=	bekezdés
BFL	=	Budapest Főváros Levéltára
Bgy	=	büntetőtörvényszéki gyorsított eljárás
Bm Ti	=	Belügyminisztérium történeti irattár
Bp.	=	Itt: Büntető perrendtartás
BSZKRT	=	Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt.
BRFK	=	Budapesti Rendőrfőkapitányság
Gestapo	=	Geheime Staatspolizei — Politikai titkosrendőrség
hh.	=	helybenhagyólag
HIL	=	Hadtörténelmi Intézet Levéltára
ig.	=	igazoló(lási)
Joint	=	American Joint Distribution Comittee — Amerikai Általános Szétosztó Bizottság a bajba jutott zsidóság megsegítésére
kmft.	=	kelt, mint fent
MÁSZ	=	Magyar Állami Szénbányák Rt.
Nb	=	Itt: Népbíróság(i)
Nbr	=	népbírósági rendelet
Nf	=	népfőügyészség(i)
NOT	=	Népbíróságok Országos Tanácsa
Nü	=	népügyészség(i)
ny.	=	nyugalmazott
OL	=	Magyar Országos Levéltár
őgy.	=	őrnagy
r.	=	rendőr(i)
Reichsführer SS	=	az SS birodalmi vezetője — Himmler hivatali cime
rk.	=	római katholikus

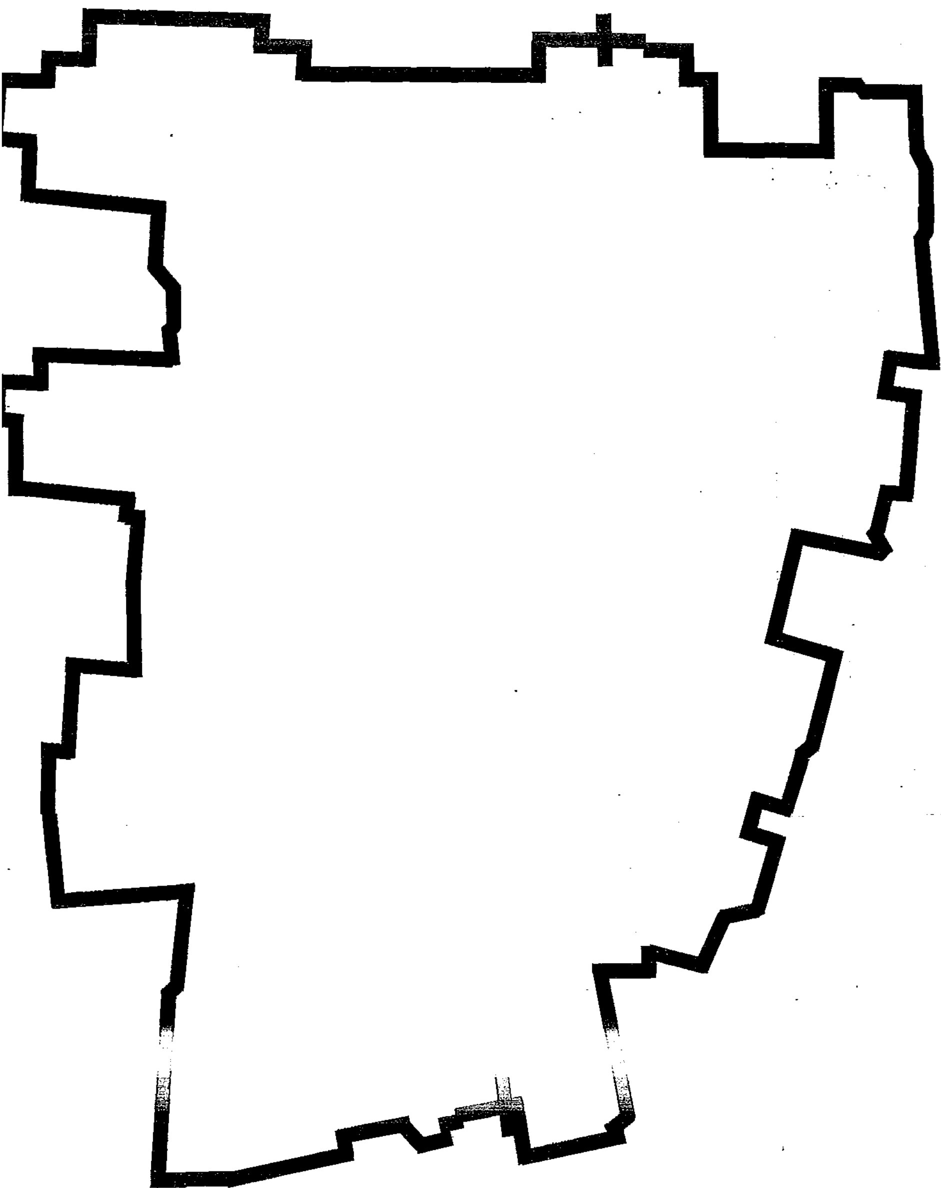
RSHA	=	Reichssicherheitshauptamt — Birodalmi Biztonsági Főhivatal
SA	=	Sturmabteilung — a náci párt barnainges rohamosztaga
SD	=	Sicherheitsdients — Az SS Biztonsági Szolgálata
sh.	=	segédhivatal(i)
SS	=	Schutzstaffel — a náci párt feketeinges elitalakulata
szds.	=	százados
Tgy	=	történelmi iratok gyűjteménye
tisztv.	=	tisztviselő
ÚMKL	=	Új Magyar Központi Levéltár
ún.	=	úgynevezett
ütk.	=	ütköző
V.	=	Itt: vitéz
VKF	=	Vezérkari Főnökség
Waada	=	Waadat ha'Ezra ve'ha'Hatzalah Be-Budapest — Mentőbizottság

Tartalom

Kiadja és terjeszti Budapest Főváros Levéltára
Felelős kiadó Varga László, főigazgató. Telefon: 117-4267
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltár Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISBN 963 7323 14 7
ISSN 1416-4949

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK



Szek... s József • A PESTI ... MEGMENTÉSE

Szekeres József

A PESTI GETTÓK 1945 JANUÁRI MEGMENTÉSE

